

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 24
Volume: 24
2019

TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Mete KURT

Basın ve Halkla İlişkiler

Press & Public Relations

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

TÜBA-AR İletişim Asistanı

Communication Assistant

Cansu TOPRAK

Yayın Şekli

6 aylık. Türkçe / İngilizce

Yayın Türü

Yaygın süreli yayın.

Baskı: Tek Ses Ofset Matbaacılık Yay.

Org. San. Ltd. Şti.

Sayı: 24/2019 (500 adet)

Basıldığı Tarih: 5 Temmuz 2019

ISSN: 1301-8566

TÜBA-AR Yazışma Adresi

Correspondence Address

Türkiye Bilimler Akademisi

Rabi Medresesi

Süleymaniye Mahallesi

Mimar Sinan Caddesi

No: 24 34116 Fatih – İstanbul

Tel: 0212 513 4824

Faks: 0212 514 9996

E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi

Turkish Academy of Sciences

Yayının İdare Adresi: Piyade Sokak,

No: 27, 06690 Çankaya- ANKARA

Tel: 0312 442 29 03

Faks: 0312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2019

© Turkish Academy of Sciences, 2019

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar

dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın

hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da

manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller,

makalelerin yazarlarına aittir.)

Kapak Fotoğrafi

Anadolu Hiyeroglif Yazılı Bulla

Ablak Höyük

Özdemir KOÇAK

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN

Prof. Dr. Önder BİLGİ

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Doç. Dr. Harun ÜRER

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Haydar YALÇIN

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Prof. Dr. Metin KARTAL

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANER

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK

Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY

Prof. Dr. Gül IŞIN

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN

Prof. Dr. Gürcan POLAT

Prof. Dr. Ralf von den HOFF

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

Prof. Dr. Sümer ATASOY

Doç. Dr. Veli KÖSE

Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ

Doç. Dr. Anıl YILMAZ

Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Prof. Dr. Kenan BİLİCİ

Dr. Olcay AYDEMİR

Prof. Dr. Harun ÜRER

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ Doç. Dr. Lale DOĞER
Prof. Dr. Ayşe AYDIN Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ Dr. Öğr. Üyesi Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Sualtı Arkeolojisi (Underwater Archaeology)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖNİZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK
Prof. Dr. Turgut YİĞİT Dr. Öğr. Üyesi Salih KAYMAKÇI
Prof. Dr. Turhan KAÇAR Dr. Öğr. Üyesi Özlem SİR GAVAZ
Prof. Dr. Mustafa ADAK

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygül SÜEL
Doç. Dr. Hasan PEKER

Mısırbilim (Egyptology)

Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PIŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama
(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)**

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörün Notu.....	8
An Early Bronze Age Site in North - Central Anatolia: Oluz Höyük <i>Kuzey - Orta Anadolu'da Bir Erken Tunç Çağı Yerleşmesi: Oluz Höyük</i> Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT	11
Maydos Kilisetepe Höyüğü Geç Tunç Çağı Bezemeli Duvar Kaplamaları <i>Mural Decorations of Maydos Kilisetepe Höyüğü in the Late Bronze Age</i> Meral BAŞARAN MUTLU	27
Afyonkarahisar Yüzey Araştırmaları ve Küçük Çataltepe, Ablak Höyük'ten Anadolu Hiyeroglif Yazılı Mühür Baskıları..... <i>Afyonkarahisar Surveys and Anatolian Hieroglyphic Seal Impressions from Küçük Çataltepe, Ablak Höyü</i> Özdemir KOÇAK - Hasan PEKER - Mustafa BİLGİN - H. Gül KÜÇÜKBEZCİ	45
Eşyanın Cinsiyeti: Hitit Ritüellerinde Kadın..... <i>The Gender of Paraphernalia: Woman in Hittite Rituals</i> Sevgül ÇİLİNGİR CESUR	73
Konya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Yapı-Adak Çivileri <i>Structure Votive Nails in the Konya Archaeology Museum</i> Ali ÖZCAN - Enver AKGÜN	91
Adana/Tepebağ Höyük Amphora Mühürleri <i>Amphora Stamps from the Adana / Tepebağ Höyük</i> Fatma ŞAHİN - Erkan ALKAÇ	111
Balıkesir İline Bağlı Havran ve Burhaniye İlçelerinde Tespit Edilen Kaya Anıtları..... <i>Rock Cut Monuments in Havran and Burhaniye Districts in Balıkesir Province</i> Aslı SAKA	133
Marcus Antonius'un Parthia Savaşı'nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler <i>Some Considerations on the Reasons and the Results of the Parthian War of Marc Antony (40-33 BC)</i> Muzaffer DEMİR	149

Amastris (Amasra) Antik Kenti'nde Arkeolojik Tespitler	169
<i>Archaeological Explorations in Ancient City of Amastris (Amasra)</i>	
Fatma BAĞDATLI ÇAM - Ali BORA - Handan B. ALTUNKAYALIER	
Parion Odeion'undan Bir Geç Roma Definesi	189
<i>A Late Roman Hoard from Parion Odeion</i>	
Vedat KELEŞ - Kasım OYARÇIN	
Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Mimarisi ve İdentifikasyonu	209
<i>The Sanctuary of Demeter at Caunus: Architecture and Identification</i>	
Mustafa BULBA	
Şanlıurfa-Hacı Yedigâr Camii Restorasyon Amaçlı Yapı Malzemelerinin	
Arkeometrik Özelliklerinin İncelenmesi.....	237
<i>Investigation of the Archeometric Properties of Building Materials for the</i>	
<i>Restoration Purpose of Şanlıurfa-Hacı Yedigâr Mosque</i>	
Mahmut AYDIN - Sema TETİKER - Hüseyin TANRIKULU	

EDİTÖRÜN NOTU

“Anadolu: Bir uygarlıklar ve kültür köprüsü. Anadolu kültürüne köprü olma özelliği ile binlerce yıllık geçmişinde Avrupa ve Asya kıtalarını daima birleştirmiştir”. Bu veya buna benzer klişe cümlelerle başlar Anadolu tarihi ve kültürü ile ilgili yazılmış onlarca kitabın pek çoğu ya da söz konusu bu kitapların bir yerinde yukarıdaki cümlelerle aynı anlamlara gelen söylemlere mutlaka rastlarız. Gerçekte büyük bir yanılgıyı ifade eden bu cümleler çoğu kez de kasıtlı olarak kullanılmıştır. Ancak gerçek olan, Anadolu’nun hiçbir zaman bir kültür köprüsü olmadığı ve binlerce yıllık geçmişte Anadolu’da yaşayan insanların oluşturduğu köklü uygarlıkların yeni gelen insanların kültürlerini kendi özünde şekillendirerek yüksek Anadolu uygarlığının bir parçası haline getirdiğidir. Hiç unutulmamalıdır ki, Anadolu tarımın başladığı, hayvanların evcilleştirildiği, ilk köylerin kurulduğu, paranın icat edildiği, en önemli antik kentlerinin bulunduğu topraklara sahiptir, yani Eski Dünya en önemli parçalarından biridir.

Dünyada arkeolojik yönden zengin bölgelerin başında Türkiye toprakları gelmektedir. Arkeolojik kazıların yapılmasından daha önemlisi, sonuçlarının hızlı bir şekilde duyurulmasıdır. TÜBA-AR, Türkiye arkeolojisini merkezine aldığı yayın politikası ile Önasya ve Orta Asya’nın tüm bölgelerini en erken dönemlerden itibaren konu eden yazılara ev sahipliği yapmaktadır. Bu yönü ile ülkemizin ilk ve tek akademik arkeoloji dergisidir.

24. sayımız coğrafik ve kronolojik açıdan birbirinden önemli yazılardan oluşmaktadır. Bu vesile ile bu sayımıza yazıları ile değer katan tüm bilim insanlarına şükranlarımı sunarım. 24. Sayımızı hızlı ve nitelikli bir şekilde yayınlamamızda büyük emeği olan TÜBA Başkanı Prof. Dr. Muzaffer Şeker’e, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarım ile meslektaşlarıma teşekkür ederim. Bu sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Toprak’a teşekkürlerimi sunarım.

Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

EDITOR'S NOTE

“Anatolia: A bridge of civilizations. In it's millennia old history, Anatolia has always united the continents of Asia and Europe with it's property of being a bridge for cultures.” Many books about the Anatolian history and culture starts with the words and of cliché like this or the similar sentences like above appear some part in the aforementioned books. These sentences, that has a great fallacy, has also generally been uttered purposefully. In reality the truth is that Anatolia has never been a bridge of cultures but the deep-rooted civilizations with millennia old history that were established by the Anatolian people had shaped the cultures of the newcomers into their own essence, joining them into the higher Anatolian civilization. It should not be overlooked that Anatolia is the land where the agriculture started, animals were domesticated, first villages were established, coinage was invented and the ancient cities of highest importance were founded, in other words one of the most essential parts of the Old World.

Turkey is one of the richest regions of the world archaeologically. More importantly than the archaeological excavation itself, is the prompt publication of its results. With the archaeology of Turkey as it's publication policy focus, TÜBA-AR from the first day hosts the articles on all the regions of Near East and Central Asia since their earliest days. With this property it is the first and only academic archaeology journal of our country.

Geographically and chronologically our 24th volume has articles, each more important than the other. Hereby I would like to express my gratitude to all the scholars who graced this issue with their articles. I'd like to thank Prof. Dr. Muzaffer Şeker, Chairman of Turkish Academy of Sciences and the esteemed mentors and colleagues of the Editorial, Publication and Advisory board. I would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir and Cansu Aktaş for successfully concluding the technical and bureaucratic work on this volume.

With the wish of archaeological excavations to last forever.

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
TÜBA-AR Chairman of the Editorial Board

AN EARLY BRONZE AGE SITE IN NORTH - CENTRAL ANATOLIA: OLUZ HÖYÜK

KUZEY - ORTA ANADOLU'DA BİR ERKEN TUNÇ ÇAĞI YERLEŞMESİ: OLUZ HÖYÜK

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Mayıs 2019
Hakem Değerlendirmesi: 17 Mayıs 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.001

Article Info

Received: May 16, 2019
Peer Review: May 17, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.001

Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT *

Keywords: Early Bronze Age, Oluz Höyük, Idol, Seal

Anahtar Kelimeler: Erken Tunç Çağı, Oluz Höyük, İdol, Mühür

ABSTRACT

In this article, the pottery fragments and small finds crafted from the various materials such as baked clay, stone, dated to the Early Bronze Age which were uncovered in Oluz Höyük. Our knowledge regarding the Central Black Sea Region which was shaped with the evidence uncovered by the excavations in İkiztepe has been increased by the data gained from Oluz Höyük which is located inland part of the region. However, since the Early Bronze Age cultural layers were located beneath the Middle Bronze Age, Late Bronze Age, Iron Age, Hellenistic Period and even the Roman and Byzantine Period strata which sometimes reaches the depth of several meters and that these strata were not thoroughly excavated until today, kept us from reaching the architectural layers of Early Bronze Age. The presence of the aforementioned layers in Oluz Höyük prevented the large scale excavation of the Early Bronze Age settlement until this day. However, the discovery of the finds important for dating process such as pottery, stone casting mold, seal and idol in the excavations of Oluz Höyük so far, points out the Early Bronze Age presence which is connected to the Central Anatolia in the settlement.

* Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Protohistory and Near Eastern Archaeology, 34134 Istanbul-Turkey,
E-mail: aslihanbeyazit@gmail.com

ÖZET

Bu makalede, Oluz Höyük'te ele geçen ve Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen çp parçaları ile pt, taş gibi malzemelerden yapılmış küçük buluntular incelenmiştir. Orta Karadeniz Bölgesi'nde şimdiye kadar İkiztepe kazıları ile şekillenmiş olan Erken Tunç Çağı hakkındaki bilgilerimiz, bölgenin kara kesiminde yer alan Oluz Höyük'ten elde edilen yeni verilerle hızla artmaktadır. Ancak, kara kesimi yerleşmelerinin Erken Tunç Çağı kültürel katmanları üzerinde, bazen metrelerce kalınlığa ulaşan Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı, Demir Çağı ile Hellenistik Dönem ve hatta Roma ve Bizans dönemleri mimari tabakaları bulunması bugüne değin çok uzun süreli kazılamayan söz konusu bu yerleşmelerin Erken Tunç Çağı mimari tabakalarına ulaşılmasına engel olmuştur. Oluz Höyük'te de söz konusu tabakaların varlığı Erken Tunç Çağı yerleşmelerinin geniş alanlarda araştırılmasına henüz olanak vermemiştir. Ancak, Oluz Höyük'te şimdiye kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında çanak çömlek, taş döküm kalıbı, mühür ve idol gibi tarihlendirme açısından önemli buluntuların ele geçmesi yerleşmede Orta Anadolu ile bağlantılı bir Erken Tunç Çağı döneminin varlığını göstermektedir.

İkiztepe, located on the shores of the Central Black Sea Region (Fig. 1) is a very important Protohistoric settlement which contains periods like Chalcolithic, Bronze and Iron Ages which were important and vital in the shaping of the Black Sea Region's culture. Location of the largest Early Bronze Age (3500 – 2000 BC) graveyard which was excavated to this day in İkiztepe multiplies the settlement's importance in the Anatolian Archaeology¹. However, the data recovered from İkiztepe was insufficient in solving the problems of the Central Black Sea Region's archaeology and to learn the unknown facts. Furthermore, archaeological data recovered from İkiztepe brought forth many new problems; who first settled in İkiztepe at the end of the Early Chalcolithic Age (5000 – 4500 BC) and where they came from? Why did İkiztepe became desolate at the end of the Hittite Period (1650 – 1190 BC) and why throughout the long period of Iron Age İkiztepe was settled only in the Late Iron Age (650-600 BC)? It seems that the answers to these questions cannot be found by further excavations in İkiztepe or the archaeological surveys of any other nearby settlement.

The systematic archaeological excavation projects that started in Vezirköprü – Oymaağaç and Oluz Höyük in recent years uncovered evidences that will establish strong ties to the İkiztepe Early Bronze Age culture. The common characteristic of Oymaağaç and Oluz Höyük is that they are geographically the nearest settlements to İkiztepe that were excavated. The excavations in Oymaağaç, which was located 80km crow's flight southwest of İkiztepe, continues around the recovery of a monumental building which was discovered in the archaeo-geophysics survey and thought to be a Hittite Period temple. The excavation of the Early Bronze Age settlement² in lower layer seems not possible before the excavations of this building is completed first. Actually, Oymaağaç which was discovered in Samsun Region Survey Project, started by a team led by late Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım in 1971 and lasted until 1978, was localised as Nerik, the holy city of the Hittite Storm God, by the members of the survey team, late Prof. Dr. Ali Dinçol and Prof. Dr. Jak Yakar.³ The cuneiform tablet fragments which contains the name Nerik and was recovered free of the stratification by German archaeologists in the excavations that started in 2007 points how correct the historical geographical identification of Ali Dinçol and Jak Yakar in mid 1970's was.

Technical and form similarities between the cups recovered in Ulutepe (Fig. 1) near Tokat's Turhal district by the excavation undertaken by Tokat Museum in 1976 and the potteries from İkiztepe's Late Chalcolithic Age (4500-3500 BC) cultural layer; and the similarities between terracotta figurines and some metal finds from Ulutepe and İkiztepe's Early Bronze Age culture, points out a cultural relationship between İkiztepe and Ulutepe.⁴ This situation shows that the cultural roots of the Central Black Sea Region, in the base of İkiztepe's Late Chalcolithic and following Early Bronze Ages, should be sought out in Yeşilirmak basin.

İkiztepe had an Early Bronze Age culture characterized in a distinctive metal crafts technology, wooden architecture tradition and handcrafted high-quality pottery. But its contemporary settlements from the southern parts of Canik Mountains is generally unknown. The discovery of it's graveyard made İkiztepe one of the best known and understood settlements of the Early Bronze Age Anatolia. Early Bronze Age, identified in the inner part of the Central Black Sea Region with the large and important settlements like Maşat Höyük⁵ and Eskiyağar⁶ (see Fig. 1), needs to be excavated in wider areas and with all cultural phases in order to be better perceived and understood. But in the settlements from the inner parts, culture layers over the Early Bronze Age layer ranging from Middle Bronze Age, Late Bronze Age, Iron Age and Hellenistic Period even with the Roman and Byzantine architectural layers reaches a meters long thickness and this prevents us to better understand the architectural layer of these scarcely excavated settlements. Alacahöyük and Boğazköy are exceptions to this situation with their geographic locations closer to Central Anatolia rather than the Central Black Sea Region and with their excavation histories close to a century, they were far from supplying any beneficial, tangible and useful information in respect to the region's culture.

Oluz Höyük⁷ (Fig. 2) systematic archaeological excavations which started in 2007. In the light of these research a Middle Bronze Age, Late Bronze Age, Early Iron Age (Dark Age), Middle Iron Age (Early Phrygian Culture), Late Iron Age (Late Phrygian and Persian/Achaemenid Cultures) and Hellenistic Period architectural layers, consisting total of 10 meters, are found over an Early Bronze Age architectural layer.

⁴ Dönmez 2007: 75-84.

⁵ Emre 1979: 1-48; Emre 1996: 1-67.

⁶ Özgüç/Temizir 1993: 613-628.

⁷ See for Oluz Höyük, Dönmez/Naza-Dönmez 2007: 49-74; Dönmez/Naza-Dönmez İstanbul 2009: 125-170; Dönmez 2010a; Dönmez 2010b: 275-306; Dönmez 2011: 103-128; Dönmez 2012: 151-178; Dönmez 2017: Dönmez/Yurtsever Beyazıt 2013: 165 - 192.

¹ See Early Bronze Age for İkiztepe, Alkım 1979: 151-157; Alkım/Alkım/Bilgi 1988; Alkım/Alkım/Bilgi 2003; Bilgi 2000: 109-127; Bilgi 2001.

² Czichon 2008: 187-196; Czichon/Flender/Klinger 2006: 157-197.

³ Dinçol/Yakar 1974: 563-582; Yakar/Dinçol 1974: 85-99.

On the other hand the plastered floor fragments (Fig. 4) that were recovered from the 9th Architectural Layer, which was the last layer of the Trench B (Fig. 3) and was excavated with the step-trench technique to understand the stratification of Oluz Höyük; stone casting mould with some missing parts (Fig. 10/3); baked clay stamp seal (Fig. 10/2) and marble idol (Fig. 10/1) found in 2012 in 2B Architectural Layer in Trench A strongly point to an important Early Bronze Age settlement at Oluz Höyük. Recovery of the rocky filling belonging to the lake floor from the culture soil with the pottery parts and small finds, found in the excavation in the said field shows that although the area contains Early Bronze Age finds it is not homogeneous.

The small pieces of potsherds found in the culture filling of 9th Architectural Layer is hand crafted and its clay has mineral and vegetal additives. The clay is generally grey and beige in color. Bulk of the pottery is coated in same color as its clay and they are generally glazed. In some examples there are speckles and color differences on the surface because of the baking. Surface colors are in the shades of beige, brown, grey and black. Some pieces are coated beige on the outside and black on the inside or vice versa. 9th Architectural Layer pottery has notched (Fig. 9/1, 3-4), thin grooved (Fig. 7/2, 9/2) and button shaped decoration (Fig. 7/3; 9/7-9) which we have encountered at İkiztepe in the Central Black Sea Region. The Early Bronze Age pottery forms are limited in type as for now, since the excavation is limited to a narrow site. Forms in question are bowls (Fig. 5), jugs (Fig. 6-8), a piece of strainer (Fig. 9/5) and body sherds (Fig. 9).

Bowls have two types: inverted rimmed and simple profiled (Fig. 5/1-3) and straight high rimmed (Fig. 5/4-5). Jugs have four types: slightly outward rimmed (Fig. 6/1-2), straight, high rimmed (Fig. 6/3-4; 7/1-4), outward rimmed and short necked (Fig. 8/1-2), outward rimmed and without neck (Fig. 8/3-5). On the outside of one of the jugs there is a horizontal, parallel, thin grooved decoration (Fig. 7/2). On some of the body sherds there are single or double, button shaped handholds (Fig. 9/7-9). On some examples there are notches (Fig. 9/1, 3-4) and groove (Fig. 9/2) shaped ornaments.

Groups that have general similarities with Oluz Höyük's 9th Architectural Layer is encountered in the settlements of İkiztepe⁸, Düdartepe⁹ in the

Central Black Sea Region and Boğazköy¹⁰, Alaca Höyük¹¹, Resuloğlu¹², Alişar Höyük¹³, Ahlatlıbel¹⁴, Asarcık¹⁵, Karayavşan¹⁶, Karaoğlu¹⁷ and Koçumbeli¹⁸ settlements in Central Anatolia.

Besides the pottery, some small finds recovered gives clues for dating. One of the said small finds is a stone casting mold used for metal casting which was found together with potsherds in Trench B in 9th Architectural Layer (Fig. 10/3). In the molting side of the casting mould, which has some parts missing, there are two casting mounts engraved for two short handled, circular shouldered daggers.

In the excavations, a marble idol (Fig. 10/1) and a baked clay stamp seal (Fig. 10/2) were found in Trench A which was dated to Achaemenid Period (425 – 300 BC). These finds are different in respect of manufacturing and form from the cultural characteristics of the layer that they have been found. The circular head of the marble idol is slightly pointed and the arms are depicted on the sides as two bulges. On the lower part of the body there are two indents which we thought to display the woman genital organ (Fig. 10/1). The closest similar idol has been found at Alaca Höyük¹⁹ which is 80km crow's flight southwest of Oluz Höyük. Alacahöyük idol differs from the Oluz Höyük idol with the lower part of the body being round and without indents. Another similar idol was found at Karayavşan²⁰ near Ankara. Karayavşan idol is different with its diamond shaped lower body. Alacahöyük and Karayavşan idols are dated to the Early Bronze Age II (2700-2300 BC) which points out that the similar Oluz Höyük idol might be dated to the same period. In this context there is a possibility that at least some of the finds from Trench B 9th Architectural Layer, from the level of the plain which was an old lake bed, that we cannot determine in a homogenous condition might belong to the Early Bronze Age II period.

Again, the baked clay stamp seal which was found in the 2B Architectural Layer is another find that we thought to be dated to the Early Bronze Age. The beige colored seal, is fine glazed and well baked. The seal with the conical body and with a thread hole, has two vertical and two horizontal engraved lines that crosses one another (Fig.

¹⁰ Bittel 1970; Seher 2006: 197-213.

¹¹ Koşay/Akok 1966: 81-91; Koşay/Akok 1973: 39-55.

¹² Yıldırım 2011: 11-29; Yıldırım 2012: 33-45.

¹³ von der Osten 1937a; von der Osten 1937b.

¹⁴ Koşay 1934: 3-100.

¹⁵ Orthmann 1966: 27-88.

¹⁶ Mellink 1966: 139-159.

¹⁷ Arık 1939: 27-42; Arık 1948: 47-59.

¹⁸ Tezcan 1966.

¹⁹ Koşay 1944: Lev. CVI, 33.

²⁰ Bilgi 2012: Res..496.

⁸ Alkım/Alkım/Bilgi 1988; Alkım/Alkım/Bilgi 2003.

⁹ Kökten/Özgüç/Özgüç 1945: 361-400.

10/2). Similar seals can be seen in Early Bronze Age settlements like Ahlatlıbel²¹, Karaoğlan²², Etiyokuşu²³; Karataş-Semayük²⁴ and Bademağacı²⁵.

In the subject of stratification, despite having some evidences for older settlements than the Early Bronze Age, the evaluation on these diverse discoveries are continuing. The location of Oluz Höyük on the plains that connects the Yeşilırmak Basin and Kızılırmak Basin (Amasya – Suluova – Merzifon – Gümüşhacıköy Plains) explains the reasons of foundation and survival of Early Bronze Age settlements. Additionally, the gold, silver and bronze finds with superior craftsmanship that were found in Mahmatlar Village²⁶ which is 10km east of Oluz Höyük points out that the local people in Early Bronze Age were crafting and trading in precious metals. The stone casting mould, which until today a find encountered only in small excavation areas and the edges of settlements, points to the metal crafting at Oluz Höyük (Fig. 10/3). The mineral deposits near Merzifon which is not far from Oluz Höyük can be seen as an important economic asset which drew the Early Bronze Age people to the region.

ACKNOWLEDGMENTS

I would like to thank Prof. Dr. Şevket Dönmez for giving me permission to publish the findings in this article. I also would like to thank Fidane Abazoğlu for her drawings.

This project was supported by the Scientific Research Projects Department of Istanbul University (Project Number 44691).

²¹ Koşay 1934.

²² Arık 1939; Arık 1948.

²³ Kansu 1940.

²⁴ Mellink 1967: Fig.56.

²⁵ Duru/Umurtak 2008: Res.. 9; Duru/Umurtak 2009: Res. 6.

²⁶ Koşay/Akok 1950: 481; Özgüç 1963: 32.

Figure 1: Principal Early Bronze Age Settlements of North-Central Anatolia. / *Kuzey - Orta Anadolu'da Önemli Erken Tunç Çağı Merkezleri.*

Figure 2: Oluz Höyük, General View. / *Oluz Höyük, Genel Görünüm.*

Figure 3: Trench B, Step Trench. / *B Açması, Basamaklı Açma.*

Figure 4: Trench B, Plastered Floor Fragments from the 9th Architectural Layer. / *B Açması, 9. Mimari Tabakada Sıvalı Taban.*

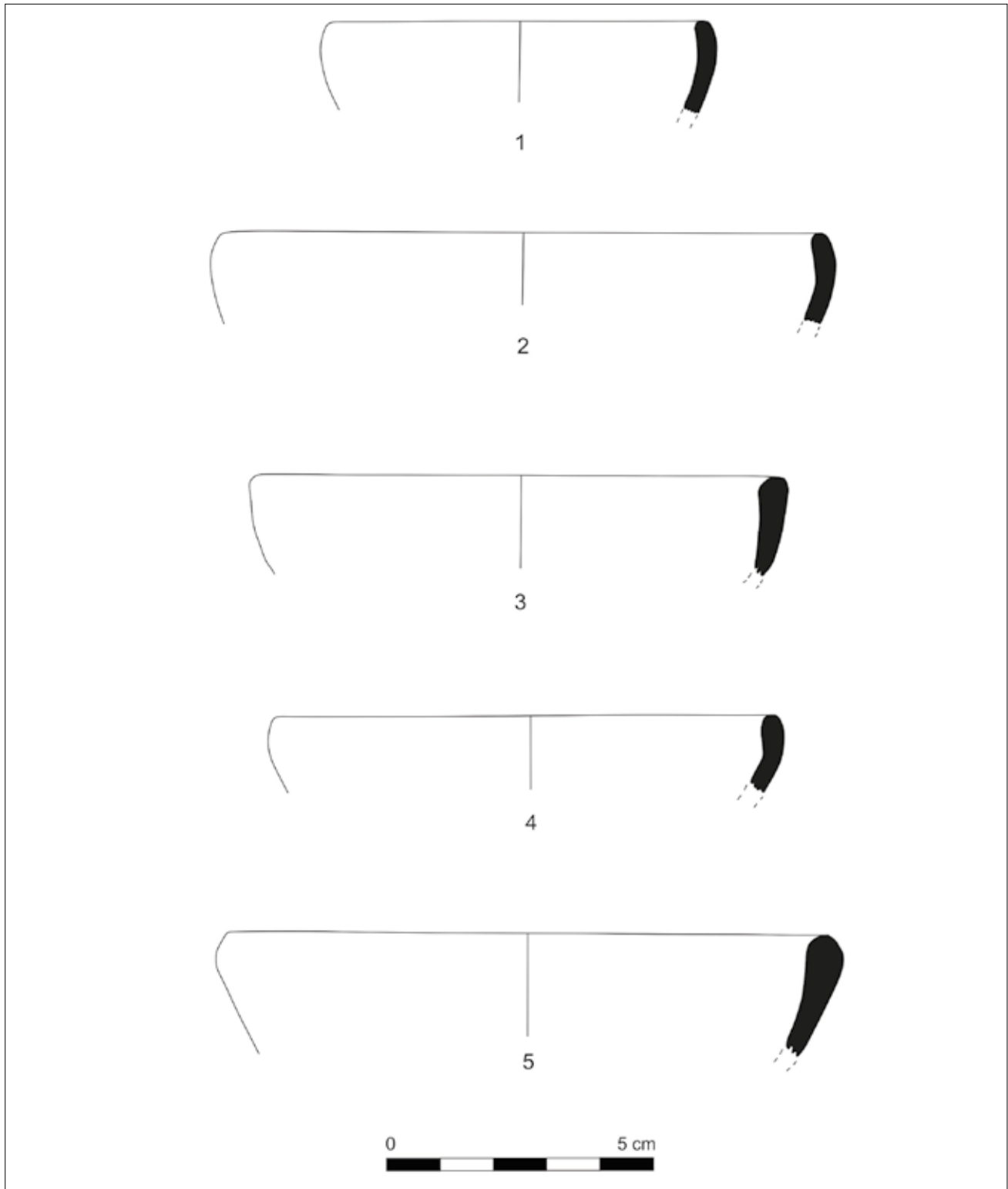

Figure 5: 1. Bowl rim sherd. Di. 9.1 cm, H. 3.4 cm, Th.0.4 cm. Dark grey paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in same color as paste. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. 2. Bowl rim sherd. Di. 15, cm, H. 2.5 cm, Th.0.5 cm. Beige paste. Fine mineral tempered. Slipped in dark grey. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 3. Bowl rim sherd. Di. 12.2 cm, H. 3 cm, Th. 0.6 cm. Brown paste. Vegetal and mineral tempered. Inner surface slipped in same as paste, outer surface slipped in dark grey. Moderate fired. Moderately burnished. Hand made. 4. Bowl rim sherd. Di. 12.4 cm, H. 2 cm, Th. 0.4 cm. Dark grey paste. Fine mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Slightly burnished. Hand made. 5. Bowl rim sherd. Di. 13.1, H. 3.2 cm, Th. 0.7 cm. dark grey paste. Vegetal and mineral tempered. Inner surface slipped in beige, outer surface slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. / Çanaklar.

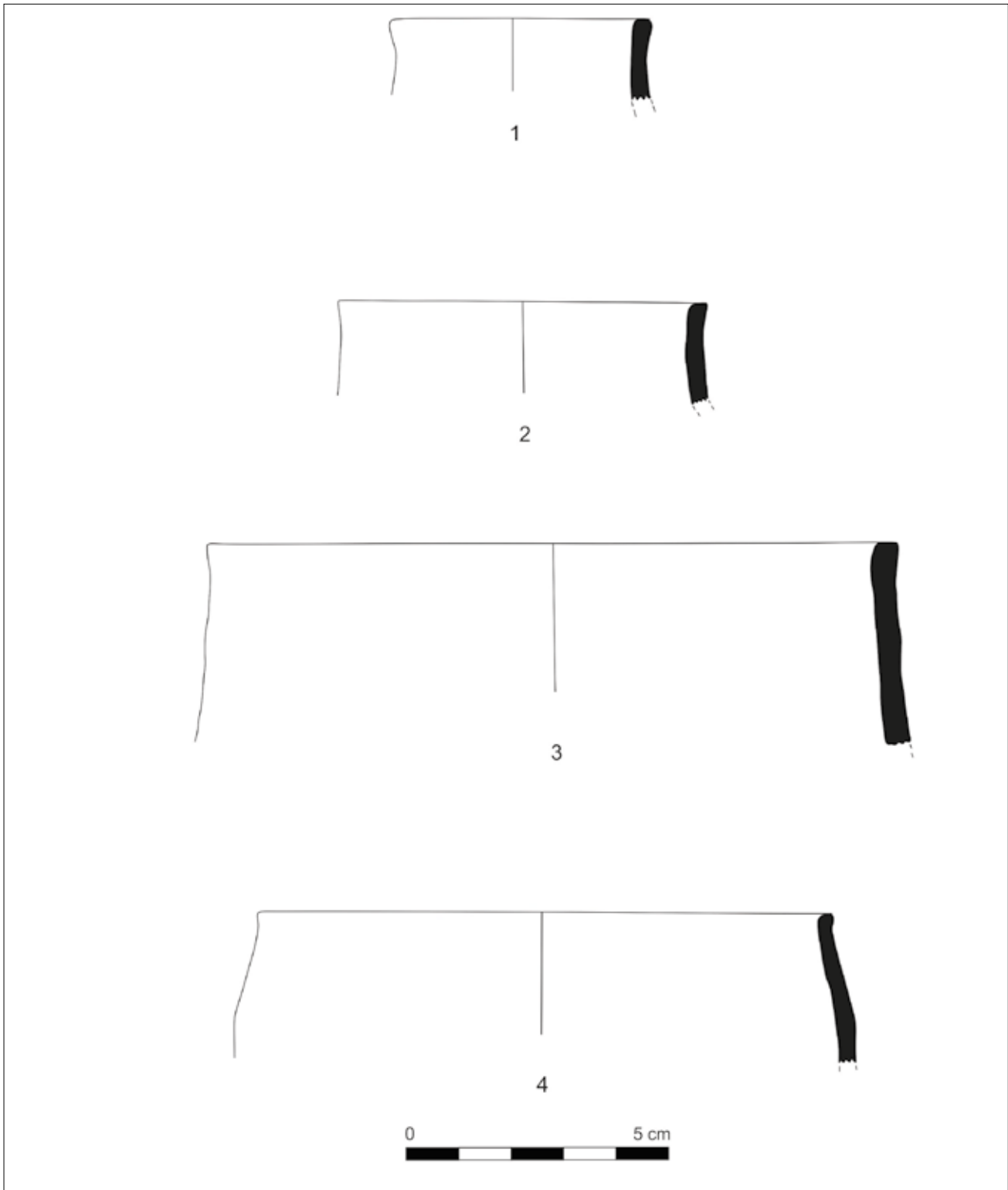

Figure 6: 1. Jug rim sherd. Di. 5.2 cm, H. 2.3, Th.0.6. Dark grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 2. Jug rim sherd. Di. 8.4 cm, H. 2.5 cm, Th. 0.4 cm. Light grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. 3. Jug rim sherd. Di. 14, 9 cm, H. 4.4 cm, Th. 0.5 cm. Dark grey paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 4. Jug rim sherd. Di. 12.1 cm. H. 3.5 cm. Th. 0.3cm. Grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. / *Çömlekler.*

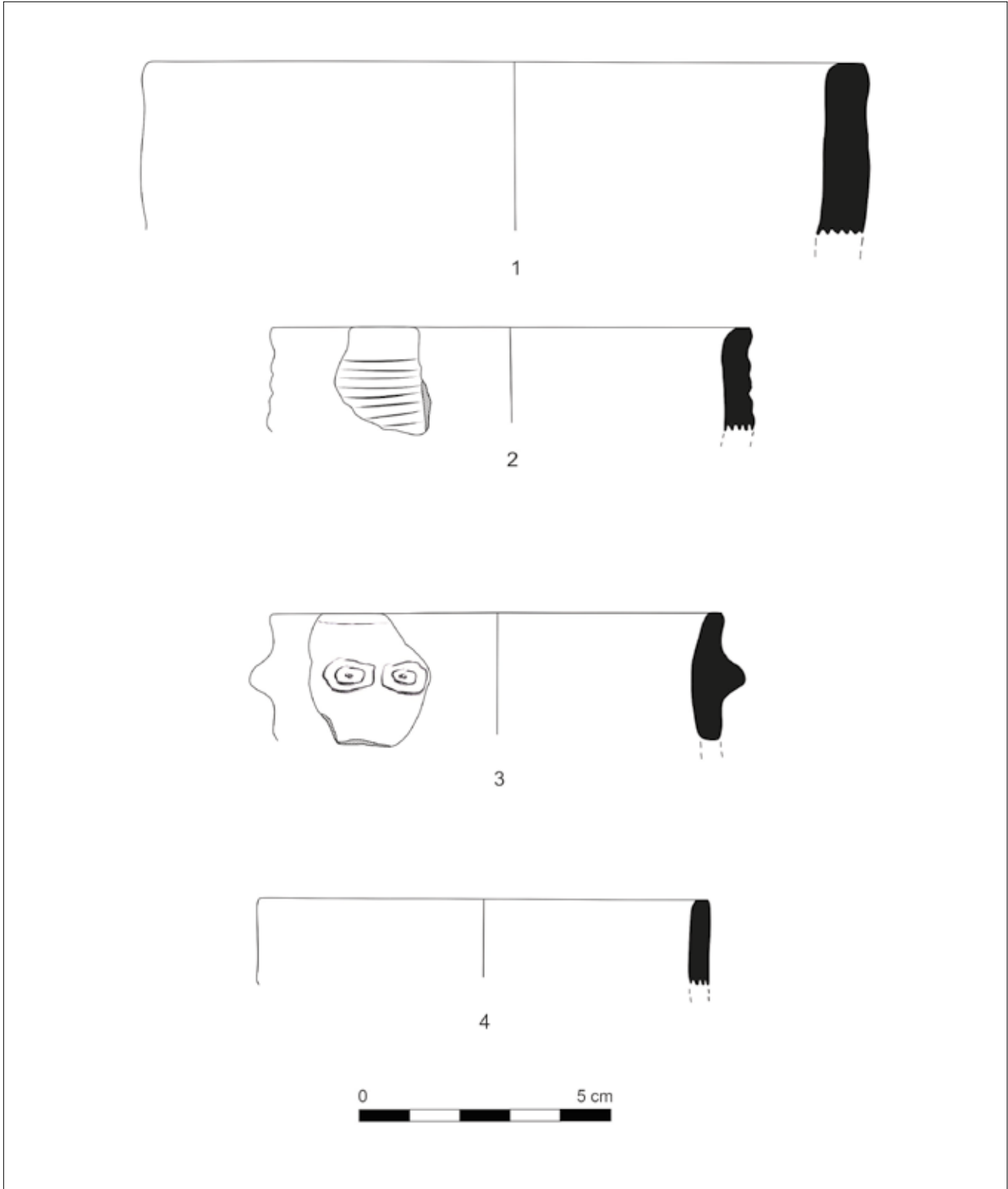

Figure 7: 1. Jug rim sherd. Di. 17.4 cm. H. 4.5 cm. Th. 1 cm. Dark orange paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in dark grey. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. 2. Jug rim sherd. Di. 10.2 cm. H. 2.7 cm. Th. 0.5 cm. Beige paste. Mineral tempered. Outer surface slipped in light grey, inner surface slipped same color as paste. Moderate fired. Moderately burnished. Hand made. 3. Jug rim sherd. Di. 10.4 cm. H. 3.3 cm. Th. 0.6 cm. Buff paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in same color as paste. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. 4. Jug rim sherd. Di. 10.2 cm. H. 2.6 cm. Th. 0.4 cm. Beige paste. Mineral tempered. Outer surface slipped in grey, inner surface slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. / *Çömlekler*.

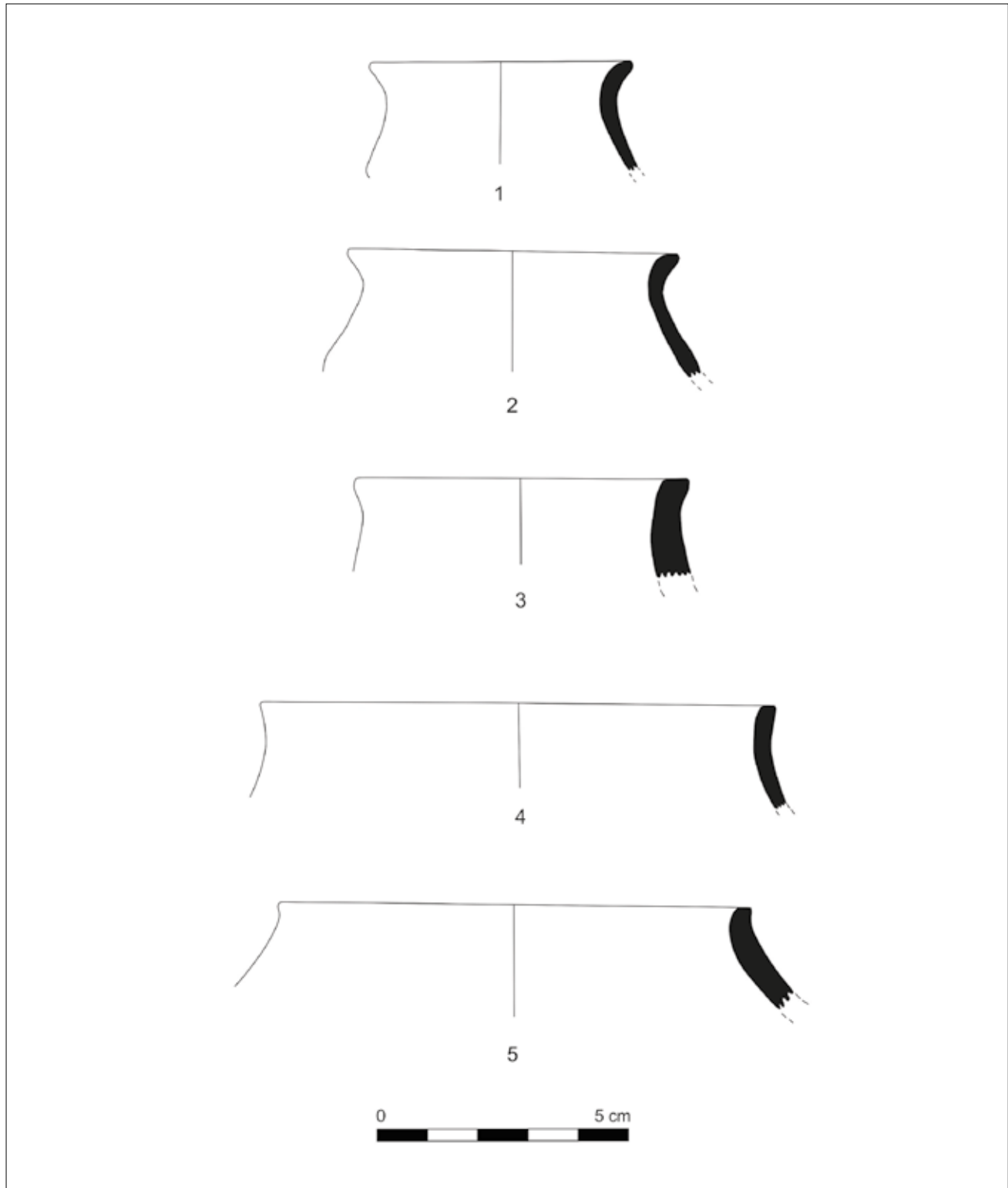

Figure 8: 1. Jug rim sherd. Di. 6.2 cm. H. 2.4 cm. Th. 0.3 cm. Buff paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 2. Jug rim sherd. Di. 8.3 cm. H. 3.5 cm. Th. 0.3 cm. Grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. 3. Jug rim sherd. Di. 6.9 cm. H. 2.7 cm. Th. 0.7 cm. Beige paste. Vegetal and mineral tempered. Outer surface slipped in light grey, inner surface slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 4. Jug rim sherd. Di. 11.2 cm. H. 2.6 cm. Th. 0.3 cm. Light grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 5. Jug rim sherd. Di. 10.1 cm. H. 3.3 cm. Th. 0.5 cm. Buff paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in grey. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. / *Çömlekler*.

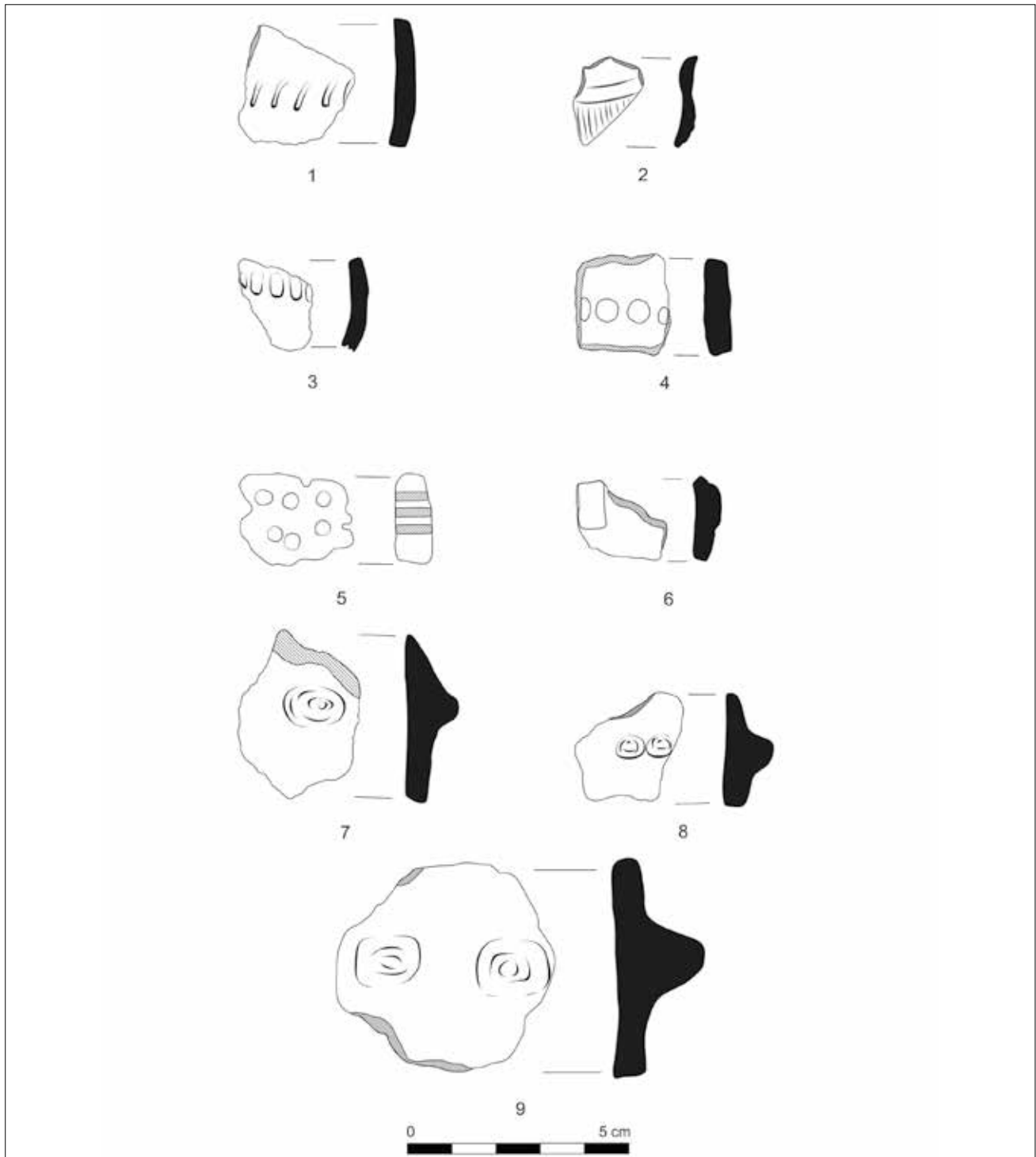

Figure 9: 1. Body sherd. H. 7.3 cm, Th. 0.5 cm. Light grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 2. Body sherd. H. 5.1 cm, Th. 0.4 cm. Grey paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 3. Body sherd. H. 6.2 cm, Th. 0.4 cm. Dark grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 4. Body sherd. H. 4.9 cm, Th. 0.7 cm. Dark grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Moderate fired. Slightly burnished. Hand made. 5. Strainer body sherd. H. 7 cm, Th. 1 cm. Buff paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. No burnish. Hand made. 6. Body sherd. H. 4.1 cm, Th. 0.8 cm. dark grey paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 7. Body sherd. H. 7.9 cm, Th. 0.7 cm. Buff paste. Mineral tempered. Outer surface in light grey, outer surface slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. 8. Body sherd. H. 6.3 cm, Th. 0.7 cm. Beige paste. Vegetal and mineral tempered. Slipped in same color as paste. Moderate fired. Moderately burnished. Hand made. 9. Body sherd. H. 9.4 cm, Th. 1.1 cm. Buff paste. Mineral tempered. Slipped in same color as paste. Hard fired. Moderately burnished. Hand made. / *Amorf Parçalar*.

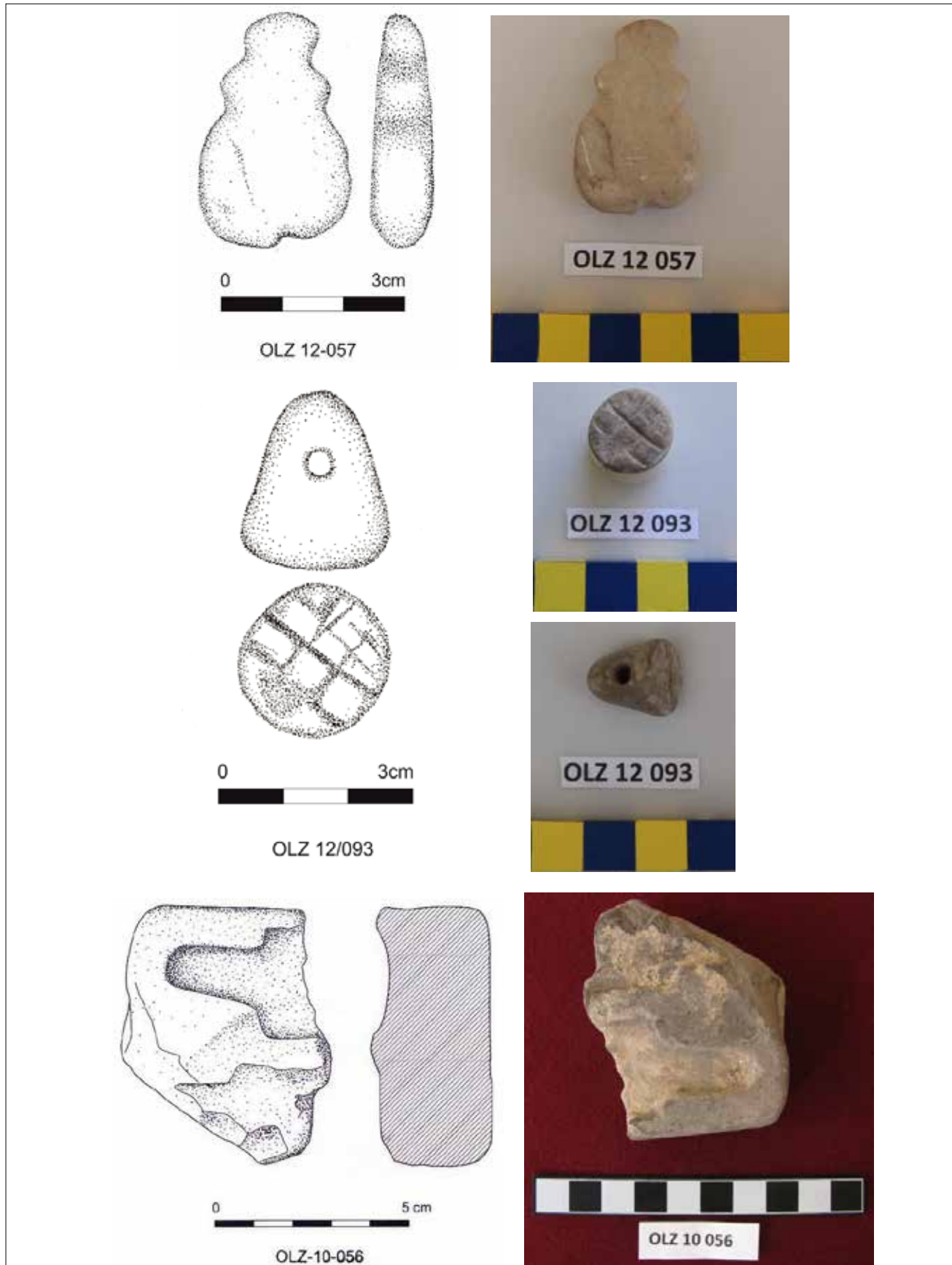

Figure 10: 1. Idol. Marble. L. 4.2 cm, W. 2.6 cm, Th. 1.1 cm. 2. Stamp seal. Baked clay. Beige paste. Hard fired. Burnished. Di. 1.4cm, H. 1.5 cm. 3. Spearhead mould. Stone. L. 6.2 cm, W. 4.3 cm, Th. 2.6 cm. / 1 *İdol*, Mermer; 2 *Damga Mühür*, Pt; 3 *Mızrakucu Kalıbı*, Taş.

REFERENCES

- ALKIM, U. B. 1979
“İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt I. Ankara: 151-157.
- ALKIM, U. B., H. ALKIM., Ö. BİLGİ. 1988
İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons' Excavations (1974-1975). TTK Yayınları, Ankara.
- ALKIM, U. B., H. ALKIM., Ö. BİLGİ. 2003
İkiztepe II. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980). TTK Yayınları, Ankara.
- ARIK, R. O., 1939
“Anadolu'nun En Garp Eti İstasyonu Karaoğlan Höyüğü”, *Belleten III/9*: 27-42.
- ARIK, R. O., 1948
“Karaoğlan Höyüğü Bakır Çağı Mimarlığındaki Özellikler”, *III. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: 47-59.
- BİLGİ, Ö. 2000
“Metal Workers of the Black Sea Region of Turkey in the Early Bronze Age: A New Perspective on the Question of the Indo - Europeans Original Homeland”, *1st International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*. Roma: 109-127.
- BİLGİ, Ö. 2001
Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri; Hind-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım/Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region. İstanbul.
- BİLGİ, Ö. 2012
Anadolu'da İnsan Görüntüleri. Klasik Çağ Öncesi. Ankara.
- BİTTEL, K. 1970
Hattusha the Capital of the Hittites. New York.
- CZİCHON, R. 2008
“Oymağaç-Vezirköprü Yüzey Araştırması 2006”, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*. Ankara: 187-196.
- CZİCHON, R., M. FLENDER., M. KLİNGER. 2006
“Interdisziplinäre Geländebegehung im Gebiet von Oymağaç-Vezirköprü/Provinz Samsun”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 138*: 157- 197.
- DİNÇOL, A. M., J. YAKAR. 1974
“Nerik Şehrinin Yeri Hakkında/The Theories on the Lokalization of Nerik Reconsidered”, *Belleten XXXVIII/152*: 563-582.
- DÖNMEZ, Ş. 2007
“Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Geç Kalkolitik - İlk Tunç Çağı Yerleşmesi: Turhal-Ulutepe”, *Refik Duru'ya Armağan/Studies in Honour Refik Duru* (Eds. G. Umurtak/Ş. Dönmez/A. Yurtsever). İstanbul: 75-84.
- DÖNMEZ, Ş. 2010a
Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara.
- DÖNMEZ, Ş. 2010b
“Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2009) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum IX*: 275-306.
- DÖNMEZ, Ş. 2011
“Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum X*: 103-128.
- DÖNMEZ, Ş. 2012
“Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum XI*: 151-178.
- DÖNMEZ, Ş. 2017
Amasya-Oluz Höyük. Kuzey Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi. 2009-2013 Dönemi Çalışmaları. Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar. Amasya: 2017.
- DÖNMEZ, Ş., E. NAZA- DÖNMEZ. 2007
“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum VI*: 49-74.
- DÖNMEZ, Ş., E. NAZA- DÖNMEZ. 2009
“Oluz Höyük Kazısı İkinci Dönem (2008) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum VIII*: 125-170.

DÖNMEZ, Ş., A. YURTSEVER BEYAZIT. 2013

“Oluz Höyük Kazısı Altıncı Dönem (2012) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum XII*: 165 - 192.

DURU, R., G. UMURTAK. 2008

“Bademağacı Kazıları, 2006”, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı – 2. Ankara: 187-196.

DURU, R., G. UMURTAK. 2009

“Bademağacı 2008 Yılı Kazıları”, *ANMED 2009-7*: 15-21.

EMRE, K. 1979

“Maşathöyük’te Eski Tunç Çağı/The Early Bronze Age at Maşat Höyük”, *Belleten XLIII/169*: 1-48.

EMRE, K. 1996

“The Early Bronze Age at Maşathöyük”, *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.* (Ed. P. T. Mikasa). Wiesbaden: 1-67.

KANSU, Ş. A. 1940

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (1937). Ankara.

KOŞAY, H. Z. 1934

“Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaletince Yaptırılan Ahlatlıbel Hafriyatı”, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi II*: 3- 100.

KOŞAY, H. Z. 1944

Ausgrabungen von Alaca Höyük, 1936. Ankara.

KOŞAY, H. Z., M. AKOK. 1950

“Amasya Mahmatlar Köyü Definesi”, *Belleten XIV/55*: 481-485.

KOŞAY, H. Z., M. AKOK. 1966

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1940-1948’deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük. Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948. Ankara.

KOŞAY, H. Z., M. AKOK. 1973

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Alaca Höyük Excavations. Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967. Ankara.

KÖKTEN, K., T. ÖZGÜÇ., N. ÖZGÜÇ. 1945

“1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleten IX/35*: 361- 400.

ORTHMANN, W. 1966

“Untersuchungen auf dem Asarcık Höyük bei Ilıca”, *Istanbul Mitteilungen 16*: 27-88.

ÖZGÜÇ, T. 1963

“Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anadolu/Anatolia VII*: 23 - 42.

ÖZGÜÇ, T., R. TEMİZER. 1993

“The Eskiypar Treasure”, *Nimet Özgüç’e Armağan. Aspects of Art and Iconography. Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç* (Ed. T. Özgüç/E. Porada/M.J. Mellink). Ankara: 613 - 628.

MELLINK, M. J. 1966

“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology 70/2*: 139-159.

MELLINK, M. J. 1967

“Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966”, *American Journal of Archaeology 71/3*: 251-267.

SEEHER, J. 2006

“Chronology in Hattuša: New Approaches to an Old Problem”, *Structuring and Dating in Hittite Archaeology Problems-New Approaches. BYZAS 4* (Eds. D.P. Mielke/U.D. Schoop/J. Seeher). İstanbul: 197- 213.

TEZCAN, B. 1966

1964 Koçumbeli Kazısı. Ankara.

von der OSTEN, H. H. 1937

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia. Part I (OIP 28). Chicago.

von der OSTEN, H. H. 1937b

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia. Part II (OIP 29). Chicago.

YAKAR, J., A. M. DİNÇOL. 1974

“Remarks on the Historical Geography of North-Central Anatolia during the Pre-Hittite and Hittite Periods”, *Tel Aviv 1/3*: 85-99.

YILDIRIM, T. 2011

“Resuloğlu Kazısı ve Anadolu Arkeolojisine Katkıları”,
1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu. Çorum:
11-29.

YILDIRIM, T. 2012

“Resuloğlu 2011 Yılı Çalışmaları”, *2. Çorum Kazı ve
Araştırmalar Sempozyumu*. Çorum: 33-45.

MAYDOS KİLİSETEPE HÖYÜĞÜ GEÇ TUNÇ ÇAĞI BEZEMELİ DUVAR KAPLAMALARI

MURAL DECORATIONS OF MAYDOS KILISETEPE HÖYÜĞÜ IN THE LATE BRONZE AGE

Makale Bilgisi

Başvuru: 13 Aralık 2018
Hakem Değerlendirmesi: 7 Ocak 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.002

Article Info

Received: December 13, 2018
Peer Review: January 7, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.002

Meral BAŞARAN MUTLU *

Anahtar Kelimeler: MÖ 2. Binyıl, Bezemeli Mimari Kaplamalar, Özel İşlevli Yapı, Çanakkale Boğazı

Keywords: 2nd Millennium BC, Mural Decorations, Special Building, Dardanelles Strait

ÖZET

Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakası kıyısında yer alan Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün V. tabakasına ait yapılarda 169 adet kilden bezemeli duvar kaplama parçası veya daha önce kullanılan adıyla rölyefli kerpiç parçası ele geçmiştir. Kaplamaların büyük bir çoğunluğu tek bir yapıda bulunmuştur. Söz konusu yapı Batı Anadolu mimari teknikleri ile inşa edilmiştir. Ancak kaplamaların benzerleri MÖ 2. binyılda Anadolu kültürlerinde görülmez. Benzer uygulamalara Makedonya'dan Orta Avrupa'ya uzanan akarsu ve kara ağları boyunca rastlanmaktadır. Bununla birlikte V. tabakada tespit edilen Anadolu kültürüne yabancı bazı seramik ve küçük buluntular, MÖ 2. binyıl tabakaları arasında kültürlerarası iletişimin en yoğun bu dönemde yaşandığını göstermektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi. E-mail: meral.basaran@gmail.com

Bu konuyu çalışmama izin veren Doç Dr. Göksel Sazcı'ya teşekkür ederim. Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Proje No: SDK-2015-597) ve TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu Programı kapsamında desteklenen "MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

In the buildings belonging to the level V of the Maydos Kilisetepe Höyüğü, which is located on the European side of the Dardanelles Strait, 169 pieces decorated clay mural reliefs were found. The majority of the coatings were found in a single structure. The building was built with Western Anatolian architectural techniques. However, similar mural reliefs are not seen in Anatolian cultures in the 2nd millennium BC. Similar practices are evident along the land and river networks from Macedonia to Central Europe. In addition, some ceramic and small finds that are foreign to Anatolian culture, recovered in level V indicate that intercultural communication between the 2nd millennium BC was the most intense during this period.

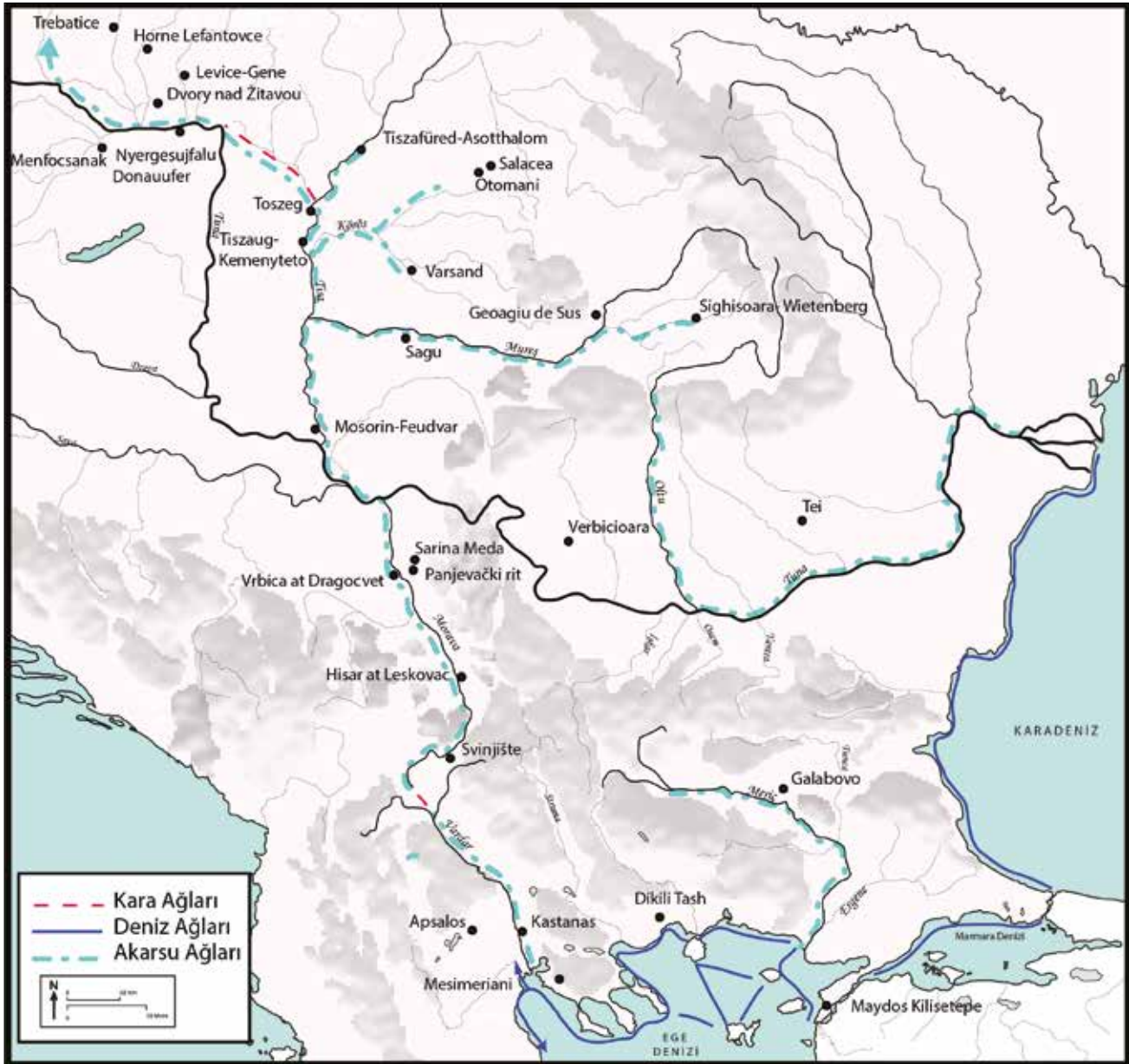

Figure 1: Maydos Kilitsepe'nin Konumu, Bezemeli Mimari Kaplamaların Dağılım Alanı ve İletişim Ağları / Location of Maydos Kilitsepe, Distribution Area of Mural Decorations and Networks

GİRİŞ

Maydos Kilitsepe Höyüğü, Türkiye'nin kuzeybatısında Gelibolu Yarımadası'nın güney kıyısında, Çanakkale İli Eceabat İlçesi'nin merkezinde yer alır (Fig.1). Höyükte 2010 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Göksel Sazcı başkanlığında sistematik kazılar sürdürülmektedir¹.

V. tabaka, kabaca Troia VIb/c ile VIIh arasındaki döneme çağdaş olan Geç Tunç Çağı yerleşmesini temsil etmektedir (Fig. 2). Höyüğün batı kısmında yürütülen kazı çalışmalarında tabakaya ait üç evre açığa çıkarılmıştır. En eski olan Vc evresi çoğunluğu kil ile

sıvalı çukurlarla temsil edilmektedir. Vb evresi tabakanın yerleşim planının ortaya çıkarıldığı evredir. Kazılan alanlarda evrenin üç kez yangın geçirdiği ve yenilendiği anlaşılmıştır. Vb3 ve Vb2 alt evrelerinden alınan radyo karbon tarihleri MÖ 1745-1620 ile MÖ 1685-1520 yıllarını vermiştir. Va evresinde zayıf bir yapılaşma ve atık alanı tespit edilmiş olup bu evreden alınan radyo karbon tarihi MÖ 1340-1305 yıllarını vermiştir.

Maydos'un MÖ 2. binyıl mimarisi Batı Anadolu mimari özelliklerini taşımaktadır². Vb evresi de MÖ 2. binyılın başından itibaren höyükte uygulanan Anadolu Yerleşim Planı'nda³ inşa edilmiş bir yerleşmeyi ifade etmektedir.

¹ Sazcı 2012.

² Başaran-Mutlu 2018a; Başaran-Mutlu 2019.

³ Korfmann 1983.

TARİH (M.Ö.)	DÖNEM	TROİA	MAYDOS KİLİSETEPE	
			TABAKA	C14 (M.Ö.)
1000	EDÇ	VIIb2/3	IV a	1127-931
1100		VIIb1		
1200		VIIa		
1300	GTÇ	VIh	b	1340-1305
1400		VIg	a	
1500		VIe/f	V	
1600		VId	b 1	1685-1520
1700		VIIb/c	2	
1800		VIa	c	1745-1620
1900	OTÇ	V	a 1	1850-1770
2000			b 2	
2100			c	
	ETÇ	IV	d	2080-2060
			VIII	

Figure 2: Maydos Kilisetepe Höyüğü MÖ 2. Binyıl Kronoloji Tablosu (Pavuk 2007: fig 1'den Uyarlanmıştır) / 2nd Millenium BC Chronology Table of Maydos Kilisetepe Mound (Adapted and Developed Further from Pavuk 2007: fig 1)

Bu dönemde daire planlı yerleşimin kenarı boyunca yana ve yerleşimin merkezine doğru dizilen, tek veya birden fazla odalı, dikdörtgen planlı yapılardan söz etmek mümkündür (Fig.3). Bununla birlikte tabakadaki dik taş duvar örgüsü, bezemeli mimari kaplamalar, seramikler ve küçük buluntular Anadolu özelliğini yansıtmaz. Bu durum Maydos'un V. tabakada Kuzey Ege ile bağlantılı iletişim ve ticaret ağlarına katılım sağlamasıyla açıklanabilir⁴.

⁴ Başaran-Mutlu 2018a; Başaran-Mutlu 2018b.

MAYDOS KİLİSETEPE BEZEMELİ DUVAR KAPLAMALARI

Bezemeli mimari kaplamalar⁵, üzerine geometrik desenlerin oyulduğu ve boyandığı, mekân duvarlarının içine veya dışına döşenen kil kaplamalardır. Bu mimari öğeler Maydos'un Vb evresinde tespit edilmiştir. Ancak kaplamaların üzerindeki motiflere ilk kez Vc evresine ait seramikler üzerinde rastlanmaktadır (Fig.4)⁶. Vb3 alt evresindeki en erken bezemeli kaplama örneği bir odanın içindeki platformun kenarına uygulanmıştır⁷. Duvar kaplaması olarak kullanılan örnekler ise Vb1 alt evresine aittir ve toplam 169 adet kaplama parçası ele geçmiştir.

Vb1 evresine ait bezemeli mimari kaplamaların büyük bir çoğunluğu (161 adet) 503 no'lu açık alanda bulunmuştur (Fig. 3). Geri kalanlar ise mimari izlerin zayıf olduğu 500 no'lu alanda tespit edilmiştir. 503 no'lu açık alanın kuzeyinde ve güneyinde iki ayrı yapı bulunur. Kuzeydeki yapı (502) boyunca yaklaşık 5 m uzunluğundaki yıkıntı arasında birçoğu duvara levha halinde yapıştırılan farklı tipte kaplama parçası bulunmuştur. Bu parçaların ön yüzünün yukarı bakması sebebiyle 502 no'lu mekânın iç kısmına döşendikleri anlaşılmıştır. 503 no'lu mekândaki 4 adet kaplama ise tek tiptedir ve 11 no'lu duvarın kuzeyine ön yüzleri aşağı bakacak şekilde düşmüştür. Bu yüzden de bu kaplamaların 505 no'lu mekânın dış yüzüne kaplandıkları sonucuna varılmıştır.

Kaplamaların en fazla ele geçtiği 502 no'lu mekân (Fig. 3), höyük yüzeyine yakın seviyede ve yamaç kenarında yer aldığından üst tabakaların tahribatına maruz kalmıştır, bu yüzden yapının içinde yürütülen faaliyetin ne olabileceği ile ilgili kesin bilgi vermemizi sağlayacak bir buluntu grubu veya iç öge ele geçmemiştir. Ancak az sayıda ele geçen buluntular arasında yer alan, üzerinde koşan köpek motifi bulunan pişmiş toprak bir disk⁸ ve çizi bezemeli kemik bir boncuk⁹ kayda değerdir. Höyüğün en yüksek konumunda yer alan, etrafındaki diğer mekânlardan plan ve teknik anlamda farklı olan ve diğer mekânlara göre oldukça fazla sayıda, egzotik denilebilecek kültürel öğelerle süslü ve kısmen bağımsız olan bu yapının özel bir işlevi olmalıdır¹⁰.

Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde bulunan bezemeli duvar kaplamaları genellikle kaba boyutta yoğun bitki, çok ince boyutta ve orta yoğunlukta mineral, çok ince

⁵ Önceki yayınlarda rölyefli kerpiç olarak adlandırılmıştır. Sazcı 2013: 46; Sazcı/Başaran-Mutlu 2018: 143-144, Fig. 7.

⁶ Sazcı/Başaran-Mutlu 2018: 145, Fig. 8; Başaran-Mutlu 2018a: 177-179.

⁷ Başaran-Mutlu 2018a: 149, Şek. 3.62.

⁸ Sazcı/Başaran-Mutlu 2018: Fig. 9h; Başaran-Mutlu 2018a: 182, Lev.15.34.

⁹ Başaran-Mutlu 2018a:119, Fig. 3.38.

¹⁰ Başaran-Mutlu 2018a: 112-118, 159.

MAYDOS KİLİSETEPE HÖYÜĞÜ GEÇ TUNÇ ÇAĞI BEZEMELİ DUVAR KAPLAMALARI

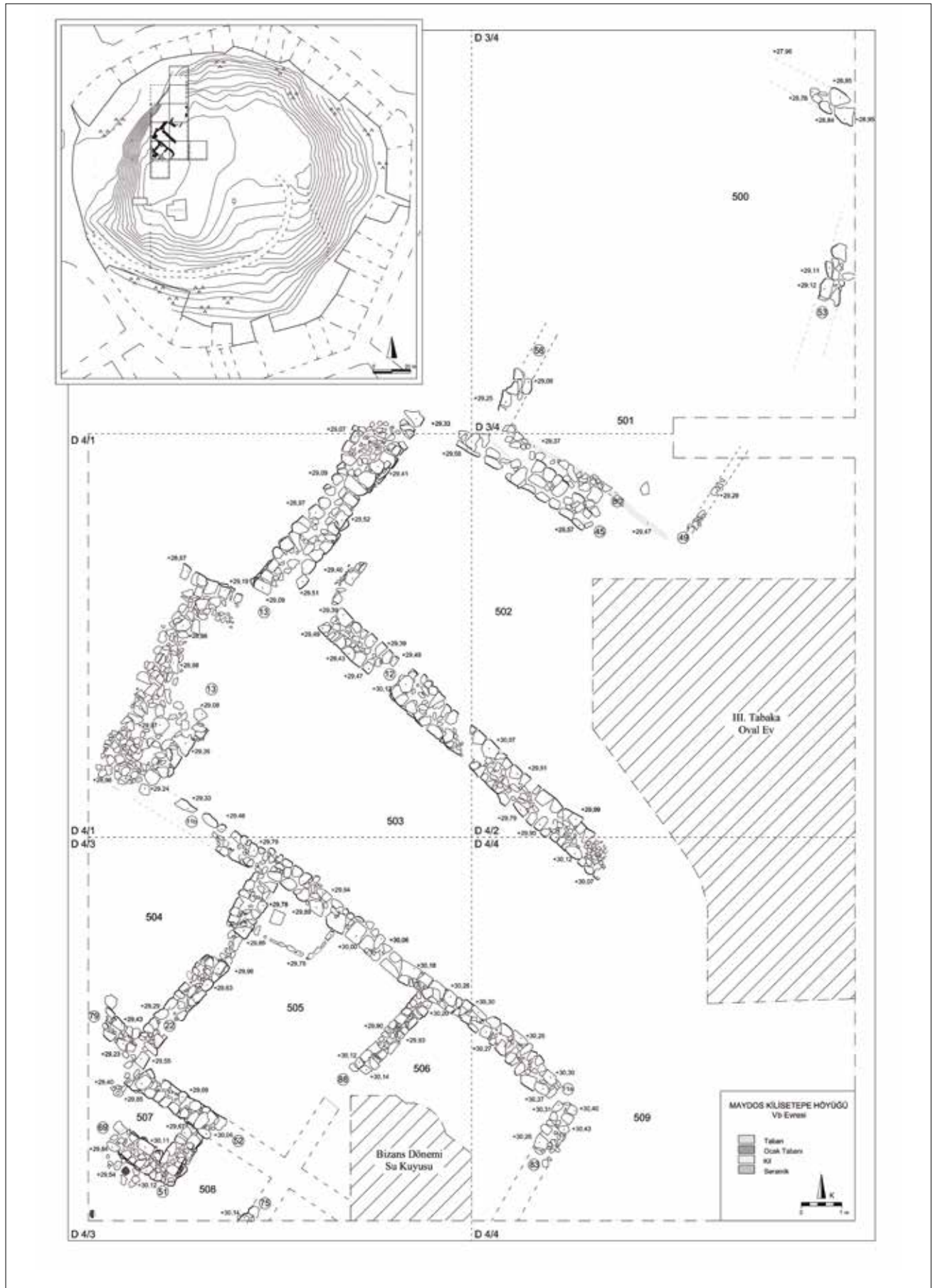

Figure 3: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Vb Evresi Mimari Planı / Plan of Phase Vb at Maydos Kilisetepe Mound (M. Başaran-Mutlu)

boyutta ve orta yoğunlukta mika katkılı, portakalimsı kahve tonlarındaki kil hamur ile yapılmıştır. Çoğunda küçük midye kabuğu, bazılarında ise taşçık katkı bulunmaktadır. Kaplamalarda üç biçim söz konusudur. Bunlar dörtgen levha biçimli kaplamalar, levhalarla bağlantılı köşe bordürleri ve bağımsız bordürlerdir. Yapım tekniği açısından iki yöntemin uygulandığı anlaşılmıştır. Arka yüzünde yapıştırma harcı olan levha biçimindeki kaplamalar (Fig. 6/1; Fig. 7/1-4, 8; Fig. 8/4- 6) tamamlandıktan sonra duvara yapıştırılırken, köşe ve bağımsız bordürler duvara yapıştırıldıktan sonra bezenmiştir. Ayrıca levha biçimli bazı parçaların arka yüzünde, bir kenarına paralel uzanan dal izleri mevcuttur (Fig. 8/1, 6). Dallar levha biçimli kaplamaların alt kısmını duvara sabitlemek için kullanılmış olmalıdır. Bezeme oluk tekniğinde yapılmış, sonra üzeri krem astar ile astarlanmış, daha sonra olukların içi kırmızı veya beyaz boya ile boyanmıştır. Levha biçimindeki kaplamalarda bezemeler baklava, eşkenar üçgen, dik üçgen, geniş üçgen ve dikdörtgen şeklinde panellerin içine yapılmıştır. Motiflerin standart ölçülere sahip olmaması, olukların içinde veya kenarında yuvarlak ve sivri uçlu alet izlerinin görülmesi nedeniyle her bir kaplamanın el ile şekillendirildiği anlaşılmıştır. Kaplamaların hepsi gevrek

ve kırılğan yapıya sahip olduğundan düşük ısıya maruz kaldığı anlaşılr. Ayrıca parçalar ile birlikte yapıştırma harcı da piştiği için bunların fırında değil Vb evresinin sonunda çıkan yangın ile piştiği sonucu çıkmaktadır.

Kaplamaların iki farklı konumda kullanıldıkları düşünülmektedir. İlkinde duvar ve tavanın birleştiği köşe boyunca friz halinde, diğerinde kapı, pencere veya niş etrafına bordür olarak döşenmiş olmalıdır. İlki 502 no'lu mekânın içine döşenen levhalar ve köşe bordürleridir. Köşe bordürlerinin bir ucu kenar yaparken, bir ucu herhangi bir daralma veya kenar izi olmadan devam eder (Fig. 8/7). Ayrıca bu parçalarda yapıştırma harcı da bulunmaz. Bunlardan ötürü köşe parçalarının duvar ile tavanın birleştiği köşeye doğrudan kaplandığı, düz profilli olan levha biçimli kaplamaların da onların hemen altına friz şeklinde döşendiği sonucu çıkmaktadır. 500 no'lu alandaki kaplamalar 502'dekilerle benzer özelliklere sahiptir. 505 no'lu mekânın dış yüzüne kaplanan parçalar (Fig. 8/8), iki tarafından kenar yapan bağımsız bordürlerdir, arka yüzleri çok düzgün yüzeylidir ve yapıştırma harcı olmadığı için doğrudan duvara kaplanmış olmalıdır.

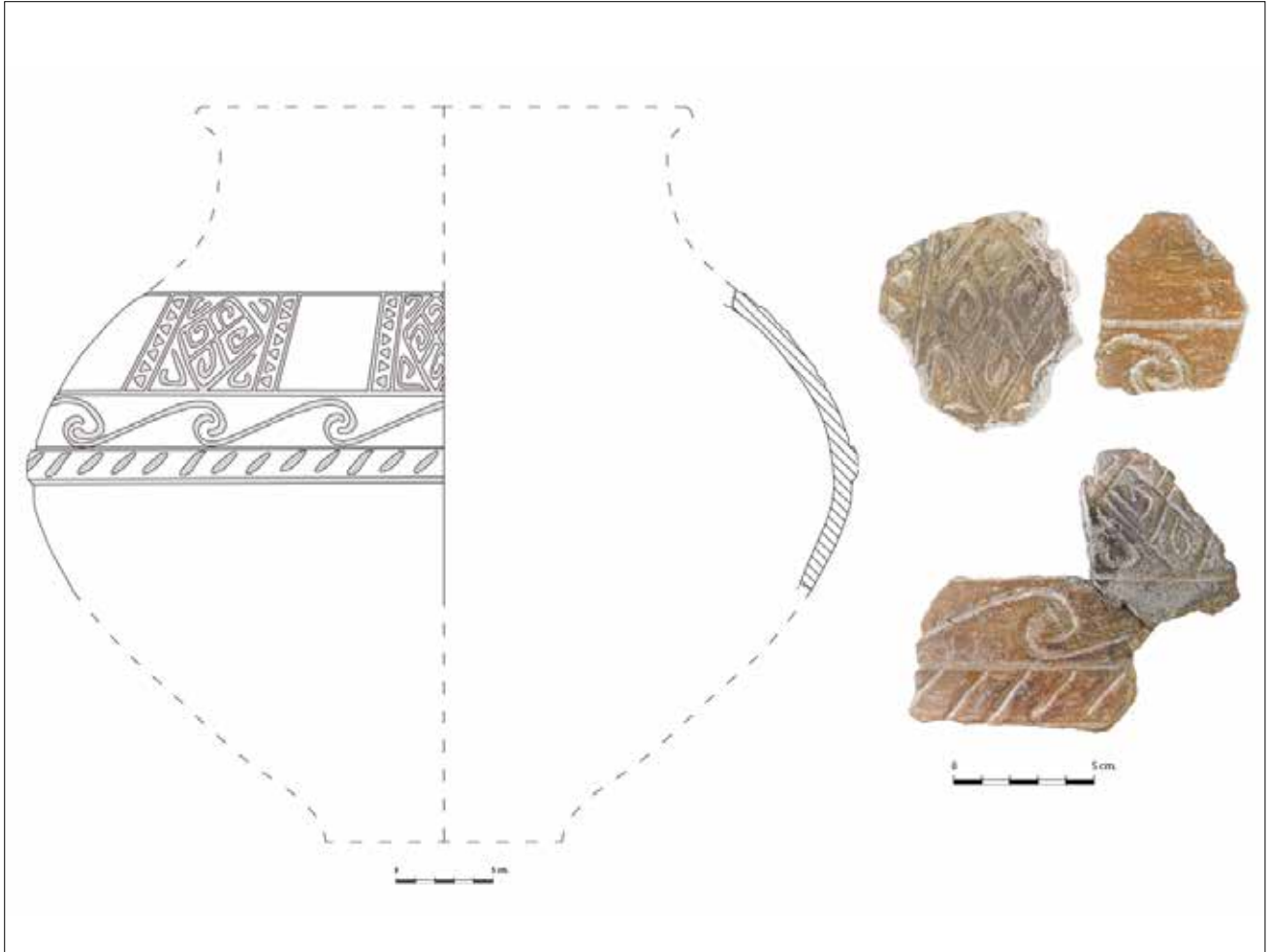

Figure 4: Maydos Kilisetepe'de Ele Geçen İnkrustrate Bezemeli Kap Parçaları / Vessel Fragments with Encrusted Decoration from Maydos Kilisetepe

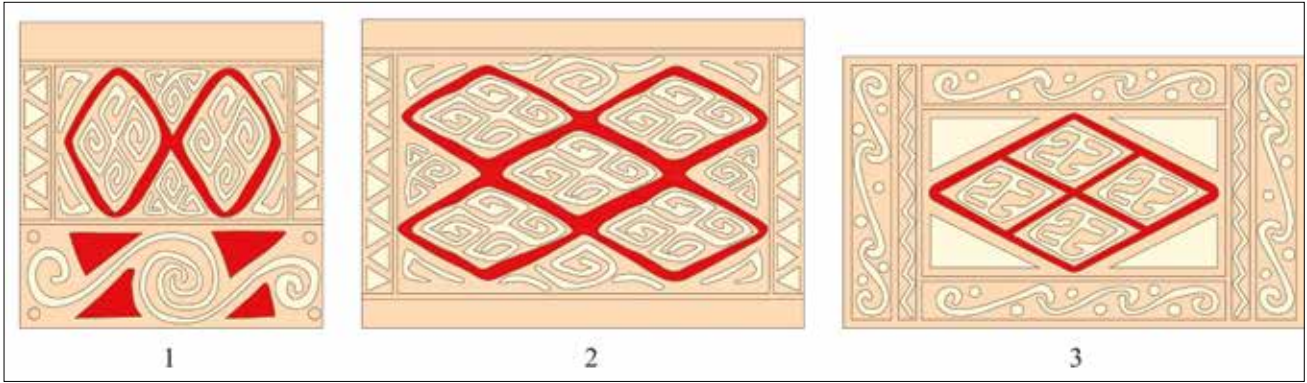

Figure 5: Levha Biçimindeki Bezemeli Mimari Kaplamalar İçin Tümleme Önerisi (Çizen M. Başaran-Mutlu)/ *Proposed Reconstruction for the Decorative Mural Plates (Drawing by M. Başaran-Mutlu)*

Levha biçimindeki kaplamaların iki alt tipi ayırt edilebilmiştir. Birinci tipteki levhaların (Fig. 5/1-2) ortasındaki motifler yan yana en az iki baklava panelinin (Fig. 5/1) içindedir. Baklava panelleri arasında eşkenar üçgen paneli (Fig. 7/1-5) ve baklava panelinin bir veya iki kenarında dik üçgen paneli (Fig. 7/6-7) bulunur. Bir geniş üçgen paneli (Fig. 7/8) baklava panellerinin üst üste iki sıra olabileceğini gösterir (Fig. 5/2). Levhanın dört veya iki kenarını dönen uzun dikdörtgen biçimli kenar panelleri (Fig. 8/1-6) vardır. Bunların yalın (Fig. 8/1) veya farklı motiflerle bezenmiş türleri vardır (Fig. 8/2-6). İkinci levha tipine (Fig. 5/3) ait dört parça bir arada tespit edilmiş olup bunlar aynı hamur özelliklerine sahiptir. Bu levhanın orta kısmında yan yana dört baklava paneli (Fig. 6/3) bulunur. Ayrıca paneller arasındaki bağlantıyı gösteren bazı parçalar da ele geçmiştir. Bunlardan bazıları baklava panelinin bağlantılarını (Fig. 7/9), bazıları da eşkenar üçgen ile kenar panelinin bağlantısını göstermektedir (Fig. 7/10).

Bezemeli duvar kaplamaları üzerinde görülen motifler, svastika ve türevleri, üçgen sırası, koşan köpek, spiral-dalga meanderi, konsantirik daire, nokta, ters V, zikzak ve bant şeklindedir. Bütün bezemeler oyma tekniğinde yapılmış daha sonra birçoğu beyaz ve kırmızı renge boyanmıştır. Baklava ve üçgen panellerini belirleyen olukların tümü ve üçgenlerin bir kısmı kırmızıya, geri kalan oluklar beyaza boyanmıştır.

Svastika motifi levha biçimindeki kaplamaların ortasındaki baklava, eşkenar üçgen, dik üçgen ve geniş üçgen panelleri içine yapılmıştır. Baklava paneli içine yapılan svastika motifi levhanın merkezinde yer alır ve diğer motifler bu motifin etrafında gelişir. Svastika motifi merkezden çıkan dört çizginin, birbirini takip eden yönlerde doğru köşeli bir şekilde içe kıvrılması ile oluşturulmuştur. Kıvrımların saat yönünde (Fig. 6/1) ve saat yönünün tersinde (Fig. 6/2) yapıldığı örnekler mevcuttur. Svastika motifi ikinci tip levhada

stilize edilmiştir (Fig. 5/3; Fig. 6/3). Eşkenar üçgen paneli içinde genellikle svastika motifinin üç kollu bir türevi yer alır, ancak standart bir şekle sahip değildir. Bunların da saat yönünde (Fig. 7/1, 3) ve saat yönü tersi yönünde (Fig. 7/2, 4) versiyonları vardır. Ayrıca bazı örneklerde iç içe iki ters V şekli ortasında nokta biçiminde oyuk yapılmıştır (Fig. 7/5). Dik üçgen paneli içindeki motifler svastikanın tek kolunun bir versiyonudur ve standart bir şekle sahip değildir (Fig. 7/6-7). Bir örnekte (Fig. 7/7) levha dik üçgen panelinden sonra sonlanmaktadır. Dolayısıyla her levhanın çevresini dönen bir kenar paneli söz konusu değildir. Geniş üçgen paneline ait tek bir örnek bulunur (Fig. 7/8). Bu örnekte baklava paneli içindeki saat yönünde devam eden svastikanın bir kolu ayırt edilmektedir.

Üçgen sırası motifi tek sıra halinde ters ve düz olarak yana yana sıralanan üçgenlerden oluşur ve kenar paneline uygulanırlar (Fig. 7/4, 6; Fig. 8/2). Birbirini takip eden yatay S motifi sıraları koşan köpek motifi olarak adlandırılmıştır. Bu motif levha biçimindeki kaplamaların kenar panelinde (Fig. 6/3; Fig. 8/3-5) ve köşe bordürlerinde (Fig. 8/7) kullanılmıştır. Koşan köpek kompozisyonu iki farklı uygulamaya sahiptir. Birinde altta ve üstte nokta şeklinde oyuklar (Fig. 6/3; Fig. 8/3) diğerinde altta ve üstte içi oyulmuş üçgen motifler bulunur (Fig. 8/4-5,7). Spiral- dalga meanderi motifini koşan köpek motifinden ayıran özellik motiflerin uçlarının spiral şeklinde iç içe birbirine dolanmasıdır (Fig. 8/6). Bu motifin üstünde ve altındaki boşluklara üçgen şekli oyulmuştur. Yan yana konsantirik daire motifi bağımsız paneller üzerine bezenmiştir (Fig. 8/8). Bu dairelerden biri tek halka ve ortasında bir nokta biçiminde oyuk, diğeri iç içe iki halka şeklinde bezenmiştir.

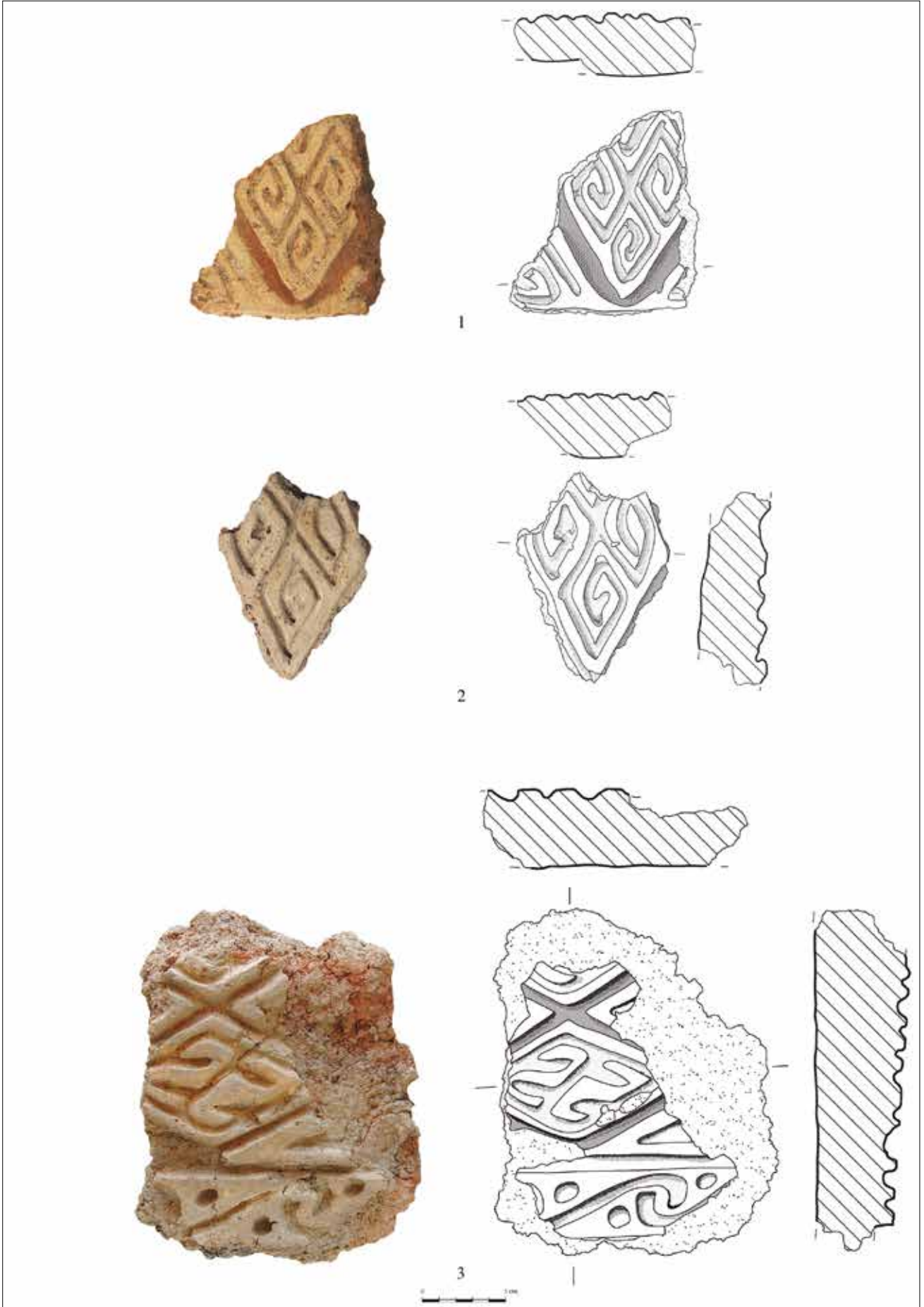

Figure 6: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Bezemeli Duvar Kaplama Örnekleri / Examples of Mural Decoration Maydos Kilisetepe Mound

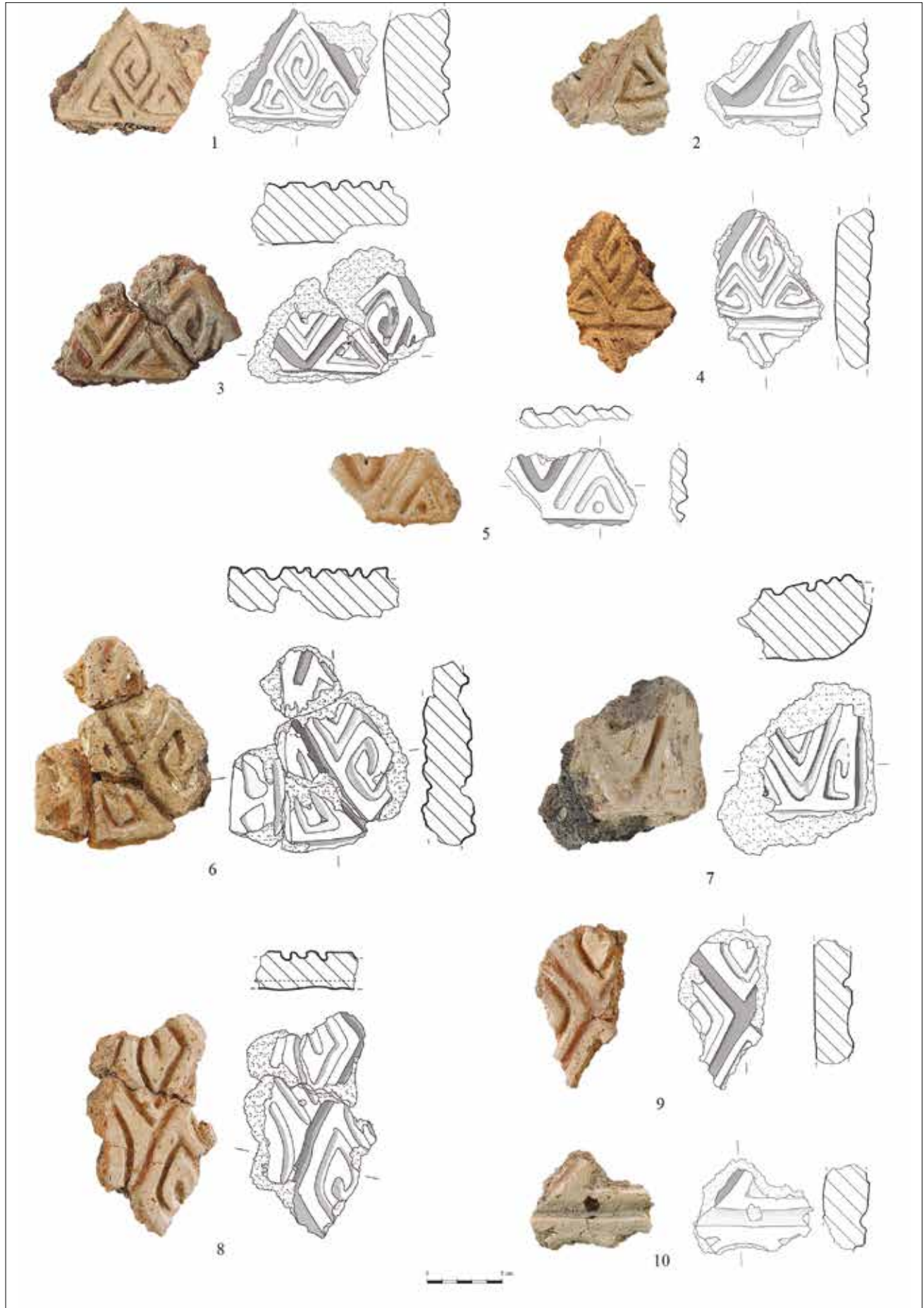

Figure 7: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Bezemeli Duvar Kaplama Örnekleri / Examples of Mural Decoration Maydos Kilisetepe Mound

BEZEMELİ MİMARİ KAPLAMA GELENEĞİ VE İLETİŞİM AĞLARI

Anadolu'da kabartma veya oyma tekniği ile bezeli mimari kaplamaların en erken örneği Neolitik Dönem'de Çatalhöyük'ten¹¹ bilinmekle birlikte Geç Tunç Çağı'na kadar Anadolu'da bu türde bir uygulamaya henüz rastlanılmamıştır. Batı Anadolu'da bezeli duvarlara örnek olarak Beycesultan'daki Orta Tunç Çağına ait 'Yanık Saray' gösterilebilir. Ancak burada Maydos'tan farklı olarak sarayın bazı odaları beyaz, sarı ve kırmızı boya ile sıvanmıştır¹². Ege dünyasında ise Orta ve Geç Tunç Çağı'nda özel yapıların farklı bezeme unsurları ile bezendiğini belirtmek gerekir. Minos ve Miken Uygarlıkları'nda özel yapıların tavan, duvar, taban, sütun, ocak gibi pek çok mimari öğesi fresk veya kabartma tekniği ile çeşitli figür ve desenlerde ve çeşitli renklerde süslenmiştir¹³. Özellikle spiral biçimdeki meander motifleri seramiğin yanı sıra, mimari öğelerde de sıklıkla kullanılmıştır¹⁴.

Maydos'ta birçoğu önceden levha halinde hazırlanan oyma ve boya bezeli levhaların duvara kaplanması söz konusudur. Bu tekniğin ve motiflerin benzerlerini ise Makedonya'dan kuzeybatı ve kuzeydoğuya doğru devam eden Tunç Çağı kültürlerinde görmek mümkündür (Fig. 1). Tespit edilebilen kil kaplamaların görüldüğü yerleşmelerin tamamının akarsu ağları ile bir bağlantısı vardır. Üzerinde yer yer karasal bağlantıların da olduğu akarsu ağları Makedonya'dan kuzeye doğru Vardar, Morava, Tuna, Tisa nehirleri ve kolları boyunca Slovakya'ya kadar devam etmektedir. Bu ağ aynı zamanda Orta ve Güneydoğu Avrupa'dan Kuzey Ege'ye erişimi de göstermektedir.

Bulgaristan'la ilgili yapılan araştırmada duvar kaplamasına rastlanamamakla birlikte Orta Tunç Çağı'na ait Galabovo yerleşmesinde büyük bir kaba ait olduğu düşünülen iki parça dikkat çekicidir¹⁵. Parçaların birinin üzerinde konsantirik halkalardan oluşan motif, diğerinin üzerinde spiral benzeri bir motif kazı veya oluk tekniğinde yapılmıştır. Ayrıca benzer motiflerin Erken Demir Çağı'na ait Yukarı Trakya yerleşmelerinden bilindiği belirtilmektedir¹⁶. Bu parçaların cidarının 1.5 cm'den kalın olması bunların bezemeli mimari kaplama olma ihtimalini düşündürmektedir.

Doğu Makedonya'da Kavala Körfezi'ne yakın konumda yer alan Dikili-Taş yerleşmesinde Geç Tunç Çağı'na

tarihlenen bir yapının içinde bir altar bulunmuştur¹⁷. Zemini geometrik şekillerde kil kabartmalarla bezenen altların motifleri ve uygulama alanı Maydos'tan farklı olsa da kil kabartmanın özel yapı öğelerinde kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca karşılaştırma sahaları boyunca kil kabartmalar duvar, ocak veya altar üzerinde de görülmektedir.

Maydos'a en yakın mesafedeki kilden mimari kaplama örneklerine Yunanistan'ın Makedonya Bölgesi'nde rastlanır. Halkidiki Yarımadası'nda ve Selanik Körfezi'ne yakın konumda yer alan Erken Tunç Çağı'na ait Mesimeriani Toumba'da üzerine geometrik motiflerin oyulduğu kilden duvar kaplamaları bulunmuştur¹⁸. Bu bulgular Maydos'tan daha önce Makedonya bölgesinde duvarların kil kaplamalarla süslendiğinin bir göstergesidir. Selanik'te yer alan Apsalos yerleşmesinin, Geç Tunç Çağı tabakasına (C¹⁴ tarihine göre MÖ 1490 ve 1320) ait çukurlarda kil kaplama parçaları ele geçmiştir. Bu parçalar üzerine koşan köpek motifleri işlenmiştir. Parçaların arka yüzünde dal izleri bulunur, bu yüzden kapı çerçevesi olabilecekleri dile getirilir¹⁹. Kastanas'ta MÖ 2. binyılın sonlarına ait 12. tabakada tuğlaların birçoğu üzerine parmakla oyularak kıvrımlı desenlerde bezeme yapılmıştır²⁰. Bu örnekler Makedonya'da kilin Tunç Çağı'nın başından sonuna kadar mimaride süsleme unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sırbistan'ın Presevo Şehri yakınında bulunan Svinjište yerleşmesi, Morava ve Vardar nehirleri arasındaki geçiş sahasında yer alır. Geç Tunç-Erken Demir Çağı'na ait bir yapıda bulunan duvar ve ocağa ait olabilecek kilden kaplamalar düz çizgi, köşeli çizgi veya çizgi ve daire kombinasyonlarından oluşan motiflerle bezenmiştir²¹. Sırbistan'ın Leskovac Şehri'nde bulunan Hisar at Leskovac yerleşmesi Veternica ve Jablanica nehirlerinin vadileri arasına kurulmuştur ve Morava Nehri yakınındadır. Geç Tunç-Erken Demir Çağı geçiş tabakasında oluk bezeme ile zikzak, spiral, meander motifleri ile benzenmiş kilden duvar kaplama parçaları bulunmuştur. Bu kaplamalar dal örgü veya kütük ev tekniği ile inşa edilen yapıların dış yüzüne süsleme amacıyla yapılmış olmalıdır²².

Sırbistan Voyvodina şehri civarında Tisa Nehri Tuna ile birleşir. Bu noktadan sonra bezemeli kil kaplamalarla benzerlik kurulan yerleşmeler Tisa ve kolları boyunca kuzeye ve doğuya doğru devam eder. Tisa'nın Tuna ile birleştiği yere yakın konumda Sırbistan'da Moşorin - Feudvar yerleşmesi bulunmaktadır. Yerleşmede MÖ

¹¹ Marciniak/Baranski/Bayliss/Czerniak/Goslar/Southon/Taylor 2015: 170, Fig. 7.

¹² Lloyd/Mellaart 1965: 10, 16, Pl. VIIIa.

¹³ Evans 1930; Cameron 1975; Immerwahr 1990; Shaw 2015.

¹⁴ Wace 1949: 79, IV, V; Taylour 1964: Fig. 42.

¹⁵ Leshtakov 2002: 190, Fig. 14, 1-3.

¹⁶ Leshtakov 2002: 190.

¹⁷ Séfériades 1983: 635-677, Fig. 70.

¹⁸ Grammenos/Kotsos 2002: 208, 243-244.

¹⁹ Chrysostomou/Georgiadou 2007: 167-172, Taf. XL.

²⁰ Hänsel 1989: 173, Abb.66.

²¹ Kapuran 2009: 51-52, Fig. 16.

²² Kapuran 2009: 108-110, Fig. 53, 54.

MAYDOS KİLİSETEPE HÖYÜĞÜ GEÇ TUNÇ ÇAĞI BEZEMELİ DUVAR KAPLAMALARI

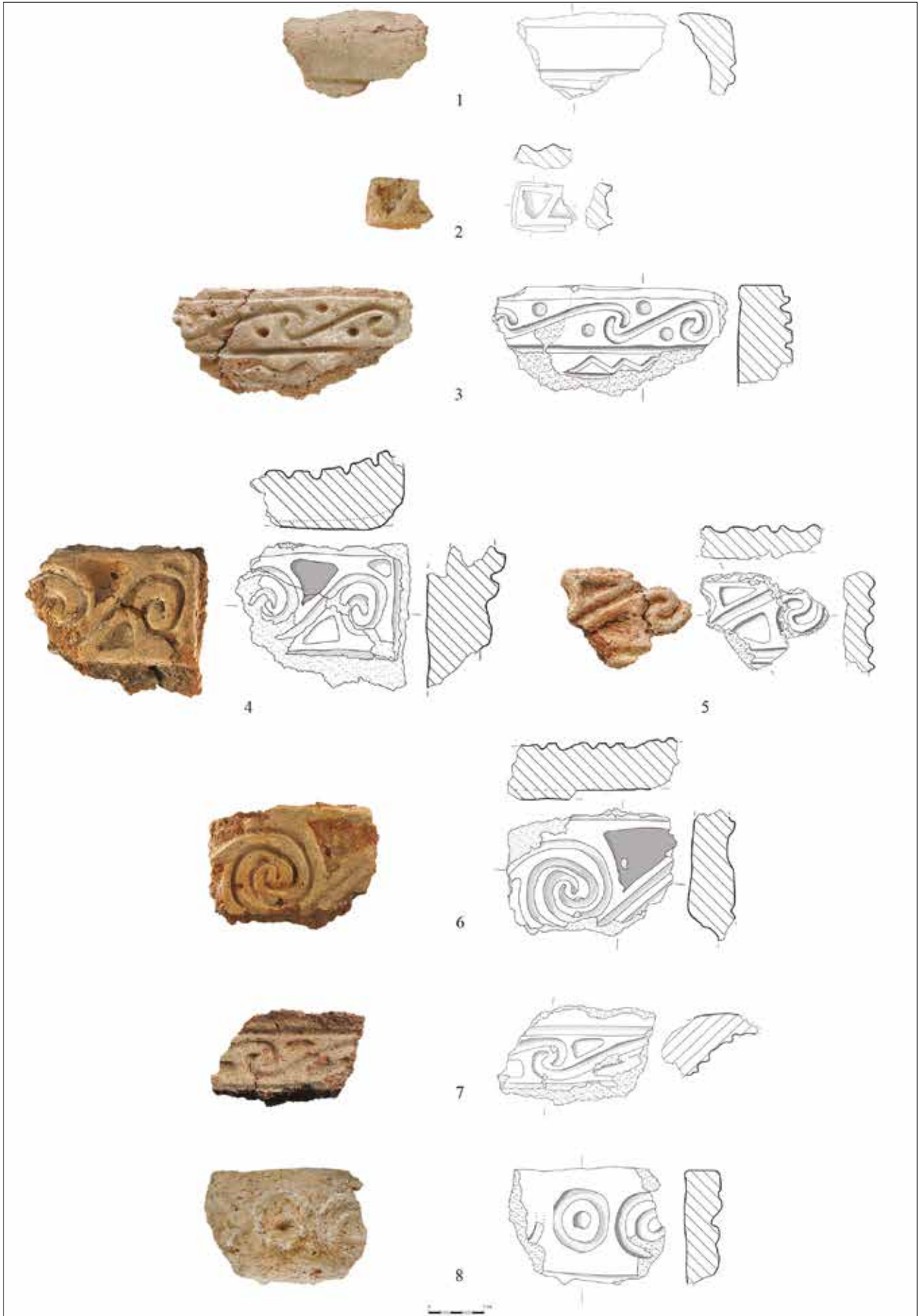

Figure 8: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Bezemeli Duvar Kaplama Örnekleri/ Examples of Mural Decoration Maydos Kilisetepe Mound

2. binyılın ilk yarısına ait Vatin Kültürü'nün dal çamur tekniği ile inşa edilmiş dörtgen evlerin pencere ve kapıları kilden bezemeli bordürlerle kaplanmıştır. Kil kaplamalar düz, zikzak, dalga ve baklava motifleri ile bezenmiştir²³. Bu bordürler Maydos'taki konsantirik daire motifi ile bezeli bağımsız bordür kaplamaların da pencere veya kapı kenarlarına kaplanabileceği ihtimalini sunmaktadır.

Romanya'nın ortasında Mureş ile birleşen Tarnava Mare Nehri kıyısında Sighişoara Wietenberg yerleşimi bulunmaktadır. MÖ 2. binyılın ilk yarısını kapsayan Wietenberg Kültürü'ne²⁴ ait yerleşimdeki dairesel planlı bir ocağın merkezdeki dairenin etrafında anaför şeklinde koşan köpek ve spiral-dalga meanderi motifleri kazınarak bezenmiştir²⁵. Mureş Nehri ile bağlantılı diğer bir yerleşim Geoagiu Çayı kıyısındaki Geoagiu de Sus'tur. Yerleşimin ritüel çukurunda kilden duvar kaplamaları bulunmuştur. Bu parçalar üzerinde spiral ve üçgen şeklindeki motifler oyularak yapılmıştır²⁶. Mureş Nehri kıyısındaki diğer yerleşim ise Şagu'dur. Romanya'nın batısında bulunan yerleşimde çukurlarda ele geçen spiral ve iç içe üçgen motifi kil kabartmalar taşınabilir ocakların dekorları olarak yorumlanmaktadır²⁷.

Tisa Nehri'ne bağlanan Körös Nehri'nin güney ve kuzey kolları kıyısında yer alan yerleşmelerde de kilden mimari kaplamalar görülmektedir. Güneydeki Crişul Alb Nehri kıyısında yer alan Gyulavarsánd-Laposhalom (Macaristan) yerleşimi aynı zamanda Şagu'nun da yaklaşık olarak 62 km kuzeyinde yer alır. Orta Tunç Çağı'na ait bu yerleşimde spiral ve geometrik motiflerle bezenmiş kil kabartmalı bir ocak bulunur²⁸. Körös'ün kuzey kolu üzerindeki diğer yerleşim Otomani yerleşmesinin kuzeydoğusundaki Salacea'dır (Romanya). Bu bölgedeki Otomani Kültürü'nde ahşap temelli dal örgü evlerin duvarları kil kaplamalarla süslenmektedir²⁹. Bu kültürün en tanınmış özel yapılarından biri Salacea yerleşimindeki megaron tapınak olarak adlandırılan yapıdır³⁰. Bu yapıda ele geçen spiral-dalga meanderi ile bezenmiş kil kaplama, Otomani Kültürü II'nin II. evresine aittir. Yapı tek bir açık kenarı olan bir sundurma ile küçük ve büyük olmak üzere iki dikdörtgen odadan oluşur. Giriş bölümünde hiçbir arkeolojik materyal keşfedilmemiştir. İkinci odada kare kil platform yakınında kömür parçaları ile birlikte küçük kırık seramik parçaları, en büyük olan üçüncü odada biri sabit iki kil altar ile duvarlar boyunca friz şeklinde kil kaplama bulunmuştur³¹.

Körös ile Tisa'nın birleştiği yerden kuzeye doğru devam edildiğinde Tisa Nehri kenarında Tiszaug Kemenyteto yerleşimi bulunmaktadır. Bu yerleşim Macaristan'da Erken Tunç Çağı'na denk gelen Nagyrév Kültürü'ne aittir³². Burada bulunan bir yapının dış yüzüne kil kaplama uygulanmıştır. Kil kaplamaların üzerine düz çizgi, üçgen ve zikzak motifleri oyulmuştur. Tiszaug Kemenyteto, Yunanistan'daki Mesimeriani yerleşmesi gibi en erken kil duvar kaplaması örneğini temsil eder. Tisa Nehri üzerindeki diğer yerleşim Tozseg'dir (Macaristan). Yerleşimde altar veya ocak sıvası olma ihtimali olan, üzerinde spiral motifi işlenen sıva parçası bulunmuştur³³. Tozseg'ten kuzeydoğuya doğru Tisa Nehri takip edildiğinde Tiszafüred-Ásotthalom (Macaristan) yerleşmesine ulaşılır. Orta Tunç Çağı, Füzessabony Kültürü'ne ait yerleşimde duvar kaplaması veya altar/ocak sıvası olabilecek bir parça bulunmuştur. Bu parçaların bir kenarı iç bükey kenarlı üçgen şeklindedir. Üçgen kenarın iç kısmında kenar boyunca devam eden çizgi ve üçgenin ortasında konsantirik daire motifi işlenmiştir³⁴. Bu mimari öğenin benzerleri Levice Gene ve Trebatice yerleşimlerinde görülür.

Voyvodina'dan ya da Tuna ve Tisa'nın birleştiği noktadan Budapeşte civarına kadar Tuna Nehri üzerinde kilden mimari kaplama örneklerine rastlanılmamıştır. Ancak Budapeşte'den sonra Macaristan ile Slovakya arasından akan Tuna Nehri ve kolları üzerinde benzer buluntular tespit edilmiştir. Tuna'nın söz konusu kısmının kullanılmadığı bazı araştırmacılar tarafından tespit edilip Tisa'dan Tuna'ya Budapeşte civarından bağlanan bir geçişin olması gerektiği belirtilmiştir³⁵. Tuna Nehri kıyısındaki Nyergesujfalu-Danauufer'de (Macaristan) spiral-meander motifli kilden kabartma parçası bulunmuştur³⁶. Bu bölgedeki diğer tüm yerleşimler Tuna'ya bağlanan nehirlerin kıyısında yer alırlar. Tisa üzerindeki Tiszafüred'de görülen kil kabartmaların benzerleri Hron Nehri kıyısında yer alan Levice-Géne (Slovakya) ile Váh Nehri kıyısında yer alan Trebatice'de (Slovakya) bulunmuştur. İç bükey kenarlı üçgen sırası veya zikzak motifi Orta veya Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen Levice-Géne³⁷ ve Erken Urnfild'e tarihlenen Trebatice³⁸ yerleşimlerinde görülür. Nitra Nehri yakınında bulunan Dvory nad Žitavou'da (Slovakya) spiral desenli bir kil kabartmanın altara ait olduğu belirtilmektedir³⁹. Aynı nehir üzerinde yer alan Horné Lefantovce'de konsantirik daire motifli kil sıva parçası⁴⁰ bulunmuştur. Bu bölgenin güneyinde, Rába Nehri'nin Tuna ile birleştiği kısma yakın konumda Ménfocsanak yerleşimi bulunmaktadır.

²³ Hänsel/Medovic 1991: 74-75, Abb. 9-10; Falkenstein/Hänsel/Medovic. 2016: 14-15.

²⁴ Dietrich/Dietrich 2011.

²⁵ Horedt/Seraphin 1971: Abb. 59-60; Wollmann 1999.

²⁶ Ciugudean 1997a: 91-93; 1997b: 11; 1999: Abb. 12-13.

²⁷ Sava/Hurezan/Mărginean 2011.

²⁸ Bóna 1975: 133, Taf. 146.1-7.

²⁹ Boroffka 1995: 221.

³⁰ Ordentlich 1972; Chidioşan/Ordentlich 1975.

³¹ Gogăltan 2012: 16.

³² Csányi/Stanczik 1982; 1992: 116-117; Csányi 2003.

³³ Banner/Bóna/Márton 1957: 126-127.

³⁴ Bóna 1975: 155, Taf. 197.2.

³⁵ O'Shea 2011: 168-169, Fig. 3; Ilon 2014: Abb.7.

³⁶ Patek 1968: Taf. CXI.

³⁷ Kmetová/Hladíková/Gregor 2010: 127, 159, Obr. 6-7.

³⁸ Paulík 1962: 37, 56, Obr. 9.

³⁹ Paulík 1962: Obr. 1-3.

⁴⁰ Paulík 1962: 32.

Burada Kodsider Dönemi'nin ikinci yarısına tarihlenen ve erken dönem Orta Tuna Tümülüs Kültürü'ne ait bir çocuk mezarının yakınında dalga meanderi motifi ile bezenmiş kilden duvar kaplaması bulunmuştur⁴¹. Buradaki kil kaplamanın, tavan ile duvarın birleştiği köşeye veya kapı çerçevesine yapılmış olabileceği önerilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün Geç Tunç Çağı tabakasında ele geçen kilden bezemeli duvar kaplamalarının ait olduğu mekân, Minos, Miken ve Güneydoğu Avrupa kültürlerindeki özel işlevi olduğu kabul edilen yapılar gibi süslenmiş olması nedeniyle özel bir işleve sahip olmalıdır.

Bezemeli mimari kaplamaların benzerleri Tunç Çağları boyunca Orta ve Güneydoğu Avrupa'ya yayılan farklı kültür gruplarına mensup yerleşmelerde görülmektedir. Bu yerleşimlerin hepsi nehir kenarında yer alır. Yerleşimler Selanik Körfezi'ne dökülen Vardar Nehri'ni takiben, Morava, Tuna, Tisa ve Tisa'nın kolları ile Karpatlar'a, Tisa'dan tekrar Tuna'ya bağlanarak Tuna boyunca Slovakya'ya kadar devam etmektedir.

Karşılaştırma yapılan bütün yerleşmeler içinde en fazla sayıda kaplama parçası Maydos'ta ele geçmiştir. Bununla birlikte Maydos'taki şiddetli yangın kaplamaların pişerek daha fazla sayıda tespit edilebilmesine neden olmuş olabilir.

Bu uygulamanın nereden Maydos'a geldiği hakkında şimdilik kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Maydos'un kültürlerarası iletişim ağları üzerinde yer alması nedeniyle farklı kültürlerden etkilendiği ve onları da etkilediği söylenebilir. Bezemeli mimari kaplamaların en erken örnekleri Erken Tunç Çağı'nda Selanik'te Mesimeriani Toumba ve Macaristan'da Tiszaug Kemenyteto yerleşimlerinden bilinmekle birlikte Maydos'taki motifler en fazla Makedonya'daki Apsalos yerleşmesi ile benzerlik gösterir. Bununla birlikte Maydos'taki kaplamaların üzerindeki motifler, Orta ve Geç Tunç Çağı'na ait Romanya'nın ortasındaki Wietenberg⁴² ve güneyindeki Tei⁴³ kültürlerindeki seramikler üzerinde görülmektedir. Adı geçen bu kültürlerle ilişkili seramik özellikleri ve bezemeler Maydos V. tabakanın ilk evresinden itibaren görülmektedir. Önce seramik üzerinde görülen bu motiflerin daha sonra mimaride kullanılıyor olması, Maydos'un yerel kültürüne yabancı bir unsur mimarisinde uygulayarak kültürüne kabul ettiği veya Aşağı Tuna bölgesinden bir grubun Maydos'ta ikamet ettiği ve bu uygulamanın Makedonya'ya Maydos yönünden gittiği şeklinde yorumlanabilir.

Avrupa'da bezemeli duvar kaplaması uygulanan yapıların dal örgü tekniği ile örülmüş duvarları Maydos Kilisetepe'den farklıdır. Bu durum, Maydos Kilisetepe'deki kaplamaların yerel halk veya yerel halkın egemen olduğu bir topluluktaki azınlık bir grup tarafından yapıldığını göstermektedir.

Son olarak Maydos'ta ele geçen bezemeli mimari kaplamalar, MÖ 2. binyılın ilk yarısında Kuzey Ege'den Orta Avrupa'ya kadar devam eden iletişim ağının varlığını⁴⁴, bu ağın akarsu, kara ve deniz ağlarını kullandığını ve Maydos'un da söz konusu ağ içinde yer aldığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

KATALOG

Figure 6

1. Kaba yoğun bitki, ince orta mineral, çok ince orta mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 5/8, astarı 10 YR 9/3 rengindedir. Bezeme oluk ile yapılmış daha sonra oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 12,3 cm, G: 11,5 cm, K: 3,4 cm, CK: 2,7 cm.
2. Kaba yoğun bitki, çok ince orta mineral ve çok ince az mika katkılı hamuru 10 R 6/8, astarı 7.5 YR 9/2 rengindedir. Bezeme oluk ile yapılmış daha sonra oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 12,4 cm, G: 9,5 cm, CK: 4,1 cm.
3. Orta yoğun bitki, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 7.5 R 4/6, astarı 7.5 YR 8/2 rengindedir. Oluk bezeme ile bezenmiştir. Bezeme oluk ile yapılmış daha sonra oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Y: 16,3 cm, G: 20,2 cm, CK: 5,4 cm.

Figure 7

1. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral ve çok ince mika katkılı hamuru 2.5 R 6/8, astarı 10 YR 9/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 9,3 cm, G: 10,9 cm, K: 4,5 cm, CK: 2,3 cm.
2. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve deniz kabuğu katkılı hamuru 10 R 5/6, astarı 10 YR 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 9,5 cm, G: 12,6 cm, K: 4,3 cm, CK: 3,3 cm.

⁴¹ Ilon 2014.

⁴² Horedt/Seraphin 1971; Boroffka 1994.

⁴³ Nestor 1933: 101-104, Taf. 13.7, 14.6.

⁴⁴ Başaran-Mutlu 2018b (bildirinin tam metni baskıdadır).

3. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika, kireç ve deniz kabuğu katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 7/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 8 cm, G: 7,7 cm, K: 2,3 cm, CK: 1,6 cm.

4. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 5/6, astarı 10 YR 9/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 11,7 cm, G: 7,7 cm, K: 2,5 cm, C.K: 1,6 cm.

5. Orta yoğun bitki ve çok ince az mika katkılı hamuru 2.5 YR 5/6, astarı 7.5 YR 8/1 rengindedir. Oluk bezeme ile bezenmiştir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Arka yüzeyi kırıktır. Y: 5,8 cm, G: 9,1 cm, K: 1,5 cm.

6. Orta yoğun bitki, çok ince az mika katkılı hamuru 7.5 YR 6/4, astarı 10 YR 8/2 rengindedir. Oluk bezeme ile bezenmiştir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 13,5 cm, G: 11,7 cm, CK: 3,2 cm.

7. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 6/6 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 10,8 cm, G: 11,2 cm, CK: 5,3 cm.

8. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 8,3 cm, G: 9 cm, K: 2,6 cm, C.K: 1,8 cm.

9. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral ve çok ince az mika katkılı hamuru 2.5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 9,6 cm, G: 6,6 cm, CK: 2,7 cm.

10. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 2.5 YR 6/8, astarı 2.5 Y 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 5,5 cm, G: 7 cm, CK: 2,6 cm.

Figure 8

1. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 10 R 6/8, astarı 2.5 YR 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Arka yüzeyi iç bükeydir. Y: 7,7 cm, G: 13,2 cm, CK: 4,7 cm.

2. Orta yoğun bitki, çok ince yoğun mika katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/4 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış. Arka yüzeyi kırık. Y: 4,5 cm, G: 5,8 cm, K: 2,4 cm.

3. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve deniz kabuğu katkılı hamuru 10 R 5/8, astarı 10 YR 8/1 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Yuvarlak ve sivri uçlu alet izi vardır. Y: 10 cm, G: 20,8 cm, CK: 5 cm.

4. Kaba yoğun bitki, çok ince orta mineral, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 5/8, astarı 10 YR 9/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 3,2 cm, G: 15,1 cm, K: 6,2 cm, CK: 4,7 cm.

5. Orta orta bitki ve çok ince az mineral katkılı hamuru 10 R 6/8, astarı 7.5 YR 9/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Arka yüzeyi kısmen düzgün yüzeylidir. Arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 8,8 cm, G: 11,8 cm, K: 2,9 cm, CK: 2,3 cm.

6. Kaba yoğun bitki, ince orta mineral, çok ince az mika ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 6/8, astarı 10 YR 9/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Parçanın alt kısmı tahrip olmuştur; ancak levhanın kenar kısmıdır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 12 cm, G: 15,9 cm, K: 4,8 cm, CK: 4,2 cm.

7. Kaba yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 2.5 YR 6/8, astarı 10 YR 9/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Oluk kenarında parmak izi var. Y: 9,2 cm, G: 14 cm, CK: 4,3 cm.

8. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince yoğun mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar beyaz boya ile boyanmıştır. Arka yüzeyi çok düzgündür. Y: 10,3 cm, G: 14 cm, CK: 3,6 cm.

KAYNAKÇA

- BANNER, J./BÓNA, I./MÁRTON, L. 1957
 “Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10: 1–140.
- BAŞARAN-MUTLU, M. 2018a
MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale.
- BAŞARAN-MUTLU, M. 2018b
 “MÖ 2. Binyılda Kuzey Ege’de İletişim ve Kültürel Bağlantılar: Maydos Kilisetepe Höyüğü”, *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu -Tarih Öncesi Çağlardan Antik Dönem Sonuna Kadar, Bildiri Özetleri Kitabı, 15-19 Ekim 2018*. Çanakkale: 13-14.
- BAŞARAN-MUTLU, M. 2019
 “Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö 2. Binyıl Yerleşim Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1: 1-16.
- BÓNA, I. 1975
Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre Südöstlichen Beziehungen, Archaeologia Hungarica 11. Budapest.
- BOROFFKA, N. G. O. 1994
Die Wietenberg- Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Band 19. Bonn.
- BOROFFKA, N. G. O. 1995
 “Cultura Otomani / The Otomani Culture”, *Comori ale epocii bronzului din România / Treasures of the Bronze Age in Romania (Bucureşti)* (Eds. C. Stoica/M. Rotea/N. Boroffka). Muzeul National De Istorie A României, 215-217 (Romanian), 221-222 (English).
- CAMERON, M. A.S. 1975
A General Study of Minion Frescoes, with Particular Reference to Unpublished Wall paintings from Knossos. University of Newcastle upon Tyne.
- CHIDIOŞAN, N./ORDENTILICH, I. 1975
 “Un templu-megaron din epoca bronzului de la Sălacea/ Ein in Salacea entdeckter Megaron-Tempel der Bronzezeit”, *Crisia V*: 15-26.
- CHRYSSOSTOMOU, A./GEORGIADOU, A. 2007
 “Siedlungen und Nekropolen Der Späten Bronze- und frühen Eisenzeit in Almopia und äussere Einflüsse”, *Aegaeum* 27, *Between The Aegean and Baltic Seas, Prehistory Across Borders* (Eds. I. Galanaki/H. Tomas/Y. Galanakis/R. Laffineur). Université de Liege: 167-172.
- CIUGUDEAN, H. 1997a
Studies on the Bronze Age and First Iron Age in Transylvania. Bibliotheca Mvsei Apvlensis VII. Alba Iulia.
- CIUGUDEAN, H. 1997b
 “The Early and Middle Bronze Age in Transylvania - Genaral View”, *The Bronze Age Civilization in Transylvania, Exhibition Catalogue* (Ed. H. Ciugudean). Alba Iulia: 5-15.
- CIUGUDEAN, H. 1999
 “Betrachtungen zum ende der Wietenberg-Kultur. Transsilvania”, *Archäologische Untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa* (Eds. N. Boroffka/T. Soroceanu). Rahden/Westf.: 107-131.
- CSÁNYI, M. 2003
 “Tiszaug–Kéménýtető: A Bronze Age Settlement in the Tiszazug”, *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium* (Ed. Z. Visy). Budapest: 143-145.
- CSÁNYI, M./STANCZIK, I. 1982
 “Előzetes Jelentés A Tiszaug–Kéménýtetői Bronzkori Tell-Telep Ásatásáról”, *Archaeologiai Értesítő* 109. Budapest: 239- 254.
- CSÁNYI, M./STANCZIK, I. 1992
 “Tiszaug Kéménýtető”, *Bronzezeit in Ungarn, Forschungen in Tell Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt: 115-119.
- DIETRICH, L./DIETRICH, O. 2011
 “Wietenberg ohne Mykene? Gedanken zu Herkunft und Bedeutung der Keramikverzierung der Wietenberg-Kultur”, *PZ Band* 86: 67-84.
- EVANS, A. J. 1930
The Palace of Minos: a Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos (Band 3): The Great Transitional age in the Northern and Eastern Sections of the Palace. London.

- FALKENSTEIN, F./HÄNSEL, B./MEDOVIC, P. 2016
 “Feudvar near Mošorin (Serbia) – Excavations and Research in a Micro-region at the Confluence of the Danube and Tisza: a Recapitulation After Thirty Years”, *Die Archäobotanik, Feudvar III* (Eds. Helmut Johannes Kroll, Kelly Reed). Würzburg University Press: 5-34.
- GOGÂLTAN, F. 2012
 “Ritual Aspects of the Bronze Age Tell-Settlements in the Carpathian Basin”, *A Methodological Approach. Ephemeris Napocensis XXII*: 7-56.
- GRAMMENOS, D. V./KOTSOS, S. 2002
Anaskafi Ston Proistoriko oikismo ‘Mesimeriani Toumba’, Trilofou N. Thessalonikis, (Anaskafyes Periodoi 1992, 1994-1996, 2000, 2001). Ανασκαφή στον Προϊστορικό Οικισμό “Μεσημεριανή Τούμπα” Τριλόφου Ν. Θεσσαλονίκης, (ανασκ. περίοδοι, 1992, 1994-1996, 2000, 2001). Thessaloniki.
- HÄNSEL, B. 1989
Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979: Die Grabung und der Baubefund. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 7(1). Berlin.
- HÄNSEL, B. / MEDOVIC, P. 1991
 “Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin von 1986–1990”, *Bericht Der Römisch - Germanischen Kommission Band 72*: 45–204.
- HOREDT, K. / SERAPHIN, C. 1971
Die Prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg Bei Sighişoara-Schäßsburg. Antiquitas 3. Bonn.
- ILON, G. 2014
 “Opfergrube Der Hügelgräberkultur In Der Gemarkung Von Ménfocsanak Spiralornament Auf Einem Tonfries Eines Gebäudes”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 65*: 5-42.
- IMMERWAHR, S. A. 1990
Aegean Painting in the Bronze Age. London.
- LESHTAKOV, K. 2002
 “Galabovo Pottery and a New Synchronisation For The Bronze Age in Upper Thrace With Anatolia”, *Anatolica XXVIII*: 171-211.
- LLOYD, S./ MELLAART, J. 1965
Beycesultan Volume II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery. London.
- KAPURAN, A. 2009
Late Bronze and Early Iron Age Architecture in the Juzna Morava Basin. Belgrade.
- KORFMANN, M. 1983
Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978 Band I, Architectur, Stratigraphie und Befunde. Mainz.
- KMETOVÁ, P./ HLADÍKOVÁ, K./GREGOR, M. 2010
 “Plasticky zdobená mazanica z Levíc-Géne”, *Popolnicové polia a doba halštatská* (Eds. Václav Furmánek, Elena Miroššayová). Nitra: 139-160.
- MARCINIAK, A./ BARANSKI, M. Z./ BAYLISS, A./CZERNIAK, L./GOSLAR, T./ SOUTHON, J./ TAYLOR, R.E. 2015
 “Fragmenting Times: Interpreting a Bayesian Chronology for the Late Neolithic Occupation of Çatalhöyük East, Turkey”, *Antiquity 89/343*: 154-176.
- NESTOR, J. 1933
 “Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien”, *22. Bericht der Römisch- Germanischen Kommission 1932. Frankfurt am Main*: 11-182.
- ORDENTLICH, I. 1972
 “Contribuția săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vaida” (com. Sălacea, jud. Bihor) la cunoașterea culturii Otomani”, *Studii și comunicări Satu Mare-2*: 63-84.
- O’SHEA, J. 2011
 “A River Runs Through It: Landscape and the Evolution of Bronze Age Networks in the Carpathian Basin”, *Journal of World Prehistory 24/2-3*: 161-174.
- PAULÍK, J. 1962
 “Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku”, *Študijne Zvesti Aúsav-10*: 27-57.
- PATEK, E. 1968
Die Urnenfelderkultur in Transdanubien, Archaeologia Hungarica 44. Budapest.

PAVUK, P. 2007

“New Perspectives on Troia VI Chronology”, *The Synchronisation of Civilisations The Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. III* (Eds. M. Bietak/E. Czerny). Wien: 473-478.

SAZCI, G. 2012

“Maydos Kilise-tepe Höyüğü 2010 Yılı Kazıları”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 389-408.

SAZCI, G. 2013

“Maydos Kilise-tepe Höyüğü Kazısı 2011 Sezonu Çalışmaları”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Çorum: 45-64.

SAZCI, G./ BAŞARAN-MUTLU, M. 2018

“Maydos-Kilise-tepe: A Bronze Age Settlement on the Border Between Asia and Europe”, *Archaeology Across Frontiers and Borderlands Fragmentation and Connectivity in the North Aegean and the Central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age* (Eds. S. Gimatzidis/M. Pieniazek/S. Mangaloğlu-Votruba). Vienna: 139-157.

SAVA, V./HUREZAN, G. P./MĂRGINEAN, F. 2011

A Late Bronze Age Settlement on the Lower Mureş. Cluj-Napoca.

SÉFÉRIADES, M. 1983

“Dikili Tash: introduction à la préhistoire de la Macédoine Occidentale”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 107/2: 635-677.

SHAW, J. W. 2015.

Elite Minoan Architecture, Its Development at Knossos, Phaistos and Malia. Philadelphia. Pennsylvania.

TAYLOUR, W. 1964

The Mycenaeans, Ancient Peoples and Places. London.

WACE, A. J. B. 1949

Mycenae, an Archaeological History and Guide. New Jersey.

WOLLMANN, V. 1999

“Über den Spiralverzierten herd von der prähistorischen Ansiedlung auf Wietenberg Bei Schässburg”, *Transsilvanica, Archäologische Untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa* (Eds. N.Boroffka/T. Soroceanu). Rahden/Westf.: 39-51.

AFYONKARAHİSAR YÜZEY ARAŞTIRMALARI VE KÜÇÜK ÇATALTEPE, ABLAK HÖYÜK'TEN ANADOLU HİYEROGLİF YAZILI MÜHÜR BASKILARI

AFYONKARAHİSAR SURVEYS AND ANATOLIAN HIEROGLYPHIC SEAL IMPRESSIONS FROM KÜÇÜK ÇATALTEPE, ABLAK HÖYÜK

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Mayıs 2019
Hakem Değerlendirmesi: 14 Mayıs 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.003

Article Info

Received: May 14, 2019
Peer Review: May 14, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.003

Özdemir KOÇAK* - Hasan PEKER**

Mustafa BİLGİN*** - H. Gül KÜÇÜKBEZCİ****

Anahtar Kelimeler: MÖ 2. Binyıl, Ablak Höyük, Küçük Çataltepe, Anadolu Hiyeroglif Yazılı Mühür Baskıları, Seramik
Keywords: 2nd Millennium BCE, Ablak Höyük, Küçük Çataltepe, Anatolian Hieroglyphic Seal Impressions, Ceramics

ÖZET

Afyonkarahisar yüzey araştırmaları 2014 ve 2018 yıllarında Dinar-Çölovası ve İl Merkezi ile İhsaniye çevresinde yürütülmüştür. Çölovası kesiminde yoğun MÖ 2. binyıl yerleşmelerine rastlanmıştır. Afyonkarahisar İl merkezi ve İhsaniye arasındaki bölgede de yine söz konusu dönemi temsil eden höyükler görülür. Bu makalede, Küçük Çataltepe ve Ablak Höyük yerleşmelerinin MÖ 2. binyıl iskânıyla ilişkili seramik buluntular, hilal biçimli ağırlıklar, Anadolu Hiyeroglif Yazılı mühür baskılı bir küp parçası ve en önemlisi Anadolu hiyeroglif yazılı baskılı bir bullanın tanıtımı yapılacaktır.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Alaeddin Keykubad Yerleşkesi, 42130, Konya,
E-mail: okocak@selcuk.edu.tr

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Hititoloji Anabilim Dalı, Laleli-İstanbul,
E-mail: hasan.peker@istanbul.edu.tr

***Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ahmet Necdet Sezer Kampüsü, 2. Eğitim Binası, 03200, Afyonkarahisar, E-mail: bilginarkee@gmail.com

****Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Alaeddin Keykubad Yerleşkesi, 42130,
E-mail: haticegul@selcuk.edu.tr

Küçük Çataltepe Mühür Baskısı: 2014 yılında Afyonkarahisar Yüzey Araştırması sırasında Küçük Çataltepe’de ‘ofis mührü’ baskılı bir çömlek parçası bulunmuştur. Bu mühür baskısının üç farklı yorumu şu şeklide önerilmiştir: 1) MAGNUS.DOMUS.PITHOS, ‘sarayın deposu’, 2) MAGNUS.DOMUS PITHOS, ‘Sarayın Pithosu’ 3) MAGNUS.DOMUS PITHOS, ‘Sarayın Pithos (Adamı)’. Mühür MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Ablak Höyük Bulla: 2018 yılında Afyonkarahisar Yüzey Araştırması sırasında Ablak Höyük’te mühür baskılı konik bir bulla bulunmuştur. Orta alandaki hiyeroglif işaretler URBS-tà-na ya da URBS.TÀ-na, REX.FILIA, okunuşu ‘URBS-tana / Happirada(n)na ya da TA/DA...-na, prenses’. Mühür MÖ 14. yüzyıl sonu - MÖ 13. yüzyılın başı arasına tarihlendirilebilir.

Bu çalışmadaki amacımız bu iki höyüğün, bulundukları bölgelerde MÖ 2. binyıldaki statülerini elde edilen bu bulgular, harita çalışmaları ve coğrafi verilerle birlikte değerlendirmektir.

ABSTRACT

Afyonkarahisar surveys were carried out in 2014 and 2018 in Dinar-Çölovası, in the city center and in the area surrounding İhsaniye. 2nd millennium BCE settlements were dense in the Çölovası area. Mounds that provide findings from this period also appear in certain locations between Afyonkarahisar and İhsaniye. In this article, we will be presenting the ceramic findings connected with the habitation of the 2nd millennium BCE Küçük Çataltepe Höyük and Ablak Höyük settlements, crescent shaped loom weights, a jar piece with a seal impression and most important, a bulla bearing an Anatolian hieroglyphic seal impression.

Küçük Çataltepe Seal Impression: A pottery fragment with an impression of the ‘office seal’ was found in Küçük Çataltepe during the survey of the Afyonkarahisar province in 2014. Three possible interpretations of this impression are proposed as following: 1) MAGNUS.DOMUS.PITHOS, ‘magasin/depot of the palace’, 2) MAGNUS.DOMUS PITHOS, ‘Pithos of the palace’ 3) MAGNUS.DOMUS PITHOS, ‘Pithos(-man) of the palace’. The seal can be dated to the 13th century BCE.

Ablak Höyük Bulla: A conical bulla with a seal impression was found in Ablak Höyük during the survey of the Afyonkarahisar province in 2018. Hieroglyphs on the central area are URBS-tà-na or URBS.TÀ-na, REX.FILIA, it reads ‘URBS-tana / Happirada(n)na or TA/DA...-na, princess’ The seal can be dated to the late-14th/early-13th century BCE.

The aim of this study is to analyze the status of these two mounds in the 2nd millennium BCE by means of findings discovered in these regions together with the map surveys and geographical data.

GİRİŞ

Afyonkarahisar ili ve ilçelerinde 2002 yılından bu yana planlı bir şekilde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmekteyiz¹. Bu çalışmalar sırasında incelediğimiz 295 ören yeri (höyük, mezarlık, kale) arasında MÖ 2. binyıla tarihlenenlerin sayısı 194'dür. Bu dönemle ilgili en önemli tarihlendirme kriterini küçük arkeolojik buluntular (özellikle seramik) oluşturmuştur. Ancak son yıllarda bunlara ek olarak yazılı materyaller de tespit edilmeye başlanmıştır. Bölgede, 2014-2016 yıllarında Küçük Çataltepe²'de, 2018 yılında ise Ablak Höyük'te yapılan araştırmalar söz konusu yazılı materyallerle ilişkili en önemli buluntuların tespit edildiği yerleşmelerdir (Res. 1).

2014 yılı sezonunda, Afyonkarahisar'ın güney kesiminde, Çölovası'nda gerçekleştirilen çalışmalarda, Dinar İlçesi'ne bağlı Bağcılar Köyü sınırları içinde kalan Çataltepe mevkiinde, birbirine bitişik, iki yayvan yerleşme araştırıldı (Res. 2-3). Bu yerleşmeler Bağcılar Köyü'nün 1700 m kadar kuzeydoğusunda, Çay-Dinar ana yolunun ise yaklaşık 700-800 m kadar kuzeybatısında kalmaktadır. Çataltepe yerleşmesinin bulunduğu Çölovası kesimi yoğun ve büyük MÖ 2. binyıl iskânının gözlemlendiği bir alandır. Aralarında 3-4 km kadar mesafe bulunan diğer yerleşmeler Alpaslan Höyük, İsmail Höyük ve Haydarlı Karatepe'dir. Çataltepe mevkiindeki tepeliklerden doğudaki Büyük Çataltepe, batıdaki Küçük Çataltepe diye isimlendirilmektedir. Bunlardan Büyük Çataltepe 300x300 m boyutlarında olup yüzeyinde tespit edilen seramik buluntular dikkate alındığında, ilk yerleşim izlerinin Neolitik Çağ'a kadar indiği anlaşılmaktadır. Yaptığımız değerlendirmeler Büyük Çataltepe yerleşmesinin belki de yakın çevrenin en önemli prehistorik iskânlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük Çataltepe kesimindeki bu iskân zamanla batıya doğru genişlemiş ve hemen yakınında ikinci bir höyük oluşmuştur. Küçük Çataltepe olarak tanımlanan 6 m yüksekliğindeki bu höyük yaklaşık 300x300 m'lik bir alana yayılmaktadır (Res. 2). Küçük Çataltepe yerleşmesinin özellikle doğu eteklerinde yer yer erken dönemlere ait buluntulara rastlansa da buradaki ana yerleşimin MÖ 2. binyıl ile ilişkili olduğunu, ancak

Demir Çağı ve Roma dönemlerinde de iskânın sürdüğünü ortaya koymaktadır³. Küçük Çataltepe'de yürüttüğümüz çalışmalarda MÖ 2. binyıla ait diğer buluntuların yanı sıra dikkat çekici buluntulardan birisi hiyeroglif mühür baskılı bir küp parçasıdır.

2018 yılında Afyonkarahisar il merkezinin kuzeyinde ve Akarçay Irmağı'nın kaynaklarının çıktığı alanda araştırmalar yürütüldü. Bu havza Frig Vadisi olarak da isimlendirilen ve Demir Çağ yerleşim ve anıtlarının yoğun şekilde gözlemlendiği bir alandır. Bu alanda, İhsaniye ilçesi sınırları içerisinde bulunan Ablak Köyü'nün 500 m kadar kuzeydoğusunda yer alan Ablak Höyük incelenmiştir (Res. 4-5). Bu höyük kuzeyindeki önemli bir Demir Çağı iskânı olan Beyköy çevresi (Höyüktepe) ile ilişkilidir⁴. Yaklaşık 21 m yüksekliğindeki Ablak Höyük yerleşmesi KG-DB yönünde 460x350 m ölçülerine sahiptir. Burada MÖ 2. binyıla tarihlenen seramik buluntular ve hiyeroglif işaretli bir p.t. bullanın yanı sıra İTÇ ve Demir Çağı'na tarihlenen yoğun bir malzeme dokusu gözlenmektedir⁵.

PİŞMİŞ TOPRAK BULUNTULAR

Hamur ve Astar Özellikleri

Küçük Çataltepe ve Ablak Höyük yerleşmelerinde tespit edilen MÖ 2. binyıl seramik buluntuları arasında, en dikkati çeken gruplardan birini kırmızı astarlı örnekler oluşturmaktadır (Res. 6-7). Bu grubu temsil eden seramiklerin astarı, kırmızının farklı tonlarındadır. Genellikle ince uygulanan astardan dolayı, yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. Özellikle astarı çok ince örneklerin yüzeyindeki aşınma fazladır. Ancak yüzey kondisyonu daha iyi parçalarda, durum farklıdır. Astarı diğerlerine oranla daha kalın uygulanan bu grubun yüzeyindeki parlaklık, açkının iyi uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Birkaç örnekte görülen renk dalgalanmaları, fırınlama sırasında seramiklerin yüzeyini etkileyen ısıyla ilişkili olmalıdır. Değerlendirmeye alınan parçalarda herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır.

Kırmızı astarlı bu mal grubunun hamur rengi genellikle astarın birkaç ton açığıdır. Genellikle iyi fırınlanan ve sert olan hamurları, ince kumlu, az oranda mikalı, mineral, kireç ve bitki katkılıdır. Az sayıda seramik kesitinin çekirdeğinde karbonizasyon görülür.

Söz konusu iki yerleşmede tespit edilen diğer baskın grubu, kahverengi astarlı mallar oluşturmaktadır (Res.

¹ Afyonkarahisar ili ve ilçelerindeki çalışmalarımız T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü ve Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile gerçekleştirildi. Bundan dolayı bu kurumlara ve yetkililerine teşekkür etmek isteriz. Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü: "Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2013-2014 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırmaları" (Proje no: 10401008); "Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2015-2016 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırmaları" (Proje no: 1540100); "Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2017-2018 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırmaları" (Proje no: 17401020).

² Bu yerleşmelerde daha sonra 2015 ve 2016 yıllarında ayrıntılı çalışmalar yürütüldü. Bkz. Koçak/Küçükbezci/Kızgut 2016; Koçak/Bilgin/Küçükbezci 2017; Koçak/Esen/Bülbül 2018.

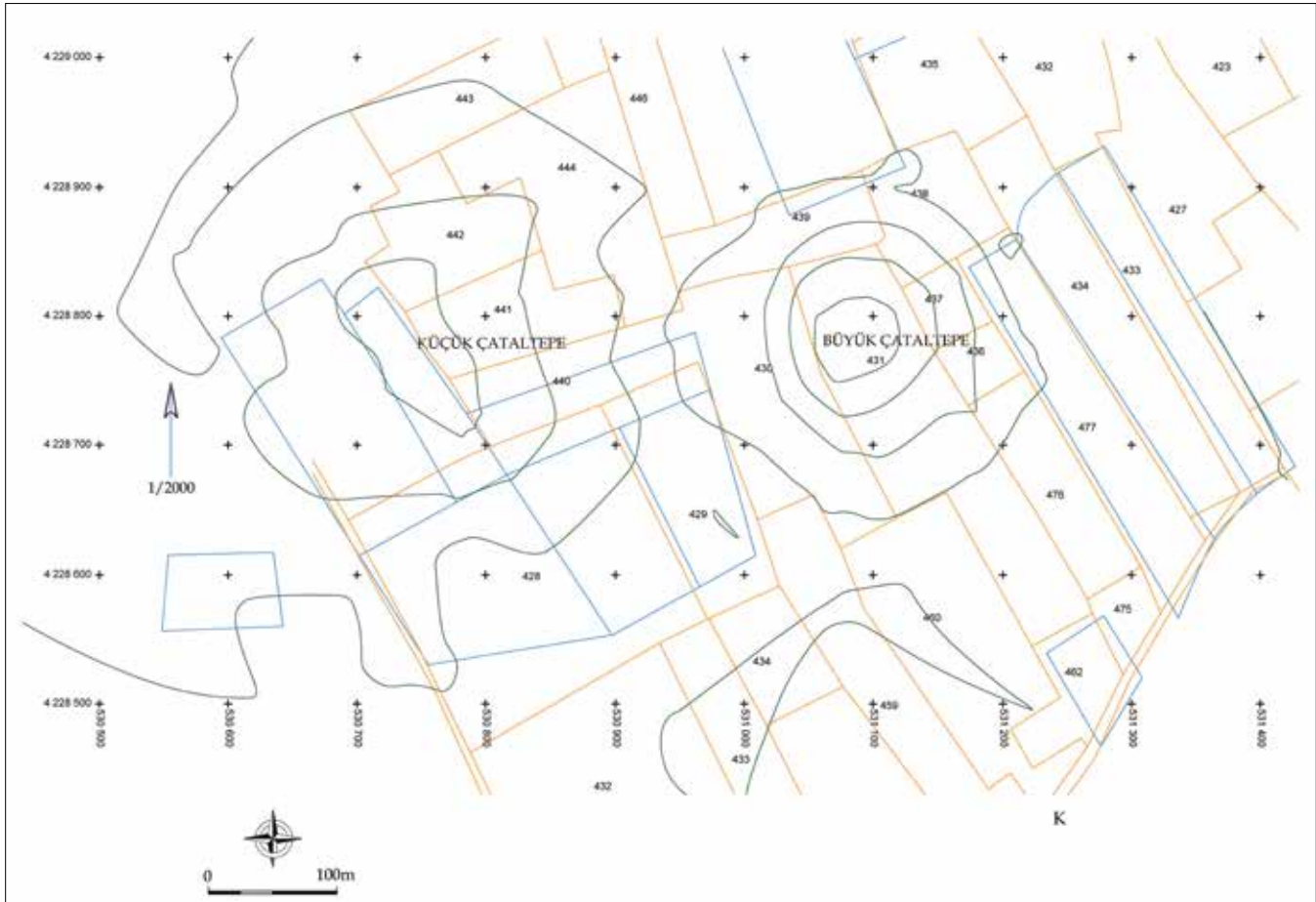
³ Koçak/Küçükbezci/Kızgut 2016: 30-31; Koçak/Bilgin/Küçükbezci 2017: 234, 246.

⁴ Gonnet 1983; Gonnet 1986; Gonnet 1994.

⁵ Yerleşmede bir adet mermer idol parçası (İTÇ), bir adet p.t. idol (İTÇ), iki adet p.t. ağırşak (İTÇ), bir adet metal ok ucu (Demir Çağı?) tespit edildi.

Resim 2: Küçük Çataltepe Höyük / *Küçük Çataltepe Höyük*

Resim 3: Büyük ve Küçük Çataltepe Yerleşmelerinin Planı (Prof. Dr. Tayfun Çay- Prof. Dr. Fatih İşcan) / *Plans of Büyük and Küçük Çataltepe Settlements.*

Resim 4: Ablak Höyük / Ablak Höyük

8-9). Bu grubun astar özellikleri kırmızı astarlı örneklerle benzerdir, sadece astarı kahverenginin tonlarında uygulanmıştır. Buluntuların çoğunluğu yalın astarlıdır, ancak Kat.No.5 numaralı tabağın iç yüzeyi kazıma ve baskı bezemelidir. Parçanın düz ağız kenarına kazımayla ağ bezemesi, gövdesine ise baskı tekniğiyle rozet motifi yapılmıştır. Damla formundaki sekiz yapraklı oluşturan rozetin çevresi konsantrik iki daire ile sınırlandırılmıştır (Res. 9: sol üst).

Hamur yapısı incelendiğinde, mika, mineral, taşçık ve az oranda bitki katkısı kahverengi astarlı mallar için de karakteristiktir. Hamur rengi yine astarın birkaç ton açıktır. Çekirdek bölümünde karbonizasyon fazla görülmez.

Ablak Höyük'te tespit edilen bir grup kırmızımsı kahverengi astarlı seramiğin astar yapısı diğer örneklerden farklıdır (Res. 10). Söz konusu astar, seramiğin yüzeyini ince bir film tabakası gibi kaplamış olup, zaman içinde, fiziksel şartlar sebebiyle pul pul yüzeyden kopabilmektedir. Açkının fazla uygulanmadığı bu tip örneklerin mat ve hafif pürüzlü bir yapısı vardır. Parçalarda bezeme unsuruna rastlanmamış olup, sadece her iki yüzeyi astarlanmıştır.

Hamur yapısı kırmızı ve kahverengi astarlı seramiklerle benzer özelliklere sahiptir. Hamur rengi, açık kırmızının farklı tonlarındadır.

Ablak Höyük'te tespit edilen bir diğer mal grubunu gri astarlı seramikler oluşturmaktadır (Res. 11). Çok az

sayıda örneklerle tespit edilen bu tiplerin, hamur ve astarları grinin farklı tonlarındadır. Oldukça ince ve sulandırılmış astar, yüzeyi belli belirsiz kaplamaktadır. Hamurları, diğer gruplarda olduğu gibi mika, mineral, kireç ve az oranda bitki katkılıdır.

Küçük Çataltepe ve Ablak Höyük buluntularının hamur ve astarlarının Afyonkarahisar çevresinin genel MÖ 2. binyıl mal grupları ile benzer özellikler taşıdığını söyleyebiliriz⁶. Bu iki yerleşimde de kırmızı ve kahverengi mal gruplarının en baskın grup olduğu, gri ve beyaz mal gruplarının ise daha az sayıda örneklerle temsil edildiği sonucu ortaya çıkmıştır.

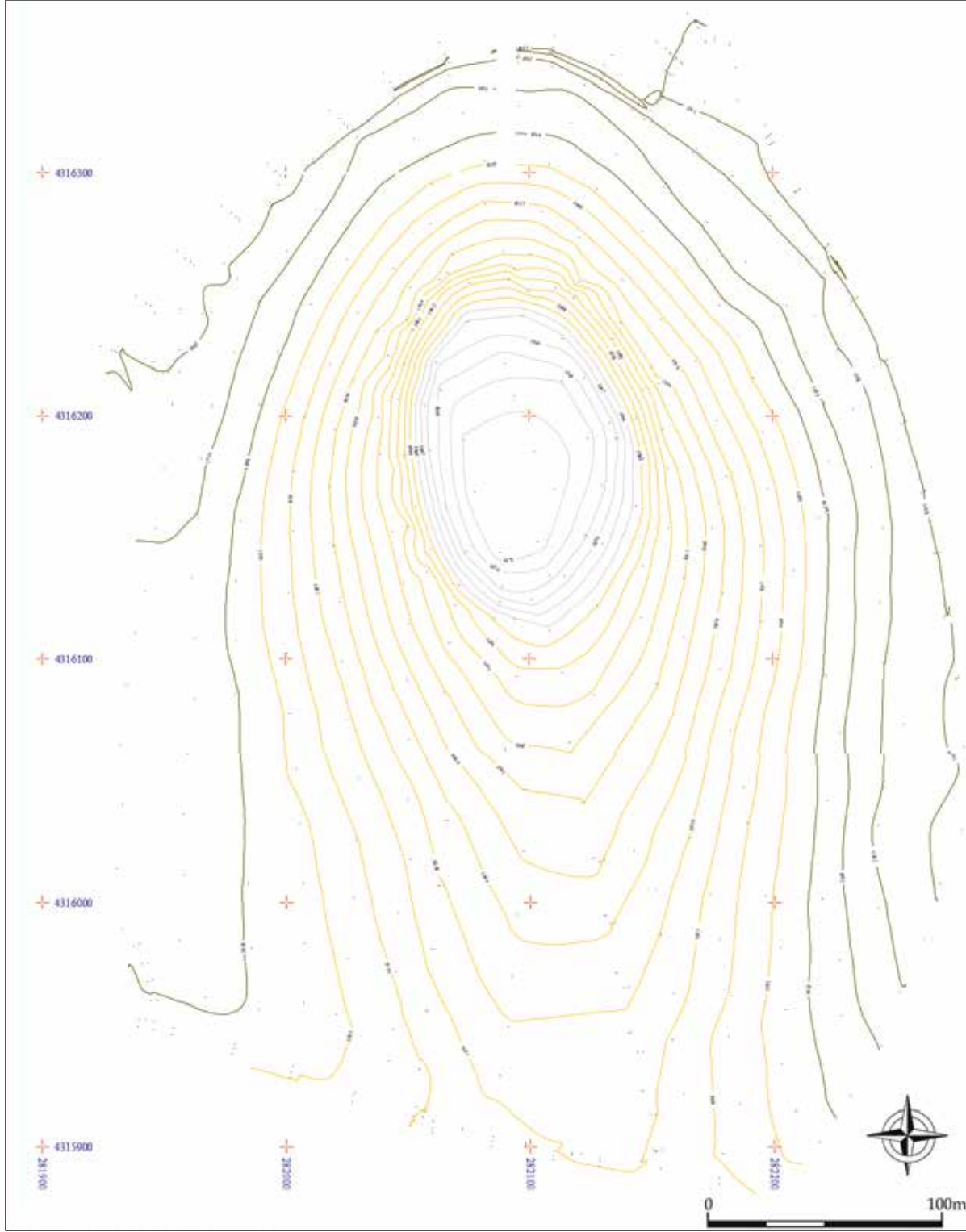
Formlar

Küçük Çataltepe ve Ablak Höyük buluntuları arasında değerlendirmeye alınan ilk buluntu grubunu tabaklar/sığ çanaklar oluşturmaktadır (Res. 12: 1-9)⁷. Tabaklar gövde ve ağız kenarı profilleri dikkate alınarak kendi içinde dört başlık altında değerlendirilebilir.

Tabaklar içinde ilk tipi oluşturan ve tek örneklerle temsil edilen Kat.No.1 (Res. 12: 1) basit ağız kenarlı ve konik gövdelidir. Ağız çapı 24 cm olan bu tabağın dip bölümü benzer örnekleri dikkate alındığında, düz olarak tasarlanmış olmalıdır.

⁶ Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 55 vd.

⁷ Korbel 1987: Tafel 1, 4-5, 8-9, 25-26, 28, 34-35; Mellaart/Murray 1995: 72, Beycesultan I. Beycesultan'da yapılan yeni kazılar kapsamında karşılaştırma için bkz. Dedeoğlu/Abay 2014: 33, Fig. 6, 27, Layer 4-5.

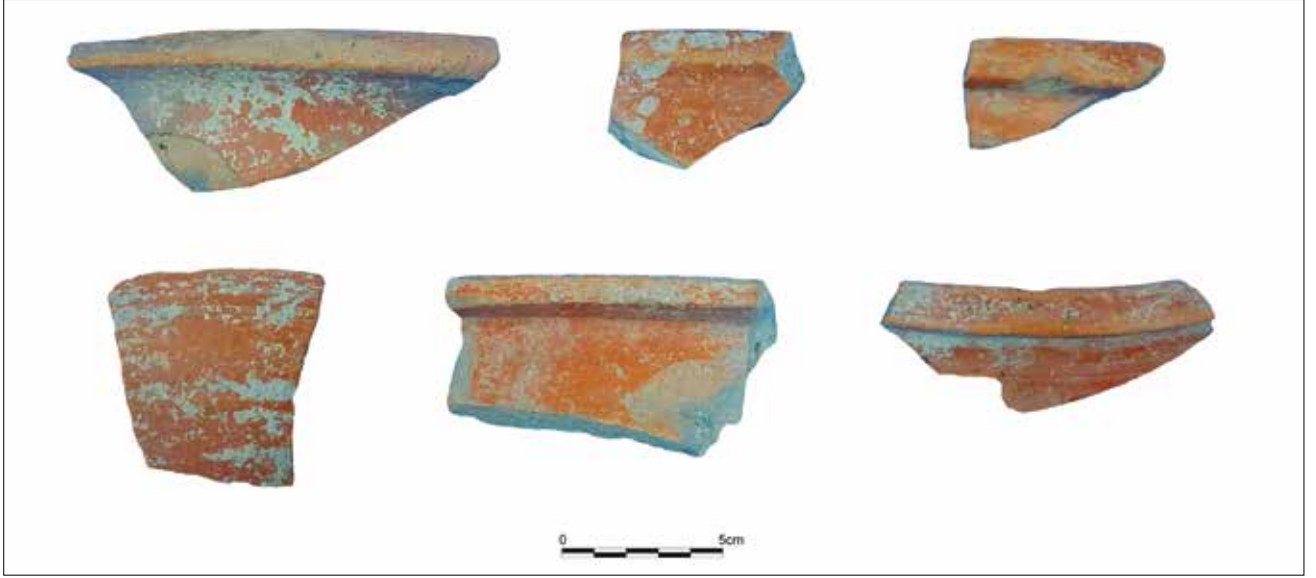

Resim 5: Ablak Yerleşmesinin Planı (Öğr. Gör. Ömür Esen-Musa Kaya) / Plan of Ablak Settlement

İkinci tip tabaklar da yine konik gövdeli örneklerden oluşmaktadır (Kat.No.2-3; Res. 12: 2-3). Ancak bunların ağız kenar profilleri ilk tipten farklı olarak içe doğru kalınlaştırılarak üçgen kesitli yapılmıştır. Ağız çapları 21-22 cm olup, dip bölümleri, benzerleri dikkate alındığında düz olarak düşünülebilir⁸.

⁸ Afyonkarahisar çevresindeki benzerleri için bkz. Koçak/Bilgin/Küçük-bezci 2019: 100, Levha 38, Kınık Höyük.

Konik gövdeli üçüncü tipin ağız kenarı düz olarak tasarlanmış tabaklardır (Kat.No. 4-5; Res. 12: 4-5). Bunlardan ağız çapı 30 cm olan Kat.No.4'ün (Res. 12: 4) ağız kenarı tablası içe doğru çekilerek düzleştirilmiştir. Ağız çapı ölçülemeyen Kat.No.5'in (Res. 12: 5) ağız kenarı farklı olarak dışa doğru kalınlaştırılmış ve içe doğru düz bir ağız tablası oluşturulmuştur. Ağız kenarının bu şekilde düzleştirilerek geniş yapılması,

Resim 6: Ablak Höyük Kırmızı Astarlı Mallar / *Red Slip Wares from Ablak Höyük*

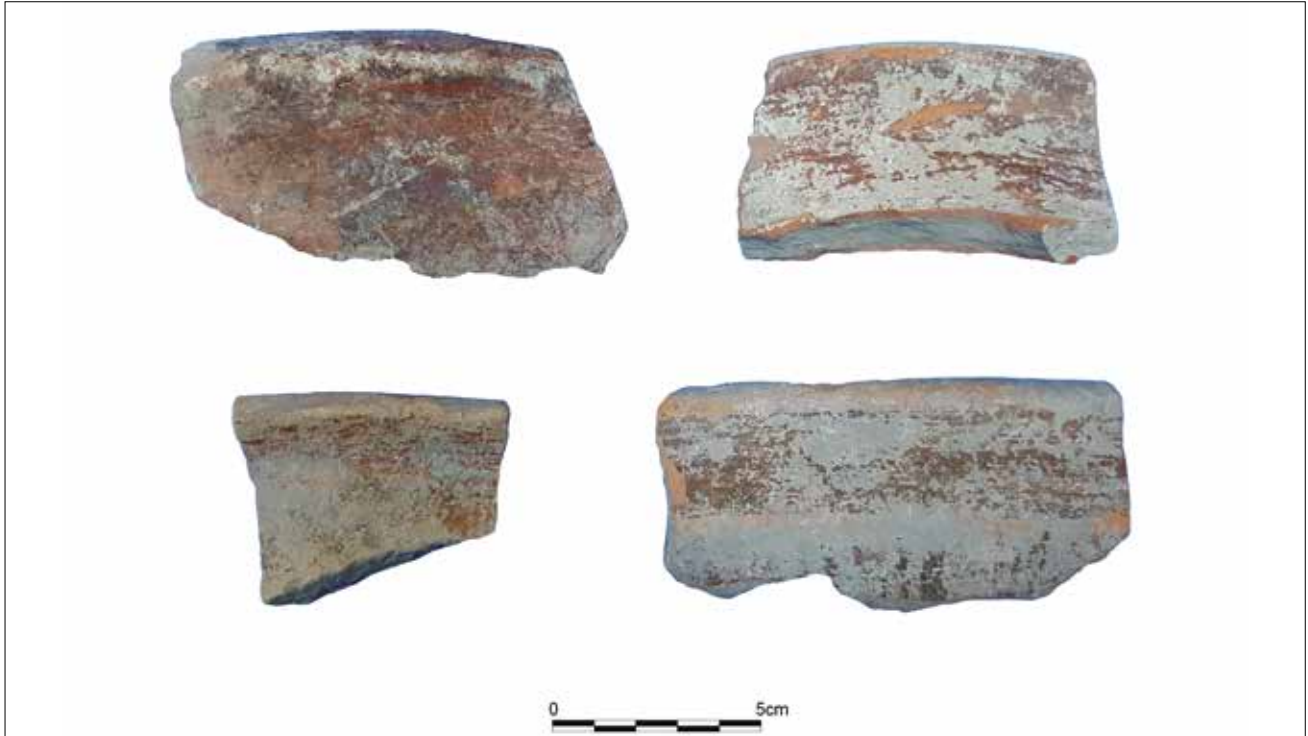
Resim 7: Küçük Çataltepe Kırmızı Astarlı Mallar / *Red Slip Wares from Küçük Çataltepe*

Resim 8: Ablak Höyük Kahverengi Astarlı Mallar / *Brown Slip Wares from Ablak Höyük*

Resim 9: Küçük Çataltepe Kahverengi Astarlı Mallar / *Brown Slip Wares from Küçük Çataltepe*

Resim 10: Ablak Höyük Kırmızımsı Kahverengi Astarlı Mallar / *Reddish Brown Slip Wares from Ablak Höyük*

Resim 11: Ablak Höyük Gri Mallar / *Grey Wares from Ablak Höyük*

olasılıkla bu alana kazımayla yapılan ağ motifiyle ilişkili olmalıdır.

Tabaklar içinde dördüncü ve son tipi ise ağız kenarı iç ve dış doğru kalınlaştırılarak şekillendirilen tabaklar oluşturmaktadır (Kat.No.6-9; Res. 12: 6-9). Bunların ağız kenarı içe dönük olarak tasarlanmış olup, gövdeleri alta doğru konik formda daralmaktadır. Ancak Kat.No.7 numaralı parçada (Res. 12: 7) bu dönüş diğerleri kadar belirgin değildir.

Değerlendirmeye alınan ikinci grup seramikler, kâseler ve çanaklar başlığı altında incelenmiştir (Kat.No.10-32; Res. 13-16).

Bunların içinde birinci tipi, Kat.No.10 ve Kat.No.11 numaralı, dışa çekik kenarlı kâseler oluşturmaktadır (Res. 13: 10-11). Ağız çapları 16 cm olan her iki örnek, ağız kenarının altında oluşturulan dış bükey bir profille alta doğru daralmaktadır⁹.

Tek örnekle temsil edilen Kat.No.12 numaralı parçanın ağız kenarı içe doğru eğimlidir (Res. 13: 12). Çapı 21 cm olan bu tipin gövdesi, ağız kenarı altından hafif bir dış bükey profille kaideye doğru daralmaktadır.

Kat.No.13 ve 14 numaralı parçaların ağız kenarı belirgin şekilde içe dönük olarak tasarlanmıştır (Res. 13: 13-14). Kat.No.14'ün ağız kenarı dönüşü Kat.No.13'e oranla daha uzundur¹⁰. Ayrıca dönüş bölümü de iç bükey bir profille daha hareketli yapılmıştır. Çapları 19.5 ve 32.6 cm olan bu tipin gövdesi konik formudur.

Dışa doğru kalınlaştırılmış ağız kenarına sahip tek örneğin ağız çapı 30 cm'dir. Bu tipin korunabilen gövde çıkışından, alta doğru daralarak geldiği anlaşılmaktadır. Gövdesinin alt bölümü eksik olduğu için özellikle kaide profili hakkında net bir yorum yapılamamıştır. Ancak benzer örnekleri dikkate alındığında halka kaideli olduğu düşünülebilir.

Kâseler ve çanaklar başlığı altında değerlendirilen örnekler arasında en büyük grubu omurgalı çanaklar oluşturmaktadır.

Omurgalı çanakların ağız profilleri kendi içinde farklı profil özelliklerine sahip olup çapları 18-33 cm arasında değişmektedir (Kat.No.16-32; Res. 14-16).

Bunların arasında ağız kenarı dışa çekilerek ya da kalınlaştırılarak yapılan örnekler en baskın grubu oluşturmaktadır (Kat.No.16-24, 27-28; Res. 14-15: 16-24, 27-28)¹¹. Bu tipin üst gövdesi dik (Res. 14: 16-19), dışa doğru (Res. 14: 20-2) açılarak ya da içe doğru daralarak (Res. 15: 22-24, 27-28) gelmektedir. Gövdenin üst bölümünde oluşturulan bir dirsek, gövde profili alta doğru daralmaktadır. Ancak Kat.No.27-28 numaralı örneklerde (Res. 15: 27-28) dirsek bölümü hemen ağız kenarının altında oluşturulmuştur.

Kat.No. 25-26 numaralı parçalarda (Res. 15: 25-26), ağız kenarı belirgin şekilde içe ve dışa doğru kalınlaştırılarak yapılmıştır.

Omurgalı çanaklar arasında ağız kenarı daha basit şekillendirilen, Kat.No.29-32 numaralı parçaların üst gövdesi oldukça daralan bir yapıya sahiptir (Res. 16: 29-32). Bunların alt gövdeye geçişini sağlayan dirsek bölümü daha belirgindir ve serttir.

Bu grup altında değerlendirilen örneklerin alt bölümleri eksik olarak ele geçirilmiştir. Ancak benzer profiller dikkate alındığında kaide bölümlerinin düz dipli, halka kaideli veya yüksek ayaklı olduğu düşünülebilir.

Dışa açılan ağızlı çömlekler bir diğer buluntu grubu oluşturmaktadır (Kat.No.33-39; Res. 17)¹². Ağız çapları 16 cm ile 38 cm arasında değişen bu tip çömleklerin ağız kenarları dışa doğru çekilerek şekillendirilmiştir. Belirgin bir şekilde dışa açılan bu bölüm, alta doğru genişleyerek gelen gövde yapısına bağlanmaktadır. Değerlendirmeye alınan parçaların alt bölümü eksiktir, ancak benzerlerine göre ovoid bir gövde yapısına sahip olduğu düşünülebilir.

Çömlekler içinde değerlendirilen bir diğer grubu daralan ağızlı örnekler oluşturmaktadır. Bunların içinde, ağız kenar çapı 24 cm olan Kat.No.40 numaralı çömlek parçasının (Res. 18: 40) ağız kenarı hafifçe içe-dışa kalınlaştırılarak, dar ağız tablası içe doğru iç bükey profil yapacak şekilde bastırılmıştır. Ağız kenarının hemen altından başlayan ve dışa doğru açılarak gelen dış bükey profilli gövdenin benzer örnekleri ovoid formu olup, dibi çoğunlukla düz ya da hafifçe yuvarlatılmıştır.

Kat.No.41-43 numaralı çömleklerin (Res. 18: 41-43) ağız kenarı 32-46 cm arasında olup, Kat.No.40 gibi içe-dışa çekilerek kalınlaştırılmıştır¹³. Ancak bunların ağız kenarı tablası dışa doğru yuvarlatılarak şekillendirilmiştir. Ayrıca bu tip örneklerin gövde yapısı Kat.No.40'dan farklı olarak omurgalıdır. Bu tip çömlekler gövdenin ortasına doğru genişleyerek bir dirsek, alta doğru daralan alt gövdeye bağlanmaktadır. Form genel olarak halka kaideyle tamamlanmaktadır. Ayrıca ağız kenarından çıkarak omurgaya oturan iki dikey kulp bu tip çömlekler için karakteristiktir. Değerlendirmeye alınan örneklerden sadece Kat.No.43 numaralı parçanın (Res. 18: 43) kulp çıkışı korunabilmiştir.

Ağız çapı 12 cm olan Kat.No.44 numaralı parça ise bir testiye aittir (Res. 18: 44). Dışa doğru hafifçe açılarak gelen ağız kenarı üçgen kesitlidir. Dik olarak inen boyun profili yarısına kadar takip edilebilmektedir. Benzer örnekleri dikkate alındığında, bu testinin ovoid gövdeli ve halka kaideli olduğu düşünülebilir.

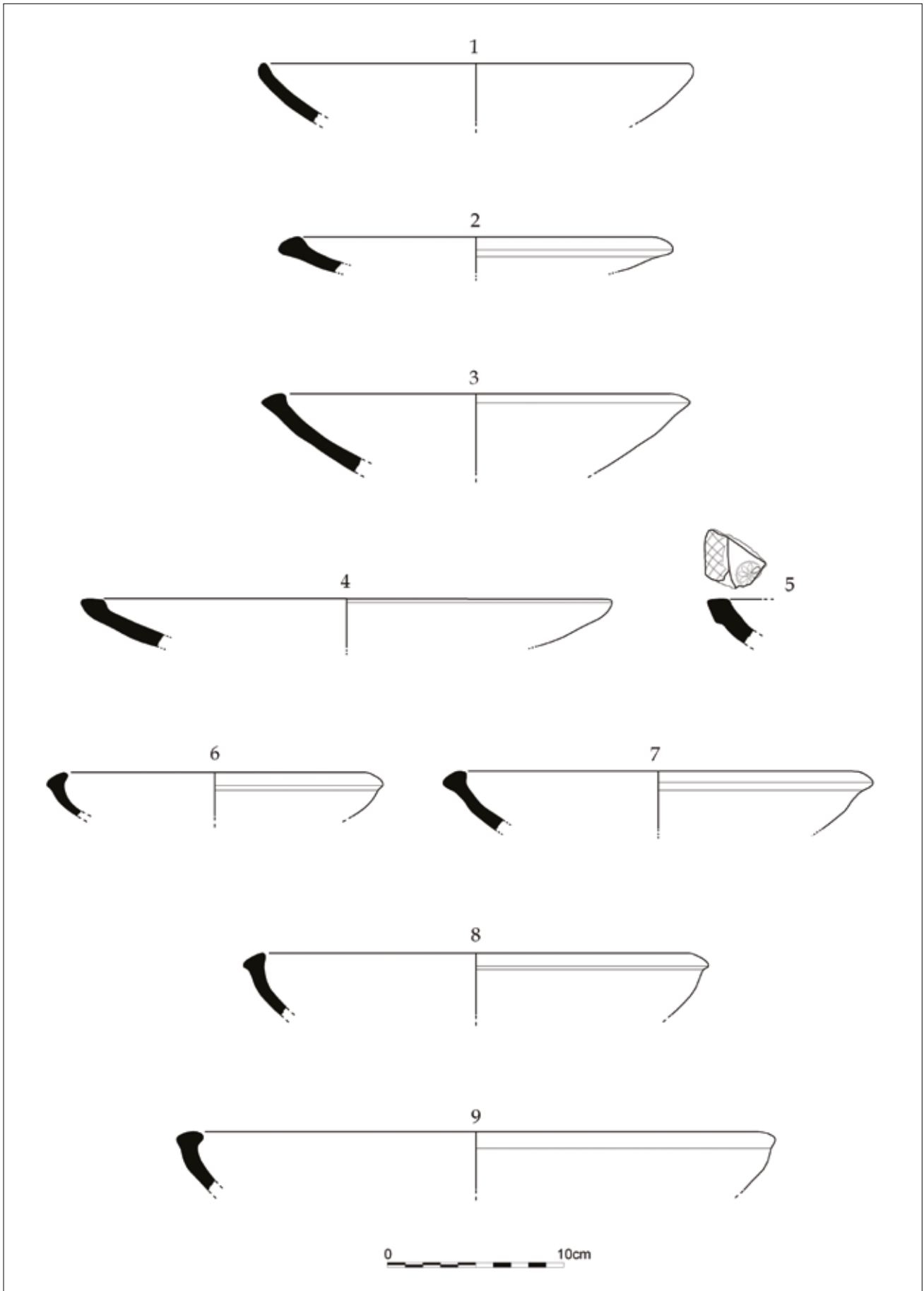
⁹ Lloyd/Mellaart 1965: Beycesultan V-IVab; Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 76, Levha 11: 95-96.

¹⁰ Korbel 1987: Tafel 11; Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 126, Levha 8: 68, Kınık Höyük.

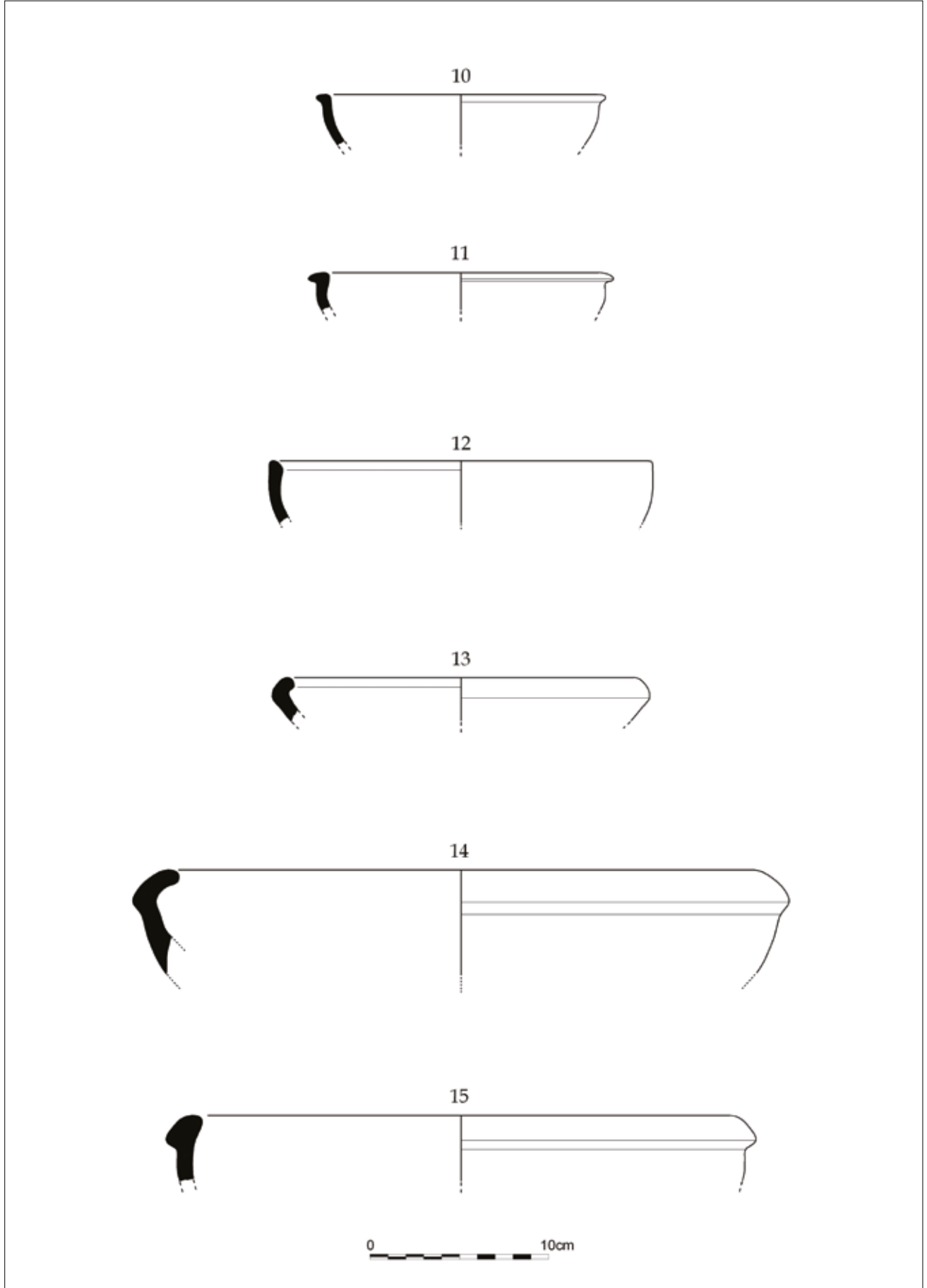
¹¹ Lloyd/Mellaart 1965: 84 vd.

¹² Bilgin 2005: Levha LXX, 7; Abay/Konakçı/Ünar/Ergün/Yılmaz/Temür 2017.

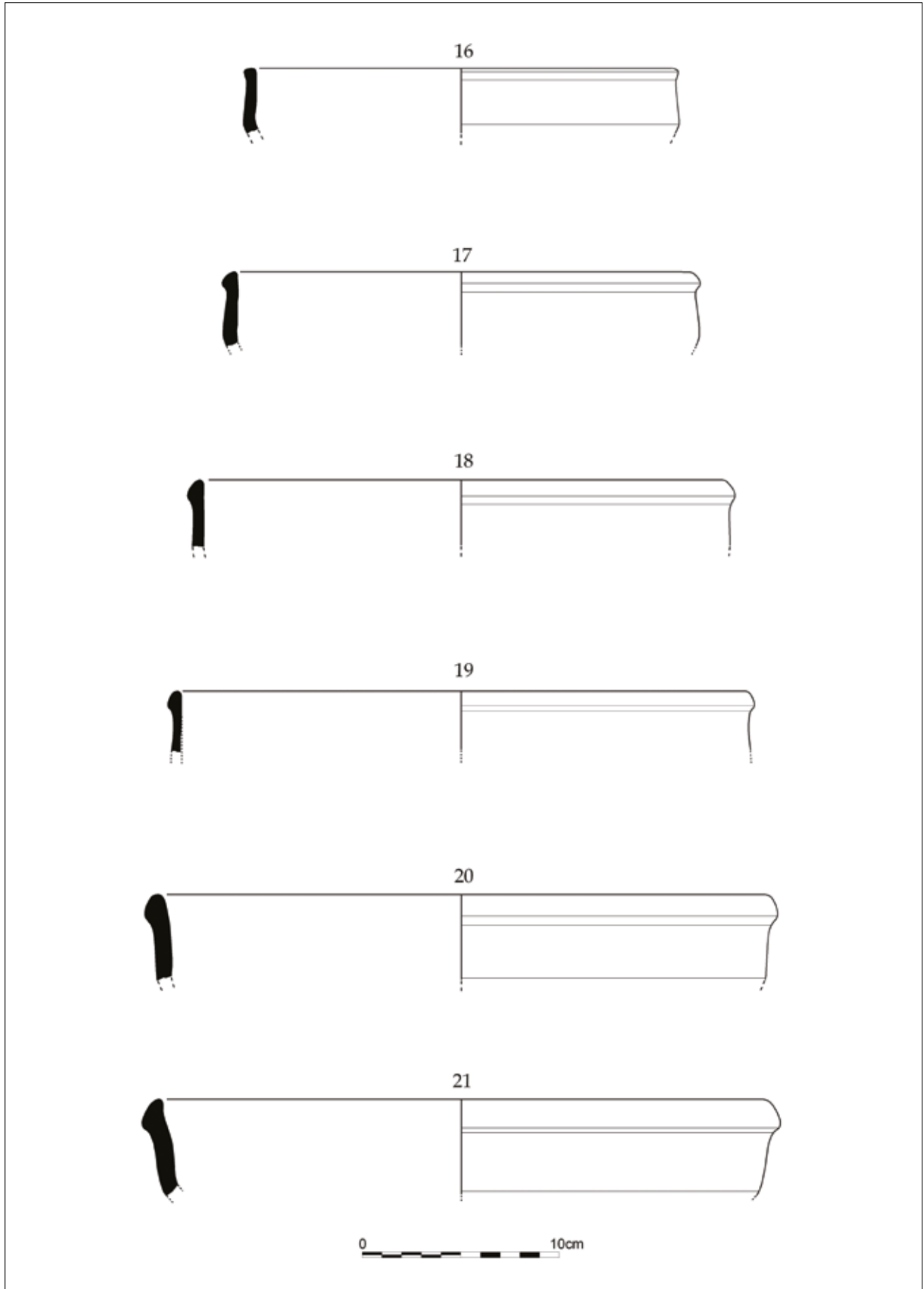
¹³ Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 79, Levha 22.

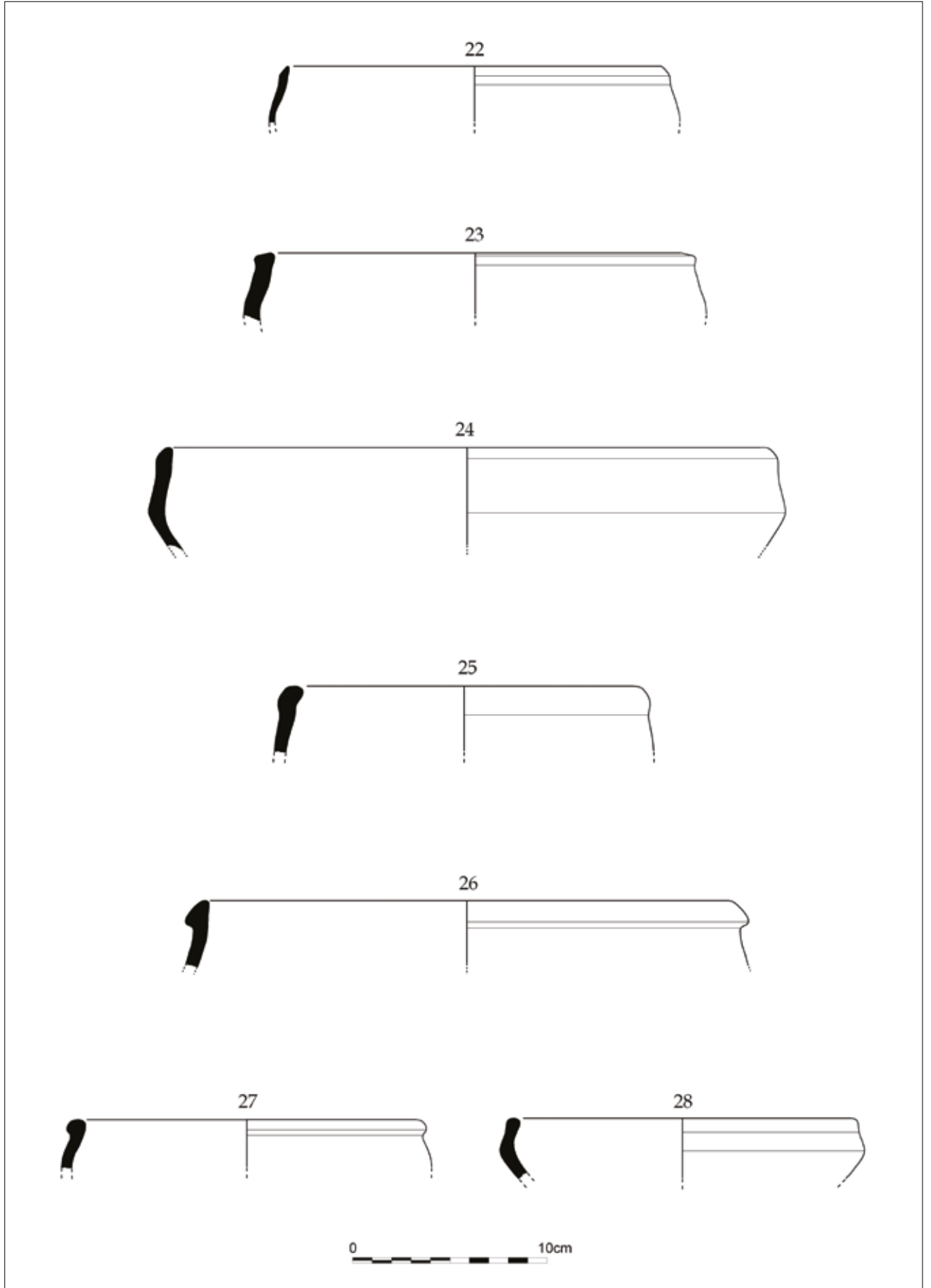
Resim 12: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Tabak Buluntuları / Plates from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe

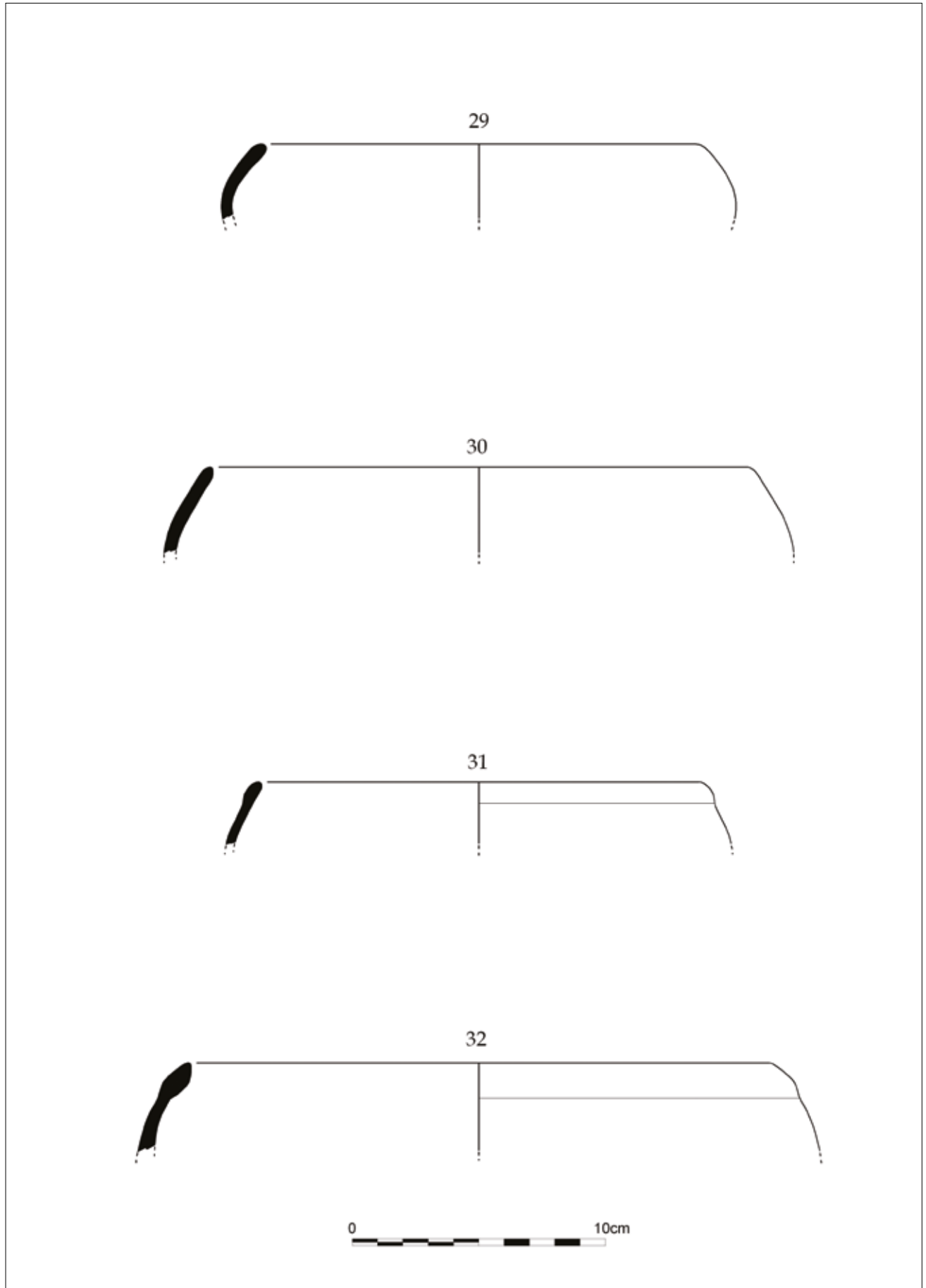
Resim 13: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Kase ve Çanak Buluntuları / *Bowls from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe*

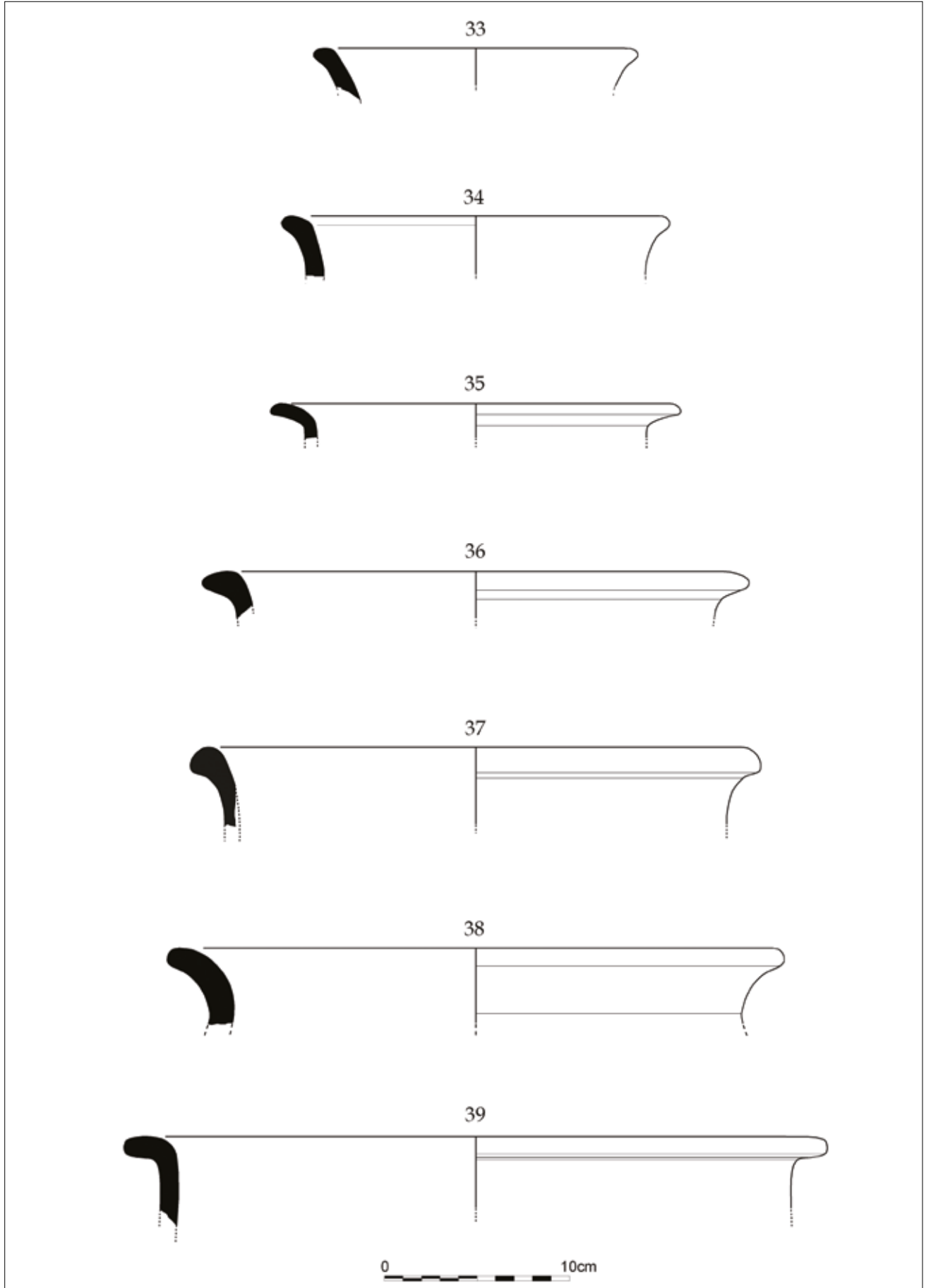
Resim 14: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Çanak Buluntuları / Bowls from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe

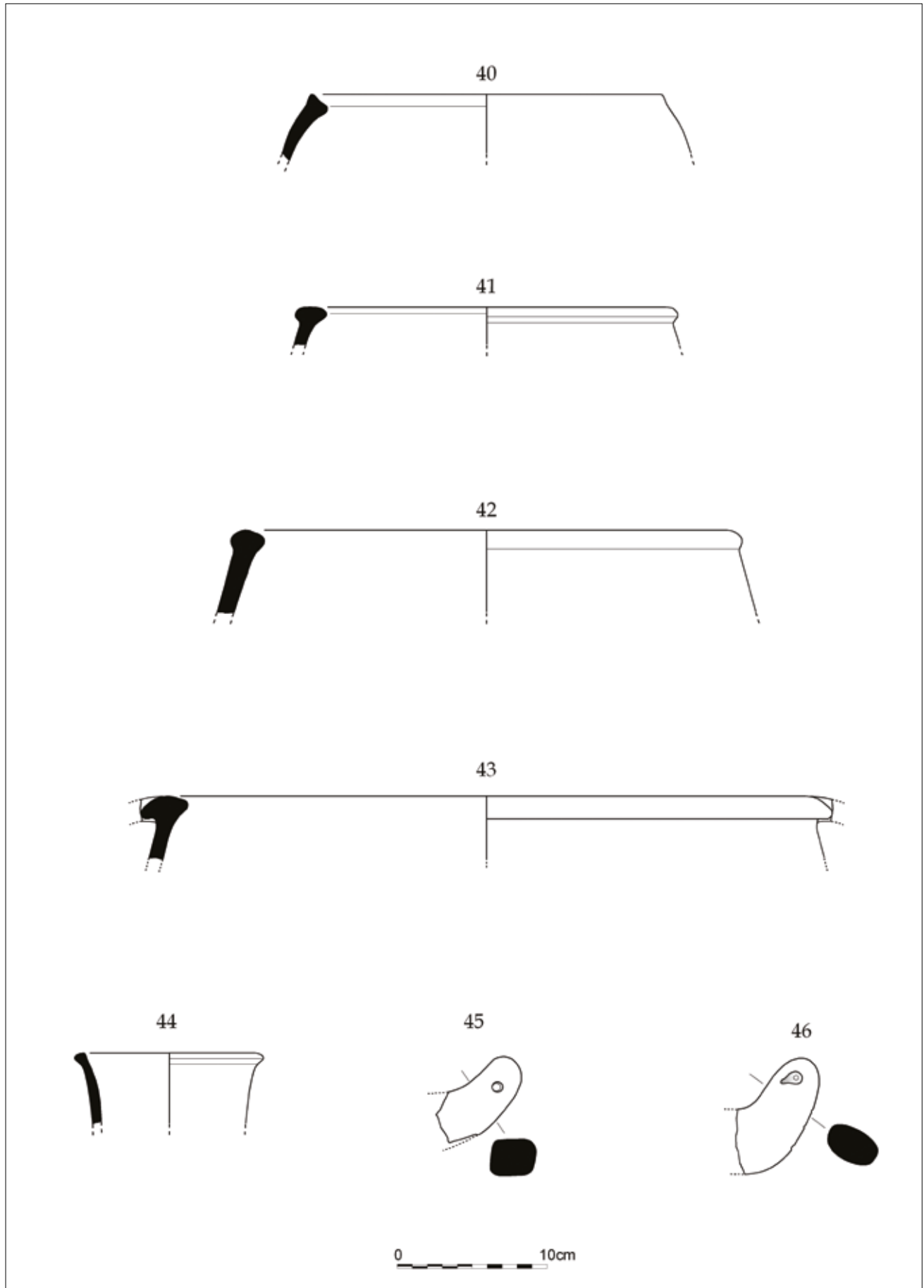
Resim 15: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Kase ve Çanak Buluntuları / *Bowls from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe*

Resim 16: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Kase ve Çanak Buluntuları / *Bowls from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe*

Resim 17: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Çömlek Buluntuları / Pots from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe

Resim 18: Ablak Höyük ve Küçük Çataltepe Çömlek, Testi ve Ağırlık Buluntuları / Pots, Jugs and Loom Weights from Ablak Höyük and Küçük Çataltepe

Değerlendirmeye alınan Kat.No.45-46 numaralı örnekler (Res. 18: 45-46) hilal biçimli ağırlık parçalarıdır. Kenarın üst kısmında ip geçme deliği vardır¹⁴.

Küçük Çataltepe ve Ablak Höyük MÖ 2. binyıl seramiklerinin form özellikleri Afyonkarahisar genelinde ele geçen buluntular ile paralellik göstermektedir¹⁵. En sık rastlanan buluntu grubunu omurgalı kâseler ile çanaklar, ikinci grubu çömlekler ve üçüncü grubu da tabaklar oluşturmaktadır.

KÜÇÜK ÇATALTEPE MÜHÜR BASKISI VE ABLAK HÖYÜK BULLASI

Küçük Çataltepe Mühür Baskısı¹⁶ (Res. 19-20)

Küçük Çataltepe’de ele geçen Anadolu Hiyeroglif Yazılı mühür baskılı küp parçasının kalınlığı 13.4 mm, hamuru ise açık kırmızı (10R 5/8 red), ince kumlu, mika, kireç, iri taşçık ve bitki katkılı olup iyi pişmiştir. Dış yüzeyi açık kırmızı astarlı (2.5YR 6/6 light red) ve açağısızdır. Üzerinde 27.3 mm çapında dairesel düz çerçeveli bir ‘ofis mührü’ baskısı vardır.

Baskı alanında yer alan üç işaretten ikisi MAGNUS.DOMUS, ‘saray’ olarak kesin bir şekilde tespit edilebilmektedir. Bu iki işaretin sağında yer alan, üst kısmı kırık üçüncü işaretin formu ise L337 ile ve L336 (=PITHOS.SCUTELLA / PITHOS) işaretinin üzerinde SCUTELLA (L402) olmayan formlarıyla daha çok benzerlik göstermektedir¹⁷. Bu durumda son işaret PITHOS olarak okunabilir. PITHOS işareti tek başına ya da PITHOS.VIR şeklinde ‘Pithos Adamı/Görevlisi’; PITHOS.VIR.DOMINUS, ‘Pithos Beyi’, MAGNUS.PITHOS ya da MAGNUS.PITHOS+RA/I, ‘Pithos Büyüğü’ olarak belgelenmiştir¹⁸. Ancak Çataltepe örneğinde olduğu gibi MAGNUS.DOMUS ve PITHOS işaretleri bir arada şimdiye kadar belgelenmemiştir.

Bu yazılış üç farklı şekilde yorumlanabilir:

1. MAGNUS.DOMUS.PITHOS, kabın ait olduğu ofis: ‘Sarayın Deposu’. PITHOS¹⁹ işareti burada depo kaplarının muhafaza edildiği yeri temsil ediyor olabilir.

Resim 19: Küçük Çataltepe Mühür Baskısı ve Çizimi / *Küçük Çataltepe Seal Impression and its Drawing*

Resim 20: Küçük Çataltepe Mühür Baskısı Detay / *Küçük Çataltepe Seal Impression, Detail*

2. MAGNUS.DOMUS PITHOS, kabın aidiyeti: ‘Sarayın Pithosu’.

3. MAGNUS.DOMUS PITHOS, meslek: ‘Sarayın Pithos (Adamı/Görevlisi)’.

Her üç ihtimalde de mühür baskısı, kabın ve içindekilerin mülkiyeti ile ilişkilidir. Burada söz konusu olan saray, buluntu yerinin yakınlarındaki bir merkezdeki yerel yöneticinin sarayı anlamına geliyor olmalıdır. Bir diğer ihtimal ise bu kap (ve içeriği), Hitit başkentine yerel yöneticinin vergisi/hediyesi olarak gönderilmek üzere imal edilmiş de olabilir. Benzer örneklerden yola çıkarak mühür MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilebilir²⁰.

¹⁴ Karşılaştırma için bkz. Dedeoğlu/Abay 2014: 22, Fig. 7, Layer 4, LBA; 38, Fig. 32, Layer 5.

¹⁵ Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 56-105.

¹⁶ Koçak/Küçükbezi/Kızıgüt 2016, Resim 10. Ayrıca bkz. Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 106-107, Resim 100.

¹⁷ Herbordt 2005: Kat. 604, 605 ve 490; S. Herbordt PITHOS işaretini L336 altında listelemiştir, bkz. Herbordt 2005: 417; krş. Dinçol/Dinçol 2008: 70-71.

¹⁸ Hawkins *apud* Herbordt 2005: 305-306.

¹⁹ Çivi yazılı belgelerde ^{DU}harsi(yalli)-.

²⁰ Sadece MAGNUS.DOMUS, ‘saray’ ifadesinin yer aldığı bazı MÖ 13. yüzyıl örnekleri için bkz. Dinçol/Dinçol 2008: Kat. 136 ve 137; Beran 1967: Kat 121; Beran 1962: Abb. 56. Tarihlendirmeler için bkz. Peker 2017.

Ablak Höyük Bullası²¹ (Res. 21)

Ablak Höyük'te tespit edilen kil konik bulla 23.1 mm yükseklikte, mühür baskısının olduğu alan yaklaşık 20x21.8 mm boyutlarında, açık kırmızımsı kahverengi hamurlu (2.5 YR 7/4 light reddish brown), ince kumlu, mika ve taşçık katkılıdır.

Bulla üzerindeki hafif içbükey baskı düğme mühür veya dışbükey tripod mühürden elde edildiğini göstermektedir. İsim ve unvanın yer aldığı geniş orta alanı çevreleyen birinci dar çerçevede bir üçgen - bir bitkisel motiften oluşan dizi, ikinci daha geniş olan çerçevede daha büyük olarak tekrarlanmıştır.

Mühür sahibinin ismi URBS-tà-na / URBS.TÀ-na (L225-L41-L35) olarak işaretler sağa bakar şekilde yerleştirilmiştir. İsmi iki yanında REX.FILIA (L46*) 'prenses' unvanı –solunda sağa bakar, sağında sola bakar şekilde– yer almaktadır. Yazıtlarda 'kent' anlamındaki – aynı zamanda kent isimleri determinatifi– URBS (L225) işaretinin ses değeri bilinmemektedir. Ancak URBS (L225) işareti *ra/i* (L383) ve *li* (L278) işaretleri ile *Mursili* isminin yazılışında karşımıza çıkmaktadır. TONITRUS (L199) işareti ile birlikte ise *Tarhuntassa* veya *Nerik* kentlerinin yazılışında görülmektedir²². -*tana* bitimli kadın şahıs isimleriyle Kültepe belgelerinde *Tantana* ve *Tatana* olarak karşılaşılmıştır²³. Düşük bir ihtimal ise L41 (tā) URBS (L225) işaretinin fonetik belirleyicisi olduğu önerilebilir. Bu durumda URBS.TÀ-na, TA/DA...-na ismi, bir kent ismi+-(n)na/i- küçültmeli/okşamalı (diminutive/hypocoristic) yapı olarak da yorumlanabilir. Son olarak URBS (L225) işareti için Hititçe *happir(ıy)a-* okunuşuyla *Happirada(n)na* ismi de mühür sahibi için önerilebilir. Mühür MÖ 14. yüzyıl sonu - MÖ 13. yüzyılın başı arasına tarihlendirilebilir.

İç Batı Anadolu'da Küçük Çataltepe ve Ablak Höyük'ten gelen bu yazılı belgeler²⁴ Hitit İmparatorluk döneminde Batı Anadolu sınırlarındaki merkezi yönetimin denetimi ve etkisini gösteren kanıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İç-batı Anadolu çevresinde kurumsallaşmış siyasi yapı/yapıların varlığının göstergesi olarak da görülebilir.

Resim 21: Ablak Höyük Bulla ve Çizimi / Ablak Höyük Bulla and its Drawing

²¹ Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 107, Resim 101.

²² Hawkins *apud* Herbordt 2005: 286.

²³ Zehnder 2010: 283-284.

²⁴ Daha kuzeyde Eskişehir Şarhöyük'te bulunan *Luwi(ya)muwa*'ya ait bir mührün de yer aldığı Şarhöyük mühürleri (Peker 2018 ve kaynakçası) ile bu bölgede bulunan BEYKÖY (Masson 1980) ve KOCAOĞUZ (Şahin/Tekoğlu 2003) da bu belgeler arasına eklenebilir.

DEĞERLENDİRME

Çataltepe Mevkii Neolitik Çağdan itibaren yoğun yerleşim görmüş bir yerdir. Küçük Çataltepe yerleşmesinde MÖ 2. binyıldan sonra da bu durum devam eder. Bunun nedeni yerleşmenin verimli bir tarım alanı üzerinde bulunmasının yanında, güneybatıda Dinar üzerinden gelen ve bir taraftan Çay-Bolvadin kesimine diğer taraftan da Şuhut-Afyonkarahisar Merkezine doğru uzanan yollar üzerinde yer almasıdır. Burada çoğunluğu STÇ'ye ait olmak üzere yoğun MÖ 2. binyıl ve Demir Çağı seramiklerine rastlanır. Çataltepe Mevkii'nin daha erken malzemeleri de bu alandaki yerleşimin bir süreklilik gösterdiğinin kanıtıdır. STÇ'ye tarihlenen en tipik seramikleri tabak-yayvan çanaklar oluşturmaktadır. MÖ 2. binyıla ait diğer buluntuların yanı sıra ele geçen Anadolu Hiyeroglifli mühür baskılı bir küp parçası hem yerleşme özelinde hem de Batı Anadolu çevresinin tarihi için önemli bir buluntu olmuştur.

Ablak Höyük yerleşmesinin tarihi, ele geçen buluntulardan yola çıkarak İTÇ'ye kadar inmektedir²⁵. Demir Çağı'nda Frig kültür bölgesinde yer alan ve Beyköy (Höyüktepe) ile komşu olan bu yerleşmede tespit edilen çok sayıda Orta Demir Çağ buluntuları, burasının MÖ 2. binyıl sonrasında da tercih edilen bir yer olduğuna işaret eder. Konumu, büyüklüğü, verimli ve sulak bir tarım havzası üzerinde yer alması, buradan Sakarya Nehri üzerinden Kızılırmak kesimine bağlanması, MÖ 2. binyılda burasının bölgenin merkezi yerleşmelerinden biri olduğunu düşündürür. Yerleşmede ele geçen Anadolu Hiyeroglifli mühür baskılı bulla da yerel bir yönetime işaret etmektedir.

MÖ 2. binyılda hem Küçük Çataltepe ve hem de Ablak Höyük'ün Hititlerle Batı Anadolu'daki siyasi oluşumlar arasındaki tampon bölgesinde veya bu bölgenin hemen batısında yer aldıklarını düşünmekteyiz²⁶. Bu çok dönemli yerleşmelerin zengin STÇ materyalleri (seramik, tezgah ağırlıkları vb) ve hiyeroglif yazılı buluntuları sözü edilen yerlerde siyasal ve sosyoekonomik örgütlü yapıların varlığına işaret etmektedir. Bu yerleşmeler İç-batı Anadolu'nun çok fazla bilinmeyen MÖ 2. binyıl siyasal ve sosyal durumunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

²⁵ Bazı buluntulardan yola çıkarak bu tarihlerin daha erkene gidebileceği düşünülebilir. Önümüzdeki dönem yapacağımız çalışmalarla bu durumun açıklığa kavuşturulacağı kanısındayız.

²⁶ Koçak/Bilgin/Küçükbezi 2019: 108-112. Ayrıca 27-53.

KAYNAKÇA

ABAY, E./KONAKÇI F. D./ÜNAR A./ERGÜN G./YILMAZ F./TEMÜR -Y. B. 2017

“Beycesultan Höyüğü 2015 Yılı Kazı Çalışmaları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 273-286.

BERAN, Th. 1962

“Stempelsiegel und gesiegelte Bullen”, *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 93: 59-68.

BERAN, Th. 1967

Die Hethitische Glyptik von Boğazköy. I. Teil, Berlin.

BİLGİN, A. N. 2005

Çavlum, Eskişehir Alpu Ovası'nda Bir Orta Tunç Çağ Mezarlığı. Eskişehir.

DEDEOĞLU, F./ABAY, E. 2014

“Beycesultan Höyük Excavation Project: New Archaeological Evidence from Late Bronze Age Layers”, *Arkeoloji Dergisi* XIX: 1-39.

DİNÇOL, A./DİNÇOL, B. 2008

Die Prinzen- und Beamtensiegel aus der Oberstadt von Boğazköy-Hattuša vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Grossreichszeit. Mainz am Rhein.

GONNET, H. 1983

“Beyköy Yüzey Arkeoloji Araştırmaları”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 151-154.

GONNET, H. 1986

“Friky'a'da Geç Bronz Çağına Tarihlenebilecek Kaya Eserleri Üzerine Yeni Gözlemler”, *IX Türk Tarih Kongresi*, Cilt 1: 273-278.

GONNET, H. 1994

“The Cemetery and Rock-Cut Tombs at Beyköy in Phrygia”, 3. *Anadolu Demir Çağı Sempozyumu Bildirileri* (Eds. A. Çilingiroğlu / D. French) Ankara: 75-90.

HERBORDT, S. 2005

Die Prinzen-und-Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa, mit Kommentaren zu den Siegelinschriften und Hieroglyphen von J. David Hawkins, Mainz am Rhein.

KOÇAK, Ö./KÜÇÜKBEZCİ, H. G./KIZGUT, R. 2016

“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2014 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 21-46.

KOÇAK, Ö./BİLGİN, M./KÜÇÜKBEZCİ, H. G. 2017

“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2015 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 233-264.

KOÇAK, Ö./ESEN, Ö./BÜLBÜL, S. 2018

“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2016 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 355-373.

KOÇAK, Ö./BİLGİN, M./KÜÇÜKBEZCİ, H. G. 2019

MÖ II. Binyılda Afyonkarahisar ve Çevresi Kültürleri. Ankara.

KORBEL, G. 1987

Materialheft Spätbronzezeitliche Keramik Tarsus. Hannover.

LLOYD, S./MELLAART, J. 1965

Beycesultan, Vol. II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery. London.

MASSON, E. 1980

“Les Inscriptions Louvites Hieroglyphiques de Köylütolu et Beyköy”, *Kadmos* 19: 106-122.

MELLAART, J./MURRAY, A. 1995

Beycesultan, Vol. III, Part II. Ankara.

PEKER, H. 2017

“Some Remarks on the Imperial Hittite Sealings from the 2017 Excavations at Karkemish”, *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires (N.A.B.U)* 2017/4: 178-179.

PEKER, H. 2018

“Notes on Anatolian Hieroglyphic Materials 1 (Şarhöyük, Kayalıpınar)”, *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires (N.A.B.U)* 2018/2: 79-80.

ŞAHİN, S./TEKOĞLU, R. 2003

“A Hieroglyphic Stele from Afyon Archaeological Museum”, *Athenaeum* 91/2: 540-545.

ZEHNDER, Th. 2010

Die hethitischen Frauennamen. Wiesbaden.

Katalog

Katalog Numarası	1
Resim/Çizim Numarası	12/1
Buluntu Numarası	318.02.18.106
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 24 KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, mika, kireç, taşçık katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 7/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	3
Resim/Çizim Numarası	12/3
Buluntu Numarası	318.02.18.77
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 22 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), orta kumlu, mika, kireç, taşçık katkılıdır. Kırmızı (10 R 5/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü, silik ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	5
Resim/Çizim Numarası	12/5
Buluntu Numarası	313.30.16.48
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kahverengi hamurlu (7.5 YR 4/4), ince kumlu, iri kireç ve çok küçük bitki katkılıdır. Kahverengi (7.5 YR 7/4) astarlı her iki yüzeyi ağıldır. Çark yapımıdır, orta fırınlanmıştır. Parçanın düz ağız kenarına kazımayla ağ bezemesi, gövdesine ise baskı tekniğiyle rozet motifi yapılmıştır. Damla formundaki sekiz yapraklı oluşturan rozetin çevresi konsantrik iki daire ile sınırlandırılmıştır	

Katalog Numarası	7
Resim/Çizim Numarası	12/7
Buluntu Numarası	318.02.18.14
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 23 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızı hamuru (10 R 5/6), ince kumlu, mika, taşçık katkılıdır. Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) astarlı yüzeyi parlak ağıldır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	2
Resim/Çizim Numarası	12/2
Buluntu Numarası	318.02.18.52
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 21 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 7/8), orta kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/8) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve silik ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	4
Resim/Çizim Numarası	12/4
Buluntu Numarası	318.02.18.84
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 30 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/6), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kahverengi (7.5 YR 6/4) astarlı yüzeyi parlak ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	6
Resim/Çizim Numarası	12/6
Buluntu Numarası	313.30.16.72
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 18 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 7/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe (7.5 YR 7/4) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve ağıldır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	8
Resim/Çizim Numarası	12/8
Buluntu Numarası	318.02.18.91
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 24 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı kahverengi hamuru (2.5 YR 5/3), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Gri (5 YR 5/1) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	9
Resim/Çizim Numarası	12/9
Buluntu Numarası	318.02.18.09
Buluntu Adı	Tabak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 32 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 6/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve saman katkılıdır. Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) astarlı yüzeyi parlak aklıdır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	11
Resim/Çizim Numarası	13/11
Buluntu Numarası	313.30.16.67
Buluntu Adı	Kâse
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 16 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 6/6), ince kumlu, yoğun mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe astarlı (7.5 YR 7/3) yüzeyi pürüzlü mattır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	13
Resim/Çizim Numarası	13/13
Buluntu Numarası	313.30.16.46
Buluntu Adı	Kase
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 20 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 7/6), ince kumlu, mika, yoğun kireç ve bitki katkılıdır. Soluk kırmızı astarlı (10R 6/4) yüzeyi hafif pürüzlü, silik aklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	15
Resim/Çizim Numarası	13/15
Buluntu Numarası	318.02.18.45
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 30 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 7/8), ince kumlu, mika, kireç, taşçık katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/8) astarlı yüzeyi parlak aklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	10
Resim/Çizim Numarası	13/10
Buluntu Numarası	313.30.16.64
Buluntu Adı	Kâse
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 16 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Pembe hamuru (7.5 YR 7/4), ince kumlu, yoğun mika, yoğun kireç, yoğun taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe (7.5 YR 7/3) astarlı yüzeyi pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	12
Resim/Çizim Numarası	13/12
Buluntu Numarası	318.02.18.104
Buluntu Adı	Kase
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 28 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6), orta kumlu, mika, kireç, taşçık katkılıdır. Kırmızı (2.5 YR 5/6) astarlı yüzeyi parlak aklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	14
Resim/Çizim Numarası	13/14
Buluntu Numarası	318.02.18.50
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 34 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 7/6), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızı (2.5 YR 7/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve silik aklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	16
Resim/Çizim Numarası	14/16
Buluntu Numarası	313.30.16.76
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 22 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızımsı kahverengi hamuru (5 YR 7/4), ince kumlu, az mika, yoğun kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 5/4) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve silik aklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	17
Resim/Çizim Numarası	14/17
Buluntu Numarası	318.02.18.99
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 24 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 7/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü, silik ağılıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	19
Resim/Çizim Numarası	14/19
Buluntu Numarası	318.02.18.116
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 30 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, mika, taşçık, bitki katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/4) astarlı yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	21
Resim/Çizim Numarası	14/21
Buluntu Numarası	318.02.18.62
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 32 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), orta kumlu, mika, taşçık, bitki katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) astarlı yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	23
Resim/Çizim Numarası	15/23
Buluntu Numarası	313.30.16.71
Buluntu Adı	Kâse
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 22 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) astarlı yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	18
Resim/Çizim Numarası	14/18
Buluntu Numarası	318.02.18.100
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 28 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/4) astarlı yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	20
Resim/Çizim Numarası	14/20
Buluntu Numarası	318.02.18.68
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 32 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızı (2.5 YR 5/6) astarlı yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	22
Resim/Çizim Numarası	15/22
Buluntu Numarası	318.02.18.134
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 20 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık katkılıdır. Kırmızı (10 R 5/6) astarlı yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	24
Resim/Çizim Numarası	15/24
Buluntu Numarası	318.02.18.49
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 32 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 7/8), ince kumlu, mika, taşçık katkılıdır. Dış yüzeyi kahverengi (7.5 YR 4/3), iç yüzeyi açık kırmızı (10 R 6/6) astarlı olup yüzeyi parlak ağılıdır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	25
Resim/Çizim Numarası	15/25
Buluntu Numarası	313.30.16.60
Buluntu Adı	Kâse
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 18 cm KÇ:
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kahverengi hamuru (7.5 YR 6/4), ince kumlu, mika, kireç, yoğun taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 5/4) astarlı yüzeyi, hafif pürüzlü ve ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	27
Resim/Çizim Numarası	15/27
Buluntu Numarası	313.30.16.39
Buluntu Adı	Kâse
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 18 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 7/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kahverengi (7.5 YR 6/4) astarlı yüzeyi parlak ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	29
Resim/Çizim Numarası	16/29
Buluntu Numarası	313.30.16.09
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 18 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 6/8), ince kumlu, yoğun mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı sarı astarlı (5 YR 7/6) yüzeyi hafif pürüzlüdür, silik ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	31
Resim/Çizim Numarası	16/31
Buluntu Numarası	313.30.16.03
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 21 cm KÇ:
Tanım: Ağız kenarı parçası. Pembe hamuru (5 YR 7/4), ince kumlu, az mika, kireç, az taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe (5 YR 7/4) astarlı yüzeyinin dışı ağıklı ve parlak, içi hafif pürüzlü ve ağıksızdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	26
Resim/Çizim Numarası	15/26
Buluntu Numarası	318.02.18.33
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 28 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, mika, taşçık, bitki katkılıdır. Kırmızı (10 R 5/8) astarlı yüzeyi parlak ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	28
Resim/Çizim Numarası	15/28
Buluntu Numarası	313.30.16.68
Buluntu Adı	Kâse
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 18 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı kahverengi hamuru (5 YR 5/4), ince kumlu, mika, yoğun kireç, yoğun taşçık ve bitki katkılıdır. Hamurunun renginde astarlı yüzeyi hafif pürüzlüdür, silik ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	30
Resim/Çizim Numarası	16/30
Buluntu Numarası	313.30.16.29
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 22 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 6/8), ince kumlu, yoğun mika, kireç, çok az taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı sarı astarlı (2.5 YR 7/6) yüzeyi parlak ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	32
Resim/Çizim Numarası	16/32
Buluntu Numarası	313.30.16.28
Buluntu Adı	Çanak
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 24 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, mika, çok az kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe (5 YR 7/4) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve silik ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	33
Resim/Çizim Numarası	17/33
Buluntu Numarası	318.02.18.76
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 16 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, yoğun mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Sarımsı kırmızı (5 YR 5/6) astarlı yüzeyi parlak ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	35
Resim/Çizim Numarası	17/35
Buluntu Numarası	318.02.18.101
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 22 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Soluk kahverengi (10 YR 7/4), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe (7.5 YR 7/3) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	37
Resim/Çizim Numarası	17/37
Buluntu Numarası	318.02.18.11
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 22 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/6), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 5/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve silik ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	39
Resim/Çizim Numarası	17/39
Buluntu Numarası	318.02.18.13
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 21 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Koyu gri hamuru (10 YR 4/2), ince kumlu, mika, taşçık katkılıdır. Sarı (2.5 Y 7/6) astarlı yüzeyi pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	34
Resim/Çizim Numarası	17/34
Buluntu Numarası	318.02.18.60
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 20 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Soluk kırmızı (10 R 5/4) astarlı yüzeyi parlak ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	36
Resim/Çizim Numarası	17/36
Buluntu Numarası	318.02.18.23
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 28 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 7/6), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Sarımsı kırmızı (5 YR 5/6) astarlı yüzeyi parlak ağıldır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	38
Resim/Çizim Numarası	17/38
Buluntu Numarası	318.02.18.63
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 32 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 6/8), ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve saman katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 4/3) astarlı yüzeyi parlak ağıldır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	40
Resim/Çizim Numarası	18/40
Buluntu Numarası	313.30.16.02
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 24 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızı hamuru (2.5 YR 5/6), ince kumlu, yoğun mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 6/4) astarlı yüzeyi pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	41
Resim/Çizim Numarası	18/41
Buluntu Numarası	313.30.16.56
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 24 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 7/6), ince kumlu, mika, kireç, yoğun taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kırmızı astarlı (10 R 7/6) yüzeyi hafif pürüzlü ve silik ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	43
Resim/Çizim Numarası	18/43
Buluntu Numarası	318.02.18.19
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 46 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/8), ince kumlu, mika, taşçık katkılıdır. Açık kırmızı (6 R 6/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve silik ağıklıdır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	45
Resim/Çizim Numarası	18/45
Buluntu Numarası	318.02.18.30
Buluntu Adı	Ağırlık
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Tanım: Ağırlık parçası. Açık kırmızı hamuru (10 R 6/6), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. El yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	42
Resim/Çizim Numarası	18/42
Buluntu Numarası	318.02.18.06
Buluntu Adı	Çömlek
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Ölçüler	AÇ: 32 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Kırmızı hamuru (2.5 YR 5/8), orta kumlu, yoğun mika, kireç, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kırmızı (2.5 YR 6/6) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. Çark yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	44
Resim/Çizim Numarası	18/44
Buluntu Numarası	313.30.16.32
Buluntu Adı	Testi
Buluntu Yeri	Küçük Çataltepe
Ölçüler	AÇ: 12 cm KÇ: -
Tanım: Ağız kenarı parçası. Açık kırmızımsı kahverengi hamuru (2.5 YR 6/4), ince kumlu, az mika, kireç, yoğun taşçık ve bitki katkılıdır. Pembe (5 YR 7/4) astarlı yüzeyi, hafif pürüzlü ve silik ağıklıdır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.	

Katalog Numarası	46
Resim/Çizim Numarası	18/46
Buluntu Numarası	318.02.18.67
Buluntu Adı	Ağırlık
Buluntu Yeri	Ablak Höyük
Tanım: Ağırlık parçası. Açık kırmızı hamuru (2.5 YR 7/8), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılıdır. Açık kahverengi (7.5 YR 6/4) astarlı yüzeyi hafif pürüzlü ve mattır. El yapımıdır, kötü fırınlanmıştır.	

EŞYANIN CİNSİYETİ: HİTİT RİTÜELLERİNDE KADIN

THE GENDER OF PARAPHERNALIA: WOMAN IN HITTITE RITUALS

Makale Bilgisi

Başvuru: 8 Şubat 2019
Hakem Değerlendirmesi: 28 Şubat 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.004

Article Info

Received: February 8, 2019
Peer Review: February 28, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.004

Sevgül ÇİLİNGİR CESUR *

Anahtar Kelimeler: Hitit Dini, Ritüel, Eşya, Cinsiyet, Sembolizm

Keywords: Hittite Religion, Ritual, Paraphernalia, Gender, Symbolism

ÖZET

Ritüel, toplumsal belleğin aynasıdır. İnsanın var oluşunu sorgulama-anlamlandırma sürecine eylemin eşlik ettiği bir dildir ve bu dil nesneler, davranışlar ve sözlerle bir bütündür. Bu bakımdan ritüeldeki her nesne bir sembol özelliği taşır ve kimi zaman ritüel katılımcıları ile söze gerek duymaksızın temsil ettiği anlam üzerinden bir iletişim kurabilir. Hitit ritüel metinleri yapısal olarak oldukça sistemli bir görünüm çizer. Bu düzenli görünümün altında içerik bakımından da muazzam bir anlam dünyası şekillenir. Bu dünyanın içinde, kadına atfedilen bir takım özellikler de mevcuttur. Çalışma, günümüze kadar pek çok araştırmaya konu olmuş Hitit kadınının büyü ritüelleri içindeki temsiline odaklanmaktadır. Ritüel malzemelerinin karşılaştırmalı incelemesinden yola çıkılarak Hitit toplumunda kadın simgeleri tartışılmıştır. Metinlerde, kadını temsil eden eşyalardan ^{GIS}hūša (kirman), ^{GIS}hulali (öreke), ^{TUG}kurešsar (başörtüsü), ^{GIS}hapšalli (kadınlar için bir çeşit tabure) ve ^{NA}ARÁ (değirmen taşı) bağlamında Hitit kadınına dair toplumsal algının izleri aranmıştır.

* Dr., Arş.Gör., Ege Üniversitesi, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı 35945 İzmir/TÜRKİYE. E-mail: sevgul.cilingir.cesur@ege.edu.tr

ABSTRACT

Ritual is a way of reflecting the collective memory of a society. It creates a language accompanied by performance in the process of questioning and interpreting the problem of existence. This language consists of an integration of the paraphernalia, actions and words. Apart from their functions in daily life, the ritual paraphernalia can refer to a symbol during the performance and capable of making contact with the ritual attendants in terms of its symbolic meaning. Hittite ritual texts were generally written in a systematic manner. However, there is a semantic and symbolic world underlying in this systematic picture. This article aims at investigating the perception of woman by means of the ritual paraphernalia such as ^{GIS}h_{ue}ša (spindle), ^{GIS}h_{ul}ali (distaff), ^{TUG}kureššar (headdress), ^{GIS}hapšalli (a kind of footstool for women) and ^{NA}ARÁ (millstone), which are generally considered as the materials of woman in Hittite magical rituals.

GİRİŞ

Ritüel, toplumun sosyal ve kültürel birikiminin mikrokozmik tasviridir. Her bir bileşeni, bu tasvirin oluşmasına hizmet eder. O, ait olduğu toplumun anlam dünyasına içkindir ve sembolik bir dil kullanır. Bu dil, her zaman sözel değildir. Ritüel çalışmalarıyla tanınan Bell, bu sözsüz iletişimde tıpkı sözlü iletişimde olduğu gibi işaret ile sembollerin bulunduğunu ve bunların diğer sembollerle olan ilişki sistemindeki yerleri aracılığıyla anlam kazandığını belirtir.¹

Ritüelin sembolizmi üzerine günümüze kadar pek çok araştırma yapılmıştır. Sosyal antropolog Radcliffe-Brown ritüeli, belli duyguların düzenlenmiş ve sembolik ifadesi olarak tanımlar.² Ritüeldeki nesneler, eylemler, kelimeler, ilişkiler, olaylar ve mekanlar sembol olabilir. Bunlar, ritüel içinde anlamın taşıyıcısıdır ve toplumsal değerlerin yeniden üretilmesine katkı sağlar.³ Kültürel antropolog Turner'a göre sembol⁴, ritüelin en küçük birimidir. Görünenden ve sahip olduğundan daha derin bir anlam ihtiva ederek kültürel hafıza özelliği gösterir.⁵ Turner, ritüel sembolleri içinde bir ayrıma gider ve onları, baskın (*dominant*) ve aracı (*instrumental*) olarak ikiye ayırır. Baskın semboller, tüm sembolik sistem içinde anlamı yüksek bir otonomi ve tutarlılık meydana getirir. Bunlar, ritüelin amacına göre değişiklik gösterir. Kimi zaman tüm ritüel süreci kimi zaman da yalnızca belli ritüel aşamaları üzerinde etkilidir. Aracı semboller ise, ritüel performansının kendine özgü hedeflerine ulaşmasının sağlayıcısıdır. Onların anlamı ancak diğer sembollerle girdikleri ilişkiyle anlaşılabilir.⁶ Tambiah'a göre ritüel, semboller aracılığıyla iletişim kurmanın kültürel bir biçimde inşa edilmesidir.⁷ Lévi-Strauss da ritüeli bir insan beyninde şekillenen düşünce yapıları sonucunda ortaya çıkmış sembolik iletişim sistemlerinden biri olarak görür.⁸ Kertzer ise ritüeli, semboller ağıyla sarılmış bir davranış modeli olarak tanımlar ve sembollerin anlamın yoğunlaşmasını sağladığını belirtir. Ona göre sembolizmden mahrum davranışlar alışkanlık ya da gelenek olabilir.⁹ Myerhoff da sembolizm özelliğine vurgu yaparak ritüeli, bir grup tarafından isteyerek yapılan, yinelenen, resmi, titiz bir şekilde uygulanan ve stilize edilmiş sembollere başvuru eylemler olarak tanımlar.¹⁰ Geertz

sembolün, gerçekliğin kalıcı doğasını yansıttığına ve tanımladığına inanır. Ona göre kişi, yaşamının tek doğru yolunun sembolden geçtiğini kabul eder ve bu inancı pekiştirmek için ritüele başvurur. Ritüeller, sembollerin dışavurumudur ve her ritüelde evrenin doğası ile dünyevi yaşamın uyumu söz konusudur. Böylece ritüelde, günlük yaşamın doğruluğu vurgulanır ve yaşanan ile hayal edilen dünyanın aynılığı ortaya konur. Semboller ve ritüeller aracılığıyla toplumun *nomos*'a (yasa) olan bağlılığı da pekişir.¹¹ Son olarak Hititolog Bryce, Hitit ritüelleri bağlamında, *özel bir sonuç elde etmek, bir şeyi anmak veya münferit bir etkinliği uzatmak için ortaya konan simgesel bir edim ya da performansı* ritüel olarak tanımlar.¹²

Bu çalışmada, ritüelin sembolizm özelliğine vurgu yapan tüm bu tanımlamalardan hareketle, Hitit toplumunda kadın temsiline çivi yazılı ritüel metinlerinde geçen semboller üzerinden karşılaştırmalı bir yaklaşım geliştirilecektir. Kuşkusuz Hitit kadını günümüze kadar pek çok çalışmaya konu olmuştur.¹³ Fakat bu eserlerin büyük bir kısmı, Hitit kraliyet ailesi üzerinden bir kadın tasviri çizer. Çivi yazılı tabletler incelendiğinde siyasi antlaşmalar, ulusal ve uluslararası mektuplaşmalar ve dua metinlerine kraliçelerin dahil olduğu görülür. Bu metinler, halktan bir Hitit kadınının değil devletin en üst kademesinde yer alan imtiyazlı bir kadının -kraliçenin- yaşamı ve sahip olduğu haklar konusunda bilgi verir. Öte yandan yasa metinlerinde aile hukuku, ceza hukuku ve iş hukuku konularında Hitit kadınının sahip olduğu haklar belirtilir.¹⁴ Ayrıca kimi arazi bağış belgelerinde de kadınlar söz sahibidir. Ancak belirtmek gerekir ki bu metin gruplarının pek azı, Hitit toplumunda kadına atfedilen özellikler hakkında çıkarım yapmaya olanak sağlar.

Ritüeller, Hitit toplumunda kadın algısının ve kadınlara atfedilen bir takım özelliklerin, diğer metin gruplarına kıyasla daha açık izlenebildiği belgelerdir. Her ne kadar çoğunluğu devlet arşivlerinden ele geçirilmiş olsa da bu durum, ritüelin Hitit toplumunun anlam dünyasına ait olduğu ve kültürel yapıya dair izler taşıdığı gerçeğini değiştirmez.

¹ Bell 2009: 44.

² Radcliffe-Brown 1945: 34-36.

³ Deflem 1991: 5-7.

⁴ Bu makalede sembol ve simge kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır.

⁵ Turner 1967: 19.

⁶ Turner 1967: 30-33.

⁷ Tambiah 1981: 119.

⁸ Bell 2009: 42; Lévi-Strauss 1969.

⁹ Kertzer 1988: 9-11.

¹⁰ Myerhoff 1977: 199.

¹¹ Geertz 2010: 169-197.

¹² Bryce 2003: 217.

¹³ Hitit kadını hakkındaki çalışmalar için bkz. Darga 1984 (genişletilmiş baskı için Darga 2011). Ayrıca bkz. Murat 2016: 73-80; Kılıç / Duymuş 2007: 85-99. Kınal, III. Ur sülalesinin ataerkil geleneğinin Asurlu tüccarlarla girilen ilişkiler yoluyla Anadolu'ya hakim olmaya başladığını ve Hitit toplumuna da etki ettiğini öne sürer (Kınal 1956: 366). Süel ise Hititlerin izlediği yayımlacı siyasi politikanın eril gücün önem kazanmasında etkili olduğunu belirtir (Süel 1992: 240).

¹⁴ İlgili yasa maddeleri için bkz. Friedrich 1959; Imparati 1992; Süel 1992: 239-253; Hoffner 1997.

Hitit büyü ritüellerinde kadın konusunu iki farklı boyutta değerlendirmek mümkündür. İlki, ritüel metinlerinde geçen kadınlar ya da kadın ritüel uygulayıcılarıdır. Kuşkusuz literatürde üzerine en fazla çalışma yapılan kadın grubu, ritüellerin büyük bir kısmında uygulayıcı olarak karşımıza çıkan yaşlı kadınlardır (^{MUNUS}ŠU.GI).¹⁵ Onlar dışında ritüel metinlerinde kraliçe (^{MUNUS}.LUGAL), kör kadın (^{MUNUS} LÜIGI.NU.GÁL), sağır kadın (^{MUNUS} LÜHÚB), ağıt yakan kadın (^{MUNUS}taptara-), dokumacı kadın (^{MUNUS}UŠ.BAR), oda hizmetçisi kadın (^{MUNUS}SUĦUR.LAL), kadın hekim (^{MUNUS}A.ZU), kadın kahin (^{MUNUS}ENSI) gibi pek çok görevli ile karşılaşılır. İkincisi, ritüel malzemelerinin kullanımı ve sembolizmi üzerinden kadın algısına yönelik çıkarımlardır. Metinlerde ritüel sahibi, EN.ŠISKUR Sümerogramı ile ifade edilir ve hakkında herhangi kişisel bir bilgi belirtilmez. Fakat kimi metinlerde, ritüel sahibinin kadın olduğu özellikle vurgulanır ve kullanılan malzemelerde değişikliğe gidildiği görülür. Bu durumda, bazı Hitit ritüellerinde ritüel sahibinin ismi, mesleği ve nereli olduğuna göre değil cinsiyetine göre bir düzenleme yapıldığı söylenebilir. Ayrıca aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere, kimi ritüeller erkek için yapılmış olsa da metin içinde kadının gündelik hayatıyla ilişkili eşyalar kullanılarak bunların sembolik anlamlarına atıf yapılır. Ritüel metinlerinde, kadın için kullanıldığı tespit edilen ve bu makalede incelenecek malzemeler kirman, öreke, başörtüsü, bir çeşit sandalye olan ^{GiS}hapšalli- ve değirmen taşıdır.

^{GiS}hueša- ve ^{GiS}hulali-

Kirman ve öreke, MÖ 3. binyıldan beri kadınlara özgü malzemeler arasında tasvir edilir. Eski Mezopotamya kültürlerinde, kadının faziletinin sembolüdür ve gündelik yaşamının önemli eşyaları arasındadır.¹⁶ Hitit ritüellerinde de sıklıkla beraber kullanılan bu iki malzeme kadınlara atfedilir.¹⁷

^{GiS}hueša- erken çalışmalarda ‘ayna’ olarak tercüme edilmiştir.¹⁸ Kronasser 1961’de yayımladığı çalışmasında ^{GiS}hueša-’yı, ‘ayna’ olarak çevirmesine rağmen bir yıl sonra bu kelimenin ayna değil ‘el çıkırcığı ya da kirman’ olarak tercüme edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹ Oettinger

de Kronasser’in öne sürdüğü görüşe katılarak kelimenin doğru çevirisinin ‘kirman’ olduğunu belirtmiştir.²⁰ Tischler ve Puhvel de ^{GiS}hueša-’yı kirman olarak tercüme ederler.²¹ Öte yandan ^{GiS}hueša- Sümerce ‘^{GiS}BAL(A)’²² ve Akadca ‘*pilakku(m)*’ ile eşitlenir.²³ Haas ve Wilhelm ^{GiS}hueša-’nın, Hurrice ‘*tiyarit*’ terimi ile eşitlenebileceğini öne sürmüşlerdir.²⁴ Bu görüşe Starke’nın da katıldığı görülür.²⁵

^{GiS}hulali-’yi Tischler, ‘dolamak; öreke, eğrilen yünün sarıldığı ahşap malzeme’ olarak tanımlamıştır.²⁶ Oettinger, ‘sarmak, dolamak’ anlamına gelen *hulaliya-* fiilinin, yün anlamına gelen ‘*hulana-*’ kelimesiyle aynı kökten gelen ‘*hulali-*’ teriminden türediğini (*denominative*) belirtmiştir.²⁷ Puhvel ^{GiS}hulali-’yi, ‘sarmak; öreke ya da eğirme esnasında yün ve pamuğu birleştirmek için kullanılan iki çatallı sopa’ olarak tanımlar.²⁸

Hitit büyü ritüellerinde kirman ile öreke çeşitli bağlamlarda kullanılır.²⁹ Her şeyden önce bu iki eşya, Hitit kadınının gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır.³⁰ Ritüel metinlerinin bir kısmında onlara atfedilen olumlu ya da olumsuz sembolik bir anlam yoktur. Yani ritüel sahibi kadınsa kadın dünyasına ait eşyalar olan kirman ve öreke kullanıldığı görülür.³¹

Bu duruma ölüm ritüelinin ikinci günü örnek verilebilir. Metinde ölen kişi erkeğe eline yay ve ok, kadınsa öreke ve kirman yerleştirilir.

Bkz. Yakar / Taffet 2007: 783-784.

²⁰ Oettinger 1976: 64.

²¹ HEG A-H: 268-269; HED H: 341-343.

²² Puhvel de kelimeyi ^{GiS}BAL(A) Sümerogramıyla eşitler. Hitit metinlerinde kirman (^{GiS}hueša-) ve tarak (^{GiS}GA.ZUM) üçlüsüne dikkat çeker. Metin yeri için bkz. CTH 470.1014; KBo 31.102 10. HED H: 341-343. Bu üçlüde tarak, yünü taramak için kullanılmış olmalıdır.

²³ Haas 2003: 727.

²⁴ Haas / Wilhelm 1974: 107; Haas 2003: 727.

²⁵ Starke 1990: 218-220.

²⁶ HEG A-H: 277.

²⁷ Oettinger 1976: 66.

²⁸ HED H: 361.

²⁹ Bu çalışma kirman ve örekenin kadın ile ilişkilendirildiği ritüel metinlerine odaklanmaktadır. Ancak bazı ritüellerde bu malzemelerin işlevleri üzerinden benzetme büyüsü de gerçekleştirilir. Örnek metinler için bkz. CTH 414.1.A; KUB 29.1 öy. II 6-10 (kralın yıllarını örnek için); CTH 342.1.1.A; KUB 36.35 öy. I 2’-3’ ve 14’-15’ (tanrıça Aşertu tarafından Fırtına Tanrısı’nı rahatsız etmek için). Ayrıca bkz. Haas 2003: 727-728.

³⁰ Eski Yakın Doğu toplumlarında toplumsal cinsiyet çalışan Garcia-Ventura, yün eğirmenin kadın işi olduğunu ancak tekstil üretimi esnasında özellikle yıkama, ağartma, dinkleme gibi işleri erkeklerin yaptığını belirtir. Bkz. Garcia-Ventura 2014: 174.

³¹ ‘Eğer ritüel sahibi kadınsa’ ifadesinin geçtiği ritüelleri CTH 409.1 (Kirliliğe karşı Tunnaviya Ritüeli), CTH 412.1.1 (Zuvi Ritüeli), CTH 450 (Ölüm Ritüeli), CTH 471 (Kirliliğe karşı Ammihatna Ritüeli) şeklinde listelemek mümkündür.

¹⁵ Yaşlı ve bilge kadınların Hititçe ^{SAL/MUNUS}hašaya- ‘yaşlı büyücü kadın, ebe’ şeklinde ifade edildikleri düşünülür. Detaylı bilgi için bkz. Hoffner 1993: 25-39; Collins 2014: 246-247; Marcuson 2016; Taş 2017: 47-60; Reyhan / Cengiz 2016: 105-113.

¹⁶ Eski Mezopotamya’da yün eğirme ve öreke hakkında filolojik bir inceleme için bkz. Waetzoldt 2011: 1-2; Völling 2011: 3-5.

¹⁷ Hoffner 1966: 333; Yakar / Taffet 2007: 782-783; Rova 2008: 560.

¹⁸ HWb: 70-72; Goetze 1969: 354.

¹⁹ Kronasser 1961: 151; Kronasser 1962: 111. Yakar ve Taffet yazdıkları güncel bir makalede, ^{GiS}hueša- için ‘ayna’ tercümesini kullanırlar. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere bu malzemenin ‘kirman’ olduğu pek çok Hititolog tarafından kabul görmüştür.

“(60)[. . . 1?] adam ise onun eline yayı,
(61)[okları koyar. Eğer o ka]dın ise o zaman örekeyi, (62)
[kirmanı onun eline koyar.] Ve ona NÍG.LÁM-gösterişli
kıyafetler (63)[? verirler. . . . -]x 20 şekel ağırlığındaki
ruhu içer.”³²

Ölümün ardından ruhun yeraltına inişini anlatan ve ritüelle devam eden oldukça parçalanmış bir metinde de altın bir kirman ve öreke geçer.

“(3”)Onu sol eli ile [alır] [ve] (4”)tamamı[nı] içer. Lapis
lazuli, 9 adet (5”)bezenmemiş [. . .]; içinde [x . . .]taşı, (6”)
öreke (ve) <1> şekel altından kirman; üzerine (7”)siyah
yün sarılır.”³³

Metinde ritüel sahibinin cinsiyeti belirtilmemiş olsa da öreke ve altından kirman kullanımı, ritüelin ölen bir kadın için düzenlendiğini düşündürür.³⁴ Öte yandan kirmanın siyah yünle sarılması hem kadına hem de ölüme bir atıftır. Burada iki sembol vardır: Altından kirman ve siyah yün. Siyah, yaşayanların dünyasına değil kitonik dünyaya yani yeraltına aittir. Haas’ın da belirttiği üzere siyah, kirlilik ve yeraltı ile ilişkilendirilir.³⁵ Dahası Hitit dininde altın madeni, genellikle Güneş Tanrıçası’yla özdeşleştirilir. Bu nedenle ritüelin, Yeraltının Güneş Tanrıçası’na sunulduğu düşünülebilir. Ayrıca her iki ritüel metninin de ölümle ilişkili olması dikkat çekicidir. Bu durumda kirman ve öreke, ölümden sonraki yaşamında kadına eşlik edecek temel eşyalar arasında kabul edilmiş olmalıdır.

Kirman ve örekenin Hitit ritüel metinlerinde geçen bir diğer kullanımı ise oldukça semboliktir. Kadın dünyasına ait bu semboller, aynı zamanda kadına atfedilen bir takım kişisel özellikleri de temsil eder. Bu bakımdan kirman ve öreke, Hitit erkeği için kadın gibi davranışın, güçsüzlüğün, korkaklığın ve aşağılanmanın sembolüdür. Ritüel algısında, kirman ve örekeyi eline alması hatta ona dokunması bile Hitit erkeği için sakıncalı olmalıdır.³⁶ Kirman ve örekenin sembolik anlamları üç ana başlıkta toplanabilir: (1) Cinsel yetersizlik/zayıflığın bir göstergesi, (2) Aşağılayıcı/küçük düşürücü durumun temsili, (3) Ceza veya lanet.

(1) Hitit erkeğinin yaşadığı cinsel problemin iyileştirilmesine odaklanan Paşkuvatti ritüelinde³⁷, ritüel malzemeleri bir araziye götürülerek burada kamıştan kapılar hazırlanır. Ritüel uygulayıcısı Paşkuvatti, bu kapıları kırmızı ve beyaz yünlerle bağladıktan sonra ritüel sahibinin eline kirman ve örekeyi yerleştirir. Ardından kişi kapıların altından geçer ve Paşkuvatti, kirman ve örekeyi alarak onun eline yay ile okları yerleştirir. Metnin tam bu bölümünde ritüel uygulayıcısının söylediği sözler, kirman ve örekenin erkeğin cinsel zayıflığının ya da sergilediği kadınsı davranışın sembolü olduğunu açıkça gözler önüne serer.

“(26)Bak! Kadınlığı (senden) dışarıya aldım. (27)Ve şimdi
(sana) yeniden erkekliği verdim. Ve [senden kadın?]
(28)davranışı böylece uza[klaştırıldı]. (29)Ve erkek
da[vrarı]şı ve[rildi.]”³⁸

³² CTH 450; “(60)[. . . 1?] LÚ-ma-aš-ši GÍŠPAN QA-TI-ŠU (61)
[GÍŠGAG.Ú.TAG^{IIA} da-a-i ma-a-an MU]NUS-za-ma nu-uš-ši
(GÍŠhu)-la-a-li (62)[GÍŠhu-u-e-ša-an-na QA-TI-ŠU da-a-i] nu-uš-ši
TÚG^{II}NÍG.LÁM^{MEŠ} (63)[?pi-an-zi . . .]” (KBo 25.184 öy. II 60-63.
Haas 1994: 220-221; Kassian / Korolëv / Sidel’tsev 2002: 98-
99). Ölen kişinin cinsiyetine göre ritüel malzemesi tedarik etme,
prens için yapılan ölüm ritüelini içeren CTH 450.II.1 (KUB
39.6) ve CTH 450.II.B (KUB 39.43) tabletlerinde de geçer.
Ancak söz konusu metinlerde ölenin kadın olması durumunda
ritüel için çiçek getirildiği belirtilir. CTH 450.II.1; (15’)[ma-a-a(n)
MUNUS-z]a-ma nu-uš-ši a-li-el ú-d[a-an-zi] “(15’)[Eğer] o kadın
i]se ve onlar a]lel-çiçek g[etirirler.]” (KUB 39.6 öy. 15’. Metnin
tamamının tercümesi için bkz. Kassian / Korolëv / Sidel’tsev
2002: 609-629). Ancak ölenin erkek olması durumunda hangi
malzemelerin getirileceği özel olarak belirtilmemiştir. Bu
durumda çiçek olarak tercüme edilen a]lel- malzemesi, ölenin
kadın olması durumuna özgüdür. a]lel- kelimesinin ‘zambak’
olabileceği de öne sürülür. Bkz. HEG A-K: 16-17; HED A: 32-
33.

³³ CTH 457.7.1; (3’)[n]a-at GÚB-li-it ki-<iš->š[a-ri-it] (4’)[ar-ḫa
e-ku-zi] NA⁴ZA.GIN 9 N^A? (5’)[ta-an-na-ra-aš an-da-ma-kán
NA⁴x] (6’)[GÍŠhu-u-la-li 1 GÍŠBAL ŠA <1> GÍN KÚ.GI nu-uš-ša-an
(7’)[SÍG GE₆ an-da hu-u-la-li-an-za]” (KUB 43.60 ay. IV 3’-
7’. Archi 2008: 170-171; F. Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH
457.7.1).

³⁴ Archi 2008: 171.

³⁵ Haas 1994: 648; Haas 2003: 640.

³⁶ Bu durumun tam tersi Hurri geleneğine ait ağız yıkama
ritüelinde karşımıza çıkar. Bu ritüelde ok ve yayın kadın için
dokunulması sakıncalı eşyalar arasında olduğu söylenebilir.
Metne göre eğer ritüel sahibi erkekse oku kendisi atar. Ancak
ritüel sahibi kadınsa ellerini ok yayının üzerine koyar fakat oku,
rahip (LÚAZU) onun için atar. (CTH 777.10.2.A; KUB 29.8 öy.
II 8-11. Haas 1984: 90-91).

³⁷ Paşkuvatti ritüeli, Hitit erkeğinin yaşadığı cinsel soruna
odaklanır. Ancak ritüelin yapılsı amacına yönelik güncel bir
tartışma söz konusudur. İlk olarak Hoffner bu ritüelin cinsel
iktidarsızlığa karşı yapıldığını öne sürmüştü ve uzunca bir süre
bu görüş kabul görmüştü (Hoffner 1987: 287). Ancak Moyer,
Paşkuvatti ritüelinin erkeğe erillliğini yeniden kazandırmak
ve sergilediği kadın davranışlarını ortadan kaldırmak amacını
güttüğü kanaatindedir (Moyer 1983: 27). Öte yandan Miller
yakın tarihli bir çalışmada bu ritüelin homoseksüellik için
bir panzehir görevi gördüğü ve Hitit toplumunda hastalık
olarak algılanan bu durumun iyileştirilmesine hizmet ettiği
görüşündedir (Miller 2010: 83-89).

³⁸ CTH 406; “(26)ka-a-ša-ua-~ták-kán MUNUS-tar ar-ḫa da-aḫ-
hu-un (27)nu-ua-at-ta EGIR-pa LÚ-tar pi-iḫ-hu-un nu-ua-[za
MUNUS-aš] (28)ša-ak-li-in ar-ḫa [n]am-ma pé-eš-ši-[ia-at] (29)
nu-ua-za ša-ra-a LÚ-aš š[a-ak]-li-in [da-at-ta]” (KUB 9.27 öy.
I 26-29. Hoffner 1987: 277; Trabazo 2002: 454-455; Peter 2004:
200-201; Mouton 2007: 130-136; Mouton A. Mouton (ed.),
hethiter.net/: CTH 406).

(2) I. Hattuşili döneminde Kuzey Suriye'deki Urşu kenti kuşatmasını aktaran tabletin arka yüzünde, “(Savaş Tanrısı) Zababa Şarkısı” olarak adlandırılan bir ritüel geçer. Bu metin, kirman ve örekenin erkeğin aşağılanmasıyla kullanımına ilişkin en erken örneği oluşturur. Metne göre Hitit kralı başarısız olan ordusunu azarlayarak şöyle der:

“Şanda bir haber getirdi. Kral (şöyle) konuştu: “Neden savaştınız? Suyun üzerindeki at arabaları (gibi) mi durdunuz ya da belki (kendiniz) suya döndünüz? İntikam aldınız mı? Eğer (düşmanın) önünde dizlerinizin üzerine çöktüyseniz, büyük ihtimalle onu öldürdünüz, ya da en azından onu korkuturdunuz! (Fakat) şimdi siz (yalnızca) korkuyorsunuz! Lariya'nın oğulları ve Lariya (kendisi), hareketsizken, (Savaş tanrısı) Zababa'nın şarkısını söylediler: ‘Harman yerini lahni³⁹ ile tıkarız!’ Yavru köpekler miğfer’ giyerler!’ Harman yerinin iyi baltasını getirdiler; (fakat) lazila-yı götirdüler; bir kirman getirdiler; (fakat) kamışları götirdüler; bir saç tokası getirdiler; (fakat) topuzu götirdüler. Geçen yıl Tuthaliya bir korkak gibi davrandı, şimdi sen bir korkak (ezik) gibi davranıyorsun!”⁴⁰

Yukarıdaki satırlarda, başarısız olan Hitit ordusunun korkaklığının kadın eşyaları aracılığıyla aşağılanması yanında, kralın mutlak hakimiyetinin onaylanması vardır. Beckman'ın da belirttiği gibi ritüelin bu bölümü bir parodidir. Hitit komutanlarına başarısızlık durumunda düşecekleri gülünç durum, kadın sembolleri aracılığıyla ima edilmiştir.⁴¹

³⁹ Friedrich kelimeyi ‘şişe’ olarak çevirmiştir ve Akadca *lahannu*’dan Hititçe’ye geçtiği görüşündedir (HWb: 124). Tischler ‘şişe, (altın ya da gümüşten) testi’ olarak çevirir (HUG L-M: 11-12). Puhvel kelimenin Akadca’dan (*lahannu*) Hurrice’ye girdiğini ve Hurri etkili ritüellerde sıkça görüldüğünü belirterek ‘genellikle metalden (gümüş, altın, bakır) yapılmış matara (*flask*), sürahi (*flagon*)’ olarak tercüme eder. Hititçe metinlerde bu kelime için DUG determinatifinin kullanılmamasına dikkat çeker (HED L: 6-8). CHD L-N ‘genellikle gümüş ya da altından şişe ya da sürahi’ şeklinde çevirir (CHD L-N: 6). Ünal ise ‘şişe? veya desti?’ çevirisini önerir (Ünal 2007: 386). Ayrıca bkz. Marazzi 1986: 36; Beckman 1995: 29.

⁴⁰ Metne göre kral, Kuzey Suriye’deki kentleri ele geçirmek için gönderdiği komutanları tek tek yanına çağırır ve ordularının ne durumda olduğunu öğrenir. Bu komutanlardan biri de Urşu kentini kuşatması için gönderilen Şanda’dır. CTH 7; “⁽¹⁰⁾[m⁵] a-an-da te₄-ma-am ub-lam um-ma LUGAL-ma a-na mi-nim ta-ha-za la te-pu-uš⁽¹¹⁾[ki-m]a i-na^{GIŠ}GIGIR^{HIA} ša me-e ta-az-za-a-na me-ma-an ta-tu-ur-ma⁽¹²⁾[t]e²-ri-ib-ka šum-ma-an a-na pa-ni-šu ta-ak-mi-iš lu-ü-ma-an ta-du-uk-šu⁽¹³⁾ü² lu-ü-ma-an tu-pa-al-li-iš-šu i-na-an-na ku-la-ü-tam te-pu-uš⁽¹⁴⁾DUMU^{MEŠ} LA-RI-IA^mLa-ri-ia-aš-ša hu-uš-ki-ya-an-te-eš za-ma-ra^DZa-ba₄-ba₄ iz-mu-ru⁽¹⁵⁾KISLAH¹⁶la-aḥ-ni-it še-hu-ue-en UR.TUR kuzi-ya-ni-eš GUD.SAG KISLAH⁽¹⁶⁾ub-lu-nim la-zi-la it-ba-lu pi-la-qa ub-lu-ni GI^{HIA}it-ba-lu ki-ra-az-za⁽¹⁷⁾ub-lu-nim SAG. GUL.GIŠ³it-ba-lu ku-li-e-eš-šar MU.IM.MA^mTu-ut-ha-li-ia⁽¹⁸⁾i-pu-uš i-na-an-na at-ta te-pu-uš lu-la-ü-tam” (KBo 1.11 ay. 10-18. Marazzi 1986: 34-38; Beckman 1995: 23-26; Gilan 2015: 283-284).

⁴¹ Beckman 1995: 32-33.

(3) Hitit büyü ritüellerinde kirman ve öreke, aşağıdaki satırlarda değinilecek olan başörtüsü ve kadın kıyafetiyle birlikte ceza/lanet aracı olarak da kullanılır. Askeri yemin ritüelinde bu malzemeler, yeminin bozulması halinde erkeğe verilecek cezanın/lanetin sembolik araçlarıdır. Ritüel uygulayıcısı, böyle bir durumda askerin kadın davranışı sergileyeceğine kadın eşyaları üzerinden atıfta bulunur.

“(46)Ve şimdi kim bu yemini çiğnerse, (47)ve krala, kraliçeye, prenslere kötülük (48)yaparsa ve bu yeminler adamı kadın (49)yapsın! Onun or<du>sunu kadın yapsın! (50)Ve onlar kadın gibi giyinsinler! Ve on<lar>^{TUG}kureššar-başörtüsü (51)örtünsünler! Yay, okları, silahları (52)onların elinde kırsınlar! (kazıntı) (53)Ve onlar ise örekeyi, kirmanı (ay. III 1) onların eline (kazıntı) yer[(leştirsinler.)]”⁴²

Askeri yemin ritüeli metninde, ritüel sahibinin elinde erilliğin sembolü olan ok ile yayın kırılması tehdit edici ve oldukça baskın/saldırgan bir metafordur. Ritüel sahibine, toplumdan dışlanacağı ve ötekileştirileceği için göze alamayacağı bu durum üzerinden baskı kurulur. Ayrıca Marazzi, özellikle Zababa şarkısı, askeri yemin ritüeli ve cinsel zayıflığa karşı Paşkuvatti ritüelinde malzeme bakımından ortaklık olduğunu vurgular.⁴³ Bu ritüellerin üçünde de cinsiyet vurgusu yapılır ve bir bakıma kadın malzemeleri üzerinden eril güç yüceltilir. Çünkü söz konusu metinlerde kirman ve öreke her ne kadar olumsuz bir anlam taşısa da Hitit erkeği ya da ordusu için olumlu bir durumun ortaya çıkarılmasına hizmet eder. Bu eşyaların temsil ettikleri ve dolayısıyla kadına atfedilen sembolik anlam negatif, ancak ritüelin sonunda onlar aracılığıyla tahsis edilmek istenen durum pozitifdir. Tam tersine erilliğin sembolü olan ok ve yay ise anlam bakımından olumludur fakat askeri yemin ritüelinde bunların ritüel sahibinin elinde kırılması olumsuz bir durumu sembolize eder.

Hitit toplumunda kirman ve örekenin kadınlara atfedilen malzemeler olduğu yalnızca ritüel metinlerinde görülmez. Osmaniye’nin Kadirli ilçesi yakınlarında bulunmuş, MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilen Luvce ve Fenikece çift dilli Karatepe yazıtında bölgede kral olan Asitavanda’nın icraatları anlatılır. Metinde kadınların

⁴² CTH 427.A; “(46)na-aš-ta ku-iš ku-u-uš NI-IŠ DINGIR^{LIM}šar-ri-iz-zi⁽⁴⁷⁾nu-ya-kán A-NA LUGAL MUNUS.LUGAL DUMU^{MEŠ} LUGAL HUL-lu⁽⁴⁸⁾ták-ki-iš-zi na-an ke-e NI-IŠ DINGIR^{MEŠ} LÚ-an MUNUS-an⁽⁴⁹⁾i-en-du tu-uz<-zi>-uš-šu-uš MUNUS^{MEŠ}-uš i-en-du⁽⁵⁰⁾nu-uš MUNUS-li ya-aš-ša-an-du nu-uš-ma<-aš>-ša-an^{TUG}ku-re-eš-šar⁽⁵¹⁾ši-ia-an-du^{GIŠ}PAN GI^{HIA}GIŠTUKUL^{HIA} (52)I-NA QA-TI-ŠÚ-NU du-ya-ar-na-an-du (kazıntı) (53)nu-uš-ma-aš-kán^{GIŠ}hu-la-a-lı^{GIŠ}hu-u-e-ša-an-na” (KBo 6.34 öy. II 46-53) “(1)<I-NA> QA-TI-ŠÚ-NU (kazıntı) tı[(-an-du)]” (KBo 6.34 ay. III 1. Oettinger 1976: 10-13; Trabazo 2002: 532-535; Collins 2003: 166; Christiansen 2012: 364-365).

⁴³ Marazzi 1986: 37.

ellerinde kirman ile sokaklarda dolaşmaları bir refah ve güvenlik göstergesidir.

“*Ve benim günlerimde Adanava sınırlarını bir yandan batıya bir yandan da doğuya doğru ve hatta önceleri korkulan, erkeklerin yolda yürümeye korktukları yerlere kadar genişlettim, böylece benim günlerimde kadınlar bile örekleriyle gezinmektedir. Benim günlerimde bolluk, zenginlik ve refah vardı ve Adanava şehri ve Adanava bölgesi huzur içinde yaşıyordu.*”⁴⁴

(TUG)kureššar-

Hititçe (TUG)kureššar- terimini Friedrich, ‘kadının başörtüsü’ olarak çevirmiştir.⁴⁵ Tischler, ‘kadınlar tarafından giyilen bir kıyafet parçası’ ya da ‘yere serilmiş kumaş’ olarak tercüme eder.⁴⁶ Puhvel ise ‘kumaş parçası, kumaşın uzunluğu (veya genişliği), (kadının) başörtüsü ya da polos’ olarak tanımlar ve kelimenin kuer- ‘kesmek’ fiilinden türemiş bir isim olduğunu belirtir.⁴⁷ Bu görüşe Kloekhorst da katılır ve kelimeyi ‘kumaş parçası, (kadınların) başörtüsü’ olarak tanımlar.⁴⁸ Hititçe kuer-fiiline atfen (TUG)kureššar-’ın asıl anlamının ‘kesilmiş kumaş parçası’ olduğunu öne sürer.⁴⁹ Ünal bu kelime için ‘polos, kadının başörtüsü, yazma’ şeklinde bir tercüme önerir.⁵⁰ Öte yandan Hoffner, Urşu metninde geçen ve Güterbock tarafından ‘kadın davranışı’⁵¹ olarak tercüme edilen kuleššar teriminin fonolojik olarak ‘kadınlara özgü bir başlık’ olan kureššar ile aynı kelime olduğunu öne sürer ve Hitit çivi yazısındaki l ve r ünsüzlerinin fonetik değişimine vurgu yapar.⁵²

(TUG)kureššar-, Hitit büyü ritüellerinde her şeyden önce kadının gündelik kıyafetinin bir parçası olarak tanımlanır. Örneğin, Arzavalı kadın Alli’nin kara büyüye karşı ritüelinde kureššar- açık bir şekilde Hitit kadın kıyafetinin bir parçası olarak vurgulanmıştır. Metne göre ritüel sahibine kara büyü yapanı tespit etmek amacıyla

beş adet kilden heykelcik şekillendirilir. Bunlardan üç tanesi kadın heykelciğidir ve onların başörtüsü taktıkları açıkça belirtilmiştir. Öte yandan diğer ikisi erkek figürünü olup ellerinde av için kullanılan kurša-hayvan postunu⁵³ taşırlar.

“(1)Arzavalı kadın Alli [ş]öyle (der): “Eğer bir insan (2) büyülen(miş)se ve ona şöyle davranırım: (3)5 adet kilden figürin: bunlardan 2 tanesi erkek ve kurša-av çantalarını (yukarıda) tutar[lar] (4)ve onların içinde diller durur. 3 kadın figürünü. Ve onlar baş örtülüdür.”⁵⁴

Metnin devamında yaşlı kadın, kilden figürinleri Güneş Tanrıçası’nın karşısında tutarak büyü yapanın kadın olup olmadığını şu sözlerle anlamaya çalışır.

“(16)[Eğ]er büyü yapan [kadı]nsa, ve onu, sen, Güneş Tanrıçası tanırsın. (17)[ve bu] onun başörtüsü olsun. Ve o onu başına başörtüsü (olarak) örtsün.”⁵⁵

Fırtına Tanrısı’nın öfkesine maruz kalan kişi için icra edilen Zuvi ritüelinde⁵⁶ kureššar-’ın yine kadına özgü bir malzeme olduğu görülür. Metinde, ritüelin kadın için yapılması durumunda malzemeler arasında başörtüsü de sayılır.

(3’)icra e[diyors]a, adamı alır/koyar. Eğer kadın için icra ediyorsa ve (o zaman) kadın[ı alır/koyar. (4’)I] 1 adet boğa, 1 adet UDU.A.LUM-koç, 1 adet teke, (5’) 1 adet MAŞ. GAL.ŞİR-teke, 1 adet keçi, 1 adet UDU.ÁŞ.[MUNUS. GÀR-dişi genç koyun, 1 adet köpek], 1 adet köpek yavrusu, 1 adet domuz, (6’)3’ adet] kureššar-başörtüsü/ yazma, 1 tanesi beyaz, 1 tanesi siyah, 1 tanesi kırmızı.”⁵⁷

⁴⁴ §§ 32-37. Metnin tamamının tercümesi için bkz. Hawkins 2000: 48-58; Payne 2012: 20-42; Karatepe-Aslantaş hakkında detaylı bilgi için bkz. Çambel 1999.

⁴⁵ HWb: 117.

⁴⁶ HEG I-K: 646.

⁴⁷ HED K: 262-264.

⁴⁸ (TUG)kureššar- özellikle tanrıların çağırılmasını içeren ritüellerde kumaş parçası anlamıyla sıkça kullanılır. Bu örneklerde tanrı veya tanrıça ayrımı yapılmadan hangi tanrı çağırılıyorsa onun geleceği yola, ritüel sunuları için açılan çukura ya da tapınaktaki sunu masasının üzerine serilir. Bu kullanıma ilişkin örnekler için bkz. Haas 2003: 625-628.

⁴⁹ Kloekhorst 2008: 494.

⁵⁰ Ünal 2007: 378.

⁵¹ Hoffner kuleššar için ‘kadınlık (femininity)’ ifadesini kullanır (Hoffner 1966: 331). kuleššar terimi ‘sakin olmak, pasif olmak’ anlamına da gelir ve homoseksüellikle ilişkilendirilir. Ayrıca bkz. Peled 2010: 78.

⁵² Hoffner 1966: 331 dipnot 33.

⁵³ Genellikle Sümerce KUŠ ‘deri’ ön determinatifi ile yazılan kurša-, erken tarihli çalışmalarda ‘deri, (hayvan) postu’ olarak tercüme edilmiştir. Ancak güncel çalışmalarda bu terimin ‘av çantası’ anlamına geldiği genel olarak kabul görür. Leksikografik incelemeler için bkz. HWb: 118-119; HEG I-K: 654-657; HED K: 270-275; Ünal 2007: 371. Bawanyeck de (KUŠ)kurša-’nın genellikle çağırma ritüellerinde geçtiğini belirtir. Detaylı bilgi için bkz. Bawanyeck 2005: 185-187; Popko 1975: 65-70; Güterbock 1989: 113-124; McMahon 1991: 250-254.

⁵⁴ CTH 402.D; “(1)[U]M-MA ʿAʿ-al-li-i MUNUS URUAr-za-úi, ma-a-an an-tu-ya-a[h]-h[a]-aš (2)al-ya-an-za-a[h]-ha-an-za na-an ki-iš-ša-an a-ni-ia-mi (3)5 ALAM IM ŠA.BA 2 LÚMEŠ nu kur-šu-uš kar-pa-an har-ká[n-zí] (4)na-aš-te an-da EMEHA IM 3 MUNUSMEŠ na-at (TUG)ku-re-eš-na-an-te-eš” (KBo 11.12 öy. I 1-4. Jakob-Rost 1972: 20-21; Mouton 2012: 250-251; A. Mouton (ed.), hethiter.net/: CTH 402).

⁵⁵ CTH 402.A; KBo 12.126 öy. I 16-17. Büyüyü yapanın erkek olup olmadığı ise bu satırların öncesinde KBo 12.126+KUB 24.9 öy. I 13-15 arasında sorgulanır.

⁵⁶ Zuvi ritüeli Peled tarafından homoseksüellik ile ilişkilendirilmek istenir. Bkz. Peled 2010: 78-79.

⁵⁷ CTH 412.1.1; “(3’) ʿaʿ-[ni-ia-z]i LÚ-an da-a-i ma-a-an MUNUS-an a-ni-ia-zí nu MUNUS[-an da-a-i (4’) 1] GUD.MAH 1 UDU.A.LUM 1 MAŞ.GAL (5’) 1 MAŞ.GAL.ŞİR-aš 1 UZ₆ 1 UDU.ÁŞ.[MUNUS.GÀR 1 UR.GJ]₇ 1 UR.TUR 1 ŞAH (6’) 3’

^{TUG}kureššar-, Hupişna kentinin koruyucu tanrıçası Huvaššanna⁵⁸ için yapılan ve en az üç gün sürdüğü düşünülen *uītašš(iy)aš*⁵⁹ bayramı ritüeli fragmanında bir kez daha kadın için kullanılır. Ancak burada kadının değil gelinin başörtüsü ifadesi geçer.

“(16) *Ve huvaššannalli kadınları ekmekten yaptıkları* (17) *baş ve yanakları tutarlar. Ve şimdi onlar gelinden* (18) *bir adet* ^{TUG}*kureššar-başörtüsü, bir adet mavi kumaş (ve) bir adet saç tokasını onun başından* (19) *alırlar. Ve bu ekmekten insan başını* (20) *kumaşlarla aynı şekilde süslerler.* (21) *Ge[lin ..]x x x[. .] başı örtülü içeriye x[. . . .] giderler.* (22) *Ve onu/onları tanrının başına/dan x[.]*”⁶⁰

Güterbock, oldukça kırık olan ve bağlamı net bir şekilde anlaşılamayan bu metinde, evlenme ritüelinin gerçekleştiğini öne sürer.⁶¹ Haas da bu görüşe katılarak metnin devamında süslenmiş başın, müzik eşliğinde yatak odasından dışarıya çıkarıldığını ve bir yatağın üzerine yerleştirildiğini belirtir.⁶² Güterbock ve Haas’ın bu yorumlarını dikkate alarak ^{TUG}kureššar-’ın gelinin süslenmesinde⁶³ de kullanılan bir başörtüsü belki de duvak olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıdaki örnekler ^{TUG}kureššar-’ın, kadın kıyafetinin önemli bir parçası olarak kullanıldığını ortaya koyar.

^{TUG}ku-re-eš-šar 1 BABBAR 1 GE₆ 1 SA₅” (KBo 12.106 + KBo 13.146 öy. I 3’-6’. Kümmel 1967: 153-154; Haas 2003: 402, 545).

⁵⁸ GAZ.BA.A.A ideogramı ile de yazılan ve Mezopotamya’da ‘aşk tanrıçası’ olan Huvaššanna’nın Hitit kültüründe bereketle ilişkilendirildiği düşünülür. Detaylı bilgi için bkz. Laroche 1959: 175-176; Polvani 2010: 253-254. Hutter bu tanrıçanın Hitit devlet kültürü içinde yer almamasına rağmen özellikle Luviler tarafından yerel tanrıça olarak benimsendiğini ve Aşağı Ülke’de adına bayram törenlerinin düzenlendiğini belirtir (Hutter 2013: 179).

⁵⁹ *uītašš(iy)aš* kelimesinin Hititçe *uīta-* ‘yıl’ teriminden türemiş olabileceği düşünülmektedir. Etimolojik inceleme için bkz. Kloekhorst 2008: 1014-1015.

⁶⁰ CTH 692.4.A; ⁽¹⁶⁾nu MUNUS.MEŠ *hu-ua-aš-ša-an-na-al-’li-iš- ku-in ŠA NINDA an-tu-uš-ša-aš* (17)SAG.DU-ZU *me-nu-uš-ša i-ia-an har-kán-zi na-aš-ta A-NA* MUNUS.É.GI₄.A (18)1 ^{TUG}ku-re-eš-šar 1 TUG ZA.GIN URUDU.ZI.KIN.BÁR_{HILA} *IŠ-TU SAG.DU-ŠU* (19) *ar-ha da-an-zi nu a-pu-un UN-an ŠA NINDA ‘SAG’.DU-ZU a-pé-e-ez-pát* (20)*IŠ-TU TUG^{HILA} QA-TAM-MA ú-nu-ua-an-zi* MUNUS.É.GI₄.A . .]x x x[. .] (21)^{TUG}ku-ri-eš-ni-ma-aš-ši-kán *an-da-an a-pu-u-uš-x[.]* (22)*pa-aš-kán-zi na-an-za ŠA DINGIR^{LIM} SAG.DU-ZU x[.]*” (KUB 27.49 ay. III 16-22. Haas 2003: 396, 624; CHD L-N: 289).

⁶¹ Güterbock 1962: 348.

⁶² Haas 2003: 396.

⁶³ Bir bayram ritüeli fragmanında (KUB 10.91 öy. II 2-6) ^{TUG}kureššar-’ın bu kez kumaş parçası olarak *huluganni*-arabasının süslenmesinde kullanıldığı görülür. Metne göre 4. günde sabahleyin süslenmiş *huluganni*-arabası tapınaktan alınır ve üzerine beyaz, kırmızı ve mavi *kureššar*- dolanarak bağlanır. Ardından tanrı heykeli tapınaktan çıkarılarak *huluganni*-arabasına konulur. Metin için bkz. Elicker 2016: 63-65.

Ancak malzemenin ritüellerdeki kullanımı bununla sınırlı değildir. Tıpkı kirman ve öreke örneğinde olduğu gibi başörtüsü erkek için kadınsal özellikleri barındıran olumsuz bir semboldür.

Bu kullanıma ilk örnek askeri yemin ritüelinde karşımıza çıkar. Ritüelde başörtüsü, kirman ve öreke ile birlikte kadına atfedilen olumsuzluğun simgesidir. Metinde geçen ⁽⁴⁹⁾... *Onun or<du>sunu kadın yapsınlar!* ⁽⁵⁰⁾*Ve onlar kadın gibi giyinsinler! Ve on<lar>* ^{TUG}*kureššar-başörtüsü* ⁽⁵¹⁾*örtünsünler!* ...⁶⁴ ifadelerinde yeminini bozan askere verilen ceza/lanet başörtüsü üzerinden erkeğe aktarılır. Metinde dikkat çeken bir diğer nokta da kadın olmanın en önemli iki belirtisinin ‘kadın gibi giyinmek (MUNUS-*li* *uašša-*)’ ve ‘başörtüsü örtünmek (^{TUG}kureššar *šiya-*)’ olmasıdır. Ardından yeminini bozan askerin eline konulan kirman ve örekeyle lanet pekiştirilmiş olur. Onun yalnızca kadın gibi giyinmekle kalmayıp aynı zamanda gündelik hayatta kadınların yaptığı işleri yapacağı da vurgulanır.

Hoffner, askeri yemin ritüeli tabletı KBo 6.34’ün⁶⁵ önyüz II 42’inci satırında ^{TUG}ŠA MUNUS, ^{GIŠ}hūeša ve ^{GIŠ}hulali, 50-53’üncü satırlarında ise ^{TUG}kureššar, ^{GIŠ}hūeša ve ^{GIŠ}hulali üçlemesinin geçtiğine dikkat çeker. ^{TUG}kureššar- ve ‘kadın kıyafeti’ anlamına gelen ^{TUG}ŠA MUNUS Sümerogramının birbirinin yerine kullanılmaları nedeniyle eşitlenebileceklerini belirtir.⁶⁶ Ancak başörtüsü, kadın kıyafetinin bir parçasını oluştururken, ^{TUG}ŠA MUNUS⁶⁷ Sümerogramı, ‘kadın kıyafeti’ anlamıyla giysinin tüm parçalarını kapsayan genel bir ifade olmalıdır.

⁶⁴ CTH 427.A; KBo 6.34 öy. II 49-51. Hititçe metin ve kaynakça bilgisi için bkz. dipnot 42.

⁶⁵ CTH 427.A; KBo 6.34 öy. II.

⁶⁶ Hoffner 1966: 331 dipnot 33.

⁶⁷ Hitit ritüellerinde ^{TUG}ŠA MUNUS yanında MUNUS ^{TUG}NÍG.LÁM da kadının kıyafeti olarak tanımlanır. ^{TUG}NÍG.LÁM Sümerogramı, Alp tarafından ‘değerli bir giysi’ olarak tercüme edilmiş ve Hititçe ^{TUG}kušiši- ile eşitlenmiştir (Alp 1947: 172-174). Friedrich Alp’i destekler şekilde kelimeyi ‘gösterişli giysi’ olarak tercüme etmiş ve Hititçe ^{TUG}kušiši-, Akadca *lamaḥuššu* ile eşitlemiştir (HWb: 288). Ancak Goetze, ^{TUG}kušiši-’nin yalnızca kral tarafından giyilen bir ritüel kıyafeti olduğunu savunarak Alp’in eşitlemesini kabul etmez ve ^{TUG}NÍG.LÁM Sümerogramının ‘bir çeşit seremoni giysisi ya da bayram kıyafeti’ olarak tercüme edilen *adupli* ile eşitlenmesini önerir (Goetze 1955: 51). Bu görüşe Puhvel de katılır (HED K: 296; Alp 1947: 175; HWb: 38; HED A: 229; HEG A-H: 94). Ancak Hoffner, ^{TUG}NÍG.LÁM’ın ne ^{TUG}kušiši- ne de *adupli* ile eşitlemesini kabul etmez ve kelimenin Hititçe karşılığının *terma-* olduğunu vurgular (Hoffner 2000: 75). ^{TUG}NÍG.LÁM, Rüster / Neu tarafından ‘gösterişli bir kıyafet’ olarak çevrilir (HZL: 341). PSD ise kelimeyi ‘giysi, merasim giysisi’ olarak tercüme eder ve Akadca *lamaḥuššu* ile eşitler (<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html> Erişim Tarihi 22.01.2019). ^{TUG}NÍG.LÁM, Hitit büyü ritüellerinde MUNUS ‘kadın’ Sümerogramı ile yazıldığında ‘kadının gösterişli/merasim giysisi’ olarak kullanılır.

Başörtüsünün kadına atfedilen olumsuz özelliklerin simgesi olarak kullanımına bir diğer örnek, Hatti askerlerinin güç kazanmaları için Ninive kentinin İhtar'ına yapılan ritüelde geçer. Malzeme bakımından askeri yemin ritüeline benzer bir kullanımın olduğu bu ritüelde başörtüsü, kirman ve örekeyle birlikte yine lanet için kullanılmıştır. Ancak bu kez lanetlenen düşman askerleridir.

“(25) *Ve şimdi (onların) erkeklerinden erilliği, cesareti, (26) sağlamlığı, kılıçları(?), silahları, yayları, okları (27) (ve) hançer(leri) al! Ve onları Hatti'ye getir! Bir (28) kadının öreke ve kirmanını koyar. (29) Ve onları kadın gibi giydir! Ve TUG kurešsar-başörtüsünü koyar. (30) Ve onlardan desteğini çek!*”⁶⁸

Metnin devamında tanrıça İhtar'dan, annelik (*anniyatar*), sevgi/aşk (*aššiyatar*) ve *mušni*'yi⁶⁹ düşman ülkesinin kadınlarından alarak Hatti ülkesine getirmesi istenir.

“(59) *Fakat kadınlardan anneliği, aşkı/sevgiyi (ve) (60) mušni- 'yi al ve onları Hatti ülkesine getir!*”⁷⁰

Söz konusu metinde kadına dair olumlu atıflar, annelik ve aşk duygusudur. Öte yandan düşman ülkesi askerlerini lanetlemek için kullanılan ve kadının gündelik yaşamına ait somut eşyaların temsil ettiği anlam olumsuzdur.

Hitit büyü ritüelleri incelendiğinde başörtüsünün tanrıçalara sunulan malzemeler arasında sıklıkla yer aldığı görülür.⁷¹ Özellikle Güneş Tanrıçası, İshara ve İhtar

sunularında TUG kurešsar- kullanılır. Bu tanrıçalar, Hitit büyü ritüellerinde en çok başvurulan ilahlar arasındadır ve iyileştirme özellikleri ile tanınırlar. Turmittalı yaşlı kadın Mallidunna ritüelinde Güneş Tanrıçası, kraliyet ailesine yardım etmesi için çağrılır. Söz konusu metinde tanrıçaya tapınakta sunulan malzemeler arasında başörtüsü de bulunur.

“(2) [...] tanrıyı yerler (ve) içerler. Akşam oldu[un]da, (3) [] Ve tanrıları yukarıya alır/yükseltir. Tanrıların önünde her ne (varsa?) (kazıntı) (4) [] x kalın ekmekler, büyük bir taht, örtü, kurešsar-başörtüsü. (5) [...] (onları) tapınağ[a] koyar. (Ritüel) bitirilir.”⁷²

Güneş Tanrıçası için icra edilen bir diğer ritüelde de Güneş Tanrıçası ve tanrıça İhtar'a sunum yapıldıktan sonra yaşlı kadın bitkiler ve kimi malzemeler ile birlikte *kurešsar*-ı alarak sunu için hazırlar.⁷³ Yeraltı tanrıları için yapılan ritüelde de mavi, kırmızı ve beyaz *kurešsar*-tanrıça İshara'nın çağrıldığı yola serilir.⁷⁴

Gišhapšalli-

Hititçe Gišhapšalli-, Friedrich ve Tischler tarafından 'tabure (kadın sandalyesi)' olarak tercüme edilmiştir.⁷⁵ Puhvel ise 'ayak taburesi, ayaklı destek (üç ayak)'⁷⁶

dikkat çekicidir. Detaylı bilgi için bkz. Bawanyeck 2005: 51-70; Peled 2010a: 623-636; Peled 2010: 69-81.

⁷² CTH 403.3.1.A; “(2) [...] DINGIR-LIM 'a-da-an'-zi a-ku-ya-an-zi ma-a-an ne-ku-u[z]-z[i] (3) [...] nu DINGIR-LAM ša-ra-a da-a-i 'ku-it' ku-it PA-NI DINGIR-L[IM] (kazıntı) (4) [...] x NINDA.GUR₄.RA^{HLA}GIŠŠU.A GAL^{KUŠ}NIG.BAR^{TUG}ku-re-eš-šar (5) [...] 'É'.DINGIR-LIM da-a-i tuḫ-ḫu-uš-ta” (KUB 33.70, ay. III 2-5. del Monte 2002: 70-71; S. Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 403.3.1).

⁷³ CTH 435.2.A; “(16) nu MUNUSŠU.GI Ú^{HLA}da-a-i ku-up-ri GIŠDİḪ ḫi-lam-ni-in (17) še-ek-lu-mi ki-lu-mi NA^{ZU}tup-pi-aš IM-an ur-ki-ia-a[š] (18) SAḪAR^{HLA}-uš TUG^{KUŠ}ku-re-eš-ni-it da-a-i nu SİG^zzu'-mi-na-an 1? x x x (16) Ve yaşlı kadın bitkileri alır. kupri-katran, DİḪ-dikenli bir bitki, ḫilamni-bitkisi, (17) šeeklumi-bitkisi, kilumi-bitkisi, obsidyen, tabletin kili, oyuğun/deliğin (18) tozları, bunları kurešsar-başörtüsü ile alır ve zumina-yününü (ve/ile?) 1? ... ” (KUB 41.4 öy. 16'-18'. Haas / Wegner 1988: 204; S. Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 435.2).

⁷⁴ CTH 449.1.3; “(3) GIŠMA.SÁ.AB-ma-aš-ša-an še-er (4) [...] x TUG^{KUŠ}ku-re-eš-šar SİG ZA.GİN SİG SA₂ SİG BABBAR-ia (5) na-aš gi-im-ri a-^{ra}-aḫ-za pa-iz-zi (6) [...] x ti-ia-zi nu ku²-e²[d]a-ni-ia A-NA 1 KASKAL-ni (7) [...] x ši-pa-an-ti nu-^{kán} ku-e-ez-zi-ia (8) [...] SA₂ ḪAR^{HLA} ša-ra-a ka-aš<-du>-pa-iz-zi na-at ša-ra-a da-a-i (9) [...] iš-ḫu²-ya-a-i na-at-kán A-NA GIŠMA.SÁ.AB (10) [...] [...] ḫu-i[t]-ti-ia-u-ya-aš me-mi-ia-nu-uš ḫur-li-li (11) [...] -ji ú-na-am DİŠ-ḫa-ra-a a-nu-u-ya ta-aḫ-ni-ia (12) [...] x-ḫa ar-na-aš zu-ur-qa a-ši-ma-aš-šu-uh-ha (13) [...] dju-u-ri-in-na Dal-la-a-ni ḫu-ur-nu-le-e-eš (14) [...] -n] i-iš É-ia ar-na zu-ur-qa a-ši-ma-aš-šu-uh-ḫa (15) [...] [...] ŠU²M-an ḫal-za-a-i na-aš ar-ḫa pa-iz-zi” (KBo 17.94 ay. III 3'-15'. bkz. Haas / Wegner 1988: 352-353; S. Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 449.1.3).

⁷⁵ HWb: 55; HEG A-H: 167.

⁷⁶ Kelimenin üç ayak anlamıyla özellikle L^UMUḪALDIM-aşçıların geçtiği metinlerde sıkça zikredildiği görülür.

⁶⁸ CTH 716.1.A; “(25) na-aš-ta A-NA LÚ^{MES}ar-ḫa LÚ-na-tar tar-ḫu-i-la-tar (26) ḫa-ad-du-la-tar ma-a-al-la GIŠTUKUL GIŠBAN^{HLA}GIŠGAG.Ú.TAG.GA^{HLA} (27) GİR da-a na-at I-NA URU^{URU}Ḫat-ti ú-da a-pé-da-aš-ma-kán (28) ŠA MUNUS-TI GIŠḫu-u-la-li GIŠḫu-i-ša-an-na da-a-i (29) nu-uš MUNUS-ni-li ú-e-eš-ši-ia nu-uš-ma-aš-kán TUG^{KUŠ}ku-re-eš-šar ša-a-i (30) nu-uš-ma-aš-kán tu-e-el aš-šu-ul ar-ḫa da-a” (KBo 2.9 öy. I 25-30. Collins 2003: 164; F. Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH 716.1).

⁶⁹ *mušni*-, CHD tarafından 'kadının olumlu bir özelliği' olarak tercüme edilir. Hurrice 'doğru' anlamına gelen *muš* sıfatından herhangi bir ilave son ek almadan türediği ve 'güvenilirlik, sadakat, gerçeklik' gibi anlamları olabileceği öne sürülür (CHD L-N: 334; HEG L-M: 234). Ünal 'kadının olumlu bir hususiyeti' olarak çevirir (Ünal 2007: 461). Haas ve Wilhelm *mušni*- teriminin Hurrice kişi isimlerinde sıklıkla görüldüğünü ve tanrıça Hepat ile ilişkilendirildiğini belirtir (Haas / Wilhelm 1974: 90).

⁷⁰ CTH 716.1.A; “(59) A²-NA MUNUS^{MES}ma-kán ar-ḫa an-ni-ia-tar a-ši-ia-tar (60) mu-u-uš-ni-en da-a na-at-kán A-NA KUR^{URU}Ḫat-ti išt-tna ú-da” (KBo 2.9 öy. I 59-60. Collins 2003: 164; F. Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH 716.1).

⁷¹ Anniviyani ritüelinde TUG kurešsar D^{LAMMA}KUŠkursas'a (Av Çantasının Koruyucu Tanrısı) sunulan malzemeler arasındadır. Ritüel üreme gücünü kaybetmiş erkeğin koruyucu tanrıların çağırılması yoluyla yeniden bu gücü kazanmasını amaçlar ve tanrıya yapılacak sunuların yerleştirilmesi için yere serilen malzemenin herhangi başka bir kumaş değil TUG kurešsar olması

ifadelerini kullanır.⁷⁷ ^{GIŠ}hapšalli- Sümerce ^{GIŠ}GİR.GUB, Akadca *gannum* ve Luvice *kuppiššar*⁷⁸ ile eşitlenir. Ünal bu terimi, ‘tabure, kadınlara özgü bir mobilya, tencere altlığı, kaide, raf, dolap’ olarak çevirir.⁷⁹

Hitit ritüellerinde ^{GIŠ}hapšalli- genellikle kadınlar için kullanılır.⁸⁰ Örneğin, yaşlı kadın Tunnaviya’nın kraliyet çifti için düzenlediği ölümden kurtarma (*taknāz da*⁸¹) ritüeli, kraliçe için uygulanacağı zaman ^{GIŠ}GİR.GUB kullanılır.⁸²

Ölüm ritüelinin üçüncü gününde ise ölen kadının kemikleri ^{GIŠ}hapšalli-’nin üzerine yerleştirilir.⁸³ Haas, ölüm ritüeli incelemesinde ^{GIŠ}hapšalli-’yi doğrudan kadın sandalyesi olarak tanımlar.⁸⁴ Aynı ritüelin sekizinci gününde, ölen kişinin heykeli çadırın içine getirilir ve altın tahtın (^{GIŠ}GU.ZA GUŠKIN) üzerine konur. Fakat ölen kadınsa yani kraliçeyse, heykel ^{GIŠ}hapšalli-’nin üzerine yerleştirilir.⁸⁵ Bu uygulama ritüelin onuncu, on ikinci ve on üçüncü günlerinde de tekrar edilir.⁸⁶ Ölüm ritüelinde ^{GIŠ}hapšalli-, erkekler için kullanılan ^{GIŠ}GU.ZA (taht) ve ^{GIŠ}ŠÚ.A (sandalye, tabure, taht)’nın karşılığıdır.⁸⁷

⁷⁷ HED H: 128-129.

⁷⁸ Beckman *kuppiššar* eşitlemesini kabul etmez ve doğum ritüeli metninden hareketle *kuppiššar*’ın daha küçük bir sandalye olabileceği önerisini getirir (Beckman 1983: 25).

⁷⁹ Ünal 2007: 171-172.

⁸⁰ Hutter 1988: 62.

⁸¹ *taknāz da*- ritüelleri hakkında bilgi için bkz. Taracha 1985: 278-282.

⁸² CTH 409.II.1.A; “⁽²⁵⁾*ma-a-an SAL-za* ^{GIŠ}Gİ[R.GUB x]x ^{TÜG}x-x-da-a-li” ‘Eğer kadınsa ^{GIŠ}Gİ[R.GUB x]x x-x-yün’ (KBo 21.1 öy. 25. Hutter 1988: 16-17; Taracha, “^{TÜG}ik’-da-a-li” okumasını önerir. Bkz. Taracha 1989: 294). *taknāz da*- ritüelleri metin ve metin koalisyonları için bkz. Taracha 1985: 278-282.

⁸³ CTH 450.I.3; “⁽⁹⁾*ti-ia-an-zi ma-a-an MUNUS-za-ma na-at-ša-an* ^{GIŠ}ha-ap-ša-li-ia-aš *tī-an-zi*” (KUB 30.15 öy. 9. Haas 1994: 221 dipnot 227; Kassian / Korolëv / Sidel’tsev 2002: 260-261).

⁸⁴ Haas 1994: 221.

⁸⁵ CTH 450.I.1.2.A; “⁽¹⁵⁾*A-NA* ^{GIŠ}GU.ZA GUŠKIN *a-še-ša-an-zi ma-a-an* MUNUS-za-ma ⁽¹⁶⁾*na-an-ša-an* ^{GIŠ}ha-aš-ša-al-li-ia-aš GUŠKIN *a-še-ša-an-zi*” ⁽¹⁵⁾altından tahta/sandalyeye oturturlar. Eğer o kadın ise ⁽¹⁶⁾ve onu altından tabureye oturturlar.’ (KUB 30.24 öy. II 15-16. Haas 1994: 224; Kassian / Korolëv / Sidel’tsev 2002: 386-387; M. Kapelus (ed.), hethiter.net/: CTH 450.I.1.2).

⁸⁶ CTH 450.I.1.3.A; “⁽⁶⁾*an-da pé-e-d[a]-an-zi na-at-ša-an A-NA KÜ.BABBAR* ^{GIŠ}GU.ZA ⁽⁷⁾*a-še-ša-an-zi ma-a-an* MUNUS-za-ma *na-an-ša-an* ⁽⁸⁾*ha-ap-ša-al-li-ia-aš* <GUŠKIN> *a-še-ša-an-zi*” ⁽⁶⁾içine gö[tü]rürler. (Ve onlar onu) gümüşten tahta ⁽⁷⁾oturturlar. Eğer o kadın ise ve onlar onu ⁽⁸⁾<altından> tabureye oturturlar.’ (KUB 39.14 ay. IV 6-8. Haas 1994: 82-83; Kassian / Korolëv / Sidel’tsev 2002: 462-463; M. Kapelus (ed.), hethiter.net/: CTH 450.I.1.3). Ritüelin on ikinci günü için bkz. CTH 450.I.1.4.A; “⁽³⁶⁾*na-aš-ta ALAM IŠ-TU* ^{GIŠ}GIGIR *a[-ša-an-na-aš kat-ta da-an-zi]* *[na-at-kán]* ⁽³⁷⁾*GIŠ*ZA.LAM.GA[R-aš] *jan-da pé-e-da-a[n-zi]* *[na-an-ša-an A-NA* ^{GIŠ}GU.ZA GUŠKIN *a-še-ša-an-zi]* ⁽³⁸⁾*ma-a-an* MUNUS-z[a-m] *na-an-ša-an* ^{GIŠ}h[a-aš-ša-al-li-ia-aš GUŠKIN *a-še-ša-an-zi]*” (KUB 39.7 + KUB 30.19 öy. 36-38. Kassian / Korolëv / Sidel’tsev 2002: 482-483).

⁸⁷ ^{GIŠ}GU.ZA ve ^{GIŠ}ŠÚ.A’nın detaylı incelemesi için bkz. Archi 1966: 76-83.

Ritüel metinlerinde sıklıkla kraliçe için kullanılmasının yanında, ^{GIŠ}hapšalli- tanrıçayla ilişkili bir malzeme ve doğum ritüellerinde başvurulmuş bir eşya olarak da geçer. Örneğin, Nerik kentinin arındırılması için yapılan ritüelde, kraliçeyle ilişkilendirildiği ve metinde ‘kraliçenin taburesi (MUNUS.LUGAL-aš ^{GIŠ}haššalli-)’ ifadesinin kullanıldığı görülür.⁸⁸ Kirliliğe karşı Ammihatna ritüelinde de ‘kadının sandalyesi (^{GIŠ}haššalli ŠA MUNUS)’ terimi kullanılır ve kadın kıyafetiyle birlikte tanrıça Hepat’ın karşısına yerleştirildiği okunur.

“(35)Eğer ritüel sahibi kadınsa, onun için kadının taburesini ve (36)gösterişli kadın kıyafetini (alırım) ve onları Hepat için koyarlar.”⁸⁹

Yaşlı kadın Tunnaviya tarafından icra edilen doğum yardım ritüelinde, hamile kadın için iki adet ^{GIŠ}GİR.GUB getirilir ve bunlardan biri kadının arkasına, diğeri önüne yerleştirilir.

“(5)2 adet kücü[k] tabure [getirirler?]. (6)Ve 1 adet tabure kadının önü[nde] [dururken.] (7)1 adet tabure arka[sında] [durur.] (8)[Daha sonra] ebeler oturur[lar.]”⁹⁰

Hamile kalan bir kadın için yapılan benzer bir ritüelde de bir adet yeni ^{GIŠ}hapšalli-, ahşap ve pişmiş topraktan malzemelerle birlikte ritüel için hazırlanır.⁹¹

^{GIŠ}hapšalli-, ritüel metinlerinde genellikle tanrıçalarla ilişkilendirilir.⁹² Hurri geleneğine ait ‘yağın sözleri ve arınmanın gümüşü’ olarak adlandırılan ritüelin *itkalzi*-ağız yıkama/temizleme ritinde, ritüel sahibi erkekse onun Fırtına Tanrısı’nın sandalyesine (^{GIŠ}ŠÚ.A), kadınsa tanrıça Hepat’ın taburesine (^{GIŠ}GİR.GUB) oturacağı yazar.

⁸⁸ CTH 676.I.A; “⁽⁴⁾MUNUS.LUGAL-aš ^{GIŠ}ha-aš-ša-a-al-l[i-(-)]” (IBoT 2.121 ay. 4. Haas 1970: 136; Bozgun / Savaş 2017: 78).

⁸⁹ CTH 471.A; “⁽³⁵⁾*ma-a-an* EN.SÍSKUR-*ma* MUNUS-za *nu-uš-ši* ^{GIŠ}ha-aš-ša-al-li ⁽³⁶⁾ŠA MUNUS-ia ^{TÜG}NÍG.LÁM^{MEŠ} *na-at A-NA* ^DHé-pát *ti-an-zi*” (KBo 5.2 öy. I 35-36. Strauß 2006: 216-233).

⁹⁰ CTH 409.3; “⁽⁵⁾2 ^{GIŠ}GİR.GUB^{III}A *ŠI-IH-R[U-TI* ⁽⁶⁾*nu A-NA* SAL 1 ^{GIŠ}GİR.GUB *ha-[an-te-iz-zi-ia-az ki-it-ta]* ⁽⁷⁾1 ^{GIŠ}GİR.GUB-*ma-aš-ši ap-pi-[iz-zi-ia-az ki-it-ta]* ⁽⁸⁾*[nu]za-an* ^{SAL}MEŠ^{ŠA}. ZUTM *e-š[a-an-ta-ri]*” (KBo 17.62 öy. 5’-8’. Beckman 1983: 32-33; Klinger 2010: 177-187).

⁹¹ CTH 489.A ⁽⁸⁾[-U]T ^{GIŠ}-ia ^Ú-NU-UT ^{GIR}₄-ia ^{GIŠ}ha-aš-ša-al-l[i ...] ⁽⁹⁾[-m]a-an GIBIL-TIM *da-an-na-ra-an-da d[a-]* (KUB 44.59 öy. 8’-9’=KBo 17.65+KBo 39.45+FHG 10+ABoT 1.25 öy. 24/8’. Beckman 1983: 135-136; Mouton 2008: 110-116; Klinger 2010: 186; F. Fuscagni (ed.), hethiter.net/: CTH 489).

⁹² Yalnızca Ullikummi Şarkısı metninde (KUB 33.102 öy. II 22-23) ^{GIŠ}hapšalli- tanrı Kumarbi’ye sunulan malzemeler arasında karşımıza çıkar. Hitit panteonunda Kumarbi her ne kadar eril tanrılar arasında olsa da doğurma yetisine sahip tek tanrı olduğu da unutulmamalıdır. Söz konusu metin için bkz. Güterbock 1951: 150-151; Trabazo 2002: 188-189.

“(58) *Ve ritüel sahibi erkek (ise), o zaman o Teşup’un tahtına oturur;* (59) *eğer (ritüel sahibi) kadın ise, o zaman o Hepat’ın taburesine* (60) *oturur.*”⁹³

Burada ^{GIŠ}GİR.GUB doğrudan tanrıçayla ilişkilendirilen bir eşyadır ve ölüm ritüelindeki gibi ^{GIŠ}ŞÚ.A’nın karşılığı olarak kullanılmıştır.

^{NA}₄ARÁ

^{NA}₄ARÁ ‘değirmen taşı, el değirmeni’ olarak tercüme edilir.⁹⁴ Ünal, ‘değirmen taşı, el değirmeni, öğütme taşı, ezme taşı’ ifadelerini kullanır ve bu kelimeyi ^{NA}₄hararazi ile eşitler.⁹⁵ Ancak Puhvel, bu görüşe katılmayarak ^{NA}₄hararazi-’nin ‘üst değirmen taşı’ olduğunu savunur ve onu Akadca *erū* ile eşitler.⁹⁶

Hitit toplumunda öğütme işi genellikle kadınlar tarafından yapılırdı.⁹⁷ Metinlerde tahıl türlerini, özellikle de buğdayı öğüten ve ekmek yapımı için gerekli unu sağlayanlar ‘değirmenci kadınlar (MUNUS ^{NA}₄ARÁ)’dır. II. Murşili’nin dua metninde bu kadınların yalnızca tahıl öğütmedikleri, tanrılara sunulacak ekmekleri de hazırladıkları şu sözlerle ifade edilir;

“(9) *Tanrılara sunulacak ekmekleri yapan değirmenci kadınlar* (10/5) *ve onlar ölüyorlar, bu nedenle onlar artık kahn ekmekleri [öğüte]miyorlar.*”⁹⁸

Öte yandan Hoffner öğütme işinin, kadın dünyasına ait olması sebebiyle aşağılayıcı olduğunu belirtir. Söz konusu işin kör tutsaklara yaptırılmasının bu görüşü desteklediğini vurgular.⁹⁹

Hitit kralı I. Hattuşili yıllıklarında, Kuzey Suriye’de yer alan *Hahhu* kentini işgal ettikten sonra tanrıların iyi bir hizmetkârı olduğunu göstermek için burada yaşayan halkı işgal öncesindeki ağır sorumluluklardan kurtardığını belirtir. Bunlardan biri de kadınların ellerini değirmen taşından çektiğidir.

“(15) *1 adet baş kısmı altınla kaplı sepet. [Ben,] büyük*

⁹³ CTH 777.10.2.A; “(58) *nu* EN.SISKUR.SISKUR *ma-a-an* LÚ *na-aš-za-an* ŠA ^DİŠKUR ^{GIŠ}ŞÚ.A *e-ša-ri* (59) *[m]a-a-na-aš* SAL-*ma-na-aš-za-an* ŠA ^Dhē-bat A-NA ^{GIŠ}GİR.GUB (60) *e’-ša-ri* (KUB 29.8 öy. I 58-60. Haas 1984: 89).

⁹⁴ HWb: 265; HZL: 307.

⁹⁵ Ünal 2007: 45.

⁹⁶ HED H: 140.

⁹⁷ Hoffner 1974: 133.

⁹⁸ CTH 376.1.A; “(9) *MUNUS* ^{MEŠ} ^{NA}₄ARÁ ŠA DINGIR ^{MEŠ} NINDA. GUR₄RA^{III.A} *ku-i-e-e[š ...]* (10/5) *na-at e-ker nu nam-ma NINDA.GUR₄RA ‘Ú-UL’ ku-‘iš-ki’ ma-al-<le->‘zi’zi”* (KUB 24.3+KBo 53.13. öy. ii 9’-10’/5’. Singer 2002: 52; Trabazo 2002: 294-295; E. Rieken et al. (ed.), hethiter.net/: CTH 376.1).

⁹⁹ Hoffner 2002: 69.

kral, tabarna (16) *kadın esirlerin ellerini değirmen taşından çektim* (17) *ve erkek esirlerin ellerini oraklardan çektim.*”¹⁰⁰

Ritüeller incelendiğinde, öğütme işinin yukarıdaki metinleri destekler şekilde kadınlarla ilişkilendirildiği anlaşılır. Ancak değirmen taşının yün eğirmede faydalanan kirmanla öreke kadar yaygın ve sembolik bir kullanımı yoktur. Kraliyet ailesi için yapılan ritüelde, ritüel uygulayıcısı Güneş Tanrıçası’nın karşısına çıkmak için dağa gider. Burada, hem Fırtına Tanrısı’na hem de Güneş Tanrıçası’na yakarak kraliyet ailesi için merhamet ister. Bu esnada kral elinde *gullupi-* ‘orak’¹⁰¹, kraliçe ise değirmen taşı tutar.¹⁰²

“(12) *Ve (şöyle) konuşurum: Merhamet, Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı! Kartal* (13) *onların [ve]kilidir². Kral bir orak tutar, kraliçe bir değirmen taşı [tutar.]*”¹⁰³

Ayrıca Yeryüzünün Güneş Tanrıçası için uygulanan bir diğer ritüelde de değirmen taşı tanrıçaya sunulan malzemeler arasında ifade edilir.¹⁰⁴

SONUÇ

Ritüel, insanın anlam arayışının, yaşamı anlamlandırma çabasının bir parçasıdır. Bu nedenle uygulama esnasında kullanılan sözler, davranışlar ve eşyalar anlamla yüklü bir bütünün oluşmasına hizmet eder.

Hitit ritüellerinde kadınların baskın rolü pek çok çalışmaya konu olmuştur. Çivi yazılı tablet metinleri göz önüne alındığında ritüeller, Hitit kadını hakkında etraflı bilgi sunan önemli kaynaklar arasındadır. Ritüellerde kadınlar, gerek uygulayıcı gerekse ritüel sahibi boyutunda yer alırlar. Özellikle yaşlı kadınların çok sayıda ritüelin uygulayıcısı olmaları, ritüel bilgisinin onlar üzerinden aktarıldığına işaret eder. Kadın ritüel uygulayıcıları konusunda makalenin giriş kısmında da yer verildiği üzere çok sayıda çalışma mevcuttur.

¹⁰⁰ CTH 4.II.A; “(15) ^{GIŠ}MÁ SAG-ŠÚ GUŠKIN GAR.RA LUGAL. GAL *ta-ba-ar-na-aš* (16) ŠA GEMÉ ^{MEŠ} ŠU ŠU ^{MEŠ}-uš *IŠ-TU* ^{NA}₄ARÁ *da-aḥ-ḥu-un* (17) ŠA İR ^{MEŠ}-ia ŠU ^{MEŠ}-ŠU-NU *IŠ-TU* KIN *da-aḥ-ḥu-un”* (KBo 10.2 Rev III 16-17 (KBo 10.2 ay. III 15-17. de Martino 2003: 68-69. İmparati 15. Satırda SAG-ZU olarak okuyor. Bkz. İmparati 1965: 52-53).

¹⁰¹ HWb: 116; HEG I-K: 630; HED K: 244-245; Ünal 2007: 292.

¹⁰² CTH 416.A; KBo 17.1 öy. II 42’. Otten / Souček 1969: 28-29; Marcuson 2016: 51-69; C. Montuori (ed.), hethiter.net/: CTH 416.

¹⁰³ CTH 416.B; “(12) *ki-iš-ša-an me-e-ma-aḥ-hē tu-ṽa-at-tu* ^DUTU ^DIM *ḥa-a-ra-aš* (13) *[x]-ri-ya-la-aš-mi-iš* LUGAL-uš *ku-ul-lu-pi ḥar-zi* MUNUS.LUGAL-ša ^{NA}₄ARÁ-an (KBo 17.3 öy. II 12’-13’. Otten / Souček 1969: 28-29; C. Montuori (ed.), hethiter.net/: CTH 416).

¹⁰⁴ CTH 448.2.2.2.A; KBo 22.250 ay. 9’. Metin için bkz. Groddek 2008: 240; S. Görke (ed.), hethiter.net/: CTH 448.2.2.2).

Bu makale, ritüellerde kadın konusunu farklı bir bağlamda incelemeyi amaçlamıştır. Uygulama esnasında kullanılan ve kadının gündelik yaşamına ait malzemeler ile bunların sahip olduğu sembolik anlamlar üzerinden bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar birkaç başlık altında özetlenebilir:

Kadınla ilişkili malzemeleri iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bu eşyalar her şeyden önce kadının gündelik yaşamına eşlik eden ve doğrudan kadınla ilişkili olması nedeniyle ritüelde başvurulmuş malzemelerdir. Böylesi bir kullanımda herhangi bir sembolik anlam görülmez. Ritüel sahibi kadınsa kadına ait eşyalardan kirman, öreke, başörtüsü, kadına özgü tabure (^{GI}*hapšalli*) ve değirmen taşı kullanılır.

Özellikle kirman, öreke ve başörtüsünün, kadının temel gündelik eşyaları arasında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ölüm ritüellerinde kadına eşlik etmeleri onların, ölümden sonraki yaşamında da kadının ihtiyaç duyacağı eşyalar olarak düşünüldüğünü gösterir. Dolayısıyla Hitit toplumunun ölümden sonraki yaşam algısında da cinsiyete göre bir ayırım söz konusudur ve bu ayırım ritüel malzemelerine de yansımıştır.

Ayrıca kirman, öreke ve başörtüsünün bazı ritüellerde taşıdığı sembolik anlamlar dikkate değerdir. Metinlerde bu eşyalar korkaklığın, cinsel yetersizliğin/zayıflığın bir göstergesi, aşağılayıcı/küçük düşürücü durumun temsili, ceza veya lanet aracı olarak kullanılmıştır. Ritüellerin, gündelik yaşamın yansıması olduğu göz önüne alındığında, Hitit toplumunda kadın eşyalarının erkeğe atfedilecek ‘olumsuz’ özelliklerin temsiliinde kullanılmaları dikkat çekicidir. Kraliçelerin her ne kadar yönetimde ve kültte söz sahibi oldukları bilinse de ritüellerde Hitit kadınına atfedilen pek çok olumsuz özellik mevcuttur. Ancak belirtmek gerekir ki ^{GI}*hapšalli* ve değirmen taşı ile ilgili böyle bir sembolik kullanıma rastlanmamıştır. Onlar kadının kullandığı ya da gereksinim duyduğu eşyalar olarak daha çok ölüm ve doğum ritüellerinde geçer.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da ritüel malzemelerinin tedarik süreci göz önüne alındığında, uygulamanın kadın mı yoksa erkek için mi yapıldığının önem arz etmiş olmasıdır. Ritüel uygulayıcısı, ritüel sahibinin cinsiyet bilgisine önceden hakim olarak buna uygun bir hazırlık süreci gerçekleştirmiş olmalıdır. Ancak ritüel metinlerinde, ‘eğer ritüel sahibi kadınsa’ ifadesinin bulunmadığı çok sayıda metin de vardır. Bu durumda söz konusu ibareye yer verilmeyen ritüellerin yalnızca erkekler için mi uygulandığı sorusu akla gelir. Elbette bu soruyu net bir şekilde cevaplamak mümkün değildir. Bu ritüellerde, ritüel sahibinin cinsiyetine göre malzemede bir değişiklik yapılmasının gerekli görülmemiş olması da mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALP, S. 1947
“La désignation du Lituus en Hittite”, *Journal of Cuneiform Studies* 1/2: 164-175.
- ARCHI, A. 1966
“Trono Regale e Trono Divinizzato Nell’Anatolia Ittita”, *Studi micenei ed egeo-anatolici* 1: 76-120.
- ARCHI, A. 2008
“The Soul Has to Leave The Land of The Living”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 7/2: 169-195.
- BAWANYPECK, D. 2005
Die Rituale der Auguren (THeth 25). Heidelberg.
- BECKMAN, G. 1983
Hittite Birth Rituals (StBoT 29), Wiesbaden.
- BECKMAN, G. 1995
“The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography”. *Journal of Cuneiform Studies* 47: 23-34.
- BELL, C. 2009
Ritual: Perspectives and Dimensions. Oxford.
- BOZGUN, Ş. / SAVAŞ, Ö. S. 2017
“CTH 676: Nerik Kenti Arınma Ritüeli”, *Archivum Anatolicum* 11/1: 75-96.
- BRYCE, T. 2003
Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum (Çev. M. Günay). Ankara.
- CHRISTIANSEN, B. 2012
Schicksalsbestimmende Kommunikation. Sprachliche, gesellschaftliche und religiöse Aspekte hethitischer Fluch-, Segens- und Eidesformeln (StBoT 53). Wiesbaden.
- COLLINS, B. J. 2003
“Rituals”, *The Context of Scripture I* (Ed. W. W. Hallo). Leiden: 160-168.
- COLLINS, B. J. 2014
“Women in Hittite Ritual”, *Women in the Ancient Near East: A Sourcebook* (Ed. M. Chavalas). London-New York: 246-271.

- ÇAMBEL, H. 1999
Karatepe-Aslantaş: The Inscriptions: Facsimile Edition (CHLI II). Berlin-New York.
- DARGA, M. 1984
Eski Anadolu'da Kadın. İstanbul.
- DARGA, M. 2011
Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe. İstanbul.
- DE MARTINO, S. 2003
Annali e Res Gestae Antico Ittiti (StMed 12). Pavia.
- DEFLEM, M. 1991
"Ritual, Anti-Structure, and Religion: A Discussion of Victor Turner's Processual Symbolic Analysis", *Journal for the Scientific Study of Religion* 30/1: 1-25.
- DEL MONTE, G. 2002
"Sui Rituali di Mallidunna di Turmitta", *Silva Anatolica, Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of his 65th Birthday* (Ed. P. Taracha). Warsaw: 63-75.
- ELICKER, J. 2016
"KUB 10.91 (CTH 669)", *Anatolia et Indogermanica: Studia linguistica in honorem Johannis Tischler septuagenarii dedicata* (Eds. H. Marquardt/S. Reichmuth/J. V. G. Trabazo). Innsbruck: 63-73.
- FRIEDRICH, J. 1959
Die Hethitischen Gesetze: Transkription, Übersetzung, Sprachliche Erläuterungen und Vollständiges Wörterzeichen (DMOA 7). Leiden.
- GARCIA-VENTURA, A. 2014
"Constructing Masculinities through Textile Production in the Ancient Near East", *Prehistoric, Ancient Near Eastern and Aegean Textiles and Dress: an Interdisciplinary Anthology* (Eds. M. Harlow/C. Michel/M. L. Nosch). Oxford-Philadelphia: 167-183.
- GEERTZ, C. 2010
Kültürlerin Yorumlanması (Çev. H. Gür). Ankara.
- GILAN, A. 2015
Formen und Inhalte althethitischer historischer Literatur (THeth 29). Heidelberg.
- GOETZE, A. 1955
"Hittite Dress", *Corolla linguistica. Festschrift F. Sommer zum 80. Geburtstag dargebracht* (Ed. H. Krahe). Wiesbaden: 48-62.
- GOETZE, A. 1969
"Hittite Rituals, Incantations and Description of Festival", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. (3rd Edition)* (Ed. J. B. Pritchard). Princeton-New Jersey: 346-364.
- GRODDEK, D. 2008
Hethitische Texte in Transkription: KBo 22 (DBH 24). Wiesbaden.
- GÜTERBOCK, H. G. 1951
"The Song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of a Hurrian Myth", *Journal of Cuneiform Studies* 5/4: 135-161.
- GÜTERBOCK, H. G. 1962
"Rituale für die Göttin Huwaššanna", *Oriens* 15: 345-351.
- GÜTERBOCK, H. G. 1989
"Hittite kursa 'Hunting Bag'", *Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor (SAOC 47)* (Eds. A. Leonard/B. B. Williams). Chicago: 113-123.
- HAAS, V. 1970
Der Kult von Nerik Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte (Studia Pohl 4). Roma.
- HAAS, V. / WILHELM, G. 1974
Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna (AOATS 3). Neukirche-Vluyn.
- HAAS, V. 1984
Die Serien itkaḫi und itkalzi des AZU-Priesters, Rituale für Tašmišarri und Tatuḫepa sowie weitere Texte mit Bezug auf Tašmišarri (ChS I/1). Roma.
- HAAS, V. / WEGNER, I. 1988
Die Rituale der Beschwörerinnen SALŠU.GI (ChS I/5). Roma.
- HAAS, V. 1994
Geschichte der Hethitischen Religion (HbOr I/15). Leiden-New York-Köln.

- HAAS, V. 2003
Materia Magica et Medica Hethitica. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient I-II. Berlin - New York.
- HAWKINS, D. 2000
Inscriptions of the Iron Age (CHLI I/1). Berlin-New York.
- HOFFNER, H. A. 1966
“Symbols for Masculinity and Femininity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals”, *Journal of Biblical Literature* 85/3: 326-334.
- HOFFNER, H. A. 1987
“Paskuwatti’s Ritual Against Sexual Impotence”, *Aula Orientalis* 5: 271-287.
- HOFFNER, H. A. 1993
“From Cradle to Grave: Women’s Role in Hittite medicine and Magic”, *Journal of Ancient Civilizations* 8: 25-39.
- HOFFNER, H. A. 1997
The Laws of the Hittites (DMOA 23). Leiden-New York-Köln.
- HOFFNER, H. A. 2000
“Hittite Etymological Dictionary, Vol. 4: Words Beginning with K by Jaan Puhvel”, *Journal of the American Oriental Society* 120/1: 68-75.
- HOFFNER, H. A. 2002
“The Treatment and Long-Term Use of Persons Captured in Battle According to the Mašat Texts”, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock* (Eds. K. A. Yener/H. A. Hoffner/S. Dhesi). Winona Lake-Indiana: 61-72.
- HUTTER, M. 1988
Behexung, Entsöhnung und Heilung: Das Ritual der Tunnawija für ein Königspaar aus Mittelhethitischer Zeit (KBo XXI 1 - KUB IX 34-KBo XXI 6). Göttingen.
- HUTTER, M. 2013
“The Luwian Cult of the Goddess Huwassanna vs. Her Position in the “Hittite State Cult””, *Luwian Identities: Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean* (Eds. A. Mouton/I. Rutherford/I. Yakubovich). Leiden-Boston: 176-190.
- IMPARATI, F. 1965
“L’autobiografia di Ḫattušili I”, *Studi Classici e Orientali* 14: 40-76.
- IMPARATI, F. 1992
Hitit Yasaları. Ankara.
- JAKOB-ROST, L. 1972
Das Ritual der Malli aus Arzawa gegen Behexung (THeth 2). Heidelberg.
- KASSIAN, A. / KOROLËV, A. / SIDEL’TSEV, A. 2002
Hittite Funerary Ritual šalliš ʾaštaiš (AOAT 288). Münster.
- KERTZER, D. I. 1988
Ritual, Politics and Power. New Haven-London.
- KILIÇ, Y. / DUYMUŞ, H. H. 2007
“Hititlerde Kadın ve Siyaset”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 26/42: 85-99.
- KINAL, F. 1956
“Eski Anadolu’da Kadının Mevkii”, *Belleten* XX/79: 355-378.
- KLINGER, J. 2010
“Texte der Hethiter: Hethitische Texte zur Medizin”, *Texte zur Heilkunde (TUATNF 5)* (Eds. B. Janowski/D. Schwemer). Gütersloh: 177-187.
- KLOEKHORST, A. 2008
Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon (IEED 5). Leiden-Boston.
- KRONASSER, H. 1961
“Fünf Hethitische Rituale”, *Die Sprache* 7: 140-167.
- KRONASSER, H. 1962
“Nachträge und Berichtigungen zu 7/1961, 140-167 (Fünf Hethitische Rituale)”, *Die Sprache* 8: 108-113.
- KÜMMEL, H. M. 1967
Ersatzrituale für den hethitischen König (StBoT 3). Wiesbaden.

LAROCHE, E. 1959

Dictionnaire de la langue louvite (BAHIFAI 6). Paris.

LÉVI-STRAUSS, C. 1969

The Elementary Structures of Kinship. Boston.

MARAZZI, M. 1986

Beiträge zu den akkadischen Texten aus Boğazköy in althethitischer Zeit (BRLF 18). Roma.

MARCUSON, H. 2016

“Word of the Old Women”: Studies in Female Ritual Practice in Hittite Anatolia (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Chicago.

MCMAHON, G. 1991

The Hittite State Cult of Tutelary Deities (AS 25). Chicago-Illinois.

MILLER, J. 2010

“Paskuwatti’s Ritual: Remedy for Impotence or Antidote to Homosexuality?”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 10/1: 83-89.

MOUTON, A. 2007

Rêves hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolia ancienne. Leiden-Boston.

MOUTON, A. 2008

Les Rituels de Naissance Kizzuwatniens: un exemple de rite de passage en Anatolie hittite. Paris.

MOUTON, A. 2012

“Le rituel d’Allī d’Arzawa contre un ensorcellement (CTH 402): texte et context”, *Colloquium Anatolicum* 11: 247-266.

MOYER, J.C. 1983

“Hittite and Israelite Cultic Practices: A Selected Comparison”, *Scripture in Context II. More Essays on the Comparative Method* (Eds. W.W. Hallo/J. C. Moyer/L.G. Pardue). Winona Lake: 19-38.

MURAT, L. 2016

“Anadolu’da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I* (Ed. O. Köse). Samsun: 73-80.

MYERHOFF, B. G. 1977

“We Don’t Wrap Herring in a Printed Page: Fusion, Fictions and Continuity in Secular Ritual”, *Secular Ritual* (Eds. S. F. Moore/B. G. Myerhoff). Amsterdam: 199-226.

OETTINGER, N. 1976

Die Militärischen Eide der Hethiter (StBoT 22). Wiesbaden.

OTTEN, H. / SOUČEK, V. 1969

Ein althethitisches Ritual für das Königspaar (StBoT 8). Wiesbaden.

PAYNE, A. 2012

Iron Age Hieroglyphic Luwian Inscriptions (SBL 29). Atlanta-Georgia.

PELED, I. 2010

“Expelling the Demon of Effeminacy: Anniwiyani’s Ritual and the Question of Homosexuality in Hittite Thought”, *Journal of Near Eastern Religions* 10/1: 69-81.

PELED, I. 2010a

“The Use of Pleasure, Constraints of Desire: Anniwiyani’s Ritual and Sexuality in Hittite magical Ceremonies”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)* (Ed. A. Süel). Ankara: 623-636.

PETER, H. 2004.

Götter auf Erden. Hethitische Rituale aus Sicht historischer Religionsanthropologie. Stockholm.

POLVANI, A. M. 2010

“Identification of the goddess Huwaššanna with the goddess GAZ.BA.YA”, *Studi di Ittitologia in onore de Alfonso Archi (OrNS 79/2)* (Eds. R. Francia/G. Torri). Roma: 246-254.

POPKO, M. 1975

“Zum hethitischen ^(KUŠ)kursa-”, *Altorientalische Forschungen* 2: 65-70.

RADCLIFFE-BROWN, A. R. 1945

“Religion and Society”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 75/1-2: 33-43.

REYHAN, E. / CENGİZ, T. B. 2016

“Başkent Hattuşa’nın Şifacı Kadınları: Büyücüler”, *Geçmişten Günümüze Kadın I* (Ed. O. Köse). Samsun: 105-113.

ROVA, E. 2008

“Mirror, Distaff, Pomegranate and Poppy Capsule: On the Ambiguity of Some Attributes of Women and Goddesses”, *The Reconstruction of Environment: Natural Resources and Human Interrelations Through Time and Art History: Visual Communication (ICAANE 4/1)* (Eds. H. Kühne/R. M. Czichon/F. J. Kreppner). Wiesbaden: 557-570.

SINGER, I. 2002

Hittite Prayers (SBL 11). Atlanta-Georgia.

STARKE, F. 1990

Untersuchung zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens (StBoT 31). Wiesbaden.

STRAUß, R. 2006

Reinigungsrituale aus Kizzuwatna. Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte. Berlin-New York.

SÜEL, A. 1992

“Hitit Kadınının Hukuki Durumu”, *Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)*. Ankara: 239-253.

TAMBIAH, S. J. 1981

“A Performative Approach to Ritual”, *Proceedings of the British Academy* 65: 113-169.

TARACHA, P. 1985

“Zu den Hethitischen *taknāz da-* Ritualen”, *Altorientalische Forschungen* 12/2: 278-282.

TARACHA, P. 1989

“Manfred Hutter: Behexung, Entsühnung und Heilung. Das Ritual der Tunnawiya für ein Königspaar aus mittelhethitischer Zeit (KBo XXI-KUB IX 34- KBo XXI 6) =Orbis Biblicus et Orientalis, Bd. 82). Universitätsverlag Freiburg (Schweiz) und Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988. 180 S. DM 69”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 79/2: 293-297.

TAŞ, İ. 2017

“Hititli Kadın Şifacılar-Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 15: 48-60.

TRABAZO, J. V. G. 2002

Textos Religiosos Hitita: Mitos, Plegarias y Rituales (BCBO 6). Madrid.

TURNER, V. W. 1967

The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual. New York.

ÜNAL, A. 2007

Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü. Hamburg.

VÖLLING, E. 2011

“Spinnen. B. Archäologisch”, *Reallexikon der Assyriologie* 13: 3-5.

WAETZOLDT, H. 2011

“Spinnen. A. Philologisch”, *Reallexikon der Assyriologie* 13: 1-3.

YAKAR, J. / TAFFET, A. 2007

“The Spiritual Connotations of the Spindle and Spinning: Selected Cases from Ancient Anatolia and Neighboring Lands”, *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan* (Eds. M. Alparslan/M. Doğan-Alparslan/H. Peker). İstanbul: 781-788.

KISALTMALAR

CHD The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago – Chicago 1982vd.

CTH Emmanuel Laroche, Catalogue des textes hittites - Paris 1971vd.

HED J. Puhvel, Hittite Etymological Dictionary – Berlin, New York 1984vd.

HEG J. Tischler, Hethitisches Etymologisches Glossar – Innsbruck 1977vd.

HWb J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch – Heidelberg 1952.

HZL C.Rüster ve E.Neu, Hethitisches Zeichenlexikon: Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten (StBoT 2) – Wiesbaden 1989.

IBoT İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Boğazköy Tabletleri(nden Secme Metinler) - İstanbul 1944, 1947, 1954, Ankara 1988.

KBo Keilschrifttexte aus der Boghazköy - Leipzig 1916-1923, Leiden 1954vd.

KUB Keilschrifturkunden aus der Boghazköy - Berlin 1921vd.

ePSD The Pennsylvania Sumerian Dictionary (<http://psd.museum.upenn.edu>).

KONYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN YAPI-ADAK ÇİVİLERİ

STRUCTURE VOTIVE NAILS IN THE KONYA ARCHAEOLOGY MUSEUM

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Haziran 2017
Hakem Değerlendirmesi: 14 Haziran 2017
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.005

Article Info

Received: June 5, 2017
Peer Review: June 14, 2017
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.005

Ali ÖZCAN * - Enver AKGÜN **

Anahtar Kelimeler: Hitit, Adak, Çivi, Bronz, Hatti, Hurri

Keywords: Hittite, Votive Offering, Nail, Bronze, Hatti, Hurrian

ÖZET

Adak çivisi üretme geleneği Mezopotamya'da pişmiş topraktan örneklerle başlamıştır. Yakın Doğu'da ele geçen adak çivilerinin yapıların temelleri ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Üst kısmı insan alt kısmı çivi biçimli adak çivileri Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'da ele geçmiş çok sayıda örnekten tanınmaktadır. Konya Müze Müdürlüğü'ne bağlı Arkeoloji Müzesi envanterine satın alma yoluyla kazandırılmış Hitit dönemi 14 bronz adak çivisi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Eserleri müzeye getiren kişi eserlerin nereden geldiğine dair her hangi bir bilgi vermediği için müze kayıtlarında buluntu yerleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserler in situ konumunda ele geçmedikleri için buluntu yerleri hakkında yorum yapmak güçtür. Adak çivilerinin tanıtımları, in-situ eserler ve bu güne kadar ele geçen adak çivileri ile benzerlikleri dikkate alınarak tarihlendirmeleri yapılmıştır. Çalışmamızda Hitit arşivinde bulunan yapı ritüellerini konu edinen çivi yazılı metinlerin tarihlendirmeleri, içerikleri, adak çivisi ile ilgili yapı ritüeli metinlerine yer verilmiştir. Anadolu'da ele geçen adak çivileri, tarihlendirilmeleri ile çivi yazılı metinlerden elde ettiğimiz bilgiler karşılaştırılarak Anadolu'daki yapıların temellerinin altına adak çivisi saplama geleneğinin kronolojisi ve gelişimi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Kütahya.
E-mail: aliozcan80@hotmail.com

** Arkeolog, Konya Arkeoloji Müzesi, Konya. E-mail: enverakgunn@hotmail.com

ABSTRACT

The tradition of producing votive nails has started with samples from earthenware soil in Mesopotamia. It is known that the votive nails discovered in the Near East are related to the bases of buildings. Votive nails which have the shape of a human on the top and shape of a nail at the bottom are widely known by many samples which were discovered in Mesopotamia, Syria and Anatolia. The subject of this article is 14 bronze votive nails from the Hittite period which were brought to the inventory of the Archaeology Museum registered to Konya Directorate of Museums. There is no sufficient information about the place where these artifacts were found as the person who brought them to the museum gave no information related to it. And as these artifacts were not obtained in-situ, it is again difficult to comment about the place they were first found. The promotion of these votive nails was made by taking into account in situ artifacts and their similarity to other votive nails obtained before and they were dated according to these. In our study, we discussed the dating of cuneiform script texts which tell about building rituals and building ritual texts related to votive nails. And we compared the dating of votive nails discovered in Anatolia with the information we obtained from cuneiform script texts and we made assessments related to the chronology and development of the tradition of pounding votive nails under the bases of buildings in Anatolia.

Harita 1: Yapı-Adak Çivilerinin *in-situ* Konumunda Ele Geçtiği Merkezler / The Places Where Votive Structure Nail are Captured *in-situ*.

GİRİŞ

Hitit döneminde çeşitli yapıların temellerine hediye ve adak amaçlı yerleştirilen insan biçimli çiviler *yapı-adak çivisi* olarak adlandırılmıştır¹. Yapı-adak çivisi geleneğinin ilk örneklerinin Mezopotamya’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Üstü insan, alt kısmı çivi formu heykelcikler MÖ 2700 tarihinden itibaren Mezopotamya’da görülmektedir². Üstü insan biçimli alt kısmı çivi biçimli heykelcikler Tello (Girsu)’da³, Lağış (el-Hiba)’ta (MÖ 2450/2430)⁴ ve Uruk (Warka)’da Lugalkisalsi’ye ait, üzeri çivi yazılı, kireçtaşı adak çivisi (MÖ 2400)⁵ bulunmuştur.

Anadolu’da ele geçen ve boyları 4 ila 12 cm. arasında değişen, üst kısmı insan, alt kısmı çivi formu bronz figürlerin yapıların temelleri ile ilişkili olduğu düşünülmüştür⁶. Sakçagözü (Gaziantep)’nde su

kuyusunda yapı-adak çivilerinin bulunması⁷, adak çivilerinin yapı temelleri ile ilişkisi dışında, farklı kullanım alanlarının olduğunu düşündürmektedir. Anadolu’da ele geçen üstü insan biçimli, alt kısmı çivi formu eserler, istisnasız bronz, önceden hazırlanmış kalıba dökülmek suretiyle üretilmişlerdir. Alt kısımları ise dövülerek istenilen şekle getirilmiştir.

Anadolu’da Alalah (Tell Açana)⁸, Zincirli Höyük⁹, Tilmen Höyük¹⁰, Alişar¹¹, Oylum Höyük¹² kazılarında yapı-adak çivileri *in situ* konumunda ele geçmiştir. Çukurova Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi *in situ* konumunda ele geçen adak çivilerinin yayılım alanıdır (Harita 1).

Müzelere ulaşan üstü insan formu adak çivilerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte satın alma yoluyla müzelere kazandırılan adak çivilerinin pek çoğunun buluntu yeri belli değildir. *In situ* konumunda bulunan eserler ise Çukurova Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu

¹ Darga 1985: 34.

² Uzunoğlu 1979: 322.

³ Uzunoğlu 1979: 323, Fig. 4A-B. Erken sülaleler.; Fig. 4C Ur-Nanşe; Fig. 4D Entemena; Fig. 4E-F) Gudea dönemine aittir.; Rashid 1981: 20, Tafel 12, 81-98 Gudea dönemine aittir.

⁴ I. Enanatum’a ait bakır adak çivisi, Orthmann 1975: 168, 33a.

⁵ Orthmann 1975: 168, 33b.

⁶ Uzunoğlu 1979: 324.

⁷ Aydıngün 2010: 53.

⁸ Woolley 1955: PLATE LXX AT/39/67.

⁹ von Luschan 1943: 113, Abb. 156-157.

¹⁰ Alkım 1969: 218, Plate 142.

¹¹ von der Osten 1937: 192-193, Fig. 230 e1612.

¹² Engin 2011: 19 vd., Resim 2-3, Çizim 2-3a-b.

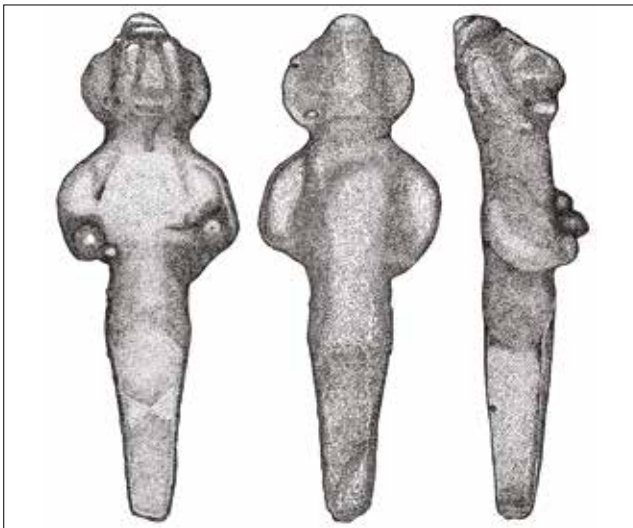
Bölgesi'nin batısındaki yerleşimlerde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ele geçmiştir. Bu noktada üzeri insan formu adak çivilerinin buluntu yerleri, Hitit Krallığı'nın merkezi coğrafyası olan Kızılırmak kavsinde yer alan şehirler değildir. Adak çivilerinin Hurri inançları ile ilişkili olduğu düşünülmüştür¹³. Ele aldığımız adak çivilerinin buluntu yerlerinin belirsiz oluşu nedeniyle, buluntu yerleri hakkında yorumda bulunmak güçtür. Çalışmamızda Konya Arkeoloji Müzesi tarafından satın alınmış adak çivilerine yer verilmiştir.

KATALOG

Kat. No: 1. 1973.3.3 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

Kat. No: 1. 1973.3.3 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 1973.3.3 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 1. 1973.3.3 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 1973.3.3 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

1973 yılında satın alınmış ve müzeye kazandırılmıştır. Envanter kayıtlarına göre buluntu yeri Adana'dır. Bronz adak çivisi döküm tekniği ile yapılmıştır. Çivi kısmına ise dövülerek şekil verildiği anlaşılmaktadır. Boyu 4 cm, eni 1.45 cm ve 0.8 cm kalınlığındadır.

Yarım elips şekilli kulakları, iri burnu ve başındaki konik şekilli başlığı ile Orta Anadolu Hitit sanatına özgü tasviri özellikler taşımaktadır. Gözleri kabartma tekniği ile belirtilmiştir. Ağzı belirgindir. Serpuşunda iki adet yiv seçilebilmektedir. Figürün başlığındaki kabartılar ile Hitit tanrılarına özgü, başlıklarda tasvir edilen boynuzları andırmaktadır. Figürün bir tanrıyı temsil ettiği düşünülebilir. Boyun kısmı kalındır. Omuzlarından aşağı doğru gövdesine paralel tuttuğu kolları dirsekten kırılmış bir şekilde ileri uzatmıştır. Çivi kısmı bel altından aşağıya doğru dairevi olarak uzanmakta alt kısmı ise aşağıya doğru incelen dört yüzeyli çivi kısmına sahiptir. Çivi kısmı alttan kırıktır.

Kat. No: 2. 1999.4.1 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

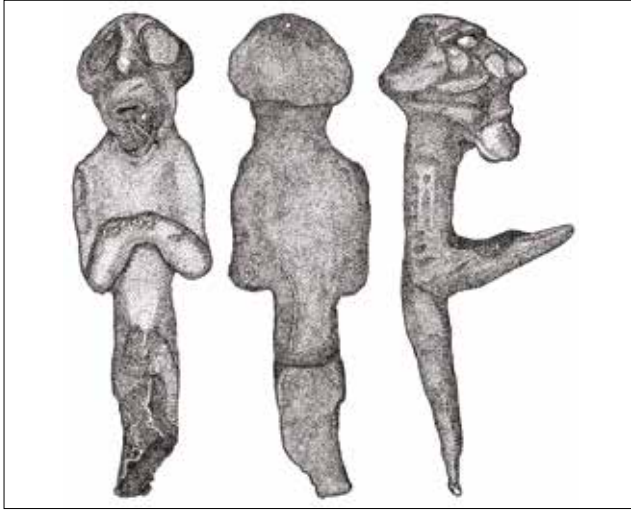

Kat. No: 2. 1999.4.1 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 1999.4.1 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

27.05.1999 yılında Ramazan Yeşilkaya'dan satın alınmış ve müze envanterine kaydedilmiştir. Envanter kayıtlarına göre eserin buluntu yeri, Konya İli Kadınhanı İlçesi'ne bağlı Karahöyük Köyü'dür. Bronzdan figürün döküm tekniği ile yapılmıştır. Alt kısmı ise dövülerek düzleştirilmiştir. Boyu 3.5 cm, eni 1 cm. ve kalınlığı elips şekilli bel kısmında 1.3 cm düzleştirilmiş çivi kısmında ise 0.35 cm'dir.

Figür bir erkek tasviridir. İnce uzun yüzlüdür. Uzun sivri bir burnu vardır. Gözleri burnunun iki tarafında iri iki büyük çukurlar şeklinde verilmiştir. Sakallıdır. İnce

¹³ Akdoğan/Ersoy 2014: 25.

Kat. No: 2. 1999.4.1 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 1999.4.1 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

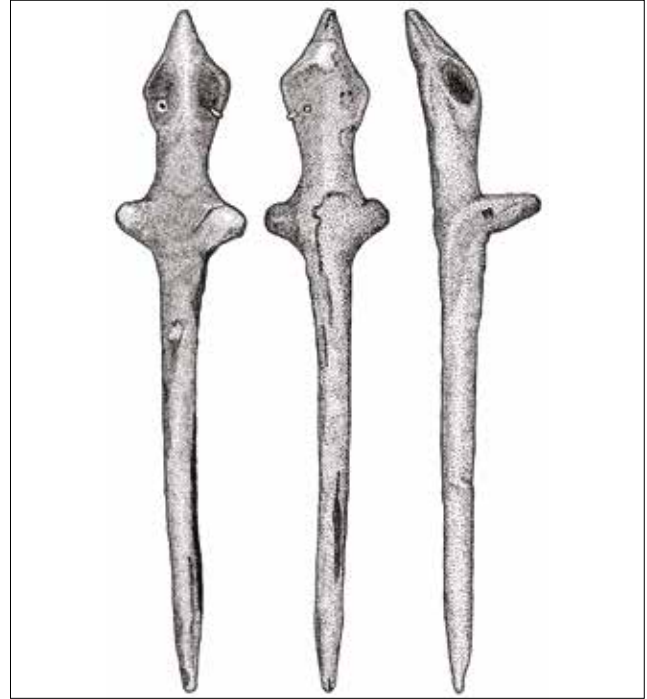
dudakları ince bir çukur olarak belli edilmiştir. Başında kısa, konik başlığı vardır. Vücuduna paralel şekilde aşağıya uzattığı kollarını dirsekten kırarak öne doğru uzatmıştır. Elleri bel hizasında birleşmektedir. Belden aşağı elips kesitli uzanan çivi kısmı, altta dövülerek iyice düzleştirilmiştir. Çivi kısmı uçtan kıraktır.

Kat. No: 3. 2010.7.9 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmış ve müze envanterine kaydedilmiştir. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronzdan adak çivisi döküm tekniği

Kat. No: 3. 2010.7.9 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.9 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 3. 2010.7.9 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.9 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

ile üretilmiştir. Çivi kısmında ise dövme tekniği uygulanmıştır. Boyu 10.6 cm, eni 1.9/1.3 cm ve kalınlığı 0.7 cm'dir. Eserin yüzeyi yer yer korozyona nedeniyle zarar görmüştür.

Yüz hatları şematize verilmiştir. Kulakları yarım elips şeklindedir. Gözleri elips şekilli iri boşluklar olarak verilmiştir. Alından çıkıntı yapan iri kavisli burnu vardır. Elips kesitli boynu uzun ve kalındır. Her iki kulağında da tellerin geçirildiği delikler mevcuttur. Sol kulağında bağlama telinin kalıntıları bulunmaktadır. Kısa konik başlıklıdır. Başı arkaya doğru eğilmiştir. Başının arka kısmı başlıktan itibaren düz bir hat olarak uzanmaktadır. Başının arkasında da bağlama tellerinin delikleri seçilebilmektedir. Öne doğru uzattığı kolları kısa şekilde verilmiştir. Gövde kısmı geniştir. Kollardan aşağı doğru keskin hatlarla daralan dairevi çivi kısmı uç kısmında sivrilerek son bulmaktadır.

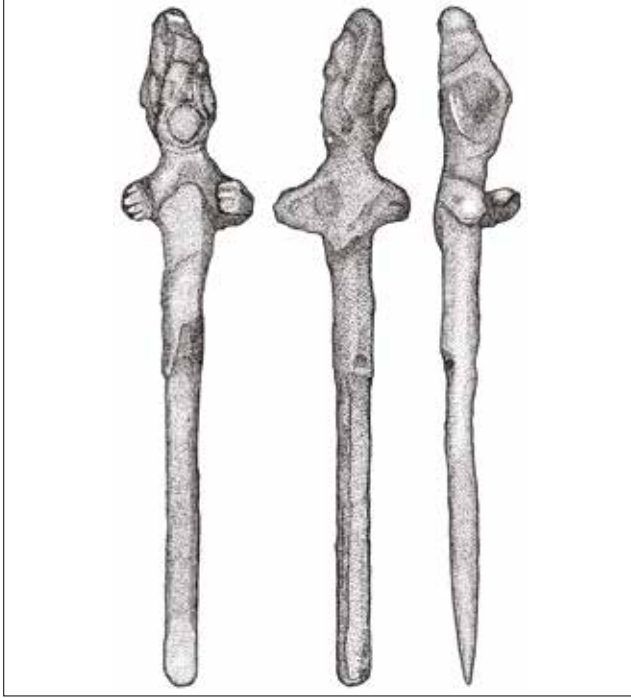
Kat. No: 4. 2010.7.10 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

10.07.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmış ve müze envanterine kazandırılmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz adak çivisi döküm tekniği ile üretilmiştir. Çivi kısmı ise dövülerek şekillendirilmiştir. Boyu 9.8 cm, eni 1.8/1.1 cm ve kalınlığı 1 cm'dir. Eserin belden yukarısı korozyona uğramıştır.

Şematize yüz hatlıdır. Konik uzun konik bir külahı vardır. Kulakları yarım elips şeklindedir. Burnu iri kavisli

Kat. No: 4. 2010.7.10 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi /
2010.7.10 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 4. 2010.7.10 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi /
2010.7.10 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

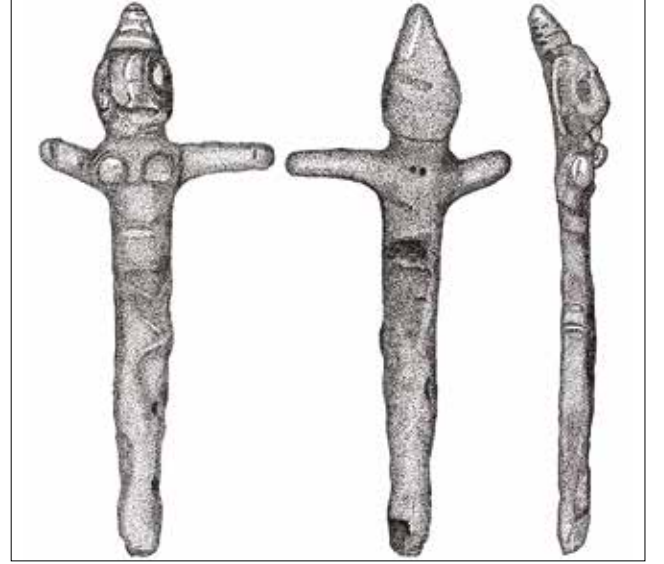
bir şekilde verilmiştir. Kısa kalın boyunludur. Kolları kısa şekilde verilmiştir. Sağ kolunu yana doğru açılmış vaziyettedir. Sol kolunu ise ileri doğru uzatmıştır. Sağ ve sol kolunun sonlandığı yerlerde parmakları yivlerle belirtilmiştir. Yandan bakılınca sol kolunun uç kısmı baş parmağını temsil edecek şekilde bir kabartma şeklinde işlenmiştir. Kollardan aşağı doğru keskin hatlarla daralan

köşeli çivi kısmı, uca doğru dairevi kesitli şekilde uzanmaktadır. Uç kısmı ise dövülerek yassılaştırılmıştır.

Kat. No: 5. 2010.7.11 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

Kat. No: 5. 2010.7.11 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi /
2010.7.11 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 5. 2010.7.11 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi /
2010.7.11 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmış ve müze envanterine kaydedilmiştir. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz adak çivisi döküm tekniği ile üretilmiştir. Çivi kısmı ise dövülerek şekillendirilmiştir. Boyu 8.6 cm, eni 3.6/1.2 cm ve kalınlığı 0.9 cm'dir. Eserin üzerinde yer yer bozulma ve oksitlenmeler mevcuttur.

Tanrıça heykelciğidir¹⁴. Şematize yüz hatlarına sahiptir. Üzerinde üç yatay yivlin bulunduğu uzun konik külahlı vardır. Başlığının altında bir boğum olarak verilmiş şerit seçilebilmektedir. İri kemerli burnu ile büyük kulakları Hitit sanatına özgü detaylardır. Ağzı yiv olarak verilmiştir. Çenesi kabartma olarak belirtilmiştir. Yarım elips şekilli kulaklıdır. Gözleri kabartma olarak verilmiştir. Kısa ve kalın boyunludur. Boynunda iki yiv bulunmaktadır. Kolları iki yana açıktır. Sol kolu sağ kolundan uzundur. Sağ kolunun uç kısmında başparmağı temsil edecek kabartma mevcuttur. Gövdesi geniştir. Göğsünde yuvarlak kabartma olarak verilmiş memeleri mevcuttur. Çivi kısmı kolların altından başlayarak uca doğru dövülerek yassılaştırılmıştır.

Kat. No: 6. 2010.7.12 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

Kat. No: 6. 2010.7.12 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.12 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz eser döküm tekniği ile yapıldıktan sonra çivi kısmı dövülerek şekillendirilmiştir. Boyu 8 cm, eni 1.8/1.3 cm ve 0.7 cm kalınlıktadır.

Taçlı konik külahlıdır. Başlığının üzerinde bir sarmal mevcuttur. Stilize yüz hatlıdır. Kulakları yarım elips şeklindedir. Gözleri yuvarlak kabartma olarak verilmiştir.

¹⁴ krş. Engin 2011: Fig 3b.

Kat. No: 6. 2010.7.12 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.12 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Uzunca üçgen biçimli bir burnu vardır. Gözlerinin alt kısmında ve sağ kolunun üzerinde bağlama tellerinin kalıntıları mevcuttur. Boyun kısmı kısa ve geniş verilmiştir. Kısa kollarını öne doğru uzatmıştır. Sağ kolunun üzerinde bağlama teli mevcuttur. Çivi kısmı kollarının altından dört köşeli olarak aşağıya doğru daralarak uzanmaktadır.

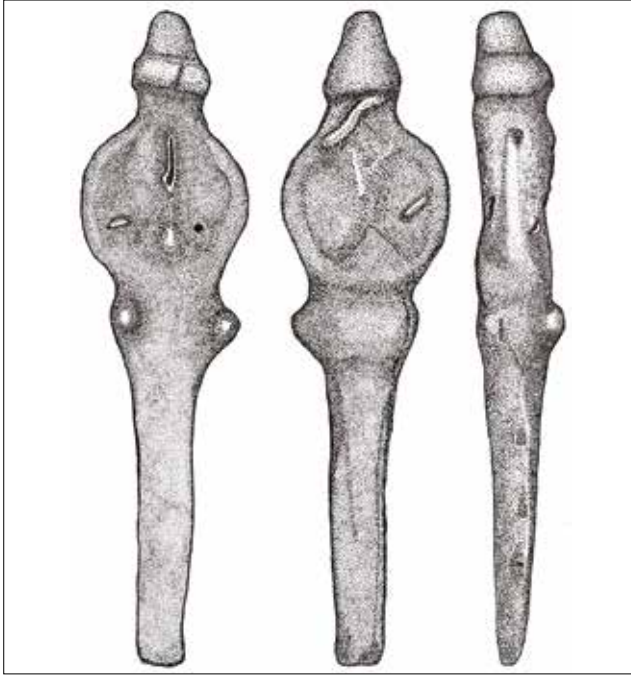
Kat. No: 7. 2010.7.13 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmış ve müzeye kazandırılmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz adak çivisi döküm tekniği ile imal edilmiştir. Çivi kısmı dövülerek yassılaştırılmıştır. Boyu 7 cm, eni 1.8 cm kalınlığı 0.8 cm'dir. Eserin yüzeyi oksitlenmiştir.

Kısa konik külahlı taçlıdır. Yüzü stilize olarak yapılmıştır. Kulaklar abartılı biçimde büyük ve yarım elips şeklindedir. İnce burun çıkıntısı seçilebilmektedir. Geniş gözleri tüm yüzü kaplamakta ve geniş bir oyuk olarak verilmiştir. Sağ kulağında bağlama telinin kalıntısı mevcuttur. Sol kulağında ise bağlama teli için açılmış bir delik bulunmaktadır. Eserin kulağındaki bağlama teli arka kısımdan da görülebilmektedir. Kısa geniş boyunludur. Kolları gövdeye yakın yerden kırılmıştır. Kısmen belirgindir. Çivi kısmı köşeli/yassı olarak aşağıya doğru incelmektedir.

Kat. No: 7. 2010.7.13 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.13 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

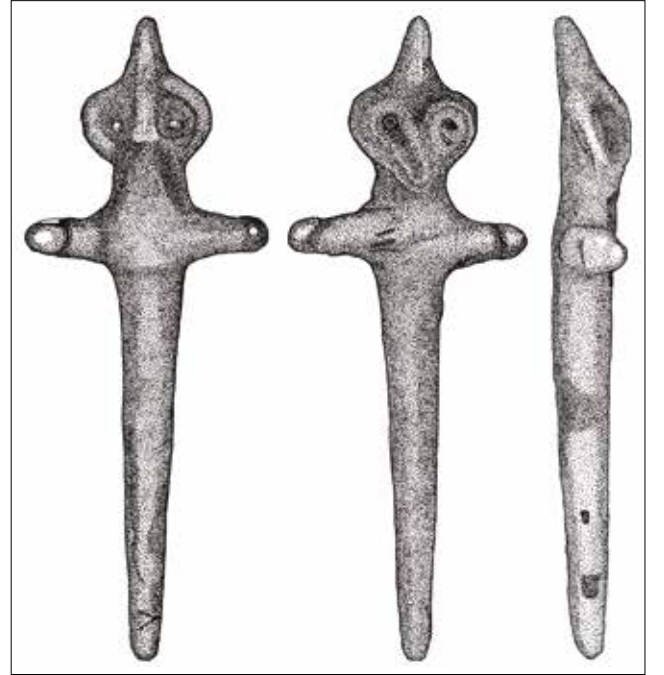
Kat. No: 7. 2010.7.13 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.13 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 8. 2010.7.14 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmıştır. Eserin bulundu yeri belli değildir. Bronz eser döküm tekniği ile üretilmiştir. Çivi kısmı dövülerek yuvarlatılmıştır. Boyu 6.6 cm, eni 2.5/1.3 cm ve 0.7 cm kalınlığındadır. Eserin yüzeyinde yer yer oksitlenme mevcuttur.

Kat. No: 8. 2010.7.14 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.14 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 8. 2010.7.14 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.14 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

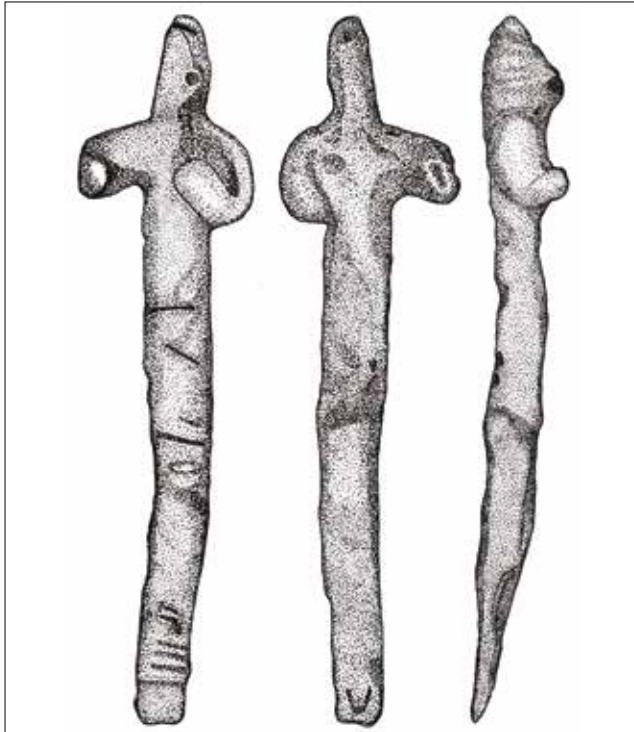
Şematize insan başlıdır. Sivri uzun külahlıdır. Yarım elips şekilli kulakları vardır. Alnından çıkıntı yapan iri kavisli burna sahiptir. Kısa kalın bir boynu vardır. Kulaklarında bağlama teli geçirilen delikler mevcuttur. Kulaklarının arka kısmında bağlama deliklerinin geçtiği yer, dairevi bir oyuk şeklindedir. Kalın ve geniş bir boynu vardır. Kısa kolları iki yana açılmıştır. Sağ kolunun uç kısmında başparmağı temsil edecek bir kabartı işlenmiştir. Silindirik çivi kısmı kolların altından uca doğru daralarak uzanmaktadır. Çivi kısmının ucu yassılaştırılmıştır.

Kat. No: 9. 2010.7.15 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmış ve müzeye kazandırılmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz adak çivisi döküm tekniği ile üretilmiş ve

Kat. No: 9. 2010.7.15 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.15 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 9. 2010.7.15 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.15 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

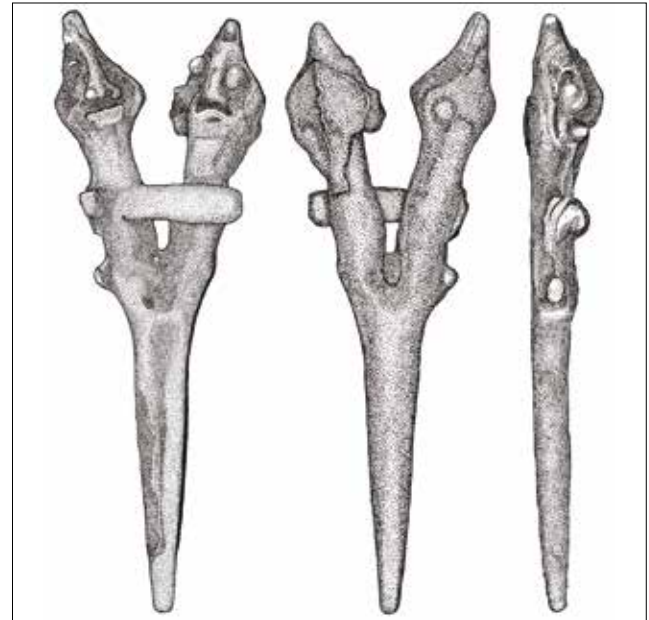
dövülerek şekillendirilmiştir. Boyu 5.3 cm, eni 1.35 cm ve kalınlığı 0.6 cm'dir.

Stilize insan figürüdür. Sivri ve yivli bir külahı vardır. İri burunludur. Kısa kalın bir boynu vardır. Sol kolu dirsekten kırılarak ileriye uzatılmıştır. Sol kolu ise göğsünün üzerindedir. Çivi kısmı yassı kesitli ve uçta inceltilmiştir. Çivi kısmının üzerinde yer yer yivler mevcuttur.

Kat. No: 10. 2010.7.26 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

Kat. No: 10. 2010.7.26 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.26 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 10. 2010.7.26 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.7.26 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

13.12.2010 tarihinde Ruhi Yiğit'ten satın alınmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz eser döküm ve dövme tekniği ile yapılmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Boyu 10.3 cm, eni 3.6 cm ve kalınlığı 0.7 cm'dir. Eserin yüzeyinde hafif oksitlenme mevcuttur.

Tek saplama çivisi üzerine iki stilize insan gövdesi ve başı yapılmıştır. Sağdaki kısa konik külahlıdır. Külahının ucu kırıktır. İri, kemerli burunludur. Kulakları yatay elips biçimlidir. Kabartma olarak verilmiş iri gözleri vardır. Ağız geniş bir yiv şeklindedir. Çenesi kabartılarak belirtilmiştir. Silindirik uzun bir boynu vardır. Soldaki kısa konik başlıklıdır. İri, uzun ve kemerli bir burnu vardır. Burnunun uç kısmında bir kabartma ve bir oyuk ile burun delikleri de belirtilmiştir. Geniş bir yiv ile ağız kısmı verilmiştir. Çenesi kabartma tekniği ile yapılmıştır. Kulakları yarım elips şeklillidir. Gözleri iki küçük kabartma olarak belirtilmiştir. Silindirik uzunca bir boynu vardır. İki insan başı, ön tarafta boyunları üzerinde uzanan yatay metal bir bant ile birbirlerine bağlanmıştır. Metal bandın altında boyunları birleşmektedir. Sağdaki insan başının boyun kısmının bittiği yerde kola benzeyen ufak bir çıkıntı yer almaktadır. Gövdeden aşağı uzanan dört yüzeyli saplama çivilidir.

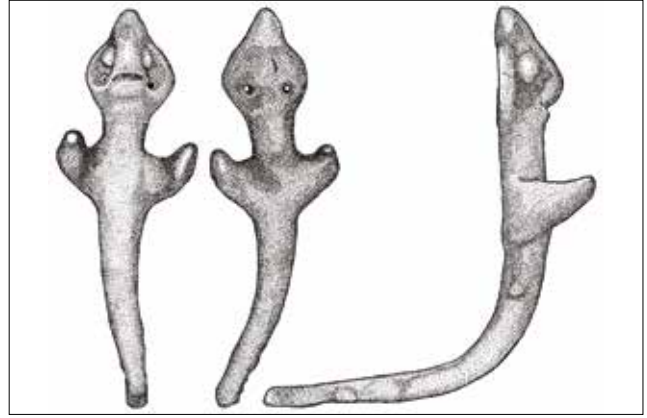
Kat. No: 11. 2010.10.1 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

Kat. No: 11. 2010.10.1 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.10.1 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

13.12.2010 tarihinde İbrahim Bağcı'dan satın alınmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz eser döküm tekniği ile üretilmiş ve dövülerek şekillendirilmiştir. Boyu 4.7 cm, eni 1.2/1.75 cm ve kalınlığı 0.7 cm'dir.

Şematik yüz hatlıdır. Kısa konik bir külahı vardır. Kulakları yarım elips şeklillidir. İri, kemerli, uzun bir burnu vardır. Gözleri kabartma tekniği ile yapılmıştır. Ağız kısmı bir yiv ile belirtilmiştir. Alt dudağı ve çenesi kabartma olarak belirtilmiştir. Kulaklarında bağlama

Kat. No: 11. 2010.10.1 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.10.1 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

teli için açılmış iki delik mevcuttur. Delikler başının arka kısmından da gözlemlenmektedir. Silindirik uzun boyunludur. İki yana açtığı kollarını ileri doğru uzatmıştır. Çivi kısmı gövdenin altından geriye doğru bükülmüştür.

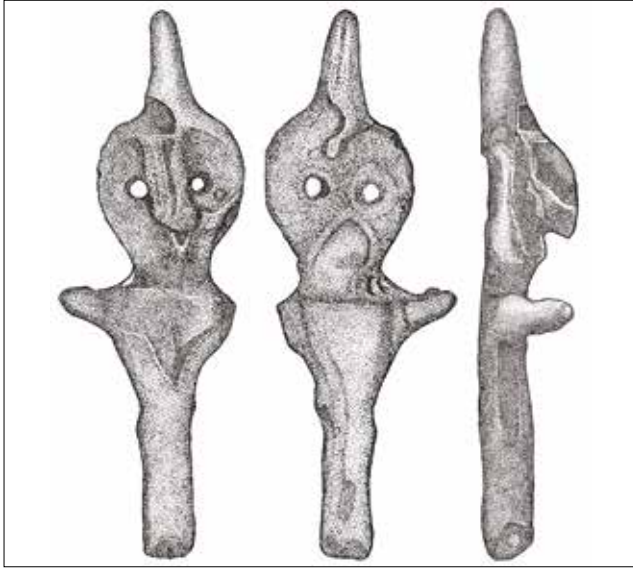
Kat. No: 12. 2010.10.2 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

13.12.2010 tarihinde İbrahim Bağcı'dan satın alınmıştır. Eserin buluntu yeri belli değildir. Bronz adak çivisi döküm tekniği ile üretilmiştir. Çivi kısmı ise dövülerek yuvarlatılmıştır. Boyu 5.2 cm, eni 1.6 cm ve 0.9 cm kalınlığındadır.

Kat. No: 12. 2010.10.2 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.10.2 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Yüzü şematize verilmiştir. İri bir başı vardır. Uzun, sivri, silindirik külahlıdır. Kulakları yarım elips şeklillidir. İri, kemerli, ince ve uzun bir burnu vardır. Ağız kısmı burnunun altında küçük bir oyuk olarak verilmiştir.

Kat. No: 12. 2010.10.2 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2010.10.2 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

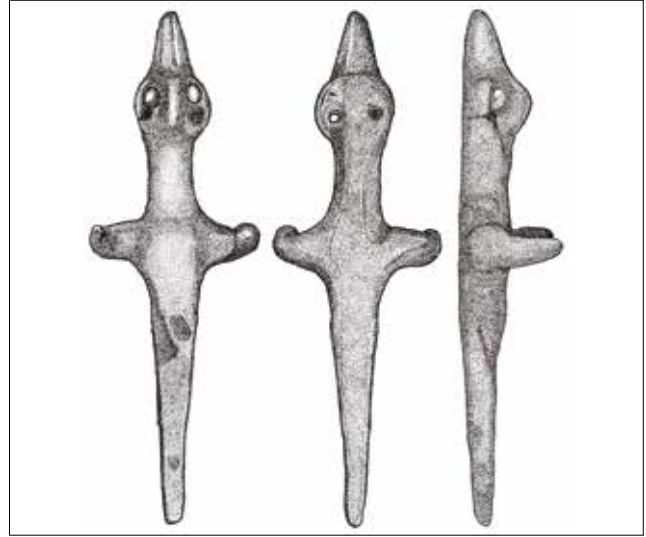
Ağzını temsil eden oyuguğun altında, küçük bir kabartma ile alt dudağı belirtilmiştir. Burnunun iki tarafında delikler mevcuttur. Kısa, geniş bir boynu vardır. Sağ kolu kırılmıştır. Sol kolunu ise yan tarafına doğru uzatmıştır. Geniş bir gövde kısmı vardır. Kol kısımlarından aşağıya doğru daralan gövde kısmı, silindirik çivi kısmı ile son bulmaktadır.

Kat. No: 13. 2011.10.6 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

14.04.2011 yılında İbrahim Bağcı'dan satın alınmıştır. Buluntu yeri belli değildir. Bronz eser önceden hazırlanan bir kalıba dökülerek hazırlanmış. Dövülerek şekillendirilmiştir. Boyu 8.2 cm, eni 2.7 cm, kalınlığı 0.8 cm'dir.

Kat. No: 13. 2011.10.6 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2011.10.6 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 13. 2011.10.6 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2011.10.6 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

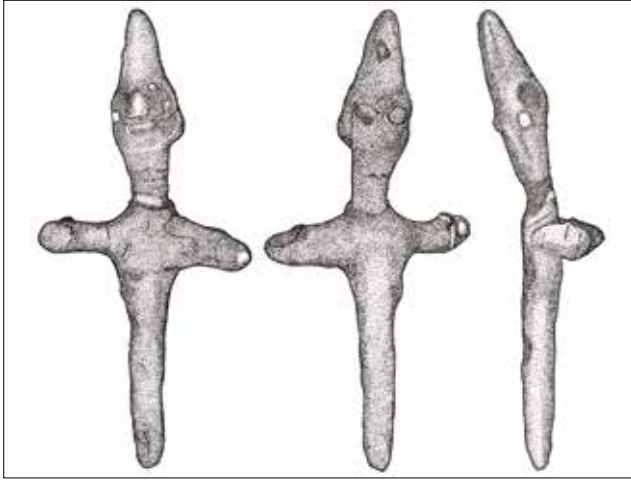
Şematize yüz hatlı, uzun konik külahlıdır. Kulakları yarım elips biçimlidir. İri, uzun ve kemerli bir burnu vardır. Gözleri yuvarlak kabartma olarak verilmiştir. Gözlerinin altında iki delik mevcuttur. İki delik başının arka kısmından da seçilebilmektedir. Ağzı belirtilmemiştir. Uzunca silindirik bir boynu vardır. İki yana açtığı uzun kollarını dirsekten kırarak öne doğru uzatmış vaziyettedir. Gövde kısmı geniştir. Kol altından daralarak aşağı uzanan çivi kısmı silindirikdir. Çivi kısmı uca doğru incelerek uzanmaktadır.

Kat. No: 14. 2013.17.10 ENVANTER NUMARALI ADAK ÇİVİSİ

28.05.2013 tarihinde satın alınmıştır. Buluntu yeri belli değildir. Bronzdan üretilmiştir. Döküm tekniğiyle yapılmış ve dövme tekniği ile şekillendirilmiştir. Boyu 6.7 cm, eni 3.1 cm ve kalınlığı 0.6 cm'dir. Eserin tüm yüzeyi korozyon nedeniyle zarar görmüştür. Boyun kısmı oldukça yıpranmıştır.

Kat. No: 14. 2013.17.10 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi / 2013.17.10 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Kat. No: 14. 2013.17.10 Envanter Numaralı Yapı-Adak Çivisi /
2013.17.10 Inventory Numbered Votive Structure Nail.

Yüz hatları şematize olarak verilmiştir. Başında uzun bir serpuşu vardır. İri burunludur. Sağ gözü kabartma olarak verilmiştir. Sol gözü ise seçilememektedir. Kulakları yarım elips şeklindedir. Ağız kısmı bir yiv ile belirtilmiştir. Alt dudağı ve çenesi belirgindir. Baş kısmının arkasında iki tane dairevi kabartma mevcuttur. Uzun, silindirik boyunludur. Başı boyun kısmından geriye doğru bükülmüştür. Kolları iki yana açık vaziyettedir. Elleri ve başparmağı kabartma ile belli edilmiştir. Ayrıca yakından bakılınca kollarının ucunda ince yivler ile parmakları verilmiştir. Gövde kısmı geniştir. Gövdesi kollarıdan aşağıya doğru daralmakta ve yuvarlak çivi kısmı aşağı doğru uzanmaktadır.

TARİHLEME

1973.3.3 envanter numaralı heykelcik yivli başlığı ile Rezzan Elbeyli koleksiyonundaki 150 envanter numaralı heykelcik¹⁵ ile benzerlik gösterir. Söz konusu heykelciğin Asur Ticaret Kolonileri Döneminin sonunda, MÖ 18. yüzyılın ortalarında üretildiği düşünülmektedir¹⁶. Ayrıca 2.4.93 envanter numaralı yivli başlıklı, iri burunlu, kolları öne uzatmış Gaziantep Müzesi heykelciği ile karşılaştırabiliriz¹⁷. Gaziantep Müzesi'ndeki heykelcik MÖ 18. yüzyıl öncesine tarihlenmektedir¹⁸. Benzer heykelciklerin tarihlenmelerine bakarak 1973.3.3 envanter numaralı heykelciğin MÖ 18. yüzyıla tarihlenmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

1999.4.1 envanter numaralı eser adak çivisi formunda üretilmiş olsa da Anadolu'da ve makalede ele aldığımız adak çivilerinden üst kısmının heykelciğe yaklaşan tasviri ile ayrılmaktadır. Güneydoğu Anadolu ve Torosların

güneyinde ele geçmiş adak çivilerinden farklıdır. Envanter kayıtlarına göre Konya İli Kadınhanı İlçesi, Karahöyük Köyü eserin buluntu yeridir. Satın alınarak müzeye gelen bu eserlerin yerini belirten satıcı doğru bilgi sağlamamış olabileceğinden eserin buluntu yeri ile ilgili çıkarımda bulunmak güçtür. Eserde dikkati çeken en belirgin özellik sakallı olarak tasvir edilmiş oluşudur. Eserin heykelciğe yaklaşan tasviri özellikleriyle Jezzin (Lübnan)'de bulunmuş heykelcik¹⁹ ile karşılaştırabiliriz. Jezzin örneği Konya Müzesi adak çivisi ile benzer yüz hatlarına sahiptir. Gerçekçi bir şekilde tasvir edilen iri gözleri, iri bir burnu ağız vardır. Sakallı tasvir edilmiştir. Konya örneğine benzer dirsekten kırılmış kollarını ileri uzatmıştır²⁰. Konya eserinin üst kısmının heykelcik formu oluşu nedeniyle Hitit heykelciklerinin tarihlenmelerine göz atmak istiyoruz. Konya kökenli Tübingen Üniversitesi koleksiyonunda bulunan Hitit heykelciği MÖ 16. yüzyıla²¹; Dölek heykelciği, MÖ 16. yüzyıla²²; Kadı Kalesi heykelciği MÖ 15-14. yüzyıla²³; Afyon Müzesi Heykelciği, MÖ 14-13. yüzyıla²⁴; Tirmys'de bulunmuş Athena Ulusal Müzesi'nde bulunan 1582 envanter numaralı heykelcik ise MÖ 14-13. yüzyıla tarihlenmiştir²⁵. Eser daha ziyade Suriye sanatına özgü tasviri özellikler taşımaktadır. Eserin kollarını dirsekten kırarak ileri uzatması, 15. yüzyıla tarihlenmesi açısından kriter olarak kabul edilmektedir²⁶. 1999.4.1 envanter numaralı eserin MÖ 15. yüzyıla tarihlenmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

2010.7.9 envanter numaralı şematik yüz hatlı heykelcik, Tekirdağ'da özel bir koleksiyonda bulunan 69 envanter numaralı heykelciğe²⁷ yarım elips biçimli kulakları ile sivri bir külahı ve uzun bir çivi kısmı ile benzerlik gösterir. Heykelcik MÖ 18-16. yüzyıllara tarihlenmiştir²⁸. Benzer 2010.7.9 envanter numaralı adak çivisinin de aynı döneme tarihlenebileceğini düşünmekteyiz.

2010.7.10 envanter numaralı heykelcik iri, badem şekilli gözleri, uzun külahlı, iri burnu, yarım elips biçimli çıkıntılar halindeki kulakları, ileriye uzattığı kolları, yuvarlak ince gövdesi ile Alalah'ta şehir kapısı yakınında ele geçen heykelciğe²⁹ benzemektedir. Alalah adak çivisinin bulunduğu tabaka V, MÖ 16-15. yüzyıllara³⁰

¹⁹ Seeden 1980: 12, Plate B, 11 Jezzin.

²⁰ Jezzin'de bulunmuş benzer örnekler için bkz. Seeden 1980: 12, 13, Plate C.

²¹ Darga 1992: 36-37, Res. 15; Ekiz 2012: 84, Resim 72.

²² Akurgal 1961: Abb. 44.

²³ Ekiz 2012: 83-84, Resim 71a-c.

²⁴ Ekiz 1995: 160, Resim 1-4.

²⁵ Canby 1969: 142 vd., Plate 38; Ekiz 2012: 84-85, 73a-b.

²⁶ Engin 2011: 41.

²⁷ Ekiz 2000a: 33, Resim 1-3.

²⁸ Ekiz 2000a: 34.

²⁹ Woolley 1955: 276, PLATE LXX AT/39/67.

³⁰ Yaklaşık MÖ 1575-1460.

¹⁵ Aydıngün 2007: Şek. 1-2.

¹⁶ Aydıngün 2007: 118.

¹⁷ Aydıngün 2010: 54, Çizim 5.

¹⁸ Aydıngün 2010: 56.

Kat. No: 15. Konya Arkeoloji Müzesi Yapı-Adak Çivileri / Votive Structure Nails of Konya Archaeology Museum.

tarikhlenmektedir³¹. Eserin aynı döneme tarikhlenmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

2010.7.11 envanter numaralı adak çivisinin göğüs kısmında iki dairevi kabartma şeklinde göğüsleri belirtilmiştir. Başlığında ise üç adet yiv bulunmaktadır. Figüre benzer bir örnek Oylum Höyük'te ele geçmiştir. Oylum Höyük örneğinde göğüsler belirgindir. Suriye geleneğine uygun olarak gözleri kabartı olarak verilmiştir³². Oylum Höyük adak çivisi MÖ 15. yüzyıla tarikhlenmiştir³³. Figürün bir benzeri Çorum Müzesi'nde yer alan 55.1.73 envanter numaralı tanrıça heykelciğidir³⁴. Çorum Müzesi heykelciğinin konik başlığında beş adet yiv bulunmaktadır. Göğüsleri ise Konya örneğinde olduğu üzere göğüsleri dairevi kabartmalarla belirtilmiştir. İki kolunu yana doğru açmış vaziyettedir. Çorum Müzesi'ndeki adak çivisi MÖ 18-16. yüzyıla tarikhlenmiştir³⁵. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde 44.48.76 envanter numaralı adak çivisinin ise konik uzun başlığında 4 adet yiv bulunur. Göğüs

kısımında ise dairevi göğüsleri kabartılarak belirtilmiştir³⁶. 44.48.76 envanter numaralı adak çivisi MÖ 18-16. yüzyıla tarikhlenmiştir³⁷. Tilmen Höyük IIb tabakasında ele geçen adak çivisi benzer şekilde başlığı yivlidir ve göğüsleri belirtilmiştir³⁸. Tilmen Höyük'te ele geçen çivi MÖ 16-14. yüzyıllara tarikhlenmiştir³⁹. Eserin MÖ 16-14. yüzyıllara ait olabileceğini düşünmekteyiz.

2010.7.12 envanter numaralı heykelciğin geniş yüzü, düz burnu, geniş yarım elips biçimli kulaklı Cafer Sait Okray koleksiyonundaki heykelcik (MÖ 17-15. yüzyıl) ile benzerdir⁴⁰. Başa oturan başlığının alt kısmı bir kabartı ile çevrelenmiş başlığı ise Mersin Müzesi heykelciği (MÖ 17-15. yüzyıl) ile karşılaştırılabilir⁴¹. Eserin tasviri özellikleri ele aldığımız diğer örneklerden farklıdır. Kabartma şeklinde verilen gözleri, küpeli geniş kulakları ile Oylum Höyük örneği ile karşılaştırılabilir⁴². Oylum Höyük örneği MÖ 15. yüzyıla tarikhlenmiştir⁴³.

³¹ Stein 1997: 56; ayrıca bkz. Dardeniz 2016.

³² Engin 2011: Çizim 3.

³³ Engin 2011: 41.

³⁴ Ekiz 1997: 162, Resim 4, 5, 6, Şekil 3, 4.

³⁵ Ekiz 1997: 165.

³⁶ Ekiz 2000: 65-66, Resim 1, 2, 3, Şekil 1, 2.

³⁷ Ekiz 2000: 69.

³⁸ Alkım 1969: 218, Plate 142.

³⁹ Alkım 1969: 218.

⁴⁰ Ekiz 2012: 68, Resim. 35a-b.

⁴¹ Ekiz 2012: 58, Resim 7a-c.

⁴² Engin 2011: 28, Çizim 3.

⁴³ Engin 2011: 41.

2010.7.13 envanter numaralı heykelcik küpeli, geniş kulaklı, kısa boynu ile özel bir koleksiyonda bulunan 19 envanter numaralı heykelcik ile benzerdir⁴⁴. MÖ 18-16. yüzyıla tarihlenmiştir⁴⁵.

2010.7.14 envanter numaralı heykelcik kısa konik dar külâhı ve uca doğru daralan silindirik çivi kısmı ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan 155-531-84 numaralı heykelcik⁴⁶ ile benzerdir. Heykelcik MÖ 18-16. yüzyıla tarihlenmiştir⁴⁷.

2010.7.15 envanter numaralı adak çivisi çalışmamız sırasında gözden geçirdiğimiz adak çivilerine kıyasla küçük ve kabaca şekillendirilmiş olması yönüyle ünik sayılabilecek özelliktedir.

2010.7.26 envanter numaralı adak çivisi çift başlıdır. Eser Karaman Arkeoloji Müzesi'ndeki 55.1.73 envanter numaralı çift gövdeli adak çivisi ile benzerlik gösterir⁴⁸. Karaman Müzesi heykelciğinde yer alan figürlerin gövdeleri ve kolları işlenmiştir.

2010.10.1 envanter numaralı heykelcik İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde yer alan 87.5 envanter numaralı heykelcik ile uzun burunlu, yarım elips kulaklı, kısa konik başlıklı, ince sap çivili eser ile benzerdir⁴⁹. Eser MÖ 1660-1470/1460 dönemine tarihlenmiştir⁵⁰. Bununla birlikte eserin MÖ 17-16. yüzyıllar arasına tarihlendirilebileceğini düşünmekteyiz.

2010.10.2 envanter numaralı eser, uzun sivri başlığı, geniş yarım elips biçimli kulakları, gözlerinin bulunduğu yerde iki yuvarlak delik, çok iri burnu, iki yana açılmış kolları ile Gaziantep Müzesi heykelciğine (MÖ 17-15. yüzyıl) benzemektedir⁵¹.

2011.10.6 envanter numaralı heykelcik İlhan Taşmerdivenli koleksiyonunda bulunan heykelciğe uzun konik başlığı, iki yana açık kolları, yarım elips biçimli kulakları ve uzun sap çivi kısmı ile benzemektedir⁵². Heykelcik MÖ 1660-1470/1460 dönemine tarihlenmiştir⁵³. Eserin MÖ 17-16. yüzyıllara ait olabileceğini düşünmekteyiz.

2013.17.10 envanter numaralı heykelcik Kahramanmaraş Müzesi'nde bulunan paslanmış heykelcik ile benzer

özelliklere sahiptir. Kollarını iki yana açmış heykelcik uzun bir boyun ile konik bir başlığa sahiptir⁵⁴. Heykelcik MÖ 1660-1470/1460 dönemine tarihlenmiştir⁵⁵. Eserin MÖ. 17-16. yüzyıllara ait olabileceğini düşünmekteyiz.

2010.7.26 envanter numaralı heykelcik çift gövdelidir. Karaman Arkeoloji Müzesi'ndeki çift gövdeli adak çivisi MÖ 18-16. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁶. Gaziantep Müzesi envanterine 2.3.93 numarası ile kayıtlı beş baş tasvirinin bir gövdede birleşmesi ile oluşan adak çivisi MÖ 18. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁷.

Konya Arkeoloji Müzesi'nde yer alan 2010.7.14 ve 2011.10.6 envanter numaralı adak çivileri şematik yüz hatlı ve kısa konik başlıklıdır. Heykelciklerin ortak noktası yarım elips şekilli kulaklarının içinde yer alan dairevi oyuklardır. Söz konusu adak çivilerinin bir benzeri, Alishar kazılarında ele geçen Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde 155.531.84 envanter numarası ile kayıtlı adak çivisidir⁵⁸. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan adak çivisinin şematize yüz hatları, kısa konik başlığı ve yarım elips şekilli kulaklarının içinde dairevi oyukları bulunmaktadır. Alishar kökenli Anadolu Medeniyetleri Müzesi adak çivisi MÖ 18-16. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁹. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan 6.2.91 envanter numaralı adak çivisi, Konya örneklerine benzer şekilde yüz hatları şematize edilmiş ve konik başlıklıdır. Yarım elips şekilli kulaklarının içinde dairevi oyuklar mevcuttur⁶⁰. 6.2.91 envanter numaralı adak çivisi MÖ 18-16. yüzyıla tarihlenmiştir⁶¹.

2010.7.15 envanter numaralı adak çivisi sol kolunu göğsüne yaslanmış, sağ kolunu ise dirsekten kırarak ileri uzatmış vaziyette tasvir edilmiştir. 155.1.86 envanter numarası ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi envanterine kayıtlı adak çivisi de benzer şekilde tasvir edilmiştir⁶². 155.1.86 envanter numaralı adak çivisi MÖ 18-16. yüzyıla tarihlenmiştir⁶³.

Anadolu'da ele geçen yapı-adak çivileri genel olarak Asur Ticaret Kolonileri Döneminin sonu⁶⁴ ile MÖ 15-14. yüzyıl tarih aralığı arasına tarihlenmektedir⁶⁵. Bilimsel yayını yaptığımız adak çivilerinin benzerlerinin tarihlemelerine bakılarak Konya Arkeoloji Müzesi çivilerinin MÖ 18-

⁴⁴ Ekiz 1998: 81, Resim 10-12, Şek. 7-8.

⁴⁵ Ekiz 1998: 84.

⁴⁶ Ekiz 1997: 161-162, Resim 1-3, Şekil 1-2.

⁴⁷ Ekiz 1997: 163-165.

⁴⁸ Ekiz 1997: 162, Resim 7, 8, 9, Şekil 5, 6. Ayrıca bkz. Akdoğan 2009: Resim 1-4.

⁴⁹ Ekiz 2012: 93, 95a-c.

⁵⁰ Ekiz 2012: 93.

⁵¹ Ekiz 2012: 68, Resim. 34a-c.

⁵² Ekiz 2012: 68-69, Resim 36a-c.

⁵³ Ekiz 2012: 68-69.

⁵⁴ Ekiz 2012: 58-59, Resim 9a-c.

⁵⁵ Ekiz 2012: 59.

⁵⁶ Ekiz 1997: 165.

⁵⁷ Aydıngün/Bulgan 2008: 91 vd., Resim 1, 2.

⁵⁸ Ekiz 1997: 161-162, Resim 1, 2, 3, Şekil 1, 2.

⁵⁹ Ekiz 1997: 165.

⁶⁰ Ekiz 2000: 66, Resim 4, 5, 6, Şekil 3, 4.

⁶¹ Ekiz 2000: 69.

⁶² Ekiz 2000: 66, Resim 7, 8, 9, Şekil 5, 6.

⁶³ Ekiz 2000: 69.

⁶⁴ Bittel 1979: 62; Uzunoğlu 1979: 322; Darga 1992: 34; Ekiz 1997: 165; Ekiz 2001: 23; Ekiz 2005: 61; Aydıngün 2007: 118.

⁶⁵ Engin 2011: 41; Alkım 1969: 218.

15. yüzyıl aralığına tarihlendirilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

ÇİVİ YAZILI KAYITLAR

Adak çivileri Hitit krallık arşivinde, yapı ritüelini konu edinen CTH 413-415, 725-726'da karşımıza çıkmaktadır. Yapı ritüeli metinlerinde kullanılan dil, tarihlenmeleri, içerikleri, kullanılan adak çivisi çeşitleri, Hititçe metinlerde yapı ritüeli geleneği ve tarihçesini anlamamız açısından önem taşıdığından burada değinmek istiyoruz.

CTH 413: Katalog numarasında yer alan çivi yazılı metinlerin dili Hattice ve Hititçe'dir. Hitit İmparatorluğu'nun geç safhasında yeniden yazılmış, eski Hitit ritüelleri ve kopyalarından oluşmaktadır⁶⁶. KUB XXIX 1⁶⁷, Ritüel Hattili rahip Zilipuriyatalla tarafından gerçekleştirilmektedir. Metinde Hatti tanrıları Zilipura, Şulinkatte geçmektedir. KUB II 2'de Hattili tanrılar, Zilipuri, Şulinkatte, U.GUR, Fırtına Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, EREŞ.KI.GAL geçmektedir. KBo IV 1'de Telepinu ve EA geçmektedir.

CTH 414: Metinlerin dili Hititçedir⁶⁸. MÖ 17-16. yüzyıla tarihlenmektedir⁶⁹. Kral ve kraliçenin yeni bir ev inşası konu edilmektedir. KUB XXIX 1-3'de Hitit tanrıları (Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası) anılmaktadır.

CTH 415: Çivi yazılı metinlerin dili Hititçedir. MÖ 15-14. yüzyıla tarihlenmiştir⁷⁰. Metinlerde Mezopotamya kökenli tanrılar NIN.É.MU.UN.DÜ⁷¹, EA⁷² ve GULLA⁷³, Hurri tanrıçası Hepat⁷⁴ anılmaktadır.

CTH 725: Katalog numarasında yer alan çivi yazılı metinlerin dili Hattice ve Hititçedir⁷⁵. Eski Hitit Dönemine tarihlenen KUB II 2 (CTH 413)'ye paralel metinlerden oluşmaktadır. KBo XI 100'de Hatti tanrıçası Şulinkatte anılmaktadır.

CTH 726: Metnin dili Hattice ve Hititçedir⁷⁶. MÖ 17-16. yüzyıla⁷⁷ tarihlendirilmiştir. KBo XXXVII 1 ve XXXVII

2'de Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı, Hatti tanrısı Lelwani ve tanrıça Kamruşepa/Katahzipuri geçmektedir.

Yapı ritüellerini konu edinen ritüel metinlerinden CTH 413-725-726 Hattice-Hititçe, sadece CTH 414-415 Hititçedir. CTH 725 katalog numarasında yer alan çivi yazılı metinler KUB II 2 (CTH 413)'nin paraleli olan metinlerden oluşmaktadır. Ayrıca Ortaköy'de yapı ritüellerine ait fragmanlar ele geçmiştir⁷⁸. Ortaköy'de ele geçen metinler daha eski ritüellerin dublikatıdır. CTH 414 Hititçe olarak yazılmış olsa da eski çivi yazılı metnin kopyası olsa gerektir. Çivi yazılı metinlerde Hattice kelimeler ve pasajlar yer almaktadır. Metinlerin Hattice yazılması ve Hatti tanrılarının anılması eski Anadolu geleneğini yansıtmaktadır. Yukarıda ele aldığımız yapı ritüel metinlerinin içeriğinin eski Hitit Dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır⁷⁹. Çivi yazılı metinler yapıların temellerinin altına adak çivisi yerleştirilmesi geleneğinin Hattilere ait olduğunu anlatmaktadır. Yapıların temellerinde adak çivisi kullanma geleneği, Eski Hitit Döneminden beri mevcuttur. Adak çivilerini konu edinen çivi yazılı metinlerin içeriği, eski Hitit dönemine ait olsa da sonraki dönemlerde bu metinlerin Hititçe kopyaları yapılmıştır.

Çivi yazılı metinlerde yerel Anadolu tanrıları anılmaktadır. Bununla birlikte Mezopotamya ve Hurri tanrılarının (Hepat, NIN.É.MU.UN.DÜ) anılması dikkat çekicidir. Zira yapı ritüeli geleneğinin Mezopotamya ve Hurri inançları ile şekillendiği yönünde bir ipucudur. Bunlardan U.GUR Mezopotamya yer altı tanrısı NERGAL ile bir tutulmuştur. Nitekim Yazılıkaya B galerisinde NERGAL'in alt kısmı bir kılıç şeklinde yere uzanan rölyefi mevcuttur.

Hititçe metinlerde çivi KAK⁸⁰ Sümerogramı ile ifade edilmiştir. Çivinın neden imal edildiğini (ahşap, bakır, bronz, demir) belirtmek için determinatif ve Sümerce kelimeler (GIŞ, URUDU, ZABAR, AN.BAR) kullanılmıştır.

Yapı ritüellerinden tahta⁸¹, bakır⁸², demir⁸³ ve bronzdan⁸⁴ üretilmiş çivilerin kullanıldığını öğrenmekteyiz. Metinlerden temel taşlarının⁸⁵, sunağın⁸⁶ ve ocağın altına⁸⁷

⁶⁶ Torri/Görke 2013: 295.

⁶⁷ MÖ 17.-16. yüzyıl, Beckman 2010: 75-77, Text 3.

⁶⁸ Torri/Görke 2013: 289.

⁶⁹ Beckman 2010: 452.

⁷⁰ KUB 32.137 + KBo 15.24 + KBo 24.109 + KBo 39.11; KBo 13.114; ve KBo 40.20 (+) KBo 40.167. Beckman 2010: 78-80, Text 5.

⁷¹ Evi inşa eden hanım. Boysan-Dietrich 1987: 65, dn. 126.

⁷² KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 (CTH 415) Ay. III 4, 7. KBo XIII 114 Öy. II 29', 30'; Ay. III 2, 6, 10, 12, 13.

⁷³ KBo XIII 114 Ay. III 12.

⁷⁴ KBo XIII 114 Ay. III 12.

⁷⁵ Torri/Görke 2013: 292.

⁷⁶ Torri/Görke 2013: 292.

⁷⁷ KBo XXXVII 1, XXXVII 2. Beckman 2010: 77-78, Text 4.

⁷⁸ Süel/Soysal 2007: 4 vd.

⁷⁹ Torri/Görke 2013: 298.

⁸⁰ Ünal 2007: 297.

⁸¹ KBo IX 145 12'.

⁸² KUB II 2 Kol IV 7. Schuster 1974: 76-77; KBo IV 1 Öy. 1 3; KBo IX 145 11'.

⁸³ KUB II 2 Kol IV 7. Schuster 1974: 76-77; KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 (CTH 415) Öy. II 42.

⁸⁴ KBo IV 1 Ay. I 2.

⁸⁵ KBo IV 1 Öy. I 3; Ay. I 1-2.

⁸⁶ KBo IV 1 Ay. I 1.

⁸⁷ KBo IV 1 Ay. I 17-22.

bronz çivilerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Metne konu edilen çiviler üstü insan biçimli olmayan çivilerdir. Konu edilen çiviler sadece çivi niteliğini taşımaktadır.

KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 Öy. II (CTH 415)⁸⁸

42 10 KAK^{HLA} AN.BAR 10 e-en-zi AN.BAR 1NÍG.GUL AN.B[AR]

42 demirden 10 çivi, demirden 10 enzi, 10(?) *walla* [

KBo IV 1 (CTH 413) Ay. I⁸⁹

5 [A-NA] A 4 hal-hal-du-um-ma-ri-ia-aş-ša QA-TAM-MA 4 ku-wa-pí-ia 1-e-da-ni hal-hal-d[u-um-ma-ri]

6 [4 w] a-al-lu-uş da-a-i

5-6 Ve 4 (köşeye) temel taşına, yine aynı şekilde birer birer (köşeye) köşe taşına 4 çivi/kazık koyar.

Çivi yazılı metinlerden anlaşıldığı kadarıyla temellerde kullanılan üstü insan biçimli olmayan çiviler daha ziyade bakırdan üretilmiştir. Söz konusu metinlerin dili ise Hattice'dir. Yapı ritüeli metinlerinde her ne kadar adak çivilerinden bahisler bulunsun da Boğazköy⁹⁰ Alacahöyük⁹¹ ve Maşathöyük⁹² üstü insan biçimli olmayan çiviler ele geçmiştir (Harita 1). Çivi yazılı metinlerden Hitit Krallığı'nın merkez coğrafyasında yapı ritüellerinde, sıklıkla üstü insan biçimli olmayan adak çivilerinin kullanıldığı sonucu çıkmaktadır. Anlaşıldığı üzere üstü insan biçimli olmayan çivilerin kullanılması Hatti kökenli yerli Anadolu geleneğidir. Konumuzu ise üstü insan formu bronz çiviler oluşturmaktadır. Yapı ritüelleri sırasında bronzdan heykelciklerin kullanıldığına dair kayıtlar da mevcuttur.

KBo XIII 114 Öy. II⁹³

31' [] x-ni-ia 1 ALAM ZABAR I-NA GEŠTU-ŠU-NU an-da

32' [] d]a-a-i A-NA GUD ZABAR-ia-kán GEŠTU-ŠU-[NU]

33' [] an-da da-a-i

31' [] bronzdan bir heykel, kulakları

32' [] koyar. Bronz boğanın kulakları

33' [] o içine koyar.

KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 (CTH 415) Öy. II⁹⁴

33 [z]i-in-na-an-zi nu 4 ALAM ZABA[R]

34 [ke-??]-ma DUMU^{MEŠ}-ŠU-NU DNIN.É.MU. UN.D[Ü]

35 [] x x ZABAR kar-pa-an har-kán-z[i]

33 bitti, bronzdan 4 heykelcik []

34 [(onlar)] çocuk (şeklindedir) ve tanrıça NIN.É.MU. UN.D[Ü]

35 [] bronzdan onları tutarak kardırır []

Başka bir metin yerinde ise köşe taşı altına heykelcik yerleştirildiğine dair kayıt mevcuttur.

KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 (CTH 415) Öy. II⁹⁵

48 nu ku-e-da-ni-ia A-NA 1 hal-hal-tu-u-ma-ri 1 ALAM ZA[BAR]

49 DNIN.É.MU.UN.DÜ kat-ta-an ti-an-zi 1 GUD-i[a??]

50 pár-ta-u-wa-ar-aş-ši-it ZABAR ŠA 1 MA.NA []

51 na-an ^{GIŠ}šar-hu-li-aş pé-e-di k[at-ta-an? ti]-an-zi

52 ke-e-da-ni-ma A-NA 4 [AL]AM ZABAR [A-N]A GUD ZABA[R]

53 kat-te-ra-az ku-e-da-ni-i]a 1 iš-tap-pu-ul-li ZABAR []

54 iš-tap-pu-ul-li-ia-aş-ma-kán an-da İ.DÜG.GA İ.G[İŞ]

55 LÁL MUN ku-wa-pí-it-ta te-pu la-a-hu-i nu NUMUNHI.A-i[a]

48-49 Her köşe taşı için (tanrıça) NIN.É.MU. UN.DÜ'nün bronz heykelini koyarlar.

⁸⁸ Boysan-Dietrich 1987: 66-67.

⁸⁹ Darga 1985: 36, 40.

⁹⁰ Bittel 1937: TAFEL 13, 8-9.

⁹¹ Koşay 1951: Lev. XXXVI-XXXVII.

⁹² Özgüç 1994: 228 vd., fig. 5a-c.

⁹³ Boysan-Dietrich 1987: 70-71.

⁹⁴ Boysan-Dietrich 1987: 64-65.

⁹⁵ Boysan-Dietrich 1987: 66-67.

- 50 1 mina ağırlığında kanatlı bir boğa [koyarlar]
- 51 o duvar iskelesi yerine aşağı konulur.
- 52 dört bronz heykelcik ve bronz sığır her birinin altına
- 53 her bir bronz kap []
- 54 dört bronz heykelcik ve boğa'nın her birinin altına
- 55 bronzdan bir kapak [(yerleştirilir)

Metnin devamında kırık kesimde bronz heykel ve hayvan biçimli heykel ifadeleri okunmaktadır. Yine kırık bir yapı ritüeli parçasında bronz heykellerden bahsedilmektedir⁹⁶. Metinde Mezopotamya kökenli tanrıça NIN.É.MU. UN.DÜ anılmaktadır. Tanrıça evi inşa eden kadın olarak bilinmektedir⁹⁷. Yayımını yaptığımız eserler arasında 2010.7.11 envanter numaralı eseri burada anmak istiyoruz. Bronz heykelciğin göğüsleri belirtilerek dişiliği vurgulanmıştır. Başlığında ise yivler bulunmaktadır.

Yukarıda çevirisini verdiğimiz KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 (CTH 415) Öy. II 48-55 numaralı metinden anlaşıldığı kadarıyla Hititlerin yapıların temellerinin altına heykelciklerin konulmasını geleneğinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Çivi yazılı metinlerde dikkati çeken husus, heykelcik kelimesinin yanında çivi (KAK) kelimesinin kullanılmamış oluşudur. Diğer bir deyişle heykelciklerin alt kısımlarının çivi şeklinde olup olmadığı yönünde bir bilgiye sahip değiliz. Her ne kadar başta Hattuša olmak üzere Hitit merkezi coğrafyasında yapı-adak çivisinin ele geçmemiş olması, kazılarda yapıların temellerinin kaldırılmamış olmasına bağlanmakta⁹⁸ ise de günümüzde üst kısmı insan biçimli adak çivisi geleneğinin daha ziyade Güney Anadolu'ya has bir inanç olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'da ele geçmiş üstü insan formu adak çivileri MÖ 18-14. yüzyıla tarihlenmektedir⁹⁹. Öte yandan adak çivilerinin *in situ* olarak geçtiği Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'nun batısında, Hitit Krallığı Döneminde Hurri halkı yaşamaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi şehri Kaniş Ib tabakasına tarihlenen metinlerden bu dönemde Hurrilerin Anadolu'da yaşadığı bilinmektedir¹⁰⁰. Bununla birlikte Karum Kaniş Ib tabakasından önceki dönemlerde ise Hurrilerin Anadolu'daki varlığı hakkında yeterli kanıt

mevcut değildir¹⁰¹. Adak çivilerin en erken örneklerinin Hurrilerin Anadolu'daki görüldüğü dönem ile uyumlu oluşu Hurrilerin adak çivisi geleneğini Anadolu'ya taşıdıklarını düşündürmektedir. Ayrıca adak çivilerin ele geçtiği bölge Hurri halkının yaşadığı coğrafi saha ile uyumludur. Hititçe metinlerde Mezopotamya ve Hurri kökenli tanrıların anılması filolojik olarak da bu veriyi desteklemektedir. Son yıllarda Kahramanmaraş Müzesi'nde yer alan adak çivilerinin Hasancıklı kökenli oluşundan hareketle adak çivileri çağdaş Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, Mama şehri ve krallığı ile ilişkilendirilmiştir¹⁰². Mama Kralı Anum-Hirbi'nin isminin Hurrice bir kelime olduğu kabul edilmektedir¹⁰³. Böylece bu dönemde bölgede yaşayan halkın Hurri menşeli oldukları söylenebilir.

Adak çivisi kullanma geleneğinin MÖ 3. bin yılından itibaren başladığı bilinmektedir. Adak çivilerinin dini ve idari yapıların duvarlarına tutturulan nesneler olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁴. Hitit arşivindeki çivi yazılı metinlerden anlaşıldığı kadarıyla yeni bir inşaatın yapılması sırasında gerçekleştirilen ritüeller söz konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla yapıların temellerinin ve köşe taşlarının altına ilahi nesneler olarak çiviler yerleştirilmektedir. Tapınak ve yeni ev inşasında çivilerin yapıların sağlamlığını artırmak amacıyla temele yerleştirildiği bilinmektedir¹⁰⁵. Hitit ritüelleri arasında yer altı dünyasının önemi ile ilgili ritüellerin bulunduğu dikkate alınırsa yapıların temel taşlarının altına yerleştirilen çivilerin yer altı dünyası inancıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

⁹⁶ KBo XV 24 + KUB XXXII 137 + KBo XXIV 109 (CTH 415) Öy. II 32-36, Boysan-Dietrich 1987: 64-65.

⁹⁷ Darga 1985: 42.

⁹⁸ Akdoğan/Ersoy 2014: 24.

⁹⁹ Uzunoğlu 1979: 322; Engin 2011: 41; Alkım 1969: 218.

¹⁰⁰ Wilhelm 2008: 182 vd.

¹⁰¹ Wilhelm 2008: 191.

¹⁰² Aydıngün 2007: 56; Aydıngün/Bulgan 2008: 93; Akdoğan/Ersoy 2014: 23 vd.

¹⁰³ Balkan 1957: 37; Wilhelm 2008: 190.

¹⁰⁴ Dardeniz 2016: 31.

¹⁰⁵ KBo IV 1 Öy. 1-10.

SONUÇ

Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı 14 yapı-adak çivisinden 13 adedinin buluntu yeri belirsizdir. 1 adet eser (Env. No: 1999.4.1) Konya'ya bağlı Karahöyükli Köyü'nde ele geçmiştir. 13 adedi erkek, 1 adedi ise tanrıça tasviridir (Env. No: 2010.7.11). Adak çivilerinden bir adedi çift başlıdır (Env. No: 2010.7.26). 13 eser şematize insan biçimlidir. 1 adet adak çivisi ise heykelcik (Env. No: 1999.4.1) görünümündedir.

Hititçe çivi yazılı metinlerde, yapıların temel taşlarının altına yapı-adak çivilerinin gömülmesi işleminden dolayı eserler Hitit medeniyeti ile ilişkilendirilmiştir. Hititçe yapı ritüeli metinleri Hattice, Hititçe ve dublikatlardan oluşmaktadır. Yapıların temel taşlarının altına çivilerin konulması ile ilgili metinlerin Hattice oluşu yanında Hititçe nüshaların varlığı Hitit Krallığı'nın söz konusu inançları benimsediğini gösterir. Bu noktada çivi ve üstü insan biçimli çivi ayırımına dikkati çekmek istiyoruz. Hitit arşivinde Hattice olarak yazılmış metinlerde üstü insan biçimli olmayan çivilerden bahsedilmektedir. Hattice metinlerden anlaşıldığı kadarıyla yapıların temel taşları altına çivi saplama geleneği yerli bir inançtır. Çivi yazılı metinlerden çıkan sonuca göre, Hititler inşa işleminde üstü insan biçimli olmayan çivilerin kullanılması geleneğinden krallığın erken dönemlerinden itibaren haberdardır. Çivi yazılı metinlere ve buluntulara bakılarak Hattilerin yaşadıkları coğrafi alanda üstü insan biçimli olmayan çivi kullanımının yaygın olduğu söylenebilir.

Asur Ticaret Kolonileri Döneminin sonundan itibaren Anadolu'ya Hititler hakim olmuştur. Hurriler, MÖ 14. yüzyılın ortalarından itibaren Hitit hakimiyeti altına girmiştir. Hurri inançlarının Hitit pantheonuna dahil olduğu bilinmektedir. Hititçe metinler farklı bir geleneği yansıtmaktadır. Çivi yazılı metinlerde ise üstü insan biçimli adak çivileri anılmaktadır. Hititçe metinlerde Hurri tanrılarının bahisler mevcuttur. Metinlerde Hurri tanrılarının anılması yapı ritüelleri ile Hurri ilişkisini destekler niteliktedir. Bununla birlikte Hitit merkezi coğrafyası olan Kızılırmak kavsı içinde üstü insan tasvirli adak çivisi geleneğinin yaygınlaşmadığını söyleyebiliriz¹⁰⁶. Şimdilik olmak kaydıyla gerek çivi yazılı metinlerdeki kayıtlar gerekse bu güne kadar başta başkenti olmak üzere Hitit merkezi coğrafyasında üstü insan biçimli adak çivilerinin ele geçmemiş oluşuyla bu geleneğin Anadolu'da sadece Çukurova Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu'nun batısında yaygın olduğu arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Hurrilerin görünmesi ile üstü insan formu adak çivilerinin Hurrilerin yaşadığı (Çukurova ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde) bölgede *in situ* konumunda ele geçmesi, en eski örneklerini Mezopotamya'da gördüğümüz yapı-adak çivisi kullanma geleneğinin Hurriler tarafından Anadolu'ya taşınmış olabileceğini düşündürmektedir. *In situ* konumunda bulunan yapı-adak çivileri Hurrilerin yaşadıkları coğrafyada bulunmuş olması düşüncemizi destekler niteliktedir. Söz konusu ipuçları günümüzde Hurrilerin bu geleneği Anadolu'ya taşıdıklarını ispatlar seviyede olmadığını da belirtmek gereklidir. Bununla birlikte Hitit Krallığı Döneminde, yapıların temellerinin altına üstü insan biçimli adak çivisi koyulması uygulaması, elimizdeki verilere göre lokal bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır.

MÖ 15. yüzyıla tarihlediğimiz 1999.4.1 envanter numaralı adak çivisi ise benzerlerinden daha detaylı bir işçilikle ayrılmaktadır. Eserin buluntu yeri Envanter kayıtlarına göre Konya ili, Kadınhanı İlçesi Karahöyükli Köyü olsa da Suriye heykelciklerine yaklaşan tasviri özelliklere sahiptir.

¹⁰⁶ Darga 1992: 34.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, R. 2009

“Yapı-Adak Çivisi Biçiminde Bronz Tanrı-Tanrıça Çifti”, *Kubaba* 6: 27-36.

AKDOĞAN, R. / A. ERSOY 2014

“Kahramanmaraş Müzesi’nde Bulunan Yapı-Adak Çivileri Çivilerinin Işığında Mama Şehrinin Lokalizasyonu”, *Proceedings of the 8th International Congress of Hittitology, Warsaw, September 5-9, 2011*, (Ed. P. Taracha). Warsaw: 20-31.

AKURGAL, E., 1961

Die Kunst der Hethiter. München.

ALKIM, U.B. 1969

The Ancient Civilization of Anatolia I. From the Beginnings to the End of the Second Millennium B.C. Leiden.

AYDINGÜN, Ş. 2007

“Bir Yapı-Adak Çivisi ile İki Farklı Hayvanla Betimlenmiş Hitit Tanrı Heykelcikleri”, *A. Muhibbe Darga Armağanı* (Eds. T. Tarhan/A. Tibet/E. Konyar). İstanbul: 115-128.

AYDINGÜN, Ş. 2010

“Gaziantep Müzesi Yapı-Adak Çivileri”, *VII. Uluslararası Hittitoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 25-31 Ağustos 2008-Acts of the VIIth International Congress of Hittitology, Çorum, August 25-31, 2008*, (Ed. A. Süel). Ankara: 53-62.

AYDINGÜN, Ş./F. BULGAN 2008

“Tanrı Ailesine Adanmış Bir Adak Çivisi”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 7: 91-98.

BALKAN, K. 1957

Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Warşama’ya Gönderdiği Mektup. Ankara.

BECKMAN, G. 2010

“Temple Building among the Hittites”, *From the Foundations to the Crenellations-Essays on Temple Building in the Ancient Near East and Hebrew Bible* (Ed. M.J. Boda/J. Novotny). AOAT 366, Münster: 71-89; Appendix 1, Hittite Sources 451-455.

BITTEL, K. 1937

Boğazköy Die Kleinfunde der Grabungen 1906-1912. I Funde hethitischer Zeit. WVDOG 60, Leipzig 1937.

BITTEL, K. 1979

“Eine kleinasiatische Nagelbronze”, *Florilegium Anatolicum. Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*. Paris: 59-63.

BOYSAN-DIETRICH, N. 1987

Das hethitische Lehmhaus aus der Sicht der Keilschriftquellen. TH 12, Heidelberg.

CANBY, J.V. 1969

“Some Hittite Figurines in the Aegean”, *Hesperia* 38/2: 141-149.

DARGA, M. 1985

Hitit Mimarlığı. I- Yapı Sanatı: Arkeolojik ve Filolojik Veriler. İstanbul.

DARGA, M. 1992

Hitit Sanatı. İstanbul.

DARDENİZ, G., 2016

“Cultic Symbolism at the City Gates: Two Metal Foundation Pegs from Tell Atchana, Alalakh (Turkey)”, *Adalya XIX*: 31-50.

EKİZ, H.H. 1995

“Afyon Müzesinde Bulunan Bir Hitit Heykelciği”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı*. Ankara: 159-163.

EKİZ, H.H. 1997

“Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri’nde Bulunan Bazı Tanrı heykelcikleri”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*. Ankara: 161-172.

EKİZ H.H. 1998

“Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Bir Grup Tanrı Heykelciği”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1997 Yıllığı*. Ankara: 79-93.

EKİZ, H.H. 2000

“Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde Bulunan Üç Hitit Heykelciği”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı*. Ankara: 65-75.

- EKİZ, H.H. 2000a
“Tekirdağ’da Özel Bir Koleksiyonda Bulunan İki Hitit Tanrı Heykelciği”, *İdol* 7: 33-35.
- EKİZ, H.H. 2001
“İçel Müzesi’nde Bulunan Üç Hitit Tanrı Heykelciği”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 2: 21-26.
- EKİZ, H.H. 2012
“M.Ö. 2. Bin Hitit Dönemi İnsan ve Tanrı Heykelcikleri”, *Kubaba* 20: 9-164.
- ENGİN, A. 2011
“Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Orta Tunç Çağı Yapı Adak Eşyası”, *Belleten* LXXV/272: 19-58.
- KOŞAY, H.Z. 1951
Alacahöyük Kazısı. 1937-1939’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Ankara.
- ORTHMAN, W. 1975
Der Alte Orient. Frankfurt.
- ÖZGÜÇ, T. 1994
“A Votive Foundation-Nail in the Temple of Maşathöyük”, *Beschreiben und Deuten in der Archäologie des Alten Orient. Festschrift für Ruth Mayer-Opificius mit Beiträgen von Freunden und Schülern* (Eds. M. Dietrich/O. Loretz), Münster: 227-234.
- RASHID, S.A. 1983
Prähistorische Bronzefunde. München.
- SCHUSTER, H.S. 1974
Die hattisch-hethitischen Bilinguen I. Einleitung, Texte und Kommentar. Teil 1 (DMOA 17). Leiden.
- SEEDEN, H. 1980
The Standing Armed Figurines in the Levant. Prähistorische Bronzefunde. München.
- STEIN, D.L. 1997
“Alalakh”, *Oxford Encyclopedia of the Ancient Near East*. Vol. 1 (Ed. E. Meyers). New York: 55-59.
- SÜEL, A./O. SOYSAL 2007
“The Hattian-Hittite Foundation Rituals from Ortaköy (I) Fragments to CTH 725 ‘Rituel Bilingue de Consécration d’un Temple’”, *Anatolica XXIII*: 1-22.
- TORRI, G./S. GÖRKE 2013
“Hittite Building Rituals. Interaction between Their Ideological Function and Find Spots”, *Approaching Rituals in Ancient Cultures. Questioni Di Rito: Rituali Come fonte di conoscenza delle religioni e delle concezioni del mondo nelle culture antiche. Proceedings of the Conference, November 28-30, 2011 Roma*, (Eds. C. Ambos/L. Verderame). Roma: 287-300.
- UZUNOĞLU, E. 1979
“Une Figurine de Foundation Hittite?”, *Florilegium anaticum. Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*. Paris: 321-325.
- ÜNAL, A. 2007
Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü. Vol. I-II. Hamburg.
- VON DER OSTEN, H.H. 1937
The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part II. Chicago.
- VON LUSCHAN, F. 1943
Die Kleinfunde von Sendschirli. Berlin.
- WILHELM, G. 2008
“Hurrians in the Kültepe Texts”, *Anatolia and the Jazira During the Old Assyrian Period* (Ed. J. Dercksen). Leiden: 181-194.
- WOOLLEY, C.L. 1955
Alalakh. An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949. Oxford.

ADANA/TEPEBAĞ HÖYÜK AMPHORA MÜHÜRLERİ

AMPHORA STAMPS FROM THE ADANA/TEPEBAĞ HÖYÜK

Makale Bilgisi

Başvuru: 22 Mayıs 2018
Hakem Değerlendirmesi: 15 Ekim 2018
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası:10.22520/tubaar.2019.24.006

Article Info

Received: May 22, 2018
Peer Review: October 15, 2018
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.006

Fatma ŞAHİN * - Erkan ALKAÇ **

Anahtar Kelimeler: Knidos, Rhodos, Kilikia Bölgesi, Tepebağ Höyük, Hellenistik Dönem, Amphora Mühürü

Keywords: Knidos, Rhodos, Cilicia, The Mound of Tepebağ, Hellenistic Period, Amphora Stamp

ÖZET

Adana/Tepebağ Höyük'te 2015-2016 kazı sezonunda bir adet Knidos ve on bir adet Rhodos olmak üzere on iki adet amphora mühürü ele geçmiştir. MÖ geç 4. yüzyıl – erken 3. yüzyıla tarihlenen Knidos buluntusu, höyükteki amphora mühürleri arasında en erkene ait örnektir. Bu mühürde Knidos sikkelerinde de görülen pruva sembolü yer almaktadır. Rhodos amphora mühürleri, MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreği ile MÖ 2. yüzyılın ortaları arasında tarihlenmektedir. Rhodos mühürleri üzerinde eponym (yönetici) ve üretici isimleri ile birlikte ay adları da görülmektedir. Höyükteki mühürler birkaç yönden önem taşımaktadırlar. Mühürler, Tepebağ yerleşiminin Hellenistik Dönem kanıtlarıdır. Höyüğün Hellenistik Dönem tabakalarının tarihlendirilmesi yanı sıra aynı zamanda yerleşimin ticari ilişkilerini de göstermektedir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Balcalı, Sarıçam-Adana/TÜRKİYE. E-mail: fatmasahin@cu.edu.tr

** Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE. E-mail: ealkac77@gmail.com

Makalenin tüm fotoğraf ve çizimleri Ebru İnceman ve Oya Özben tarafından yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın tüm aşamalarında yardım ve desteklerini de esirgememişlerdir. Kendilerine sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Rhodos amphora mühürlerinin kalıp numaraları, Prof. Dr. Gonca Cankardeş-Şenol'un Aleksandria çalışmalarına göre düzenlenmiştir. Amphora kulplarının kil ve yüzey renkleri için Munsell Soil Color Chart (1998) kullanılmıştır.

ABSTRACT

Twelve amphora stamps were found at Adana/Tepebağ Höyük during the 2015-2016 excavation season, one of them was Knidian type and eleven of them were Rhodian type. The Knidian one dating to the late 4th century - early 3rd century BC is the earliest one of the amphora stamps at the site. This stamp contains a ship's prow emblem, which is also seen on the Knidian coins. Rhodian amphora stamps are dated between the second quarter of the 3rd century BC and the middle of the 2nd century BC. The name of the months are seen with the eponym's and producer's names on the Rhodian stamps. The amphora stamps found at Tepebağ Höyük are quite important in terms of revealing the presence of the Hellenistic period and dating its layers, as well as exhibiting the trade relationships of the site.

GİRİŞ

Bir kentin stratejik konumu, ticari ilişkilerdeki rolünü, önemini ve gücünü artıran etkenlerin başında gelmektedir. Adana kent merkezinde yer alan Tepebağ Höyük kara, deniz ve akarsular vasıtasıyla çeşitli ulaşım yollarına sahiptir. Ayrıca Anadolu ve Mezopotamya arasındaki köprü konumu, bol su kaynakları, verimli arazileri, ılıman iklimi, fauna ve flora çeşitliliği gibi avantajları ile Çukurova'nın merkezinde oldukça önemli stratejik konuma sahiptir. Antik Adaniya ile eşleştirdiğimiz¹ Tepebağ Höyük'ten ele geçen bir grup baskılı amphora kulpu özellikle bölgenin ticari hacmi ve rotaları bağlamında büyük önem taşımaktadır. Antik dönemde taşıma ve depolama gibi birçok alanda kullanılan amphoralar, üzerlerinde bulunan mühürler kentlerin ekonomisi, ticareti, ticari rotaları ve tarihi gibi konularda bilgiler vermektedir. Bu bağlamda şimdiye kadar çalışılmamış olan ve Tepebağ Höyük'te 2015-2016 kazı sezonunda ele geçmiş olan on iki adet baskılı amphora kulpu burada değerlendirilmektedir. Bu amphora mühürlerini kökenlerine göre sınıflandırmak, mühürleri tarihlemek ve mühürlerin stratigrafiyle ilişkisini ortaya koymak makalenin temel amaçlarıdır. Özellikle Hellenistik Dönemde Batı Anadolu kıyı kentlerinin ve Ege adalarının Kilikia Bölgesi ile yaptığı ticaretin arkeolojik kanıtlarının varlığı, araştırmalar ile ortaya konmuştur. Bununla birlikte Adana kent merkezinde yer alan Tepebağ yerleşiminden de bu verilerin ele geçmesi ve ilk defa bilim dünyasına tanıtılacak olması önem taşımaktadır.

TEPEBAĞ HÖYÜK

Tepebağ Höyük Adana kent merkezinde Tepebağ ve Kayalıbağ mahallerinde yer almaktadır. Doğudan Sarus (Seyhan) Nehri ile sınırlı olan höyüğün koni kısmı yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda 360 m doğu-batı doğrultusunda 620 m ölçülerinde olup, yaklaşık 20 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Höyük, ova seviyesinden yaklaşık 15 m. yüksekliğe sahiptir. 1967 yılında tescil edilmiş olan Tepebağ Höyük üzerinde ve eteklerinde genelde 18. yüzyıla ait olan tarihi ve tescilli Tepebağ evlerinin yanı sıra niteliksiz gecekondular yapılaşması hakimdir (Fig.1).

Tepebağ Höyük bölgedeki en büyük höyüklerinden biri olup, günümüze kadar iskan görmüş ve önemini hiçbir dönemde kaybetmemiştir. Höyüğün hemen doğusundan akan Sarus Nehri üzerinde, Roma İmparatoru Hadrianus (MS 117-138) tarafından yaptırılmış olan ve günümüze ulaşan ünlü Taş Köprü² yer almaktadır. Yolların denetim altında tutulması, ekonomik ve stratejik anlamda üstünlük sağlaması, doğuyu batıya bağlayan noktada tek köprü olma özelliği taşıyan Taşköprü, büyüklüğü ve sağlamlığı ile de Adana'nın ne kadar önemli bir merkez olduğuna işaret etmektedir. Sarus Nehri, yakın dönemlere kadar ulaşımında kullanılmıştır. 19. yüzyıl gezginlerinden Langlois'in 1953 tarihli gravüründe köprünün sağında ve solunda nehir üzerinde, Tepebağ kıyısında orta boylu tekne ve yelkenliler görülmektedir³. 1856'da Adana'yı ziyaret etmiş olan T. Kotschy ise "Şehrin yanında Sarus

Figür 1: Tepebağ Höyük Havadan Görünümü ve Sarus Nehri (Tepebağ Höyük 2015-2016 Sezonu Kazı Arşivi) / Aerial View of Tepebağ Höyük and Sarus River (Archive of Tepabağ Excavations 2015-2016 Seasons)

¹ Şahin 2016a: 192; Şahin 2016b: 29-30; Şahin 2017b: 2.

² Ramazanoğlu 2009.

³ Girginer 2000: fotoğraf 4.

Figür 2: Tepebağ Höyük Topografik Planı (Tepebağ Höyük 2015-2016 Sezonu Kazı Arşivi) / Tepebağ Höyük Topographic Plan (Archive of Tepabağ Excavations 2015-2016 Seasons)

Nehri o kadar derindir ki, Kıbrıs ve kuzey limanlarından küçük gemilerle Taşköprü'ye kadar gelinebiliyor" ve "Taşköprü'de içlerinde iki yüksek Latin tarzı yelkenlinin bulunduğu sekiz tane gemi saydım. Bu gemiler dönüşte kereste, susam, buğday, yün ve pamuk ile biraz da diğer ürünlerden götürüyorlar" diye bilgi vermektedir⁴. Dolayısıyla da çok daha erken dönemlerde Sarus Nehri üzerinden deniz ulaşımının yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Gerek bölge gerek Adana arkeolojisi için büyük önem taşıyan höyükte kazı çalışmalarının başlatılabilmesi için ilk olarak kamulaştırma çalışmaları yapılmıştır. Höyüğün en üst tepe kısmında yer alan tarihi tescilli yapılar koruma altına alınmıştır. Bu alan niteliksiz yapılardan arındırılarak yaklaşık 70x80 m ölçülerinde bir boş alan oluşturulmuştur (Fig.1-2).

Tepebağ Höyük 2015-2016 yılı kazı çalışmaları, Dr. Öğr. Üyesi F. Şahin'in bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Yürütülen kazı çalışmaları neticesinde yüzeyden yaklaşık olarak 5 m derinliğe kadar inilmiş ve inilen bu derinlikte MÖ 2. bin ikinci yarısına yani Geç Tunç Çağı tabakalarına ulaşılmıştır.

Höyükte yüzeyden itibaren stratigrafi belirleme çalışmaları neticesinde inilen 5 m. derinlikte Geç Tunç Çağı'ndan günümüze kadar kesintisiz olarak iskanın varlığı saptanmıştır⁵. Gerek mimari gerek dolgu olarak saptanan tüm kültür tabakalarında yapılan çalışmalardan sonra Tepebağ Höyük stratigrafisi aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (Fig. 3).

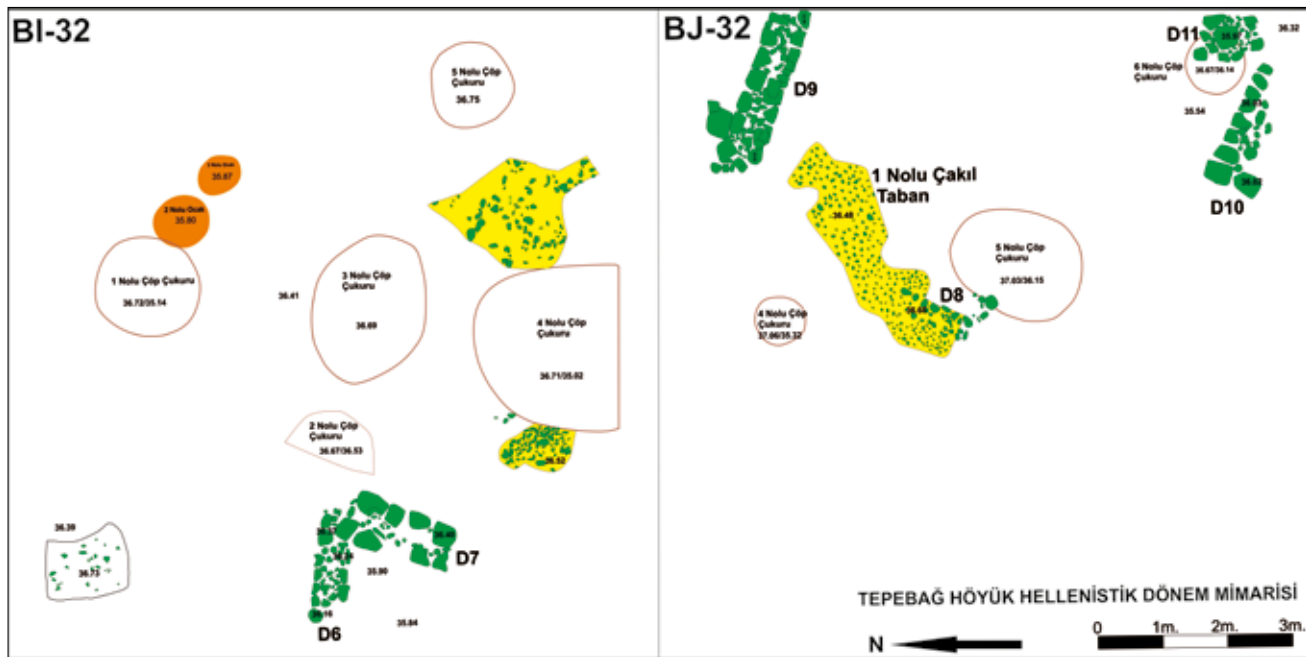
Tepebağ Höyük IV. tabaka 5. evresi Hellenistik Döneme tarihlendirilmektedir. Bu evre yerleşimi daha geç dönem kuyu ve çukurları tarafından oldukça büyük tahribata uğradığı için çok az mimari ve küçük çakıl taşları ile döşeli tabanların bir kısmı korunmuştur (Fig. 4).

Bu dönem tabakalarında Megara kaseleri, skyphos gibi pişmiş toprak kap formlarının yanı sıra kandiller, unguentariumlar, mühürlü amphora kulpları ve figürin parçaları ele geçmiştir. Özellikle burada detay çalışması yapılan amphora mühürleri bu tabakanın net tarihlendirmesini ortaya koyması açısından da büyük önem taşımaktadır.

⁴ Ener 1993: 210.

⁵ Şahin 2016a; Şahin 2016b; Şahin 2017a; Şahin 2017b.

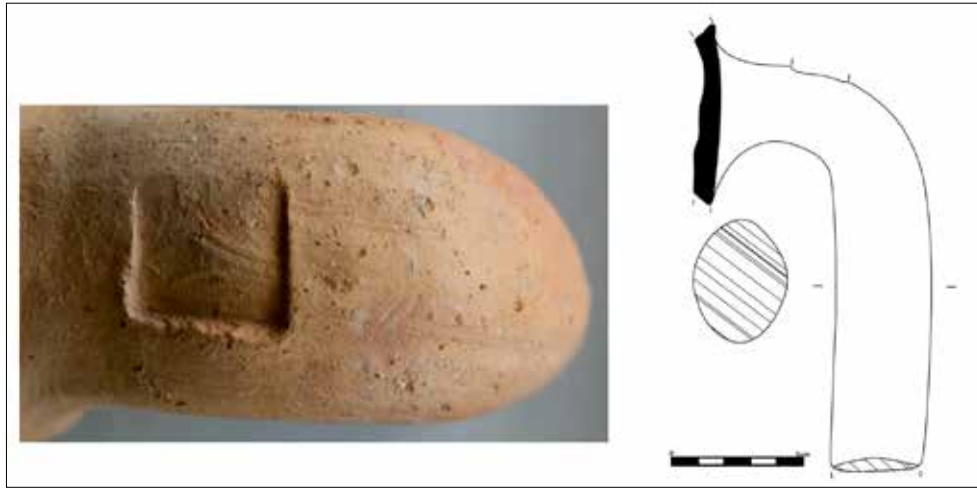
Tepebağ Höyük Stratigrafisi		
Tabaka	Evre	Dönem
I	1	Cumhuriyet Dönemi
II	2	Osmanlı Geç dönemi
	3	Osmanlı Erken Dönemi
III	4	Bizans-Roma Dönemi
IV	5	Hellenistik Dönem
	6	Klasik Dönemler
V	7	Geç Demir Çağı
	8	Orta Demir Çağı
	9	Erken Demir Çağı
VI	10	Geç Tunç Çağı

Figür 3: Tepebağ Höyük Kronoloji Tablosu / *Tepebağ Höyük Chronological Table*Figür 4: Hellenistik Dönem Mimarisi / *Hellenistic Period Architecture*

Amphora Mühürleri

Tepebağ Höyük'te on tanesi 2015 yılı iki tanesi ise 2016 yılı kazılarında ele geçmiş olan toplam on iki adet amphora mührünün tarihlendirilmesi, yönetici ve üretici isimlerinden hareketle yapılmıştır. Bu örneklerden on tanesi net olarak okunmuş olup, iki kulp üzerindeki

mühürde yer alan yazıt tam olarak okunamamıştır. Okunamayan iki mühürden 8 numaralı mühürün tarihlendirilmesi 7 nolu mühürden yola çıkılarak yapılabilmektedir.

No 1: Knidos Amphora Mühürü / *Knidian Amphora Stamp*

Knidos Amphora Mühürü

No. 1.

MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde Knidoslu amphora üreticileri, amphora üreticileri, Knidos sikkelerinden esinlenerek, mühürlerinde pruva sembolünü kullanmışlardır⁶. Pruva sembolünün çevresinde bir isim bulunmaktadır. Mühürdeki pruva ve isim kompozisyonunun, aynı dönem Knidos sikkeleri ile benzer olduğu görülmektedir. Bu sembolün çevresinde kaydedilen isimler, yönetici ile ilişkilendirilmekte ve bu tip mühürlerin üretim lokalizasyonunun Knidos olduğu belirtilmektedir⁷. Datça Yarımadası Kiliseyanı atölyeleri, grubun üretim yerinin belirlenmesinde önemli kanıt oluşturmaktadır⁸. Grubun dönemi için MÖ ykl. 325 – ykl. 280 yılları arası önerilmektedir⁹. Tepebağ kazısında bulunan bu mühürde sola doğru yönelen pruva sembolü ve çevresinde bir yazıt yer almaktadır. Mührün sol köşesinden başlayan ve üstte devam eden yazıtta, Πασικράτης ismi kısaltılmış bir şekilde verilmiştir. Knidos'da Πα(ve Πασ(kısaltmalarının tespit edildiği amphora mühürleri bulunmaktadır. Πασ(kısaltması, iki satır olarak oluşturulmuştur. Bu iki kısaltmanın Πασικράτης ile ilişkili olabileceği belirtilmektedir. Bunun dışında Πα- ve Σι- yazıtlarının iki farklı isme işaret ediyor olabileceği de düşünülmektedir¹⁰. Πασικράτης ismi ve pruva sembolünün birlikte yer aldığı amphora mühürleri Kallatis¹¹, Knidos¹² ve Salamis'te¹³ kaydedilmiştir.

Πασι | κρά(της)

Pruva

⁶ Şenol 1995: 15.

⁷ Börker 1986: 473-478.

⁸ Tuna 1990: 359.

⁹ Şenol 1995: 16.

¹⁰ Cankardeş-Şenol 2015-I, 174-175, no. 6-7.

¹¹ Gramatopol/Bordea 1969: 258, no. 1083-1084.

¹² Bu bilgi için Knidos Kazı Başkanı Doç. Dr. Ertekin Doksanaltı'ya teşekkür ederiz.

¹³ Calvet 1972: 49, no. 98.

Rhodos Amphora Mühürleri

A. Yönetici Mühürleri

No. 2.

Mühürde yönetici Κλεώνυμος I ve üretici Εὐφρων isimleri birlikte yer almaktadır. Yönetici Κλεώνυμος I'in ismi, Rhodos Peraiası'nda üreticilik faaliyetlerini gerçekleştiren Ιεροτέλης'in amphoralarında belirlenmiştir¹⁴. Κλεώνυμος'un isminin kaydedildiği mühürlerde, nokta, üzüm salkımı ya da asma yaprağı sembol olarak kullanılmıştır. Bu yöneticinin Period Ib içinde MÖ ykl. 263 yılında yöneticilik yaptığı belirtilmektedir¹⁵.

Üretici Εὐφρων'un çok sayıda yönetici ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu yöneticiler, Τιμαρχ((MÖ ykl. 304 – ykl. 271), Βουλαγόρας (MÖ ykl. 270 – ykl. 268), Πολυάρατος I (MÖ ykl. 270 – ykl. 268), Φωκίων (MÖ ykl. 270 – ykl. 268), Ἀντιλέων (MÖ ykl. 267), Χρυσόστρατος (MÖ ykl. 266), Ἄγριος (MÖ ykl. 265), Ἀριστίων (MÖ ykl. 264), Κλεώνυμος I (MÖ ykl. 263), Λύσανδρος (MÖ ykl. 262 – ykl. 247) ve Φρασίλας'dır (MÖ ykl. 262 – ykl. 247)¹⁶. Yöneticilerin görev yılları, üretici Εὐφρων'un uzun yıllar amphora üretimi gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Üreticinin mühürleri Atina-Pnyks¹⁷, Ephesos¹⁸, Kaunos¹⁹, Paphos²⁰, Tel Sandahannah²¹, Aleksandria²²

¹⁴ Empereur 1990: 208, no. 3-4; Doğer 1994: 213, no. 17, pl. LIII; Doğer 1997: 248.

¹⁵ Cankardeş-Şenol 2015-III: 388-390.

¹⁶ Cankardeş-Şenol 2017: 236.

¹⁷ Grace 1956: 141, no. 70, pl. 6.

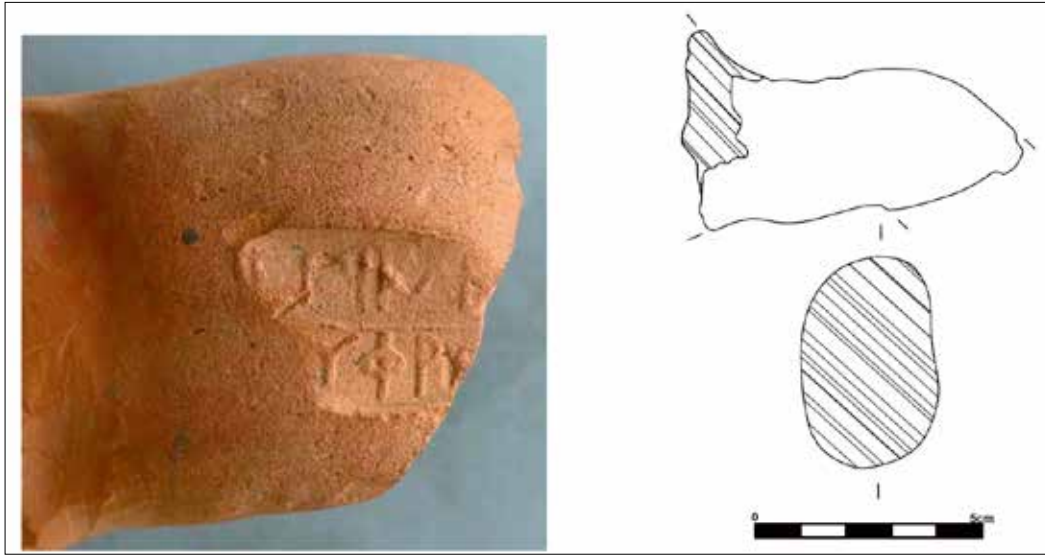
¹⁸ Lawal 2007: 38-39, AH 19-AH 20.

¹⁹ Schmaltz 2016: 66-67, no. 149-150.

²⁰ Nicolaou 2005: 322, no. 220.

²¹ Macalister 1901: 64, no. 5.

²² www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF_un-nom.php.

No 2: Rhodos Amphora Mühürü / Rhodian Amphora Stamp

ve Dr. Horia Slobozianu Koleksiyonu'nda²³ tespit edilmiştir. Yönetici Κλεώνυμος'un ve üretici Εὐφρων'un isimlerinin birlikte yer aldığı Tepebağ buluntusu, Aleksandria Benaki Koleksiyonu'ndaki bir mühürle aynı kalıptan elde edilmiştir²⁴.

Ἐπί Κλε(ωνύμου)

[Ε]ὐφρ[ο](νος)

No. 3.

Yönetici Φιλωνίδας'ın Period IIb içerisinde MÖ 219-211 yılları arasında bir yıl yöneticilik görevi üstlendiği düşünülmektedir. Aleksandria Benaki Koleksiyonu ve Atina Agorası'ndaki Φιλωνίδας'ın isminin geçtiği mühürlerde sembol olarak gül kullanılmıştır²⁵. Nagidos²⁶, Mısır-Arsinoe²⁷, Aleksandria²⁸, Atina Agorası ve Benaki Koleksiyonu'ndaki²⁹ örneklerde ay isimleri görülmektedir. Bazı mühürlerde ise ay ismi yer almamaktadır³⁰. Bu yöneticinin üreticilerden Διονύσιος II³¹ (MÖ ykl. 219-211 – ykl. 203-199) ve Ιεροτέλης³² (MÖ ykl. 265 – ykl. 219-211) ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır³³. Bu ismin varlığı, Rhodos Peraiası üretimi amphoralarda kullanılan düğme formu

bazı mühürlerde de not edilmiştir. Bu tarz mühürler Istria³⁴, Kabyle³⁵, Iasos³⁶, Kition³⁷, Aleksandria³⁸ ve Benaki Koleksiyonu'nda³⁹ yer almaktadır.

Ἐπί Φι-

λωνί[δα]

No. 4.

Yönetici Σύμμαχος'un isminin geçtiği mühürlerde sembol olarak gül ve Helios başı kullanılmıştır. Bu yöneticinin üreticilerden Ἀγαθόκλης III, Ἀγοράναξ, Ἀμύντας, Ἀρίσταρχος, Δαμοκράτης I, Δίος I, Ἑρμῶν II, Μαρσύας, Νανίς, Σωκράτης II ve Φιλαίνιος ile bağlantılı olduğu belirlenmiştir⁴⁰. Σύμμαχος'un Period IIId içerisinde MÖ ykl. 173 – ykl. 171 yılları arasında bir yıl yöneticilik yaptığı düşünülmektedir⁴¹. Σύμμαχος'un isminin kaydedildiği mühürler Olbia⁴², Güney Rusya⁴³, Korinthos⁴⁴, Atina Agorası⁴⁵, Pergamon⁴⁶, Lilibeo

²³ Avram 1988: 311, no. 133, 303, fig. 12/6.

²⁴ Cankardeş-Şenol 2015-III: 390.

²⁵ Cankardeş-Şenol 2017: 161-162; 164-165.

²⁶ Cankardeş-Şenol/Alkaç 2007: 314, no. 25.

²⁷ Empereur 1977: 171, no. 578.

²⁸ Sztetyllo 1975: 172, no. 32; Cankardeş-Şenol 2000: 339-340.

²⁹ Cankardeş-Şenol 2017: 161-162.

³⁰ Sztetyllo 1975: 172, no. 33; Jöhrens 1999: 34, no. 74; Cankardeş-Şenol 2017: 163-164.

³¹ Doğer 1997: 249.

³² Grace 1953: 119, no. 1, 1a-b, pl. 42.

³³ Cankardeş-Şenol 2017, 225; 228.

³⁴ Canarache 1957: 235, no. 530.

³⁵ Getov 1998: 23-24, no. 9.

³⁶ Levi/Pugliese Carratelli 1961-1962: 617, no. 59, fig. 48.

³⁷ Calvet 1982: 35, no. 95; Calvet 1993: 69, fig. 56.

³⁸ Cankardeş-Şenol 2000: 478, no. 130.

³⁹ Cankardeş-Şenol/Canoglu 2009: 148, B97; Cankardeş-Şenol 2017: 162.

⁴⁰ Cankardeş-Şenol 2016: 342, 350.

⁴¹ Finkielsztejn 2001: 192, tab. 19.

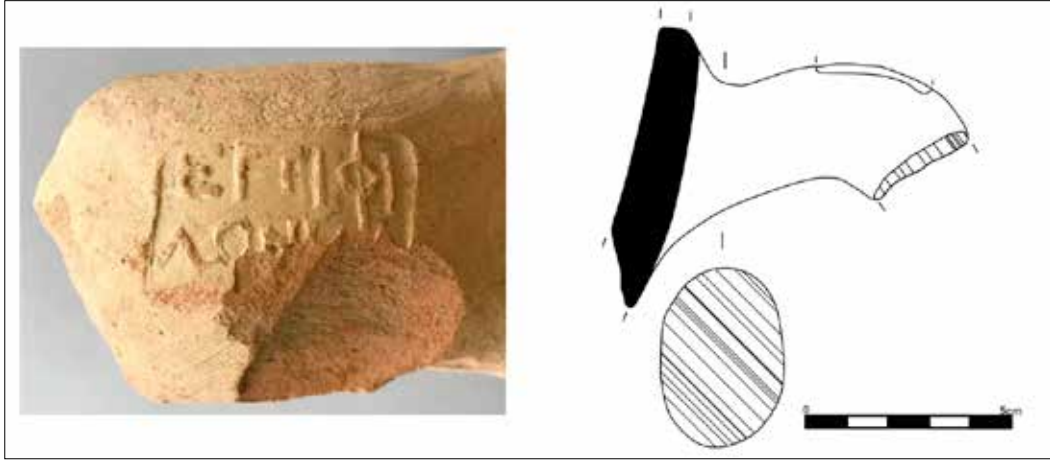
⁴² Levi 1964: 266, no. 146-147.

⁴³ Becker 1855: 430, no. 100-101.

⁴⁴ Adamsheck 1979: 29, no. 67, pl. 7.

⁴⁵ Cankardeş-Şenol 2016: 351.

⁴⁶ Börker/Burow 1998: 37-38, no. 307-321, taf. 12-13.

No 3: Rhodos Amphora Mühürü / Rhodian Amphora Stamp

No 4: Rhodos Amphora Mühürü / Rhodian Amphora Stamp

Nekropolisi⁴⁷, Paphos⁴⁸, Gindaros⁴⁹, Giv'at Yasaf⁵⁰, Crocodilopolis/Arsinoe⁵¹, Atina Ulusal Müzesi⁵², Köln Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü⁵³ ve Aleksandria Benaki Koleksiyonu'nda⁵⁴ bulunmaktadır. Tepebağ'da bulunan bu mühürle aynı kalıptan elde edilmiş örnekler, Köln Üniversitesi ve Benaki'de yer almaktadır.

gül

Ἐπί Συμμάχου]

No. 5.

Mühürde yönetici Ἀριστομάχος I'in ismi yer almaktadır. Ay adı ise korunamamıştır Ἀριστομάχος

I'in üreticilerden Ἀμύντας, Ἀριστοκλῆς II, Μαρσύας, Νανίς, Νύσιος, Ὀνασίοικος ve Πολύξενος ile bağlantılı olduğu saptanmıştır⁵⁵. Bu yöneticinin Period IVa içinde MÖ ykl. 157 – 155 yılları arasında görev yaptığı düşünülmektedir⁵⁶. Ἀριστομάχος I'in isminin bulunduğu mühürler Sinope⁵⁷, Tanais⁵⁸, Patara⁵⁹, Aleksandria⁶⁰, Arsinoe⁶¹, Kıbrıs Müzesi⁶² ve Hermitage Müzesi'nde⁶³ görülmektedir.

gül

Ἐπί Ἀριστομάχου ..]

⁴⁷ Brugnone 1986: 38, no. 53.

⁴⁸ Nicolaou 2005: 441, no. 146.

⁴⁹ Kramer 2004: 92, AS 27, taf. 31.

⁵⁰ Ariel 1999: 28, no. 8.

⁵¹ Empereur 1977: 154, no. 516-517.

⁵² Jöhrens 1999: 61, no. 156-157.

⁵³ Lahi 2000: 119, no. 2, abb. 1.

⁵⁴ Cankardeş-Şenol 2016: 342-351.

⁵⁵ Cankardeş-Şenol 2015-II: 398.

⁵⁶ Finkielsztejn 2001: 193, tab. 20.

⁵⁷ Conovici/Garlan 2004: 113-114, no. 28, pl. II.

⁵⁸ Jöhrens 2001: 383, no. 25.

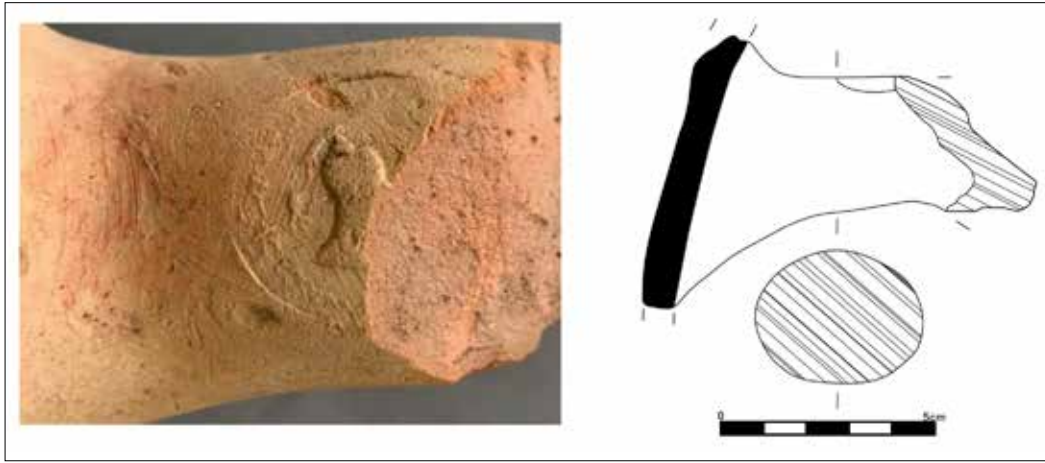
⁵⁹ Dündar 2012: 145, Rh. 58.

⁶⁰ Cankardeş-Şenol 2015-II: 398-406.

⁶¹ Empereur 1977: 34, no. 97.

⁶² Nicolaou 1969: 163, no. 33, pl. 29.

⁶³ Pridik 1917: 24, no. 536.

No 5: Rhodos Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*No 6: Rhodos Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*

B. Üretici Mühürleri

No. 6.

Mühürde üretici Νείλος'un ismi, ay adı Ἀρταμίτιος ile birlikte bulunmaktadır. Crocodilopolis/Arsinoe'de bulunan bir mühürde üretici Νείλος ile yönetici Θεόδωρος II'nin ismi, aynı mühürde birlikte yer almaktadır⁶⁴. Bu ikilinin birlikte olduğu diğer mühürler, Aleksandria Benaki Koleksiyonu'nda da tespit edilmiştir. Bu yöneticinin Period IIc'de MÖ ykl. 203 – ykl. 199 yılları arasında görev yaptığı ileri sürülmektedir⁶⁵. Νείλος'un üretim döneminin belirlenmesinde yönetici Θεόδωρος II'nin görev yılı önem teşkil etmektedir⁶⁶. Üreticinin mühürleri Atina-Pnyks⁶⁷, Paphos⁶⁸, Salamis⁶⁹, Lindos⁷⁰ ve Benaki Koleksiyonu'nda⁷¹ bulunmaktadır.

Νείλος

Ἀρταμίτιου

⁶⁴ Empereur 1977: 98-99, no. 328.

⁶⁵ Finkielsztein 2001: 191, tab. 18.

⁶⁶ Cankardeş-Şenol 2017:231.

⁶⁷ Grace 1956: 142, no. 89.

⁶⁸ Nicolaou 2005: 333-334, no. 262.

⁶⁹ Calvet 1978: 226, no. 34.

⁷⁰ Nilsson 1909: 459, no. 323.

⁷¹ www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF_un-nom.php.

No. 7.

Mühürde üretici Ζήνων I'in ismi bulunmaktadır. Üretici mühürlerinde genellikle gül sembolü kullanmıştır. Ancak bazı örneklerinde yuvarlak formlu mühürün merkezinde monogram da yer almaktadır. Üreticinin faaliyet döneminin belirlenmesinde önemli kriter oluşturan yöneticilerin tamamının Rhodos amphora mühürlerinde ay adı kullanılmaya başlandığı tarih olan MÖ 240 yılından hemen sonra görev yapmış olmaları, Ζήνων I'in bu tarih ve sonrasında üretim gerçekleştirdiğini göstermektedir⁷². Üreticinin amphoralarında yöneticilerden Ἀγλώκριτος (MÖ ykl. 219 – ykl. 211), Ἀρετακλῆς (MÖ ykl. 235), Δαήμεν (MÖ ykl. 233 – ykl. 220), Ἐξάκεστος (MÖ ykl. 234), Εὐκλῆς II (MÖ ykl. 233 – ykl. 220), Καλλικράτης I (MÖ ykl. 233 – ykl. 220), Νικασαγόρας (MÖ ykl. 233 – ykl. 220), Καλλικρατίδας (MÖ ykl. 233 – ykl. 220), Νίκων (MÖ ykl. 233 – ykl. 220), Παυσανίας I (MÖ ykl. 233 – ykl. 220) ve Φιλώνδας'ın (MÖ ykl. 233 – ykl. 220) isimleri tespit edilmiştir. Bu yöneticilerin görev yılları dikkate alındığında üretici Ζήνων I'in MÖ ykl. 235 – ykl. 219-211 yılları arasında faaliyetlerini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır⁷³. Üreticiye ait mühürler

⁷² Cankardeş-Şenol 2000: 418, 509.

⁷³ Nicolaou 2005: 322-324, no. 221; Cankardeş-Şenol 2017, 239.

Atina Agorası⁷⁴, Patara⁷⁵, Paphos⁷⁶, Kition⁷⁷, Tarsus⁷⁸, Aleksandria⁷⁹, Aleksandria Benaki Koleksiyonu⁸⁰, Atina Ulusal Müzesi⁸¹ ve Varşova Müzesi'nde⁸² bulunmaktadır.

Ζήνωνος

Gül

No. 8.

Mühürde üretici Ζήνων Ι'ın ismi bulunmaktadır. Üretici için bkz. No. 7.

[Ζήν]ων[ος]

Gül

No. 9.

Mühürde üretici Δίσκος Ι'ın ismi, Πόντος ay adı ile birlikte yer almaktadır. Δίσκος Ι'ın yöneticilerden Ξενοστρατος (MÖ ykl. 219 – ykl. 211), Ξενοστρατος Ι (MÖ ykl. 210) ve Ἀστυμήδης Ι (MÖ ykl. 204) ile bağlantılı olduğu belirlenmiştir⁸³. Bu yöneticilerin görev yılları, Δίσκος Ι'ın üretim yaptığı dönemin saptanmasında birer kriterdir. Üreticinin faaliyetlerini MÖ ykl. 219-211 – ykl. 204 dolaylarında yaptığı düşünülmektedir⁸⁴. Δίσκος Ι'ın mühürleri Labraunda⁸⁵, Atina Ulusal Müzesi⁸⁶, Atina Agorası⁸⁷, Atina-Pnyks⁸⁸, Tarsus⁸⁹, Akko⁹⁰, Bet-She'an⁹¹, Gezer⁹² ve Tell Atrib'de⁹³ bulunmuştur. Tepebağ buluntusu ile Gezer'deki üreticinin mühürü aynı kalıptan elde edilmiştir.

Π[όν]τος

Δίσκος[ς]

No. 10.

Mühürde üretici Ιόσσων Ι'ın ismi, ay adı Ἀρταμίδιος ile birlikte görülmektedir. Ιόσσων Ι'ın mühürlerinde Dioskur takkesi ve gül sembolleri bulunmaktadır. Dioskur takkesi, üreticinin sık olarak kullandığı bir semboldür. Üreticinin sembol olarak Dioskur takkesi kullandığı mühür örnekleri, Tanais⁹⁴ ve Pergamon'da⁹⁵ mevcuttur. Aleksandria'da bulunan mühürde, yazıtın dört köşesine yıldız ile kurdeleli pilos sembolü yerleştirilmiştir⁹⁶. Bu tarz sembole sahip mühürler, MÖ ykl. 146–108 yılları arasında faaliyet gösteren üretici Διόφαντος'da da saptanmıştır⁹⁷. Aleksandria Benaki Koleksiyonu'ndaki bir mühürde, Dioskur takkesiyle gül birlikte bulunmaktadır⁹⁸. Tanais⁹⁹ ve Benaki Koleksiyonu'nda¹⁰⁰ sembol olarak, Dioskur takkesi ile üzüm salkımı birlikte kaydedilmiştir. Üreticinin bazı mühürlerinde, Pergamon¹⁰¹ ve Paphos'ta¹⁰² olduğu gibi, sadece gül yer almaktadır. Ayrıca üreticinin tercih ettiği semboller arasında miğferin de yer aldığı, Benaki Koleksiyonu çalışmalarında not edilmiştir¹⁰³. Üreticinin bazı mühürleri, MÖ 210-175 yılları arasına tarihlendirilen Pergamon'daki kulenin dolgusundan bulunmuştur. Bu tarih aralığı, Rhodos amphora mühür kronolojisinde Period III'e denk gelmektedir¹⁰⁴. Ancak bu kronoloji üzerine çalışmalar gerçekleştiren Finkielsztein, Period III için MÖ ykl. 198 – ykl. 161 yılları arasını önermektedir¹⁰⁵. Ιόσσων Ι'ın yöneticilerden Ἀρχίδαμος (MÖ ykl. 180 – ykl. 178), Καλλικρατίδης ΙΙ (MÖ ykl. 175 – ykl. 173), Ἀριστων ΙΙ (MÖ ykl. 167 – ykl. 165) ve Ἀριστόδομος ΙΙ (MÖ ykl. 166 – ykl. 164) ile bağlantılı olduğu belirlenmiştir¹⁰⁶. Bu yöneticilerin görev sürelerinden hareketle üretici Ιόσσων Ι'ın MÖ ykl. 180-178 – ykl. 166-164 yıllarında faaliyetlerini gerçekleştirdiği düşünülmektedir¹⁰⁷. Tepebağ buluntusu bu mühür ile Pergamon¹⁰⁸ ve Paphos¹⁰⁹ örnekleri aynı kalıptan elde edilmiştir.

Ιόσσωνος Ἀρταμίδιου

Gül

⁷⁴ Grace 1934: 235, no. 77.

⁷⁵ Dündar 2012: 198-199, Rh 131.

⁷⁶ Nicolaou 2005: 322-324, no. 221; Sztetyllo 2010: 102, no. 87.

⁷⁷ Calvet 1982: 24, no. 49.

⁷⁸ Grace 1950: 144, no. 63.

⁷⁹ Cankardeş-Şenol 2000: 418-419, no. 40; 509, no. 182.

⁸⁰ Elmalı 2015: 170-178.

⁸¹ Jöhrens 1999: 43-44, no. 103.

⁸² Sztetyllo 1983: 84, no. 47.

⁸³ Cankardeş-Şenol 2017: 242.

⁸⁴ Cankardeş-Şenol 2017: 226.

⁸⁵ Säflund 1980: 13, no. 5.

⁸⁶ Jöhrens 1999: 42, no. 98-99

⁸⁷ Grace 1934: 222-223, no. 24-25

⁸⁸ Grace 1956: 143, no. 101

⁸⁹ Grace 1950: 139, no. 5.

⁹⁰ Ariel/Messika 2007: 14, no. 5.

⁹¹ Fitzgerald 1931: 45, no. 6.

⁹² Trehuedic 2016: 85, no. 2, tab II.

⁹³ Sztetyllo 2000: 97-98, no. 69-70.

⁹⁴ Jöhrens 2001: 420, 205.

⁹⁵ Börker/Burow 1998: 47, no. 458.

⁹⁶ Cankardeş-Şenol 2000, 185, no. 82.

⁹⁷ Ariel/Finkielsztein 1994: 202, SAH 41.

⁹⁸ www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php. RF-ΙΑΣΩΝ 01-01.

⁹⁹ Jöhrens 2001: 420, 204.

¹⁰⁰ www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php. RF-ΙΑΣΩΝ 01-06.

¹⁰¹ Börker/Burow 1998: 47, no. 459.

¹⁰² Sztetyllo 1991: 72, no. 123.

¹⁰³ www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php. RF-ΙΑΣΩΝ 01-04.

¹⁰⁴ Börker/Burow 1998: 5-9.

¹⁰⁵ Finkielsztein 2001: 192, tab. 19.

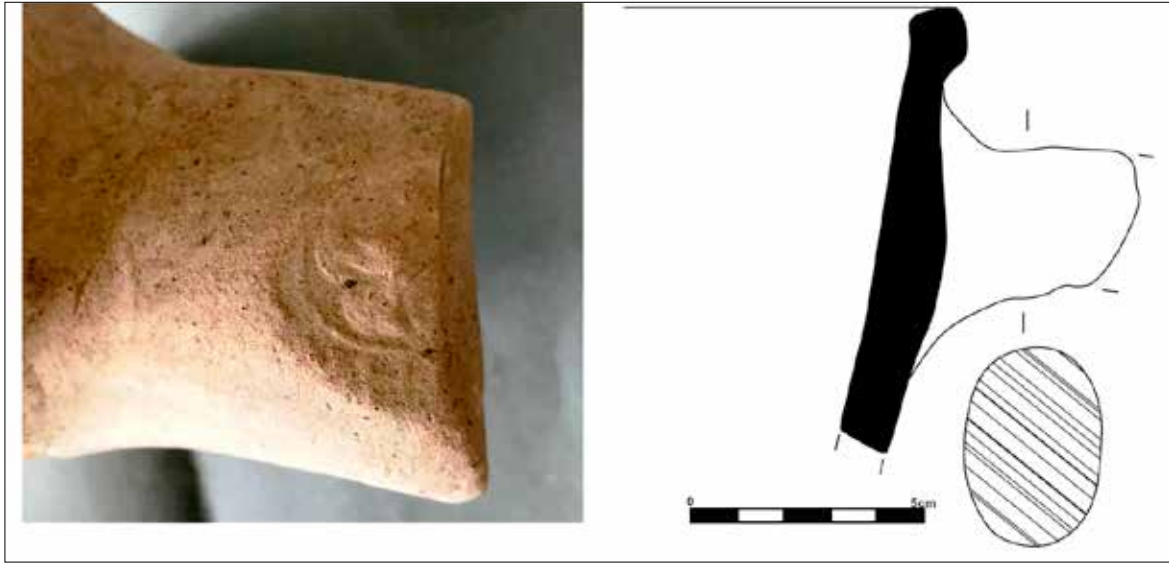
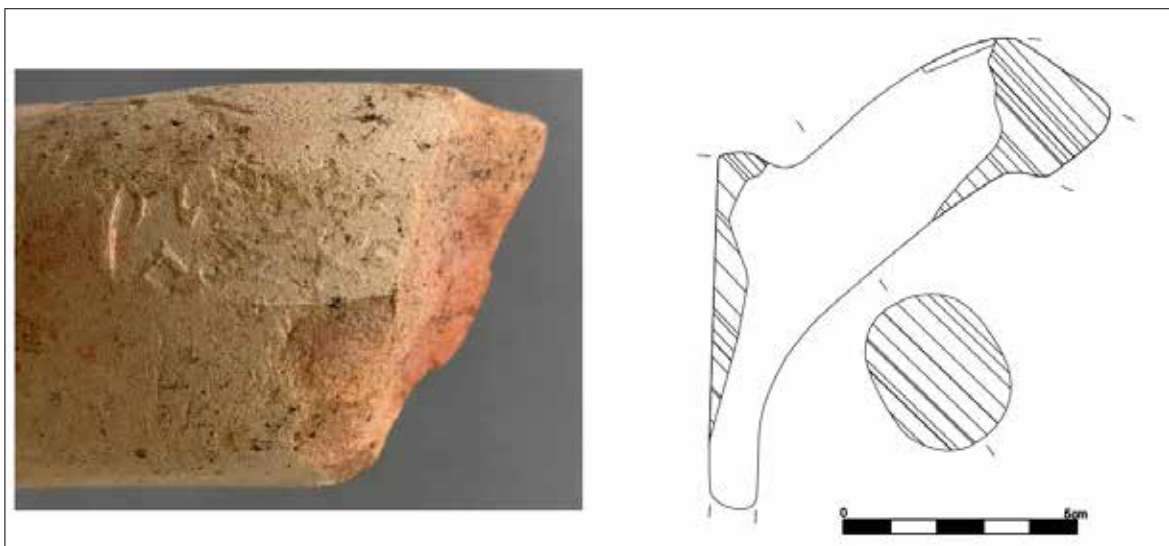
¹⁰⁶ Cankardeş-Şenol 2017: 228; Brugnone 1986: 11, 23, no. 10, 33; Yöneticilerin görev yılı için bkz. Finkielsztein 2001: 192, tab. 19.

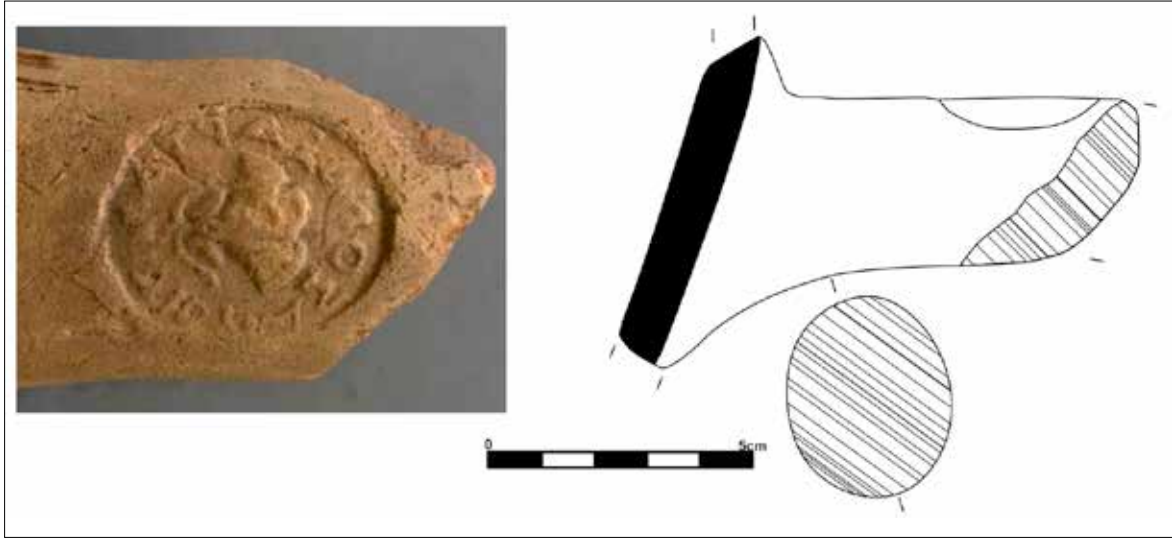
¹⁰⁷ Cankardeş-Şenol 2017: 228.

¹⁰⁸ Börker/Burow 1998: 47, no. 459, taf. 17.

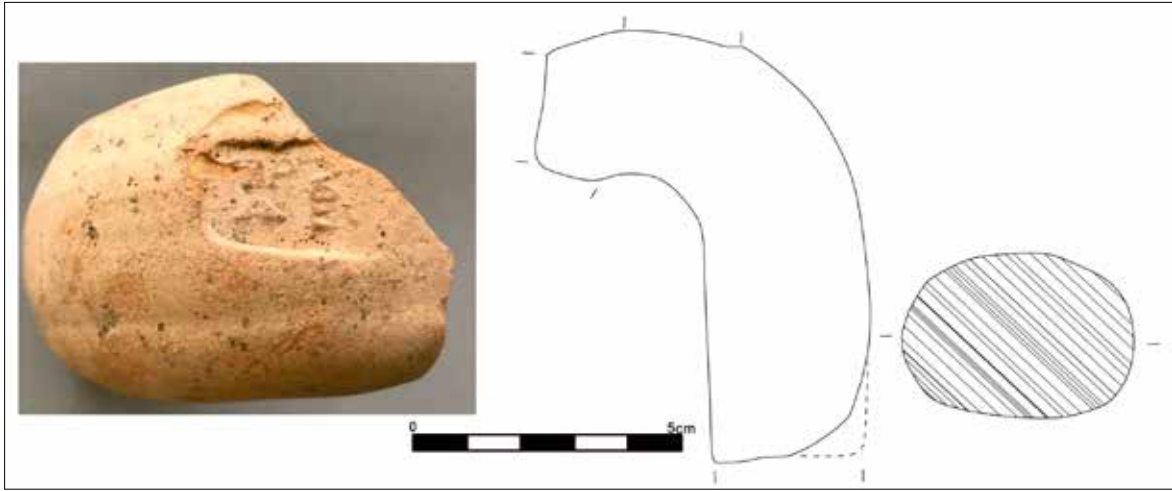
¹⁰⁹ Sztetyllo 1991: 72, no. 123.

ADANA/TEPEBAĞ HÖYÜK AMPHORA MÜHÜRLERİ

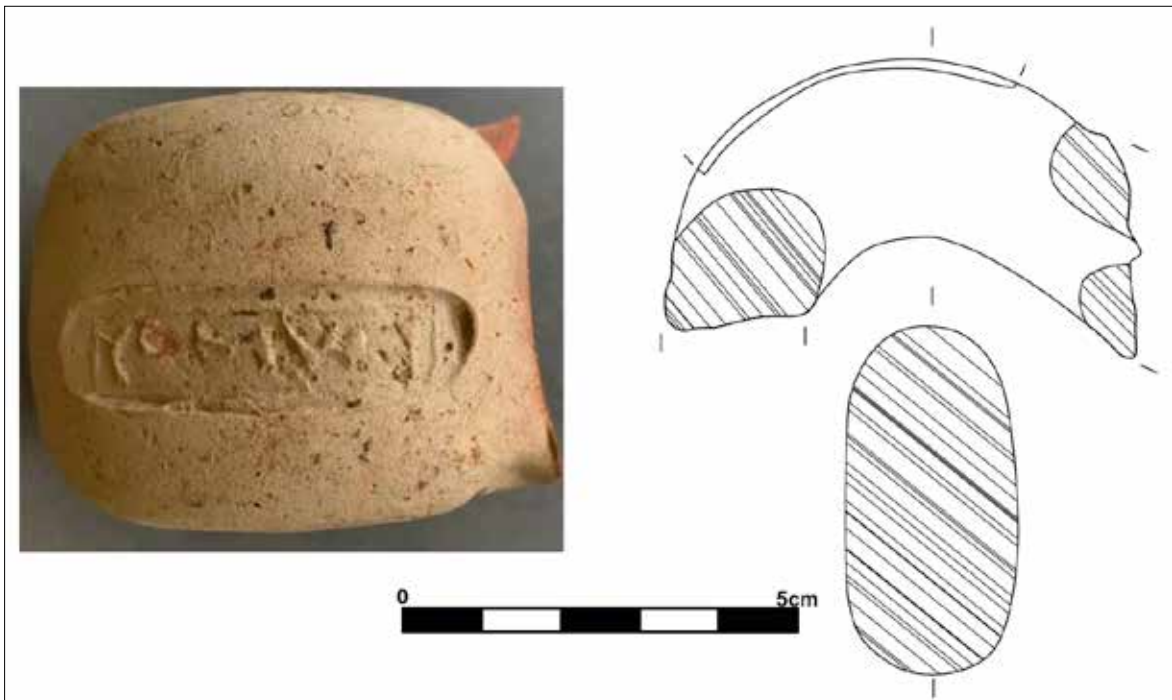
No 7: Rhodes Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*No 8: Rhodes Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*No 9: Rhodes Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*

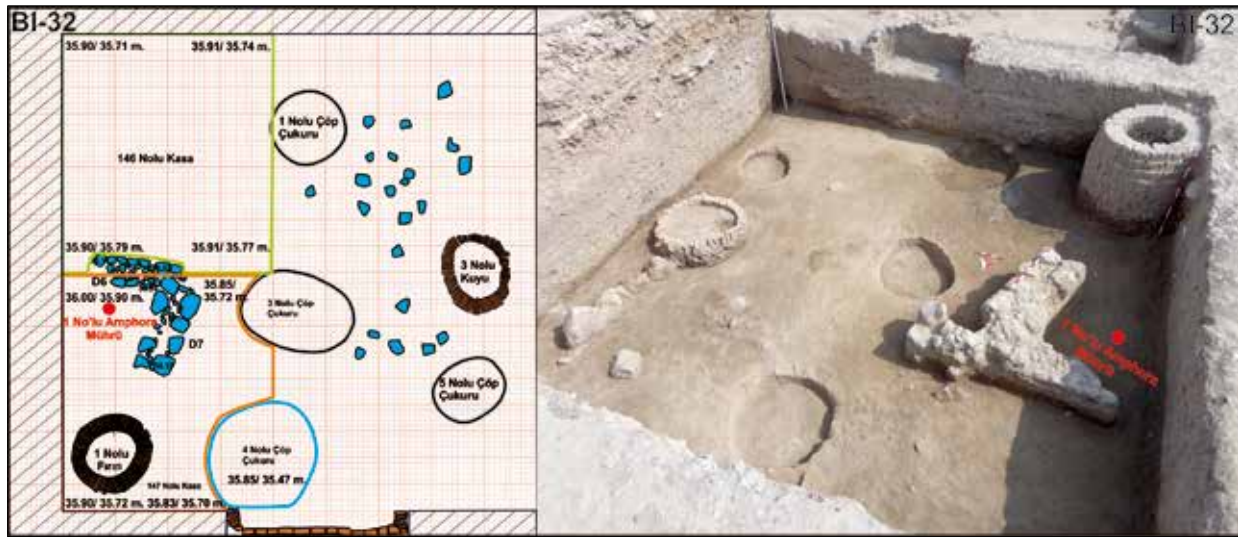
No 10: Rhodos Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*

No 11: Rhodos Amphora Mühürü / *Rhodian Amphora Stamp*

No 12: Kökeni Saptanamayan Amphora Mühürü / *Source Undetectable Amphora Stamp*

Figür 5: 1 Nolu Amphora Mührünün Ele Geçtiği Mimari Tabaka / *The Architectural Layer of the Amphora Stamp No.1*

C. Okunamayan Rhodos Amphora Mührü No. 11.

Kulpun kırık olması ve mühürdeki bazı harflerin tahrip olmasından dolayı yazıt tam olarak çözilememektedir. Kulpun formu, MÖ 3. ve 2. yüzyıllara tarihlenen Rhodos amphoraları ile benzerlik göstermektedir.

Αρ[.....]

Δε[...]

D. Kökeni Saptanamayan Amphora Mührü No. 12.

Mühürde Κῶμος ismi yer almaktadır. Bu isim, çerçeve içine alınmıştır.

Κῶμος

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Tepebağ'da bir adet Knidos, on adet Rhodos ve bir adet de kökeni saptanamayan amphora mühürü tespit edilmiştir. Bu mühürlerden 2, 3 ve 11 nolu mühürler tabaka dışı karışık dolgudan; 4, 5 ve 12 nolu mühürler çöp çukurlarından ele geçmiştir. Geriye kalan altı mühürden 1, 6, 7, 8, 9 ve 10 nolu mühürler ise stratigrafik olarak Hellenistik Dönem tabakasından ele geçmiştir (Fig.10).

1 nolu mühür; BI-32 açmasında Hellenistik Dönem tabakasının en alt seviyesinde üst dönem çukur ve kuyuları tarafından tahrip olan ve bir kısmı korunmuş D6 ve D7 duvarlarının oluşturduğu mekan dolgusunun içinden ele geçmiştir (Fig.5).

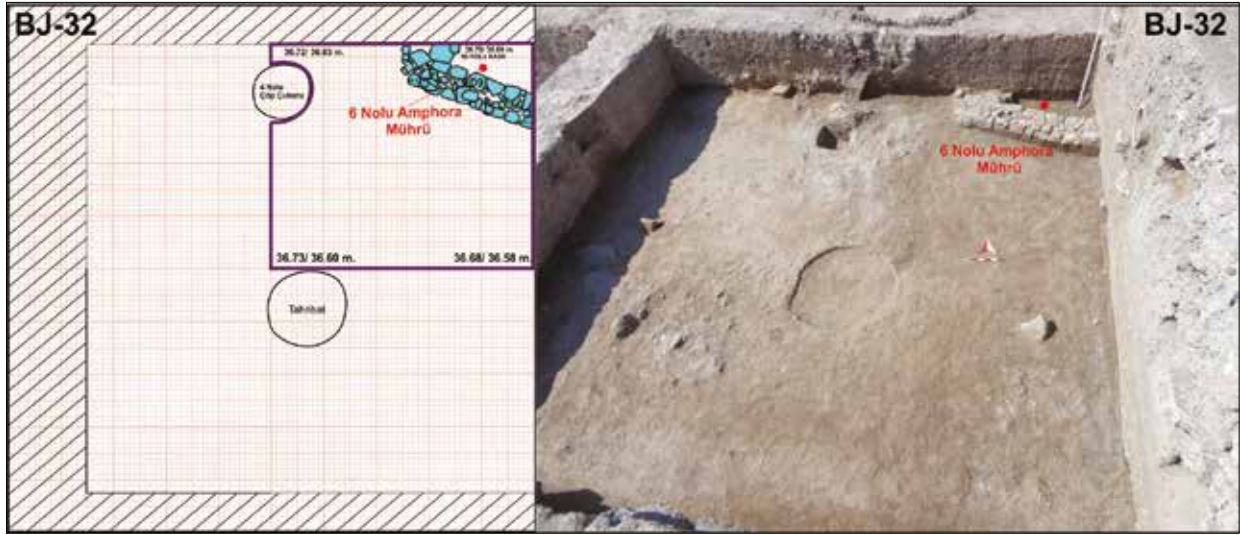
Bir başka mimari dolgu içinden ele geçen mühür ise 6 nolu mühürdür. Bu mühür, BJ-32 açmasının kuzeydoğu köşesinde bir kısmı açığa çıkartılmış olan ve devamı kazılmayan alan içinde kalan mekanın dolgusundan bulunmuştur (Fig.6). 7 ve 8 nolu mühürler ise bu mimarinin bir üst seviyesinde genel derinleşme sırasında ele geçmiştir (Fig.7).

9 ve 10 nolu mühürler ise Hellenistik Dönem tabakasının ilk seviyelerinden ele geçmiştir (Fig.8).

Yapılan çalışmalardan sonra steril dolgudan ele geçen mühürlerin kesitte buluntu derinliklerine göre oturtulduğunda mühürlerin üstten alta doğru stratigrafik bir düzen verdiği anlaşılmıştır (Fig. 9,10).

Amphora ve şarap üretimiyle Hellenistik Dönemde ön plan çıkan Rhodos ve Knidos, deniz yolu ile yapılan ticari faaliyetlerde birbiriyle rekabet etmişlerdir. Akdeniz'in iki önemli üreticisinin ticari aktiviteleri, coğrafi açıdan farklı yönlere doğru gerçekleşmiştir. Knidos, Atina ile Delos'u içine alan kuzey pazarını rota olarak belirlerken, buna karşın Rhodos Doğu Akdeniz pazarına yönelmiştir¹¹⁰. Kilikia Bölgesi'nde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ulaşılan veriler, Korakeison ile Aleksandria Kat Issos arasındaki topraklarda Knidos amphoralarının yoğun olmadığı görülmektedir. Tepebağ'da Knidos kökenli bir amphora mühürü belirlenmiştir. MÖ geç 4. – erken 3. yüzyıla tarihlenen bu mühür ile aynı sembole ve tarihe sahip örnek, Tarsus Gözlükule Höyüğü'nde ele geçmiştir. Bu höyükteki Knidos mühürleri çok az

¹¹⁰ Cankardeş-Şenol 2005: 143.

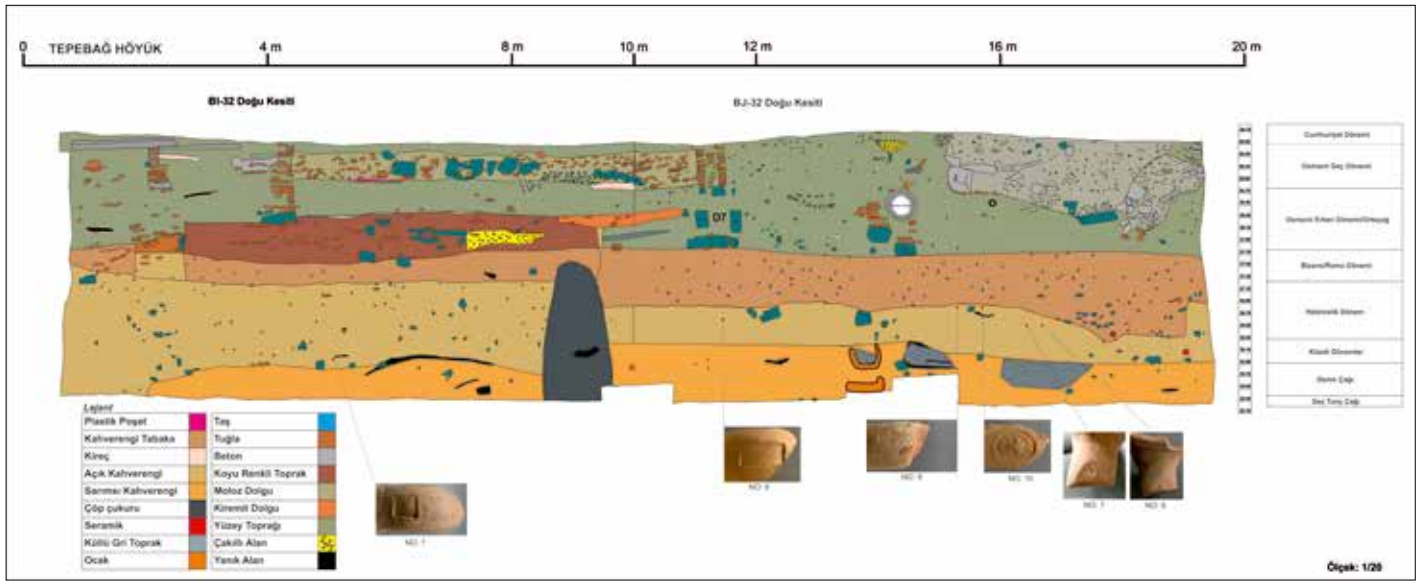
Figür 6: 6 Nolu Amphora Mührünün Ele Geçtiği Mimari Tabaka / *The Architectural Layer of the Amphora Stamp No.6*

Figür 7: 7 ve 8 Nolu Amphora Mühürlerinin Ele Geçtiği Mimari Tabaka / *The Architectural Layer of the Amphora Stamps No.7-8*

Figür 8: 9 ve 10 Nolu Amphora Mühürlerinin Ele Geçtiği Mimari Tabaka / *The Architectural Layer of the Amphora Stamps No.9-10*

Figür 9:Tepebağ Höyük BI-32 ve BJ-32 Açmaları Doğu Profil Çizimi ve Amphora Mühürlerinin Ele Geçtiği Seviyeler / *Tepebağ Höyük BI-32 and BJ-32 Trenches of Eastern Profile Drawing and Levels of Amphora Stamps*

Amphora Mühürleri Stratigrafisi			
Amphora No	Tarih	Derinlik	Buluntu Yeri
2	MÖ c. 263	37.95-37.60	Karışık dolgu
3	MÖ c. 219 – 211	37.60-37.40	Karışık dolgu
11	MÖ 3. ve 2. yüzyıllar	38.80-38.63	Karışık dolgu
4	MÖ c. 173 – 171	36.61-36.53	Çöp çukuru
5	MÖ c. 157 – 155	36.36-36.24	Çöp çukuru
12	-	36.32-36.20	Çöp çukuru
10	MÖ c. 180-178 – 166-164	36.90-36.83	Steril dolgu
9	MÖ c. 219-211 – 204	36.90-36.83	Steril dolgu
6	MÖ c. 203 – 199	36.70-36.60	Steril dolgu
7	MÖ c. 235 – 219-211	36.61-36.53	Steril dolgu
8	MÖ c. 235 – 219-211	36.61-36.53	Steril dolgu
1	MÖ c. 325 – 280	36.00-35.90	Steril dolgu

Figür 10:Tepebağ Höyük Amphora Mühürleri Stratigrafisi / *Tepebağ Höyük Stratigraphy of Amphora Stamps*

sayıdadır¹¹¹. Nagidos'da Knidos amphoraları ve amphora mühürlerinin, sayısal açıdan Rhodos'un gerisinde kaldığı saptanmıştır. Bu kentteki en erkene tarihlenen Knidos amphoraları, MÖ 4. yüzyılın son çeyreği – erken 3. yüzyıla aittir¹¹². Sonuç olarak MÖ geç 4. – erken 3. yüzyıldan itibaren Knidos amphoraları, Kilikia'da görülmekte ve bu kentin bir örneği de Tepebağ'da temsil edilmektedir.

Kilikia'nın batısından doğusuna doğru farklı tarihlere ait Rhodos amphoraları ya da mühürleri, Selinus¹¹³, Nagidos¹¹⁴, Kelenderis¹¹⁵, Diokaisereia¹¹⁶, Olba¹¹⁷, Elaiussa Sebaste¹¹⁸, Soli¹¹⁹, Tarsus Gözlükule Höyüğü¹²⁰, Tepebağ, Magarsos¹²¹, Tatarlı Höyük¹²², Sirkeli Höyük¹²³ ve Kinet Höyük'te¹²⁴ tespit edilmiştir. Bu bölgede kazılarının sayısı artıkça veya konu ile ilgili yayınlar yapıldıkça, listeye yeni kentlerin ya da yerleşim alanlarının ekleneceği şüphesizdir. Tepebağ'daki Rhodos amphora mühürleri, MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreği ile MÖ 2. yüzyılın ortaları arasında tarihlenmektedir. MÖ 145-108 yılları arasında Rhodos'un ticari hacmi üst seviyeye ulaşmıştır¹²⁵. Buna karşın Tepebağ'da bu döneme ait Rhodos amphora mühürleri henüz bulunamamıştır.

Tepebağ kazısında bulunan bu amphora mühürleri, höyük için bazı önemli sonuçları ortaya koymaktadır:

Amphora mühürlerinin Tepebağ Höyüğü'nün Hellenistik Dönemi için arkeolojik ve epigrafik kanıtlardır. Ayrıca Tepebağ ve yakın çevresi için Hellenistik Dönemin izlerini göstermektedir.

Bazı amphora mühürlerinin Tepebağ Höyüğü'nün Hellenistik Dönem stratigrafisini (36.90-35.90 m. aralığı) tarihleyebileceği tespit edilmiştir. Bu seviyeler arasında bulunan seramik, metal ya da plastik eserler gibi arkeolojik buluntularla ele geçen mühürler, tarihlleme kriterleri olarak değerlendirilebilir.

Bu mühürlerden yola çıkılarak, Tepebağ'ın Hellenistik Dönemin önemli üreticilerinden Rhodos'la ilişkisinin varlığından ve olasılıkla Knidos'la da ticari bağlantısının olabileceğinden söz edilebilir.

Günümüzde Akdeniz'e yaklaşık olarak 50 km uzaklıkta yer alan Tepebağ'a Knidos ve Rhodos amphoralarının nasıl ulaştıkları sorusu için, en yakın kıyı kentleri olan Mallos ve Magarsos ile Sarus Nehri önemli çıkış noktalarıdır. Magarsos'da bulunan MÖ 4. yüzyılın sonları – erken 3. yüzyıldan itibaren başlayan farklı formlara ait seramikler, kentin Hellenistik Dönem varlığını göstermektedir¹²⁶. Bu kentteki çalışmalarda ele geçen Hellenistik Döneme ait Rhodos amphora mühürleri, Ovalık Kilikia'nın Rhodoslu tüccarların ticari rotası üzerinde olduklarını ortaya koymaktadır. Mallos'da Arkaik ve Klasik Dönemlere ait olabilecek seramik parçaları ile birlikte Hellenistik Döneme tarihlenen Batı Yamacı kapları ve içe çekik ağızlı kaseler yüzeyde tespit edilmiştir¹²⁷. Mallos ve Magarsos'un Hellenistik Dönem varlıkları, kıydan içeride olan Tepebağ'daki yerleşime amphoraların bu kentler üzerinden aktarılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu aktarımda kara yolu ile birlikte Sarus Nehri'de kullanılmış olabilir.

KATALOG

No: 1

Buluntu Yeri: BI-32/147

Seviye:36.00-35.90

Mühür Formu: Kare

Mühür Ölçüsü: 2.2 x 2.2 cm

Yazıt: Kısaltma.

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6 light red

Yüzey Rengi: 5 YR 7/6 reddish yellow

Katkı Maddesi: Taşçık, yoğun kalker ve mika

No: 2

Buluntu Yeri: BH-33/16

Seviye:37.95-37.60

Mühür Formu: Dikdörtgen

Mühür Ölçüsü: ? x 1.8 cm

Yazıt: İki satır kısaltma yazıt. Ortada üst ve alt satırları ayıran bir yatay çizgi.

Hamur Rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown

Yüzey Rengi: 7.5 YR 6/4 light brown

Katkı Maddesi: İnce taşçık ve kalker

Kalp: RE-KAEΩNYMOΣ 01-RF-EYΦPON-001¹²⁸.

¹¹¹ Grace 1950:147, no. 95-98.

¹¹² Şenol/Aşkın 2007: 260, kat. no. 39; Cankardeş-Şenol/Alkaç 2007: 322, kat. no. 43.

¹¹³ Rauh 2001, 261.

¹¹⁴ Cankardeş-Şenol/Alkaç 2007

¹¹⁵ Tekocak 2012: 308-309, no. 2, res. 4.2.

¹¹⁶ Kramer 2012: 36, no. 473.

¹¹⁷ Özyıldırım/Alkaç 2015: 141-152.

¹¹⁸ Kızıllarslanoğlu/Alkaç 2014: 55-68; Kızıllarslanoğlu/Alkaç 2014: 45-68.

¹¹⁹ Yağcı 2001: 270, res. 6.

¹²⁰ Grace 1950; 135-148; Alkaç vd. 2013: 181-190.

¹²¹ Erhan/Gülşen 2016: 182, res. 4.

¹²² Dündar/Gerçek 2018, 153-174.

¹²³ Hrouda 1997: 295; Novak/Kozal 2104: 432, res. 10.

¹²⁴ Gates 1994: 195, fig. 3.

¹²⁵ Cankardeş-Şenol 2005: 141.

¹²⁶ Şahin 2014: 150.

¹²⁷ Durukan 2017: 361-362, fig. 10a.

¹²⁸ Cankardeş-Şenol 2015-III: 390.

No: 3**Buluntu Yeri:** BI-32/176**Seviye:** 37.60-37.40**Mühür Formu:** Dikdörtgen**Mühür Ölçüsü:** 2.8 x 2.0 cm**Yazıt:** İki satır yatay yazıt.**Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 reddish yellow**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/3 wery pale brown**Katkı Maddesi:** İnce taşçık ve kalker**No: 4****Buluntu Yeri:** BJ-32/59**Seviye:** 36.61-36.53**Mühür Formu:** Yuvarlak**Mühür Ölçüsü:** R. 3.0 cm**Yazıt:** Bir satır dairesel yazıt, harfler dışa doğru yönelmektedir.**Hamur Rengi:** 5 YR 7/4 pink**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/3 very pale brown**Katkı Maddesi:** Az mika**Kalıp:** RE-ΣΥΜΜΑΧΟΣ- 005¹²⁹.**No: 5****Buluntu Yeri:** BI-32/121**Seviye:** 36.36-36.24**Mühür Formu:** Yuvarlak**Mühür Ölçüsü:** R. ca. 3.0 cm**Yazıt:** Bir satır dairesel yazıt, hilal şeklinde sigma, harfler dışa doğru yönelmektedir.**Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 reddish yellow**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/3 very pale brown**Katkı Maddesi:** İnce kum ve yoğun kalker**No: 6****Buluntu Yeri:** BJ-32/96**Seviye:** 36.70-36.60**Mühür Formu:** Dikdörtgen**Mühür Ölçüsü:** 3.0 x 1.2 cm**Yazıt:** İki satır yatay yazıt.**Hamur Rengi:** 5 YR 6/6 reddish yellow**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/4 very pale brown**Katkı Maddesi:** Az kalker**No: 7****Buluntu Yeri:** BJ-32/59**Seviye:** 36.61-36.53**Mühür Formu:** Yuvarlak**Mühür Ölçüsü:** R. ca. 2.2 cm**Yazıt:** Bir satır dairesel yazıt, harfler içe doğru yönelmektedir.**Hamur Rengi:** 7.5 YR 6/4 light brown**Yüzey Rengi:** 7.5 YR 7/3 pink**Katkı Maddesi:** İnce taşçık ve mika**No: 8****Buluntu Yeri:** BJ-32/59**Seviye:** 36.61-36.53**Mühür Formu:** Yuvarlak**Mühür Ölçüsü:** R. ca. 2.2 cm**Yazıt:** Bir satır dairesel yazıt.**Hamur Rengi:** 7.5 YR 7/4 pink**Yüzey Rengi:** 7.5 YR 7/4 pink**Katkı Maddesi:** Mika**No: 9****Buluntu Yeri:** BJ-32/46**Seviye:** 36.90-36.83**Mühür Formu:** Dikdörtgen**Mühür Ölçüsü:** ? x 1.2 cm**Yazıt:** İki satır yatay yazıt.**Hamur Rengi:** 5 YR 6/6 reddish yellow**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/4 very pale brown**Katkı Maddesi:** Mika**Kalıp:** RF-ΔΙΣΚΟΣ 01-ΠΑΝΑΜΟΣ-004¹³⁰.**No: 10****Buluntu Yeri:** BJ-32/46**Seviye:** 36.90-36.83**Mühür Formu:** Yuvarlak**Mühür Ölçüsü:** R. ca. 3.2 cm**Yazıt:** Bir satır dairesel yazıt, harfler içe doğru yönelmektedir.**Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 reddish yellow**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/4 very pale brown**Katkı Maddesi:** Mika**Kalıp:** RF-ΙΑΣΩΝ 01-ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΣ-001¹³¹.¹³⁰ http://www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php; Trehuedic 2016: 85, no. 2, tab II.¹³¹ http://www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php; Börker/Burow 1998: 47, no. 459, taf. 17; Sz-¹²⁹ Cankardeş-Şenol 2016: 351.

No: 11**Buluntu Yeri:** BH-33/3**Seviye:** 38.80-38.63**Mühür Formu:** Dikdörtgen**Mühür Ölçüsü:** ? x 1.5 cm**Yazıt:** İki satır yatay yazıt.**Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 reddish yellow**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/3 very pale brown**Katkı Maddesi:** İnce taşçık, kalker**No: 12****Buluntu Yeri:** BJ-32/77**Seviye:** 36.32-36.20**Mühür Formu:** Dikdörtgen**Mühür Ölçüsü:** 4.0 x 1.2 cm**Yazıt:** Çerçeve içine alınmış bir satır yatay retrograd yazıt.**Hamur Rengi:** 2.5 YR 6/8 light red**Yüzey Rengi:** 10 YR 8/3 very pale brown**Katkı Maddesi:** Kum ve yoğun mika**İndeks (Rh. Rhodos; Kn.: Knidos; Yö.: Yönetici; Ür.: Üretici)****Yönetici ve Üretici İsimleri**

Ἀριστομάχος I, Rh., ep., 5

Δίσκος I, Rh., ür., 9

Εὐφρων, Rh., ür., 2

Ζήνων I, Rh., ür., 7-8

Ἰάσων I, Rh., ür., 10

Κλεώνυμος I, Rh., ep., 2

Κῶμος, 12

Νεῖλος, Rh., ür., 6

Πασικράτης, Kn., ep., 1

Σύμμαχος, Rh., ep., 4

Φιλωνίδας, Rh., ep., 3

Rhodos Ay İsimleri

Ἀρταμίτιος, 6, 10

Πάναμος, 9

Semboller

Gül, 4-5, 7-8, 10

Prüva, 1

KAYNAKÇA

ADAMSCHECK, B. 1979

The Pottery, Stamped Amphora Handles, Kenchreai, Eastern Port of Corinth. Leiden.

ALKAÇ, E. / DURUGÖNÜL, S. / GÖKÇAY, B. 2013

“Tarsus Köylügarajı Mezar Yapısı ve Jeofizik Çalışmaları”, *II Tarsus Kent Sempozyumu*. Tarsus, 15-17 Kasım 2012:181-190.

ARIEL, D. T. 1999

“Stamped Amphora Handles from Giv’at Yasaf (Tell Er-Ras)”, *ATIQT XXXVII*: 25-30.

ARIEL, D. T./ FINKIELSZTEJN, G. 1994

“Stamped Amphora Handles”, *Tell Anafa I: Report on Ten Years of Excavation at a Hellenistic and Roman Settlement in Northern Israel. The Hellenistic and Roman Pottery: The Plain Wares, and The Fine Wares* (Ed. S. YKL. Herbert). Michigan: 193-240.

ARIEL, D. T./ MESSIKA, N. 2007

“Finds from the Hellenistic ‘Favissa’ at ‘Akko-Ptolemaios’”, *ATIQT 57*: 11-20.

AVRAM, A. 1988

“Anfore si Tigle Stampilate din Collectia Dr. Horia Slobozianu”, *SCIIVA 39.3*: 287-313.

BECKER, P. 1855

“Über die im Südlichen Russland Gefundenen Henkelinschriften auf Griechischen Thongefassen”, *Mélanges Gréco-Romains, Tome I (1849-1855)*: 416-521.

BÖRKER, YKL. / BUROW, J. 1998

Die Hellenistischen Amphorenstempel aus Pergamon (Ed. W. Radt). *Pergamenische Forschungen*, Band 11, Teil II.

BÖRKER, YKL. 1986

“Die Herkunft der Schiffsbug-Stempel”, *BCH Supplements XIII, Recherches Sur les Amphores Grecques*: 474-477.

BRUGNONE, A. 1986

“Altri bolli dalla necropoli di Lilibeo”, *ΚΩΚΑΛΟΣ XXXII*: 1-19-19-113.

CALVET, Y. 1972

“Les timbres amphoriques (1965-1970)”, *Salamine de Chypre III*: 1-105.

CALVET, Y. 1978

“Timbres amphoriques de Salamine (1971-1974)”, *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*, Nicosia: 222-234.

CALVET, Y. 1982

Les Timbres Amphoriques, *Kition-Bamboula I*. Paris.

CANARACHE, V. 1957

Importul Amforelor Stampilate la Istria. Bucarest.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2000

İskenderiye Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2005

“Amphora Mühürlerinin Köken ve Sosyal Statünün Belirlenmesindeki Etkileri ve Kent Lokalizasyonunun Tespitine Katkıları”, *OLBA XII*: 139-164.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2015-I

“Early Cnidian Amphora Exports to Alexandria, Egypt”, *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, British Archaeological Reports* (Eds. E. Lafli/S. Patacı). Int. Series 2750. Oxford: 169-192.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2015-II

Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Volume 1, Eponyms A, EtAlex 33. Alexandrie.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2015-III

Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Volume 2, Eponyms B to K, EtAlex 37. Alexandrie.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2016

Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Volume 3, Eponyms L to S, EtAlex 39. Alexandrie.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2017

Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Satmps Volume 4, Eponyms T to X, EtAlex 39. Alexandrie.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. / ALKAÇ, E. 2007

“Nagidos’da Ele Geçen Amphora Mühürleri: Rhodos, Knidos, Kıbrıs ve Lokal Üretimler”, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*. NAGIDOS (Ed. S. Durugönül), *Adalya Supplement* 6. İstanbul: 297-344.

CANKARDEŞ-ŞENOL, G. / CANOĞLU, E. 2009

“Mısır Alexandria Greko-Romen Müzesi’nde Bulunan Düğme Formlu Mühürler”, *Arkeoloji Dergisi XIV*: 109-164.

CONOVICI, N. / GARLAN, Y. 2004

“Les timbres amphoriques etrangers trouves à Sinope (1)”, *Anatolia Antiqua XII*: 105-122.

DOĞER, E. 1994

“Rodoslü Çömlekçi Hieroteles”, *Arkeoloji Dergisi II*: 195-218.

DOĞER, E. 1997

“Hisarönü/Çubucak Rodos Amphora Atölyeleri Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 18-2*. Ankara: 235-254.

DUNDAR, E. / GERÇEK, A. 2018

“Imported Hellenistic Stamped Amphora Handles from Tatarlı Höyük (in the Province of Adana-Turkey)”, *Gephyra 15*: 153-174.

DURUKAN, M. 2017

“Yeni Veriler Işığında Mallos, Magarsos ve Antiokheia Ad Pyramos Problemi”, *Olba XXV*: 345-380.

DÜNDAR, E. 2012

Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik, Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Antalya.

ELMALI, G. 2015

Erken Dönem Rhodos Amphora Üreticileri (M.Ö. 4. Yüzyılın Sonu- 3. Yüzyılın Başı), (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi). İzmir.

EMPEREUR, J. Y. 1977

Catalogue des Timbres Amphoriques de Medinet-El-Fayoum (Crocodilopolis-Arsinoe). Paris.

- EMPEREUR, J. Y. 1990
“Η Χρονολόγηση Των Ροδιακών Αμφορέων Στην Ελληνιστική Περίοδο”, *ANATYPO*: 199-209.
- ENER, K. 1993
Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış. Adana.
- ERHAN, F./GÜLŞEN, F. 2016
“Magarsus Kazısı 2013-2015”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2:175-190
- FINKIELSZTEJN, G. 2001
Chronologie Détaillée et Révisée des Éponymes Amphoriques Rhodiens, de 270 à 108 av. J.-YKL. Environ: Premier Bilan.
- FITZGERALD, G. M. 1931
Beth-Shan Excavations 1921-1923. The Arab and Byzantine Levels. Philadelphie.
- GATES, H. 1994
“1992 Excavations at Kinet Höyük (Dörtyol/Hatay)”, 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara*: 193-200.
- GETOV, L. 1998
“Ranni Rodoski Eponimni Peçati Ot Kabile”, *ARHEOLOGIA*: 22-26.
- GİRGİNER, K.S. 2000
“Tepebağ Höyük (URUAdaniia) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti miydi?”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (Eds. E. Artun/S. Koz). İstanbul: 70-85.
- GRACE, V. 1934
“Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932”, *HESPERIA* 3/3: 197-310.
- GRACE, V. 1950
“The Stamped Amphora Handles”, *Excavations at Gözlükule, Tarsus I* (Ed. H. Goldman). Princeton: 135-148.
- GRACE, V. 1953
“The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps”, *HESPERIA* 22: 116-128.
- GRACE, V. 1956
“Stamped Wine Jar Fragments”, *HESPERIA* 10: 116-189.
- GRAMATOPOL, M. / POENARU-BORDEA, P. 1969
“Amphora Stamps from Callatis and South Dobrudja”, *DACIA XIII*: 127-282.
- HROUDA, B. 1997
“Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük/Südtürkei von 1992-1995”, 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara*: 291-311.
- JÖHRENS, G. 1999
Amphorenstempel Im Nationalmuseum von Athen. Mainz.
- JÖHRENS, G. 2001
“Amphorenstempel Hellenistischer Zeit aus Tanais, Eurasia Antiqua”, *Zeitschrift für Archäologie Eurasiens* 7: 367-479.
- KIZILARSLANOĞLU, A. / ALKAÇ, E. 2014
“Elaiussa’da Ele Geçen Hellenistik Dönem Rhodos Amphora ve Amphora Mühürleri”, *Adalya XVII*: 55-68.
- KIZILARSLANOĞLU, A. / ALKAÇ, E. 2018
“Hellenistic Amphora Stamps From Elaiussa”, *Anatolia Antiqua XXVI*: 45-68.
- KRAMER, N. 2004
“Amphorenstempel und Sonstige Importamphoren”, *Gindaros und Archaeologies eider Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis frühbyzantinische Zeit*: 84-98.
- KRAMER, N. 2012
Keramik und Kleinfunde aus Diokaisereia. Berlin
- LAHI, B. 2000
“Die Transport Amphoren in der Sammlung des Archäologischen Instituts der Universität zu Köln”, *ZPE* 129: 117-128.
- LAWALL, M. L. 2007
“Die Basilika am Statsmarkt in Ephesos, 2. Teil: Funde Klassischer bis Römischer Zeit”, *Forschungen in Ephesos IX/2-3*: 28-57.

LEVI, I. E. / PUGLIESE D. 1961/1962

“Nuove iscrizioni di Iasos”, *ASATENE* 39/40: N.S.23/24, 604-632.

LEVI, I. E. 1964

Olbia, Temenos et Agorai. Varna.

MACALISTER, A.S. 1901

“Amphora Handles With Greek Stamps, From Tell Sandannah”, *Palestine Exploration Fund, Quarterly Statement For 1901*. London.

NICOLAOU, I. 1969

“Stamped Handles of Amphoras in the Paphos Museum, Acquired in 1969”, *RDAC*: 58-164, pl. XXIX-XXX.

NICOLAOU, I. 2005

The Stamped Amphora Handles from the House of Dionysos. Paphos V. Nicosia.

NILSSON, M. P. 1909

Timbres Amphoriques de Lindos. Publiés avec une Étude sur les Timbres Amphoriques Rhodiens. Copenhagen.

NOVAK, M./KOZAL, E. 2014

“Sirkeli Höyük 2012 Yılı Çalışmaları”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 428-442.

ÖZYILDIRIM, M. / ALKAÇ, E. 2015

“Olba Kazısında Ele Geçen Rhodos Amphora Mühürleri”, *Selevcia Calycadnum V*: 141-152.

PRIDIK, E. 1917

Catalogue d'Inventaire des Timbres sur Anses et Cols d'Ampores, Ainsi sur Tuiles, de la Collection de l'Ermitage. Petrograd.

RAMAZANOĞLU, G. 2009

“Adana’da Roma Dönemi Köprüsü: Taşköprü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/1: 305-322.

RAUH, N. 2001

“Dağlık Kilikya Yüzey Araştırma Projesi: 1998 ve 1999 Raporları”, 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 259-272.

SÄFLUND, M. L. 1980

Stamped Amphora Handles Labraunda. Swedish Excavations and Researches II.2. Stockholm.

SCHMALTZ, B. 2016

Die hellenistischen Amphorenstempel von Kaunos. Asia Minor 79.

SZTETYLLO, Z. 1975

“Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises à Alexandrie (1962-1972)”, *Etudes Travaux VIII, TOME 16*: 160-235.

SZTETYLLO, Z. 1983

Les Timbres Céramiques Dans les Collections de Musée National de Varsovie. Varsovie.

SZTETYLLO, Z. 1991

Pottery Stamps (1975-1989), Nea-Paphos IV. Varsovie.

SZTETYLLO, Z. 2000

Tell Atrib 1985-1995, I, Pottery Stamps. Tome 34, Varsovie.

SZTETYLLO, Z. 2010

Pottery Stamps from Nea Paphos (Excavations in 1990-2006), Nea Paphos VI. Varsovie.

ŞAHİN, F. 2016a

“Tepebağ Höyük 2014-2015 Yılı Kazı Çalışmaları”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Erzurum: 191-208.

ŞAHİN, F. 2016b

“Kentsel Arkeoloji Örneği: Tepebağ Höyük”, *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar*. Ankara: 26-39.

ŞAHİN, F. 2017a

“Adana/Tepebağ Höyük Kazısı 2015 Yılı Sonuçları”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı-3*. Edirne: 151-172.

ŞAHİN, F. 2017b

“A New Excavation in the Mediterranean: Adana’s Tepebağ Höyük/Akdeniz Bölgesi’nde Yeni Bir Kazı: Adana-Tepebağ Höyük”, *ANMED 15*: 1-10.

ŞAHİN, R. 2014

“Karataş Burnu Yüzey Araştırmasında Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Keramikleri”, *TÜBA-AR 17*: 143-161.

ŞENOL, A. K. 1995

Erken Knidos Amphoralarında (İ.Ö. III. Yüzyıl) Monogram Mühürler (*Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İzmir.

ŞENOL, A. K./AŞKIN, E. 2007

“Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri”, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları. NAGIDOS* (Ed. S. Durugönül). *Adalya Supplement 6*. İstanbul: 241-297.

TEKOC AK, M. 2012

“Kelenderis Batı Nekropolünden Bir Mezarın Buluntuları Üzerine Değerlendirmeler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 27*: 305-315.

TREHUEDIC, K. 2016

“*Timbres Amphoriques au Pontifical Biblical Institute de Jerusalem*”, *Orientalia 85/1*: 84-88, tab. II-III.

TUNA, N. 1990

“Datça Yarımadasında Hellenistik Dönem Amphora Üretim Merkezleri”, *X. Türk Tarih Kongresi. I. Cilt* Ankara: 348-371.

YAĞCI, R. 2001

“Soli/Pompeipolis Kazıları 1999”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 259-272.

BALIKESİR İLİNE BAĞLI HAVRAN VE BURHANIYE İLÇELERİNDE TESPİT EDİLEN KAYA ANITLARI

ROCK CUT MONUMENTS IN HAVRAN AND BURHANIYE DISTRICTS IN BALIKESİR PROVINCE

Makale Bilgisi

Başvuru: 28 Eylül 2016

Hakem Değerlendirmesi: 5 Ocak 2017

Kabul: 23 Mayıs 2019

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.007

Article Info

Received: September 28, 2016

Peer Review: January 5, 2017

Accepted: May 23, 2019

DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.007

Aslı SAKA *

Anahtar Kelimeler: Kaya Kült Alanı, Edremit Körfezi, Basamaklı Kaya Kült Alanı, Matar, Havran, Burhaniye.

Keywords: Rock Cut Monuments, Edremit Gulf, Step Monuments, Matar, Havran, Burhaniye.

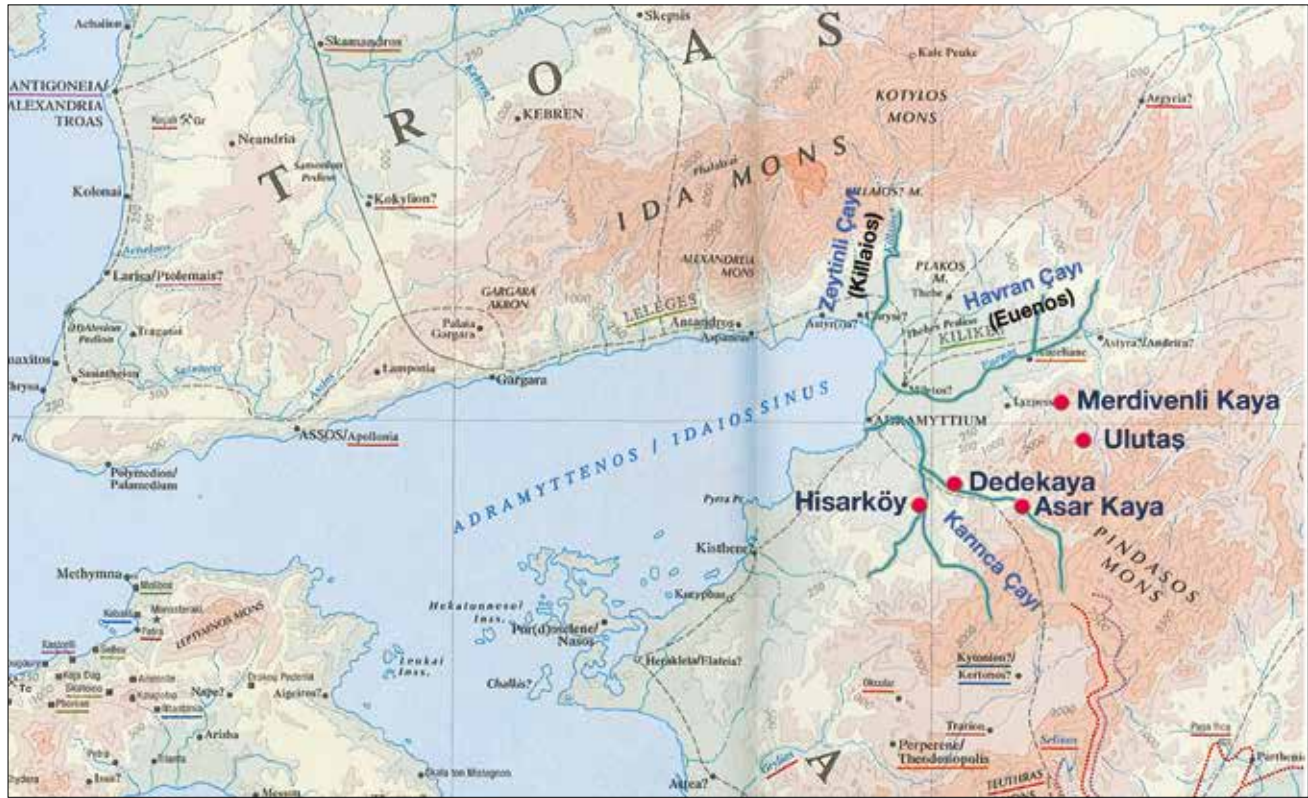
ÖZET

Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Balıkesir il sınırları içerisinde kalan Edremit, Havran, Burhaniye ve Gömeç ilçelerinde 2013-2015 yılları arasında yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda değinilen dört ilçe arasında özellikle Havran ve Burhaniye ilçe sınırlarının doğusunda kaya kült alanlarının varlığı tespit edilmiştir. Kaya kült alanları iki ana grup altında değerlendirilebilir. İlk grup, kalabalık kitlelerin tapınmalarına olanak sağlayacak koşulda düzenlenen kompleks yapılardır. Değinilen yapılar havuz, niş, basamak, libasyon ya da ateş çukurları gibi kaya tapınımına atfedilen birçok farklı tapınım unsurunu bir arada barındırır. Kompleks yapılar özellikle yerleşim yerlerine ve su kaynaklarına yakınlıklarıyla dikkat çekmektedir. İkinci grup ise, yerleşim yerlerinin ve su kaynaklarının uzağında kalan coğrafi alanlarda tespit edilmiştir. İkinci grup kaya kült alanları basamaklardan ve basamakların sonunda platform ve idolden (?) oluşmaktadır. Özellikle Edremit Ovası'na doğudan ve güneydoğudan ulaşım rotaları üzerine yerleştirilen basamaklı ve platformlu kaya kült alanları geniş kitlelerin tapınımına olanak sağlayacak büyüklükte anıtlar değildir. Yapılış amaçları dini ritüellerin yerine getirilmesinden çok hakimiyet sınırının belirlenmesi olmalıdır.

* Dr., Karşıyaka Evrensel Değerler Çocuk Müzesi ve Eğitim Kampüsü, Müze Koordinatörü, İzmir-Türkiye.
E-mail: aslis@karsiyakacocukmuzesi.com, aslsaka@hotmail.com

ABSTRACT

Balıkesir Province is located on the northwestern side of Turkey. The survey project was hold in four districts, Edremit, Havran, Burhaniye and Gömeç, on the borders of the province. Survey project is determined that there are important rock-cut monuments especially in the eastern borders of Havran and Burhaniye districts. Rock-cut monuments can be evaluated within two different groups. First one is complex monuments. They are located near settlement area and water sources. They supply adequate space for mass populations. Implementations like shafts, basins, niches and steps can be seen together in these complex rock cut monuments. Second group located far from the ancient settlements and water sources. They have not enough space to worship of mass groups. Located on the eastern and southern borders of Edremit Plain. They are arranged with steps and platforms. Platforms have idol (?) like bolsters. The purpose of these kind of monuments must have been indicating the hegemony areas of the plain rather than worship.

Resim 1: Edremit Körfezi Genel Haritası ve Kaya Kült Alanları Lokasyonu / General Map of Edremit Gulf and Detail Locations of Rock-Cut Monuments.

Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Balıkesir ili, yüz ölçümü büyüklüğü bakımından yaklaşık 14.299 km² ile ülkenin 13. sırasında yer alır. İl, kuzeyde Marmara Denizi, güneyde İzmir ve Manisa illeri, batıda Ege Denizi, doğuda ise Bursa ve Kütahya illeri ile komşudur. İlin genelinde Akdeniz iklimi hâkim iken, kuzey kesiminde Karadeniz iklimi etkisini göstermektedir. İklimsel çeşitlilik il sınırları içerisinde yetişen tarım ürünlerinin çeşitliliğini de etkilemektedir. İlin genel geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. İl sınırları içerisinde alüvyon bakımından zengin dört ova yer alır, bu ovalar sırasıyla Gönen, Balıkesir, Susurluk ve Edremit ovalarıdır.

Makalemizin konusunu oluşturan araştırma alanı Edremit Ovası içerisinde yer alır. Ovanın batısı Edremit Körfezi, doğu ve güneydoğusu Madra ve kısmen Kaz Dağları ile sınırlıdır. Çalışma alanının sınırları ile ilgili daha detaylı bir bölgesel tanımlama yapmak gerekirse makalenin konusunu oluşturan alan, kuzeyde Kaz Dağları (İda Dağı), kuzeydoğuda Gürgen Dağı, doğuda Eybek ve Atkayas Dağları ve Havran ilçesi ile çevrilidir. Burhaniye ilçesi ve Madra Dağları çalışma alanının güneydoğu sınırını oluşturur. En güneyde ise Gömeç ilçesi alanın güney sınırını belirler. Batısında ise Edremit Körfezi yer almaktadır¹. Ova doğal bir grabendir². Bahsi geçen doğal grabenin şekillenme

süreci Holosen Dönem ile başlar ve Postglasial Dönem ile son bulur³. Edremit Ovasını besleyen üç ana su kaynağı bulunmaktadır. Bunlar, kuzeyden güneye doğru sırasıyla Zeytinli Çayı, Havran Çayı ve Karınca Çayı'dır. Değinilen bu üç ana su kaynağının dışında özellikle Kaz Dağı'ndan Edremit Körfezi'nin kuzeyine akan irili ufaklı pek çok küçük kaynak daha bulunur. Kaz Dağı'ndan körfezin kuzeyine akan irili ufaklı su kaynakları körfezin kuzeyinde pek çok dağ eteği düzlüğü oluşturur⁴. Fakat yukarıda da değinildiği gibi ana su kaynakları Zeytinli, Havran ve Karınca çaylarıdır (Res. 1).

Antik dönemde ova Thebe Ovası olarak bilinmekteydi (Strabon: XIII, 1.49). Antik kaynaklara göre Thebe Ovası olarak adlandırılan alan Mysia ve Troas bölgelerinin arasında, sınırda yer almaktadır. Coğrafi bölge ile ilgili fiziki ve tarihi bakımdan en temel bilgiler Homeros, Strabon, Herodotos ve Plinius gibi antik yazarlardan elde edilmektedir. Homeros'un Thebe ve yakın çevresi ile ilgili verdiği bilgilerden yola çıkarak, Tunç Çağı'nda bölgenin hem politik hem de coğrafi özellikleri ile ilgili fikir edinme imkânı elde edilmektedir (Homeros: I, 37-39; II, 691; XX, 187-194).

¹ Koçman 2007: 86-87.

² Yaltrak 2006: 94.

³ Bilgin 1969: 252.

⁴ Mutluer 1990: 8.

Son yıllarda, bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, çalışma alanının en erken yerleşim safhasının Neolitik Çağ ile başladığını göstermektedir⁵. Çalışma alanı içerisinde, değinilen erken dönem bulguları İnkayası ya da İnönü Mağaraları olarak adlandırılan bölgeden elde edilmektedir. İnkayası ya da İnönü olarak adlandırılan bölge, Edremit Ovası'nın doğusunda bulunan Havran ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, değinilen alan ve civarında Neolitik Çağı takip eden Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı ile ilintili yerleşim yerlerinin sayılarında istikrarlı bir artış olduğu gözlemlenmiştir⁶. Ovada tespit edilen yerleşim yerlerinin sayılarında gözlemlenen istikrarlı artışın Klasik Dönem'e kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda çalışma alanı içerisinde kalan bölgelerde Klasik Dönem'de yerleşim yerlerinde bir boşluk olduğu, sayılarının azaldığı tespit edilmiştir⁷. Klasik Dönem içerisinde bölgenin kentleşme sürecinin sekteye uğraması Anadolu'nun diğer bölgelerinde de karşılaşılan tarihi süreçlerden ayrı değerlendirilmemelidir. Değinilen dönemde Persler'in Anadolu'da kurdukları etkin hâkimiyet, yerleşim yerlerini olumsuz etkilemiş ve coğrafyalar üzerindeki kentleşme süreçlerini sekteye uğratmıştır. Kent ve kırsal kontrol altına almak isteyen Persler ele geçirdikleri bölgelerde yandaş tyranlar ile beraber oluşturdukları garnizonlara yerli halkı yönlendirerek bölgenin demografik yapısını değiştirmiş ve uzun zaman önce oluşturulan yerleşim yerlerinin etkinliğini kaybetmelerine neden olmuşlardır⁸. Dolayısıyla Edremit Körfezi'nin de Pers istilasından olumsuz yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Klasik Dönem boyunca etkin ve zengin yerleşim yerlerinin sayıları yerli halkın muhtemelen bölgede oluşturulan garnizonlara taşınmasından dolayı azalmıştır.

Gerçekleştirilen yüzey araştırması sonuçları Hellenistik Dönem ile beraber yerleşim yeri sayılarının arttığını ve Hellenistik Dönem sonunda yerleşim alanlarının sayısında keskin bir azalma yaşandığını göstermektedir⁹. Hellenistik Dönem'in getirdiği refah ile yeniden canlanan Edremit Ovası, Hellenistik Dönem'in sonuna doğru Mithridates savaşlarından olumsuz etkilenmiş ve bu sebepten dolayı tarihsel sürecin getirdiği olumsuzluklar neticesinde yerleşim yerlerinin sayılarında azalma yaşanmış olmalıdır¹⁰.

Makalenin konusunu oluşturan coğrafi alan Balkanlar'dan Anadolu'nun içlerine kadar uzanan bir geçiş güzergâhı üzerinde yer almaktadır¹¹. Tarihsel süreç içerisinde bölgenin, stratejik konumundan dolayı, olumlu ya da olumsuz yönde etkilendiği gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve sistematik kazılar ile ortaya konmaktadır. Bölgenin Balkanlar ile Anadolu'yu birbirine bağlayan rota üzerinde yer alması yerleşim yerlerinde gözlemlenen değişikliklerin yanı sıra inanç ve ayinler bakımından da yeni gelenlerden etkilendiğini düşündürmektedir. Özellikle Homeros gibi şairlerin epik destanlarından elde edilen bilgilerden yola çıkarak bölgenin Tunç Çağı'nda göç dalgalarından etkilendiği anlaşılmaktadır (Homeros: II, 815-816, 861-864; III, 181-190, 398-401; X, 462-431; XVIII, 288-292; XXIV, 543-547).

Homeros'un dışında Herodotos ve Strabon gibi antik yazarlar da Balkanlardan gelen göç dalgaları ile ilgili bilgiler sağlamaktadır (Strabon: XII, 4-6; Herodotos: VII, 73). Bölgenin Balkanlardan gelen göç dalgası ile ilintisi antik yazarlarca soyut olarak desteklenmektedir. Soyut bilgilendirmenin yanı sıra son zamanlarda çalışma alanı içerisinde gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucu elde edilen "Barbar Malı" seramik mal gruplarının varlığı, antik yazarların verdikleri bilgileri onaylayacak niteliktedir¹². Edremit Ovası'nda Kadıköy mahallesinde yer alan Mandıra Tepe üzerinde tespit edilen seramik buluntular MÖ 2. binyıla tarihlendirilen ve "Barbar Malı" olarak adlandırılan seramik mal grupları arasında yer almaktadır¹³. Değinilen seramik mal grubu Balkan Kökenli göçmenlerin bölgede konakladığına işaret etmektedir¹⁴. MÖ 2. binde bölgenin Balkanlardan gelen göçlerden etkilendiğini gösteren tek somut veri seramik örnekler değildir. Edremit Ovası'nda Trakya ve Balkanlar'da da benzerlerine rastlanan kaya kült alanları yer almaktadır.

Kaya kült alanlarını eldeki somut verilerle Balkanlar'dan göçle gelen etnik gruplar ile bağdaştırmak her ne kadar zor olsa da Edremit Ovası'nda tespit edilen kaya kült alanları ile Trakya ve Balkanlar'da tespit edilenler kullanım amaçları ve üslupsal benzerlikleri bakımından karşılaştırılabilir. Edremit Ovası'nda tespit edilen kaya kült alanları, özellikle bölgede Havran ve Burhaniye ilçe sınırı içerisinde yoğunlaşmaktadır.

Edremit Ovası'nın doğusunda yer alan Havran ilçesi, doğuda İvrindi ile sınırlanırken, batısında Edremit ilçesi yer alır, güney sınırını ise Burhaniye ilçesi belirler

⁵ Kökten 1949: 811-829; Özdoğan 1988: 581; Saka 2016: 228-235.

⁶ Saka 2016: 316-327.

⁷ Saka 2016: 316-327.

⁸ Briant 2002:561-563; Berlin 2002: 140-146; Körpe 2010: 130-189.

⁹ Saka 2016: 316-327.

¹⁰ Mela: I, 18; Clarke 1888: 291-319; Polat 2009: 117; Saka 2016: 320.

¹¹ Akurgal 1956: 43-51.

¹² Akurgal 1956: 43-51; Blegen 1958: 178; French/Rutter 1977:111-112; Saka 2016: 116.

¹³ Hüryılmaz 1990: 222-246; Koppenhöfer 1997: 334-337; Saka 2016: 112-118.

¹⁴ Akurgal 1956: 43-51; Blegen 1958: 178; French/Rutter 1977:111-112.

(Res. 1). İlçe sınırları içerisinde yer alan en yüksek dağ 1295m ile Eybek Dağı'dır. Eybek Dağı'nı 1100m ile Şap Dağı takip etmektedir. Edremit Ovası'nın ana su kaynaklarından biri olan Havran Çayı, Şap Dağı'ndan doğar ve Burhaniye kıyısından Edremit Körfezi'ne dökülür.

Havran ilçesi Edremit Körfezi'nin en erken ve en zengin yerleşim yerlerinin tespit edildiği ilçelerin başında gelmektedir. İlçe sınırları içerisinde arkeolojik yerleşim yerlerinin dışında önemli kaya kült alanları da tespit edilmiştir. Havran ilçe sınırları içerisinde kalan önemli kaya kült alanlarının başında Havran'ın 12 km. güneydoğusunda bulunan, Madra Dağı (Pindaros Dağı) üzerinde yer alan bir dağ köyü olan Karalar Köyü gelmektedir.

Karalar Köyü'nün 3.5 km. kuzeybatısında tespit edilen kaya kült alanı bölgenin yerlileri tarafından Merdivenli Kayalar olarak anılmaktadır (Res. 2). Açık hava tapınım alanı üç ana su kaynağına sahiptir. Ana su kaynaklarından ilki büyük kaya kütesinin güneybatısında yer alır ve Koca Ömerli Çayı olarak adlandırılır. Bir diğeri, kaya kült alanının kuzeyinde yer alır ve Salaman Çayı olarak adlandırılır. Tespit edilen üçüncü su kaynağı ise kaya kült alanının batısında yer alır ve Hortaç Dere olarak bilinir. Yekpare kaya kütesi bahsi geçen bu üç su kaynağının ortasında yer almaktadır. Kaya tapınım alanı yekpare kaya kütesinin düzleştirilmiş platformu üzerinde yer almaktadır. Deniz seviyesinde 480m yukarıda bulunan kaya kült alanının düzleştirilmiş platformu yerden 7m yüksekliktedir.

Değinilen ana platforma yaklaşık 12 basamaklı bir merdiven ile çıkılır. Merdivenin alt basamakları muhtemelen kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiştir. Dolayısıyla, kaya kült alanının ilk yapım evresinde kaç basamaklı olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Günümüze kadar sağlam biçimde ulaşmayı başaran

Resim 2: Karalar Köyü, Merdivenli Kayalar Kaya Kült Anıtı / Rock-Cut Monument of Merdivenli Kayalar Near Karalar Village (Aslı Saka)

her bir basamak 50 cm genişliğindedir. Yukarıda da değinildiği gibi, kaya kült alanının basamaklar ile çıkılan üst kısmında 10x10m boyutlarında, kare formu bir platform bulunmaktadır. Platform kuzey-güney eksenli şekillendirilmiştir. Düzleştirilmiş platformun güney-güneybatı bölümünde yaklaşık 2.50x2.50m ölçülerinde kare formu, oda düzenlemesi olduğu düşünülen bir alan tespit edilmiştir. Oda düzenlemesinin güneyinde 1m yüksekliğe sahip olan bir duvar yer almaktadır (Res. 3). Duvar, ana kaya kütesi şekillendirilerek ortaya çıkarılmıştır. Güneyde tespit edilen ve korunan uzunluğu neredeyse 1m'yi bulan duvar, doğuda yine ana kaya kütesinin şekillendirilmesi ile oluşan ikinci bir düzenleme ile kesişmektedir. Doğudaki duvar benzeri düzenleme üzerinde tespit edilen 8x8 cm ölçülerindeki beş delik, 2.50x2.50m ölçülere sahip olan alanın ahşap bir duvar ile, doğuda yer alan diğer oda düzenlemesinden ayrıldığını düşündürür. Dikme delikleri, alanın ilk kullanım evresinde ahşap çatı ve duvarlar ile kapatılmış olduğuna işaret eder.

Oda düzenlemesinin kuzeyinde 80 cm yüksekliğe, 50 cm genişliğe sahip olan bir idol yer almaktadır (Res. 3). İdol yarım daire formudur. Ana idolün her iki yanında yine yarım daire formu destekler yer almaktadır. İdolün yüzeyi düzdür, kazıma ya da kabartma biçiminde bir bezemeye sahip değildir. Oda düzenlemesinin kuzey sınırını oluşturan idolün doğusu, odaya girişin sağlandığı eşik olmalıdır.

Resim 3: Merdivenli Kayalar Ana Dini Seremoni Alanı ve Kuyu / Merdivenli Kayalar Main Ritual Area and Shaft (Aslı Saka)

Eşik üzerinde tespit edilen kenet delikleri muhtemelen kült alanının ilk kullanım evresinde ahşap bir kapıya ya da paravana sahip olduğuna işaret etmektedir. Yan yana iki odadan oluşan bir düzenlemeye sahip olan kült alanı bu yönüyle Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyulu kült alanları düzenlemelerini andırır¹⁵. Benzerlerinde de törenin gerçekleştiği bir ana alan ve o alana açılan yan mekânlar yer almaktadır. Yan mekânlar tören

¹⁵ Tüfekçi Sivas 1999: 84, 94, 111-112.

hazırlıklarının yapıldığı odalar olabileceği gibi Roma Dönemi'nde Kybele'nin eşlikçisi için düzenlenen ayrı bir oda olma ihtimalini de akla getirmektedir¹⁶.

Platformun kuzeyinde dairesel formda, korunan derinliği 2.20m ve çapı 1.10m olan bir kuyu bulunmaktadır. Merdivenli kayalar üzerinde tespit edilen kuyunun benzerlerinin Phryg Vadisi'nde de bulunduğu gözlenmektedir¹⁷. Fakat Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyular ile Edremit Körfezi kaya kült alanlarında tespit edilen kuyular birtakım farklılıklar sergilemektedir. Bu farklılıkların başında kuyuların derinlikleri ve şekilleri gelmektedir. Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyular ile Edremit Körfezi'nde bulunan kaya kült alanlarındaki kuyuların derinlikleri karşılaştırıldığında daha sığ olduğu gözlemlenmiştir¹⁸. Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyular form bakımında kare ve dikdörtgen iken Merdivenli Kayalar kaya kült alanında bulunan kuyu dairesel formdur. Form yönünden kuyunun en yakın benzerine Düver'de tespit edilen kaya tapınım alanında rastlanmıştır¹⁹. Düver'de tespit edilen kaya kült alanının da eşikler ve duvarlarla birbirinden ayrılan iki odaya sahip olduğu ve odalardan birinde bir kuyunun yer aldığı görülmektedir²⁰.

Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyuların bir diğer farkı da platformun yer aldığı ana kaya kütesinin yan yüzlerinden herhangi birine oyulmuş olan niş ile aynı aks üzerinde yer almasıdır²¹. Merdivenli Kayalar kaya kült alanında, yekpare kaya kütesinin her bir yan yüzü incelenmiş fakat bir nişe rastlanmamıştır. Dolayısıyla kuyu ile aynı aks üzerinde yer alan nişin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Merdivenli Kayalar kaya kült alanının ana tapınım platformundan başka, açık hava tapınım alanının yakınında üç farklı açık hava tapınım alanı daha yer almaktadır (Res. 4). İlki Merdivenli Kayalar kaya kült alanının yaklaşık 100m kuzeyinde, platformun bulunduğu ana kayanın taban seviyesinde yer alır. İkincil derecede öneme sahip olduğu düşünülen açık hava tapınım alanı, dikdörtgen şeklinde, kayaya oyulmuş oda formunda, 240x60 cm boyutlarındadır. Basamağın derinliği 20 cm'dir ve kuzeybatı güneydoğu akslıdır. Kaya kült alanının üç tarafı kapalıdır sadece batıya bakan yüzü açıktır. Kayaya oyularak ortaya çıkarılan yan duvarlar, güney kuzey eksenindedir. Tapınım alanının en yüksek duvarı doğu duvarıdır. Tapınım alanının en yüksek duvarı olan doğu duvarı ve kademeli olarak batıya

Resim 4: Merdivenli Kayalar İkinci Kaya Kült Alanı / Merdivenli Kayalar Second Ritual Area (Aslı Saka)

doğru alçalan kuzey ve güney duvarların üzerinde dikme deliklerinin yer aldığı gözlemlenmektedir. Yaklaşık 10 cm çapa sahip olan bu delikler 6-5 cm arasında değişen derinliğe sahiptir. Dolayısıyla alanın üstünün ilk kullanım evresinde Phryg Vadisi'nde tespit edilen benzerleri gibi ahşap ile kapalı olduğu düşünülmektedir²². Doğru duvarın batı yüzünde, alçak kazıma ile yapılan niş içerisinde herhangi bir figür yer almaz. Kuzey duvar üzerinde, ilki 40 cm genişliğe, 30 cm yüksekliğe ve 15 derinliğe, diğeri 60 cm genişliğe ve 50 cm yüksekliğe ve 17 cm derinliğe sahip iki niş yer alır. Kaya kült alanının ortasında, tahtla benzerlik gösteren bir düzenleme bulunur. Taht benzeri düzenlemenin önünde basamaklar yer alır. Summers'a göre, değinilen türde basamaklı kaya anıtlarında basamaklar tırmanmaya yönelik inşa edilmemiştir²³. Antik dönemde, basamakların sonlandığı noktada ana tanrıçaya atfedilen bir heykel konulmuş olmalıdır. Açık hava tapınım alanında gerçekleştirilen ana seremoni, muhtemelen basamakların ön kısmında gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla Summers'ın önerdiği gibi basamaklar tırmanmaktan çok tanrıçanın heykelinin makul bir yüksekliğe konulmasına yardımcı olmaktadır. Tanrıçanın idolünün bir yükselti üzerine konulması muhtemelen onun otoritesinin sergilenmesini kolaylaştırmaktadır.

Merdivenli Kayalar kaya kült alanında tespit edilen basamaklı düzenleme Summers'ın kaya kült alanları ve burada tespit edilen basamaklar ile ilgili fikrini destekler niteliktedir. Merdivenli Kayalar kaya kült alanının yukarıda anlatılan ikincil derece öneme sahip olduğu düşünülen kaya düzenlemesinin en yakın benzeri, Phokaia'da tespit edilmiştir. Phokaia teritoryası içerisinde kalan Değirmenli Tepe, Hellenistik Dönem'de Kybele'nin kutsal mekânlarından biri olarak kullanılmıştır²⁴. Ana Tanrıça adına Hellenistik Dönem'de açık hava tapınım alanlarında gerçekleştirilen dini törenler, tanrıçaya

¹⁶ Tüfekçi Sivas 1999: 111-112.

¹⁷ Özkaya 1997: 89-103; Berndt-Ersöz 1998: 87-112; Tüfekçi Sivas 1999: 84, 94, 113.

¹⁸ Tüfekçi Sivas 1999: 84, 94, 113; Berndt-Ersöz 2006: 39.

¹⁹ Kahya/Ekinci 2015: 51-52.

²⁰ Kahya/Ekinci 2015: 49-52.

²¹ Tüfekçi Sivas 1999: 84, 94, 113; Berndt-Ersöz 2006: 39.

²² Tüfekçi Sivas 1999: 83; Erdoğan 2003: 32.

²³ Summers 2006: 649.

²⁴ Özyiğit 1995: 426-432, Çiz. 1-4, Res. 1-6; Erdoğan 2003: 98-99, 317; Patacı 2007: 27.

inanışın ya da tanrıça adına düzenlenen kült alanlarının sadece Tunç Çağı ile sınırlı kalmadığını göstermektedir. Dolayısıyla kaya kült alanlarının Tunç Çağı gibi Demir Çağı'nın başından Roma Dönemi'ne kadar etkin biçimde kullanıldığı düşünülebilir.

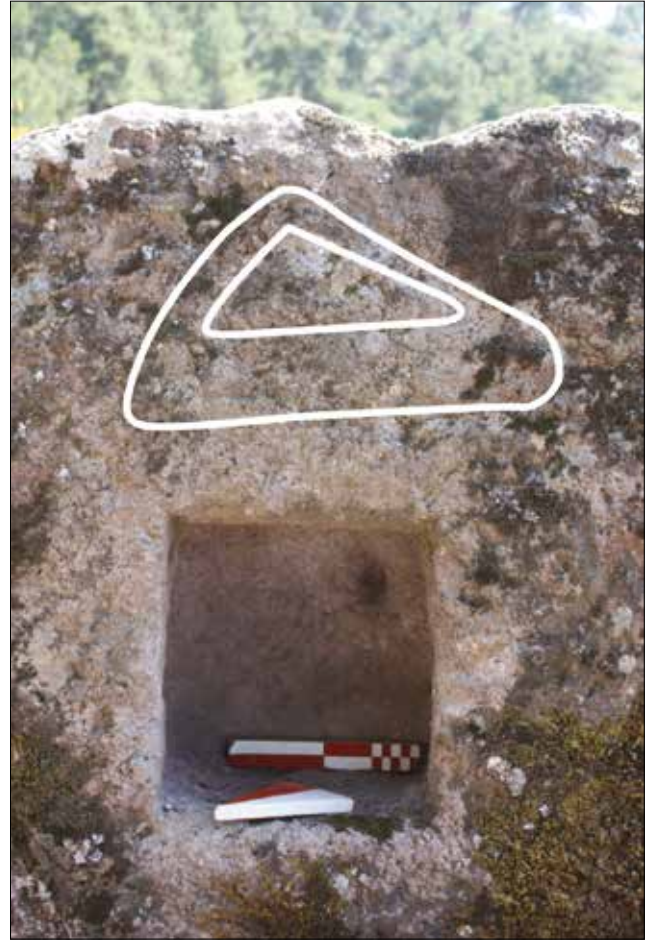
Merdivenli Kayalar kaya kült alanının çevresinde yer alan, ikincil öneme sahip olan kaya anıtlarının bir diğeri ana seremoninin gerçekleştirildiği düşünülen, Merdivenli Kayalar olarak anılan, yekpare kaya bloğunun yaklaşık 200m güneybatısındadır. 2.5x2.5m boyutlarında, düzleştirilmiş platformdan oluşan açık hava kaya tapınım alanlarından biridir. Platformun yüzeyinde çukurlar ve yivler yer almaktadır. Değinilen çukurlar ve yivler muhtemelen tapınım alanında gerçekleştirilen seremonilerde libasyon için kullanılmış olmalıdır.

İkincil öneme sahip olduğu düşünülen bir diğer açık hava tapınım alanı, Merdivenli Kayalar ana tapınım alanının 500m güney batısında bulunmaktadır (Res. 5). İzole bir biçimde düzenlenen ana mekân, kuzey-güney eksenlidir. Düzleştirilmiş platform kare formunda ve 2x2m ölçülerindedir. Kaya kült alanının güneyini sınırlayan yaklaşık 1m yükseklikteki duvar üzerinde, 30x30 cm kare formlu, korunan derinliği 12 cm bir niş yer alır. Nişin hemen üzerinde çeşitkenar üçgene benzeyen, kazıma tekniği ile yapılmış bir çerçeve

Resim 5: Merdivenli Kayalar Üçüncü Kaya Kült Alanı / Third Ritual Area at Merdivenli Kayalar (Aslı Saka)

bulunmaktadır (Res. 6). Olasılıkla nişin üstünde bir alınlık oluşturmak amacıyla yapılmış olması gereken bu bezemenin fonksiyonunu net olarak anlamak pek mümkün değildir. Daha önceki araştırmalar kaya kült anıtları üzerinde yer alan Matar bezemelerinin ve fasad benzeri kazıma motiflerin şehir kapıları, şehirlerin sınır hatları ya da Phrygler'in hâkimiyet alanlarını işaret ettiklerini ortaya koymaktadır²⁵. Karalar Kaya tapınım alanı Edremit Ovası'nın doğu sınırında yer almaktadır. Dolayısıyla alan dini fonksiyonunun yanı sıra sınır imi olarak da kullanılmış olabilir. Merdivenli Kayalar kaya

Resim 6: Merdivenli Kayalar Üzerinde Çeşitkenar Üçgen Bezemesi Olan Niş / Niche at Merdivenli Kayalar with a Scalene Triangle Decoration (Aslı Saka)

kült alanında tespit edilen, üzeri kazıma tekniği ile bir çatıyı anımsatacak üçgen bezemeye sahip olan nişin benzerini Demirli'de görmek mümkündür²⁶. Gordion'da Megaron II'nin duvarlarında tespit edilen grafitiler beşik çatılı, üçgen alınlıklı yapıların Phrygler'in favori mimari planları arasında yer aldığını düşündürmektedir²⁷. Dolayısıyla ana tanrıça için yapılan kaya kült alanlarında üç boyutlu tapınaklarının iki boyutlu yansımaları ile karşılaşmak mümkündür.

Alanın karmaşık yapısı ve sistematik kazı çalışmalarının gerçekleştirilememesinden dolayı Merdivenli Kayalar kaya kült alanının kronolojisi ya da kullanım amacı ile ilgili kesin bilgi vermek pek olası değildir. Özellikle, üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış dekora sahip olan, derin nişler MÖ 800 ve daha sonraki dönemlerde gözlenmektedir²⁸. Merdivenli Kayalar'ın yaklaşık 700m batısında yer alan Hortaç Deresi kenarında kaya üzerinde tespit edilen yazıt, Phryg alfabesi ile yazılmıştır. Yazının içeriği her ne kadar bilinemesse de Phryg yazıtlarının MÖ

²⁵ Roller 2004: 144.

²⁶ Tüfekçi Sivas 2005: 224/res. 15.

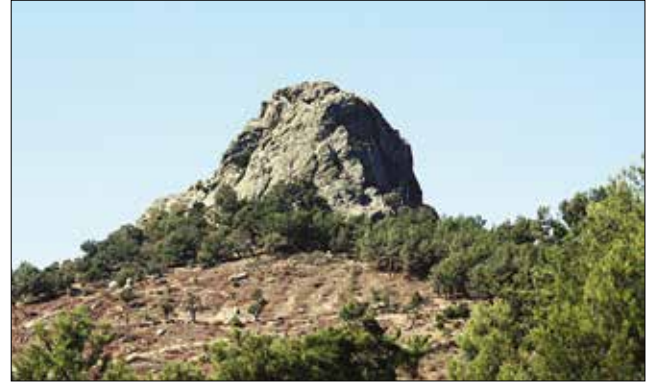
²⁷ Young 1969: 260; Tüfekçi Sivas 1999: 140.

²⁸ Young 1969: 253; Brixhe 2008: 153; Berndt-Ersöz 2006: 134.

800'den sonra kullanıldığı düşünülmektedir²⁹. Daha önce bölgede araştırma yapan ve değinilen yazıt ile karşılaşan araştırmacılar³⁰, yazıt için bir tarih aralığı önermeseler de yukarıda da değinildiği gibi yazıtın MÖ 800'den sonra kullanılmış olması muhtemeldir. Yazıtın yanı sıra derin oyulan nişler ve kuyu ile beraber düzenlenen kaya tapınım alanları da MÖ 8. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir³¹. Basamaklı anıtlar, kayalar üzerine oyulmuş çukurlar ve nişler, açık hava kaya kült alanlarının en erken örnekleri arasındadır. Özellikle kaya üzerine oyulmuş oyuklar, yivler, su kaynaklarına olan yakınlık, Hitit inancısında, Erken Tunç Çağı'nda görülen dini uygulamalar arasındadır³². Açık hava kaya kült alanlarında gerçekleştirilen dini törenler, uygulamalar muhtemelen Hititlerden Urartulara, oradan da Phryg kültüne geçmiş olmalıdır³³. Dolayısıyla kaya tapınım alanlarında gözlemlenen en erken uygulamalar muhtemelen kayaya oyulan çanak ve kâse formları olmalıdır. Tunç Çağı'nda başlanmış olan uygulamaya Demir Çağı'nda da devam edildiği ve çağın önemli kültürleri arasında yayıldığı düşünülebilir.

Açık hava kaya tapınım alanlarının kökeni Tunç Çağı'na kadar uzansa da Karalar'da tespit edilen Merdivenli Kayalar kaya kült alanı Demir Çağı'nda aktif kullanılan alanlardan biri gibi gözükmektedir. Alanın Demir Çağı içerisinde aktif biçimde kullanıldığını düşündüren en temel etken, kaya kült alanı etrafında gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda Tunç Çağı'na tarihlendirilebilecek seramik malzemeye rastlanmamasıdır. Alanın civarından toplanan beş adet profil seramik malzemenin tamamı Demir Çağı'na tarihlenebilecek niteliktedir. Dört adet kaide ve bir adet ağız parçasının tamamı kaba malzemedir ve MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir³⁴. Kaya tapınım alanlarından elde edilen yazıt, seramik ve kaya alanlarının düzeni gibi alanın tarihlendirilmesine yardımcı olacak unsurlar, Merdivenli Kayalar kaya kült alanının MÖ 8. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadar kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. MÖ 1. yüzyıldan sonra alanın terkedilmiş olduğunu düşündüren en temel etkenlerin başında, gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda MÖ 1. yüzyıldan daha geç bir seramik mal grubuna rastlanmamış olması ve kaya kült alanının yaklaşık 2 km. doğusunda bulunan Maltepe yerleşiminin terkediliş sürecinin de yine MÖ 1. yüzyılda gerçekleşmiş olması gelmektedir³⁵.

Havran ilçe sınırları içerisinde Merdivenli Kayalar gibi başka bir kaya kült alanı daha bulunmaktadır. Ulutaş ya da Sulutaş olarak adlandırılan alan, Havran'ın Çakırdere Köyü sınırları içerisinde kalmaktadır (Res. 7). Kaya kült alanı Çakırdere Köyü merkezinin yaklaşık 2 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Merdivenli Kayalar ve Ulutaş kaya kült alanı karşılaştırıldığında Ulutaş'ın daha küçük bir tapınım alanı düzenine sahip olduğu anlaşılr.

Resim 7: Çakırdere Köyü Ulutaş Kaya Kült Alanı / Çakırdere Village Ulutaş Rock-Cut Monument (Aslı Saka)

Ulutaş da Merdivenli Kayalar kaya kült alanı gibi, yekpare bir kaya kütlesi üzerinde düzenlenmiştir (Res. 8). Ana kaya kütesinin doğusunda yer alan 14 adet basamak ile kütlemin üzerine çıkılmaktadır. Basamakların sonunda yer alan platform yekpare kayanın güney yönüne inşa edilmiştir. Bu özellikleri ile kaya kült alanı, basamaklı kaya kült alanı gruplandırmasına dâhil edilebilir.

Basamakların genişliği 60-80 cm arasında değişmektedir. Platform kuzey-güney eksenslidir ve 7m boyu, 1.50m genişliği bulunmaktadır (Res. 9). Platformun kuzeyinde bir arkalık yer almaktadır. Düzleştirilmiş platformun kuzeyinde yer alan yüksekçe arkalığı taht ya da idol olarak adlandırmak mümkün değildir. Tek başına idol olabilmek için oldukça büyüktür, ayrıca yekpare yarım daire formu da yine platformun kuzeyinde yer alan arkalığın idol olarak adlandırılmasını zorlaştırır. Arkalığın her iki yanında korkuluk yer almaz, dolayısıyla üslup bakımından tahta benzetmek mümkün görünmemektedir.

Platforma çıkan 14 basamaktan oluşan merdivenlerin hemen 1.5m kuzeyinde ikinci bir basamak dizisi daha yer alır. Bahsi geçen basamakların genişliği 60 cm'dir ve toplam 10 adettir. Basamakların sonunda platform ya da taht gibi şekillendirilen bir bölüm yer almaz. Dolayısıyla basamaklar Summers'ın değindiği gibi herhangi bir fonksiyona sahip değildir.

Ulutaş kaya kült alanı yukarıda da belirtildiği gibi yekpare kaya kütlesi üzerine düzenlenen kült alanlarından birisidir. Kaya kütesinin doğu yönü basamaklar ve kaya

²⁹ Hortaç Dere kenarında tespit edilen yazıtın çizimi için Judeich 1898: 543; Stauber 1996b: 98; Beksaç 2000: 120.

³⁰ Judeich 1898: 543; Stauber 1996b: 98; Beksaç 2000: 120.

³¹ Akurgal 1961: 110; Haspels 1971: 102-108; Naumann 1983: 56-62; Prayon 1987: 206-207.

³² Barnett 1953: 79; Ussishkin 1975: 85-103.

³³ Neve 1977-1978: 65; Işık 1987: 526.

³⁴ Saka 2016: 220.

³⁵ Saka 2016: 228-235.

Resim 8: Ulutaş Kaya Kült Alanı Basamakları / Steps from Ulutaş Rock-Cut Monument (Aslı Saka)

Resim 9: Ulutaş Kaya Kült Alanı Platform / Platform from Ulutaş Rock-Cut Monument (Aslı Saka)

kült alanlarında sıkça görülen niş düzenlemeleri ile vurgulanmıştır. Doğu yüzde tespit edilen altı adet nişin üçü kare formu, diğer üçü ise ikizkenar yamuk formudur. Nişlerin içerisinde kazıma ya da kabartma herhangi bir betim yer almaz. İkizkenar yamuk formu nişlerin en yakın örneklerine Balkanlar'da rastlanmaktadır. Bulgaristan'da yer alan Rodop Dağı'nın doğusunda ikizkenar yamuk şeklinde nişlere sahip olan kaya kült

alanları tespit edilmiştir³⁶. Araştırmacılar, elde her ne kadar somut bir veri olmasa da, ikizkenar yamuk forma sahip olan nişleri bölgede bulunan maden yataklarının ve doğal kaynakların yönünü ve türünü belli etmek için işlenmiş olabileceği şeklinde yorumlamaktadır.³⁷ Fakat kült alanında tespit edilen benzer formu nişlerin, böyle bir fonksiyona sahip olduğunu eldeki veriler ile söylemek mümkün değildir.

Ulutaş kaya kült alanının yeri oldukça tartışmalıdır. Bunun nedeni, Madra Dağı'nın (Pindaros Dağı) batısında yer alan kaya kült alanının bölgede tespit edilen antik yerleşim yerlerinden hiçbirine yakın olmamasıdır. Ayrıca alan tarım arazilerine uzak bir alandır ve yakınında Merdivenli Kayalar kaya kült alanında olduğu gibi doğal su kaynakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ulutaş kaya kült alanının yapılış amacı Merdivenli Kayalar kaya kült alanının yapılış amacından farklı olmalıdır. Roller, Matar adına inşa edilen basamaklı kaya kült alanlarının, kültürlerin hâkimiyet sınırlarına, tarım arazilerinin sınırlarına ya da şehirlerin girişlerine inşa edildiğini belirtmektedir³⁸. Bu sebepten dolayı Ulutaş kaya kült alanı daha çok kültürlerin hegemonya alanlarını gösteren sınır işareti ya da önemli bir yol üzerine inşa edilen kaya kült alanlarından biri olabilir.

Sistematiği kazı çalışmaları olmadan kaya kült alanını tarihlendirmek oldukça zordur. Yekpare kaya kütlelerinin doğu yönünde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda beş adet profil seramik örneği tespit edilmiştir. Değinen örneklerin tamamı Demir Çağı'na tarihlendirilebilecek mal grupları arasındadır. Bölgede daha önce çalışma gerçekleştiren araştırmacılar, Ulutaş ve civarında Tunç Çağı'na tarihlenen seramik mal gruplarına rastlandığını belirtmektedir³⁹. Fakat 2014 yılında tarafımızca gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Tunç Çağı'na tarihlendirilebilecek seramik mal gruplarına rastlanmamıştır⁴⁰. Tespit edilen seramik malzeme MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasında değişmektedir, fakat elde edilen seramik mal grupları kaya kült alanının en erken kullanım evresi ile ilgili yeterli veri sağlamamaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi Madra Dağı, Edremit Körfezi ve civarında önemli kaya kült alanlarının tespit edildiği dağ silsilesidir. Havran ilçesi ile beraber bölgede dikkat çeken kaya kült alanları Burhaniye ilçe sınırları içerisinde kalmaktadır. Burhaniye ilçesi, Edremit Körfezi'nin güneyinde yer alır. İlçe yaklaşık 431 km²'lik bir alana sahiptir. Madra Dağı ilçenin güney ve güneydoğu sınırını belirleyen dağ silsilesidir. İlçenin kuzeyinde Edremit,

³⁶ Zlatkova 2008: 202; Ivanova 2008: 187-188.

³⁷ Zlatkova 2008: 202.

³⁸ Roller 2004: 145.

³⁹ Beksaç/Beksaç 2010: 393.

⁴⁰ Saka 2016: 225-228.

doğusunda Havran ve İvrindi, güneyinde Madra Dağı ile beraber Gömeç ve Ayvalık ilçeleri yer almaktadır. Burhaniye sınırları içerisinde kalan tarım arazilerinin kullandığı en verimli akarsular Havran Deresi ve Karınca Çayı'dır, her ikisi de Burhaniye ilçe sınırı içerisinde Edremit Körfezi'ne dökülür. Karınca Çayı, Madra Dağı'ndan doğar ve yaklaşık 31 km. uzunluğundadır⁴¹ (Res. 1).

Çalışmamızın konusunu oluşturan diğer bir kaya kült alanları yukarıda da daha önce belirtildiği gibi Burhaniye ilçe sınırının doğusunda yer alan kayaç yükseltiler üzerinde bulunmaktadır. İlçe sınırı içerisinde tespit edilen kaya kült alanlarından en önemlisi Bahadınlar Köyü sınırı içerisinde yer alan kaya kült alanıdır. Alan, Burhaniye ilçe merkezinin 7 km. kuzeybatısındadır (Res. 10). Kaya kült alanı, köy yolunun 5. km'sinde, yolun güneyinde bulunur. Bölgenin yerlileri alanı Dedekaya olarak adlandırmaktadır. Alan, Edremit Körfezi sınırları içerisinde tespit edilen benzerleri arasında en büyük olanı olarak tanımlanabilir. Dedekaya kaya tapınım alanı da tıpkı Karalar'da tespit edilen Merdivenli Kayalar kaya tapınım alanı gibi, kompleks bir yapıdadır. Basamaklı anıtlar, nişler, kuyu, yivler ve çanaklar gibi kaya kült alanlarında görülen farklı uygulamaların tamamını Dedekaya kaya kült alanında birlikte görmek mümkündür. Kuzey güney eksenli düzenlenen kaya kült alanı iki farklı kota sahip büyük, yekpare kaya bloğu üzerinde düzenlenmiştir. Yekpare kaya kütesinin doğusu daha yüksektir. Kaya kült alanının ana tapınım seremonilerinin gerçekleştirildiği bölümü batıda olmalıdır.

Kaya kütesinin daha alçakta kalan batı bölümünün tabanında, korunan derinliği 60 cm olan, 120x80 cm boyutlarında dikdörtgen formu, khamosorion tipi mezar olarak nitelendirilebilecek bir düzenleme yer almaktadır (Res. 11). Düzenlemenin fonksiyonu her ne kadar net değilse de benzerlerinden⁴² yola çıkılarak mezar olarak nitelendirilebilir. Khamosorion tipi mezarların benzerlerine Phryg Vadisi'nde gerçekleştirilen çalışmalarda da rastlanmaktadır⁴³. Edremit Körfezi'nde de Dedekaya kaya kült alanı dışında Burhaniye Yılanlı Tepe'de rastlamak mümkündür⁴⁴. Dedekaya kaya kült alanında bulunan khamosorion tipi mezar tek bir örnekle temsil edilmektedir dolayısıyla bu durum dikdörtgen düzenlemeyi mezar olarak tanımlamak konusunda soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Yukarıda değinilen yivler, çanaklar yekpare kaya kütesinin doğu kısmında, tepede bulunmaktadır. Çanakların çapları 10-20 cm arasında değişmektedir

Resim 10: Bahadınlar Köyü Dedekaya Kaya Kült Anıtı / Dedekaya Rock-Cut Monument near Bahadınlar Village (Aslı Saka)

Resim 11: Khamosorion Tipi Mezar Dedekaya Kaya Kült Anıtı / Khamosorion Type of Burial at Dedekaya Rock-Cut Monument (Aslı Saka)

ve korunan derinlikleri ise 13-20 cm arasında farklılık göstermektedir. Yivlerin ve çanakların fonksiyonu her ne kadar net olmasa da, libasyon törenlerinde kullanıldığı düşünülebilir.

Belirtildiği gibi, yekpare kaya kütesinin daha alçak olan batı bölümü asıl dini törenlerin gerçekleştirildiği alan olarak düşünülebilir. Bunun nedeni kaya kütesinin üst kısmında 1.20x1.20m ölçülerinde, kare formu ve korunan derinliği yaklaşık 2m olan bir kuyunun yer almasıdır (Res. 12). Kuyunun dört kenarında korniş benzeri düzenlemeler tespit edilmiştir. Korniş benzeri çıkıntılar kuyunun ilk kullanım evresinde üzerinin ahşap bir kapak ile kapatılmış olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Kuyunun batı kenarında 60x40 cm ölçülerinde bir eşik düzenlemesi görülür. Eşik benzeri düzenleme de yine kuyunun ilk kullanım evrelerinde üzerinin ahşap bir düzen ile kapatılmış olabileceğini akla getirmektedir. Kuyunun en yakın benzerleri Phryg Vadisi'nde Delikli Taş, Maltaş, Bahşayış, Fındık ve Değirmen gibi mevkilerde tespit edilmiştir⁴⁵. Köhnüş ve Kümbet Vadileri içerisinde yer alan kuyuların ortak özelliği kaya kütesinin tepesinde

⁴¹ Efe 2012: 16.

⁴² Sivas/Tüfekçi Sivas 2003: 2-32.

⁴³ Sivas/Tüfekçi Sivas 2003: 2-32.

⁴⁴ Saka 2016: 273.

⁴⁵ Tüfekçi Sivas 1999: 78, 84, 94, 113; Özkaya 1997: 89.

Resim 12: Dedekaya Kaya Kült Alanı Kuyu / Shaft Monument from Dedekaya Rock-Cut Monument (Aslı Saka)

ve kaya kütesinin yan yüzlerinden biri üzerine kazınan niş ile aynı eksende inşa edilmeleridir⁴⁶. Fakat Dedekaya kaya kült anıtında aynı düzenlemeden bahsetmek mümkün değildir. Tıpkı Havran ilçesine bağlı Karalar Köyü'nde tespit edilen Merdivenli Kayalar kaya kült alanı gibi Dedekaya Kaya kült alanı üzerinde de yekpare kaya bloklarının yan yüzlerine kazıma tekniği ile yapılan bir niş düzenlemesine rastlanmaz.

Yukarıda da belirtildiği gibi açık hava kaya tapınım alanlarında birçok farklı dini tören uygulamaları görülmektedir. Bu uygulamaların başlıcaları kayaya kazınan hazneler, sonu bir idol ya da taht düzenlemesi ile biten basamaklar, nişler ve kuyulardır. Kayaya oyulmuş hazneler çoğunlukla libasyon törenleri için ya da ateş yakma törenleri için kullanılır. Nişler tanrıçanın evini ya da onun yansımasını temsil etmektedir. Basamaklar ise taht ya da idol biçimli düzenlemeler ile son bularak tanrıçanın mekanları arasında gösterilmektedir. Bu uygulamalar arasında kuyuların kullanım amacı diğerlerine oranla çok açık değildir. Konu ile ilgili çalışmalar ortaya koyan ilk araştırmacılar Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyuların mezar fonksiyonuna sahip olabileceğini düşünmektedir⁴⁷. Roller, araştırmalarında kuyu düzenlemelerinin saklama fonksiyonuna sahip olabileceğine değinir⁴⁸. Özkaya ise kuyuların fonksiyonunu kurban törenleri ile bağdaştırır⁴⁹. Konu ile ilgili görüş bildiren bir diğer araştırmacı ise Berndt-Ersöz'dür, araştırmacıya göre kuyuların kehanet ve kâhinlik ile ilintileri olmalıdır⁵⁰.

Değinilen araştırma sahası içerisinde, ana kaya kütesinin etrafında, kuyu, çanak ya da yarım daire formu idollerin yanı sıra basamaklı kaya kültlerinin de düzenlendiği görülmektedir. Yekpare ana kaya kütesinin doğusunda, beş basamaktan oluşan, basamaklı kaya kült alanı

düzenlemesi tespit edilmiştir. Basamakların sonunda taht benzeri bir düzenleme yer alır. Değinilen basamakların genişliği 75 cm derinliği ise 45 cm'dir. Basamakların sonlandırıldığı, taht benzeri platform üzerinde bir çukur yer almaktadır. Çukur Ana Tanrıça'nın ahşaptan heykelinin oturtulması için yapılmış olmalıdır.

Dedekaya kaya kült alanı yukarıda da değinildiği gibi, kompleks bir kült alanıdır. Bu alanın dışında Karınca Çayı'nın güneyinde dini törenlerin gerçekleştirildiği ana kaya kütesinin yaklaşık 300m güneyinde, çayın karşı kıyısında bir mağara yer alır. Mağaranın girişinde, güneyde yarım daire formu bir niş bulunmaktadır. Niş 100x60 cm ölçülerine sahiptir ve derinliği 40 cm'dir. Nişin hemen önünde büyükçe bir hazne görülür. Hazne, 60x40 cm ölçülerindedir. Haznenin kenarlarında ahşap bir kapağı tutmak için yapıldığı düşünülen çıkıntılar bulunur (Res. 13). Haznenin en alt kısmında 30 cm çapa sahip, dairesel formu bir tahliye deliği vardır. Düzenlemenin kullanım amacı net olmamak ile beraber arcosoliumlu tekne mezarlarını andırmaktadır.

Resim 13: Arcosolium Tipi Mezar Dedekaya Kaya Kült Alanı/ Arcosolium Type of Burial at Dedekaya Rock-Cut Monument (Aslı Saka)

Benzerlerine Eskişehir merkez ilçede Suluin ve Kuruin kaya mezar alanlarında rastlanmaktadır⁵¹. Bunun dışında Kümbet Vadisi içerisinde Delikli Kaya, Asmacık Tepesi olarak adlandırılan açık hava tapınım alanında da benzer arcosolium tipi kaya mezarlarına rastlamak mümkündür⁵². Değinilen benzerlerinin dışında yine Phryg Vadisi içerisinde Pişmiş Kale'de de Dedekaya kaya kült alanında tespit edilen arcosolium tipi kaya mezarın bir benzerine rastlanır⁵³. Dedekaya ve Trakya'da olduğu gibi Pişmiş Kale'de tespit edilen benzeri de su kaynağına yakınlığı ile dikkat çeker.

⁴⁶ Tüfekçi Sivas 1999: 84, 94, 113; Özkaya 1997: 89.

⁴⁷ Haspels 1971: 100; Naumann 1983: 52-54.

⁴⁸ Roller 2004: 111.

⁴⁹ Özkaya 1997: 95, 97-98.

⁵⁰ Berndt-Ersöz 1998: 96-98.

⁵¹ Sivas-Tüfekçi Sivas 2007: 28, res. 17-21.

⁵² Haspels 1971: 178-179, 212/ Fig. 313, 315, 318, 335.

⁵³ Franchovich 1990: 108-109.

Phryg Vadisi dışında Dedekaya kaya kült alanında tespit edilen mağara içerisindeki yarım daire formu ve hazneli kült alanının bir diğer benzeri Trakya'da bulunan Kurdjali/Tataoul'dan gelmektedir⁵⁴. Değinilen örnekte de haznenin kenarlarında ahşap bir kapağı oturtmak için yapıldığı düşünülen kenarlıklar, korniş benzeri düzenlemeler dikkat çekmektedir. Dedekaya kaya kült alanında tespit edilen düzenlemeyi diğerlerinden ayıran belirgin özellik mezarın alt kısmında bir tahliye deliğinin bulunmasıdır. Tahliye deliği muhtemelen sonradan tekne üzerine açılmış olmalıdır.

Mağaranın kuzey duvarında, taban seviyesinde dar ve uzun bir platform düzenlemesi görülmektedir. Platform, 2m uzunluğa ve 35 cm genişliğe sahiptir. Mağaranın girişi tavadan düşen oldukça büyük bir kaya parçası ile kapanmıştır. Bu yüzden mağaranın derinliklerine girmek mümkün değildir. Kaya kült alanlarının temiz su kaynağı ile olan yakın bağı, tıpkı Merdivenli Kayalar kaya kült alanında olduğu gibi Dedekaya kült alanında da ön plana çıkmaktadır. Temiz su kaynakları ve kaya kült alanları ile ilgili bağlantı bazı araştırmacılara göre Tunç Çağı'na kadar dayanmaktadır⁵⁵. Benzer bir öneri Edremit Körfezi'nde tespit edilen kaya kült alanları için de öne sürülebilir. Her ne kadar kült alanları çevresinde sistematik kazı çalışmaları gerçekleştirilmesinde de kült ve uygulamaların bu bölgede de Tunç Çağı'na kadar uzandığı düşünülebilir.

Bahsi geçen kompleks kaya kült alanlarının dışında, Edremit Körfezi'nde daha basit düzenlemelere sahip kaya kült alanları da tespit edilmiştir. Bunlar, basamaklı ve basamakların sonunda platform olan kült alanlarıdır. Platformların üzerinde kuzey-güney ya da doğu-batı eksenli idoller yer alır. Yön birliği bulunmayan idol düzenlemeleri, ortada yarım daire formu bir idol ve onun her iki yanında daha küçük boyutlarda iki yarım daire formu idolden oluşur. Basamaklı kaya kült alanları olarak adlandırılacak düzenlemelerden en önemlisi Karadere Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Burhaniye ilçesine bağlı olan Karadere Köyü, Burhaniye ilçe merkezinin 13 km. güneydoğusundadır (Res. 1). Asar Kaya olarak anılan kaya kült alanı, Karadere Köyü merkezinin 10 km. kuzeybatısında bulunur. Daha önceki yıllarda, bölgede çalışmalar gerçekleştiren Prof. Dr. Engin Beksaç ve ekibi, alanı Kültür Mirası Listesine dâhil ettirmiştir⁵⁶. Kült alanının düzenlendiği ana kaya kütlesi, denizden 600m yüksek, Bören Yaylası olarak adlandırılan yayla içerisinde bulunur. Yayla, günümüzde hala hayvan yetiştiriciliği için kullanılmaktadır.

Asar Kaya kaya kült alanının ana ayinin yapıldığı,

düzleştirilmiş platform düzenlemesine çıkış doğu yöndendir. 40x40 cm genişliğe sahip, yedi adet basamakla platforma çıkılır. Basamakların sonunda 5x3m boyutlarında bir platforma ulaşılır. Platform, kaya kült alanında dini törenlerin gerçekleştiği bölümdür. Kuzey-güney eksenli düzenlenen platformun güney yönünde idol düzenlemesi bulunur. Ortada yarım daire formu idol ve bu idolün her iki tarafında daha küçük boyutlu iki idol yer alır (Res. 14). Eldeki veriler ile platformun ve idollerin fonksiyonunun tanımlanması mümkün değildir. Benzer düzenlemelerin kullanım amacı ile ilgili ilk öneri Tüfekçi Sivas tarafından yapılmıştır, araştırmacının Köhnüş'te tespit ettiği altarlarda da benzer bir düzenleme görülür. Bahsi geçen düzenlemede kavisli bir idolün her iki yanında da arka ayakları üzerine oturduğu düşünülen aslanlar yer alır⁵⁷. Aslan betimlerinin zaman içerisinde

Resim 14: Asarkaya Kaya Kült Alanı Karadere Köyü / *Asarkaya Rock-Cut Monument near Karadere Village (Aslı Saka)*

dejenere olup ana idolün her iki yanında kavis formunu aldığı düşünülmektedir⁵⁸. Daha sonraki dönemlerde benzer öneri Berndt-Ersöz tarafından da yinelenmiştir. Araştırmacıya göre, değinilen formdaki düzenlemelere sahip kaya kült alanları, Ana Tanrıça Matar ve ona eşlik eden iki vahşi hayvanının betimlemesidir⁵⁹.

Burhaniye ilçe sınırları içerisinde Asar Kaya ile benzer düzenlemeye sahip olan bir diğer kaya kült alanı, Burhaniye ilçe merkezinin 7 km. güneydoğusunda, Hisarköy'de yer alır (Res. 1). Köyün doğusundaki kaya kült alanı, basamaklı ve basamakların sonunda platform ile biten düzenlemeye sahiptir. Platform, 4.50x1m. ölçülerindedir. Basamaklar kaya kült alanının kuzey ve güney yönünde simetrik olarak yer almaktadır. Doğubatı doğrultulu düzenlenen kaya kült alanında idoller platformun doğu yönüne yerleştirilmiştir (Res. 15).

⁵⁴ Vassileva 2001: 56.

⁵⁵ Barnett 1953: 78-82.

⁵⁶ Beksaç 2000:113-123.

⁵⁷ Tüfekçi Sivas 1999, 154, 169-171, 190, şek. 27, Lev. 146-150.

⁵⁸ Tüfekçi Sivas 1999, 154.

⁵⁹ Tüfekçi Sivas 1999, 154, 169-171, 190, şek. 27, Lev. 146-150; Berndt-Ersöz 2006: 194.

Yarım daire formlu ana idol ve onun her iki yanında yer alan daha küçük boyutlardaki idollerin toplam uzunluğu 2m, korunan yüksekliği ise 30 ile 50 cm arasında değişmektedir. İdollerin ön kısmında bulunan düzleştirilmiş platform, kalabalık grupların bir araya gelip dini törenlerini gerçekleştirebileceği genişliğe sahip değildir. Dolayısıyla hem Asar Kaya hem de Hisarköy'de tespit edilen kaya kült alanları geniş katılımlı dini törenlerin düzenlenmesi için uygun görünmemektedir. Bu yüzden platformlu ve idollü kaya kült alanları dini törenlerin dışında tarım arazileri, hegemonya sınırları ya da yol güzergâhlarının belirlenmesi için kullanılan imler arasında yer almış olmalıdır.

Edremit Ovası bu bağlamda üç farklı düzenlemeye ve ayrı ayrı fonksiyonlara sahip olan kaya kült alanlarını barındırmaktadır diyebiliriz. Bu anıtlardan ilki yerleşim yerleri ve su kaynaklarına yakın alanlarda düzenlenen,

Resim 15: Hisarköy Kaya Kült Alanı Hisarköy Köyü / Hisarköy Rock-Cut Monument near Hisarköy Village (Aslı Saka)

birçok farklı uygulamanın bir arada yer aldığı dini alanlardır. Körfez sınırları içerisinde Dedekaya ile Merdivenli Kayalar kaya kült anıtları bu grup altında değerlendirilebilir. Kompleks düzenlemelere sahip kaya kült alanları aynı anda kalabalık grupların dini törenlerinin gerekliliklerini yerine getirebilmeleri için ideal genişlikte ve farklı çeşitlilikte düzenlemelere sahiptir.

Bir diğer grup önemli geçiş güzergâhları ve tarım arazilerine yakın yerlere görülen kaya kült alanlarıdır. Ulutaş, Asar Kaya ve Hisarköy'de tespit edilen kaya kült alanları ikinci grup içerisinde değerlendirmeye alınabilir. Bir diğer grup ise yerleşim yerlerinde, şehirlerin sınırlarını belirlemek için de kullanılan kaya kült alanlarıdır. Genellikle basit niş düzenlemeleri olarak karşımıza çıkan üçüncü grup, bu makale çalışması kapsamında değerlendirmeye alınmamıştır. Tıpkı Phryg Vadisi'nde olduğu gibi Edremit Ovası sınırları içerisinde

yer alan ve ikinci gruba dâhil edebileceğimiz basamaklı platformlu kaya kült alanları ovayı görebilecek yüksek kesimlerde karşımıza çıkmaktadır. İkinci gruba dâhil edilebilecek olan her üç kaya kült alanı da ovanın giriş çıkış güzergâhı üzerinde kontrolün kolay yapılabileceği bölgelere konumlanmıştır.

Sistematiği kazı çalışmaları henüz gerçekleşmediği için kaya kült alanlarının kullanım evreleri ile ilgili somut veriler ortaya koymak mümkün değildir. Yüzey araştırmasında tespit edilen seramik bulgular, Hisarköy kaya kült alanı hariç diğer bölgelerin hepsinde Demir Çağ'a tarihlendirilmektedir. Fakat Hisarköy'de bulunan iki adet Tunç Çağ seramik mal grubu örneği, alanın Tunç Çağ'dan itibaren kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Edremit Körfezi'nde tespit edilen kaya kült alanları Phryg Vadisi'nde tespit edilen benzerleri ile karşılaştırdıklarında üslup bakımından iki bölgenin birbirine benzemediği gözlemlenmektedir. Buna karşın kült alanlarının düzenlendiği konumlar her iki coğrafyada da benzerlik göstermektedir. Ana su kaynaklarına yakınlık, ovaya hâkim konum ya da önemli yol güzergâhlarının üzerine kurulmuş olmaları, hem Phryg Vadisi'nde tespit edilen kaya kült alanlarında hem de Edremit Ovası içerisinde tespit edilenlerde ortak özelliktir. Fakat üslup bakımından incelendiğinde Phryg Vadisi'nde sıkça görülen ikiz idol ve idollerin üzerinde kazıma tekniği ile yapılan bezemelerin⁶⁰ hiç biri Edremit Ovası'nda bulunan kaya kült alanlarında görülmemektedir. Kaya kült alanlarında görülen kuyu düzenlemelerine bakıldığında Phryg Vadisi örnekleri ile Edremit Ovası örneklerinin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Phryg Vadisi'nde tespit edilen kuyuların ana kaya üzerine işlenen niş ile aynı eksende işlendikleri anlaşılmaktadır. Fakat Edremit Ovası'nda tespit edilen örneklerde kuyuların bağlı bulundukları ana kaya kütleleri üzerinde niş düzenlemeleri görülmemektedir.

Sınırlı Tunç Çağ malzemesi ve antik kaynakların desteklemesi ile bölgenin açık hava tapınım alanlarının kronolojisi Tunç Çağa kadar indirilebilir. Antik kaynaklardan Homeros ve Vergilius Kaz Dağı'nın Ana Tanrıça ile olan yakın bağından sıkça söz etmektedir (Homeros: VIII, 47; XIV, 283; XV, 151; Vergilius: X, 220). Vergilius'tan elde edilen bilgiler Aeneas'ın Kybele'nin kutsal koruluğunda elde edilen kereste ile gemilerini yaptığına yöneliktir. Dolayısıyla dağın Tunç Çağlardan itibaren Matar kültü ile yakın bağı antik kaynaklarda da güçlü biçimde vurgulanmaktadır. Şimdiye kadar bölge ile ilgili ortaya konan tüm somut ve soyut verilerin sistematik kazılar ile doğrulanması bölgenin kültür envanteri için önem taşımaktadır.

⁶⁰ Vassileva 1995: 275-276; Vassileva 1997: 178-179; Berndt-Er-söz 2006: 172.

KAYNAKÇA

AKURGAL, E. 1956.

“Kyzikos ve Ergili Araştırmaları, İon Yayılışının Tarihi Hakkında”, *Anadolu/Anatolia I*: 43 – 51.

AKURGAL, E. 1961.

Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin.

BARNETT, R.D. 1953.

“Phrygian Rock Facades and the Hittite Monuments”, *Bibliotheca Orientalis* 10: 78-82.

BEKSAÇ, E. 2000.

“Balıkesir İli, Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit ve Havran İlçelerinde Pre- ve Protohistorik Yerleşmeler Yüzey Araştırması 1999”, *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 113-123.

BEKSAÇ, E./ BEKSAÇ, S.N. 2010.

“The Foggy Phantoms near the Sea: The Eternal Heritage of the Southern Side of the Gulf of Adramytteion”, *Thracia XVIII*: 391-413.

BERLİN, A.M. 2002.

“Ilium before Alexander: A Fourth Century B.C. Ritual Deposit”, *Studia Troica* 12: 131-166.

BERNDT-ERSÖZ, S. 1998.

“Phrygian Rock-Cut Facades: A Study of the Function of the so-Called Shaft Monuments”, *Anatolian Studies* 48: 87-112.

BERNDT-ERSÖZ, S. 2006.

Phrygian Rock-Cut Shrines. Leiden.

BİLGİN, T. 1969.

Biga Yarımadasının Güneybatı Kısımının Jeomorfolojisi. İstanbul.

BLEGEN, C. / BOULTER, W.C.G./ CASKEY, J.L./ RAWSON, m 1958.

Troy. Excavations Conducted by the University of Cincinnati 1932 – 1938, vol. IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII. Princeton.

BRIANT, P. 2002.

From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Winona Lake, Eisenbraun.

BRIXHE, Cl. 2007.

“Frigler ve Frig Dili”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı* (Eds. H. Sivas/ T. Tüfekçi Sivas), İstanbul: 149-160.

CLARKE, Thj. 1888.

Gargara, Lamponia and Pionia: Towns of the Troad, *American Journal of Archaeology* 4/3: 291-319.

EFE, R./ SOYKAN, A./ CÜREBAL, İ./ SÖNMEZ, S. 2012.

Burhaniye Doğal Kaynak Değerleri. Burhaniye Belediyesi Kültür Yayınları 13. Ankara.

ERDOĞAN, A. 2003.

Phokaia Kaya Tapınakları (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

FRANCOVICH, G. 1990.

Santuari e Tombe Rupestri dell'antica Frigia. e un'indagine sulle tombe della Licia. Rome.

FRENCH, E./ RUTTER, J. B. 1977.

“The Handmade Burnished Ware of Late Helladic III C Period: Its Modern Historical Context”, *American Journal of Archaeology* 81: 111 – 112.

HASPELS, C.H.E. 1971.

The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments. Princeton.

HERODOTOS

Tarih (Türkçesi: Müntekim Ökmen). İstanbul.

HÜRYILMAZ, H. 1990.

Troya VIIb2 Tabakalarında Ele Geçen Buckelkeramik ve Güneydoğu Avrupa ile Olan İlişkisi (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

HOMEROS

İlyada, (Türkçesi: A. Erhat/A.Kadir). İstanbul, 1999.

IŞIK, F. 1987.

“Zur Entstehung Phrygischer Felsdenkmaler”, *Anatolian Studies* 37: 163-178.

IVANOVA, S. 2008.

“Early Human Presence And Rock-Cut Structures In The Eastern Rhodopes”, *Geoarchaeology and Archaeomineralogy Proceedings of the International Conference* (Eds. R. I. Kostov/ B. Gaydarska/m Gurova). Sofia: 185-192.

JUDEİCH, W. 1898.

“Bericht über eine Reise im nordwestlichen Kleinasien”, *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*. Berlin:531-555.

KAHYA, T./ EKİNCİ, H.A. 2015.

“Temples to the Mother Goddess Discovered on the Düver Peninsula” *Adalya XVIII*: 45-72.

KOÇMAN, A./ KOÇ, T./ SEZER, L.İ./ ÖLGEN, K. 2007.

“Turizmde Klimatik Konfor Üzerine Değerlendirmeler: Edremit Yöresi Kıyı Kuşağı Örneği”, *Kaz Dağları II. Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı*: 40-47.

KÖKTEN, İ.K. 1949.

“1949 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor”, *Belleten XIII/49-52*: 811-829.

KOPPENHÖFER, D. 1997.

“Troia VII Versuch einer Zusammen-Schau Einschliesslich Der Ergebnisse Des Jahres 1995” *Studia Troica* 7: 295-353.

KÖRPE, R. 2010.

Akhaimenid Hakimiyetinde Troas Bölgesi (M.Ö. 545-M.Ö. 334): *Arkeolojik Veriler ve Antik Kaynaklar Işığında Tarihsel-Kültürel Bir Değerlendirme* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

MUTLUER, m 1990.

Edremit-Burhaniye Ovası ve Yakın Çevresinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası Üzerine Bir Araştırma (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.

NAUMANN, R. 1983.

Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst. Istanbul Mittelungen, Beih 28. Tübingen.

NEVE, P. 1977-1978.

“Schalensteine und Schalenfelsen in Boğazköy-Hattusa”, *Istanbul Mittelungen* 27/28: 61-72.

ÖZDOĞAN, m 1988.

“1987 Yılı Edirne ve Balıkesir İlleri Yüzey Araştırması”, *6. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 571-590.

ÖZKAYA, V. 1997.

“The Shaft Monuments and the “Taurobolium” among the Phrygians”, *Anatolian Studies* 47: 89-103.

ÖZYİĞİT, Ö. 1995.

“1993 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *16. Kazı Sonuçları Toplantısı-I. Ankara*: 425-454.

PATACI, S. 2007.

Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'daki Kybele Tapınımı, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.

POLAT, Y. 2009.

“Gömeç Kızçiftliği Höyüğü ve Seramikleri”, *Arkeoloji Dergisi XIII/1*: 82-140.

PRAYON, F. 1987.

Phrygische Plastik. Tübingen.

ROLLER, L.E. 2004.

Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü (Çev. B. Avunç). İstanbul.

SAKA, A. 2016.

Antik Dönemde Edremit Körfezi: Balıkesir İli Edremit, Havran, Burhaniye, Gömeç İlçeleri Yüzey Araştırması (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

SİVAS, H./TÜFEKÇİ SİVAS, T. 2003.

“Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması Arkeolojik Envanter Raporu”, *TÜBA-KED* 1: 2-32.

SİVAS, H./TÜFEKÇİ SİVAS, T. 2007.

“Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması Arkeolojik Envanter Çalışması 2005”, *TÜBA-KED* 6: 11-35.

SOURISSEAU, J.C. 1993.

“Amphores Magno-Grecques”, *Dictionnaire des Céramiques Antiques en Méditerranée nord-occidentale* (VIIe s. av. n. è. - VIIe s. de n. è.), (Provence, Languedoc, Ampurdan). Lattara 6.

SUMMERS, G.D. 2006.

“Phrygian Expansion to the East: Evidence of Cult from Kerkenes Dağ”, *Baghdader Mitteilungen* 37: 647-658.

STAUBER, J. 1996.

“Lokalisierung Homerischer Orstnamen in Der Bucht Von Edremit Mit Neuer Lokalisierung von Thebe und Lyrnessos”, *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 95-115.

STRABON, 2000.

Geographika (Türkçe. A. Pekman). İstanbul.

TÜFEKÇİ SİVAS, T. 1999.

Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir.

TÜFEKÇİ SİVAS, T. 2005.

“Phrygian Rock-cut Monuments from Western Phrygia with Observation on their Cult Functions”, *Anatolian Iron Ages 5, Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-10 August 2001* (Eds. A. Çilingiroğlu/ G. Darbyshire). Ankara: 217-226.

TÜFEKÇİ SİVAS T./SİVAS, H. 2004.

“Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Arkeolojik Envanteri”, *TÜBA-KED* 2: 101-119.

USSİSHKİN, D. 1975.

“Hollows, “Cup-Marks”, and Hittite Stone Monuments”, *Anatolian Studies* 25: 85-103.

VASSİLEVA, m 1995.

“PAREDROI or Once Again on the Phrygian Rock Thrones”, *Thracia Studia in Honorem Alexandri Fol. Serdicae*: 265-276.

VASSİLEVA, m 1997.

“Thrace and Phrygia. Some Problems of the Megalithic Culture”, *Actes 2e Symposium International des Etudes Thraciennes. Thrace ancienne. Vol. 1*. Komotini: 193-98.

VERGİLİUS

Aeneas (Türkçe İ.Z. Eyuboğlu). İstanbul, 2010.

YALTIRAK, C. 2006.

“Kazdağı’nın Tektonik Yapısı ve Edremit Körfezi’ni Karada Sınırlayan Fayların Karakterleri”, *ATAG10- Aktif Tektonik Araştırma Grubu Toplantısı 10*. İzmir: 94-95.

YOUNG, R.S. 1969.

“Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward a History of Phrygian Alphabet”, *Hesperia* 38: 252-296.

ZLATKOVA, m 2008.

“Rock-Cut Structures in The Eastern Rhodopes and Their Relation To Prehistoric Mining”, *Geoarchaeology and Archaeomineralogy Proceedings of the International Conference* (Eds. R. I. Kostov/ B. Gaydarska, m Gurova). Sofia: 201-204.

MARCUS ANTONIUS'UN PARTHIA SAVAŞI'NIN (MÖ 40-33) SEBEPLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

SOME CONSIDERATIONS ON THE REASONS AND THE RESULTS OF THE PARTHIAN WAR OF MARC ANTONY (40-33 BC)

Makale Bilgisi

Başvuru: 12 Aralık 2018
Hakem Değerlendirmesi: 7 Ocak 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.008

Article Info

Received: December 12, 2018
Peer Review: January 7, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.008

Muzaffer DEMİR *

Anahtar Kelimeler: Marcus Antonius, VII. Kleopatra, Parthlar, Atropatene, Savaş

Keywords: Marc Antony, Cleopatra VII, Parthians, Atropatene, Battle

ÖZET

Crassus, MÖ 60 yılında kurulan I. Triumvirlik sonrasında, Pompeius ve Caesar karşısında Roma'daki popüleritesini artırmak amacıyla Doğu'da palazlanmasına fırsat vermeden Parth devletini egemenlik altına almaya karar vermiştir. Ancak Parthlar, kendilerine avantaj sağlayan askerî nitelikleri sayesinde Roma generali Crassus'u MÖ 53 yılında Carrhae Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğratmayı başarmışlardır. Parthlar bu savaştan hemen sonra Roma'nın kontrol ettiği Euphrates (Fırat) Nehri'nin ötesindeki topraklarda saldırılarını yoğunlaştırmış ve nihayetinde MÖ 42 yılında Syria'yı işgal etmeyi başarmışlardır. Diğer taraftan Caesar, MÖ 44 yılındaki suikast sonucu ölümünden hemen önce Parthlara karşı bir sefer düzenlemeyi planlamıştır. MÖ 43 yılında oluşturulan II. Triumvirlik'le kendisine Doğu'nun egemenliği verilen ve Caesar'ın mirasını devralan Marcus Antonius, Crassus'un bile gerçekleştirmeyi başaramadığı bir işi başarmayı, Parthlara karşı büyük bir zafer kazanarak Roma'daki rakibi Octavianus'a karşı prestij ve güç elde etmeyi arzulamıştır. Böylelikle Mısır kraliçesi VII. Kleopatra ile ilişkileri geliştirmiş ve devrik kral Herodes'e yardım ederek onun Iudaia'ya geri dönmesini, MÖ 37 yılında Ierusalem'de yeniden tahta çıkmasını sağlamıştır. Sonrasında Pontos, Galatia, Kilikia, Pisidia ve Armenia krallarının da desteğini alarak yaklaşık yüz bin lejyoner askeriyle Parthların en önemli müttefiklerinden Atropatene (günümüzde İran'ın Batı Azerbeycan eyaleti) krallığının bölgesindeki Phraaspa (bazı kaynaklarda Phraata veya Praaspa

* Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: dmuzaffer68@gmail.com

Bu çalışmanın bir özeti 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuş, yayın için verilmemiştir.

olarak anılmaktadır) kentini ele geçirmeyi hedeflemiştir. Ancak geride bırakılan kuşatma makinalarının düşman tarafından yok edilmesi ve Armenia kralı II. Artavasdes'in aniden desteğini geri çekmesi gibi sebepler sonucunda Antonius'un bu seferi felakete sonuçlanmıştır. Bölgeden geri çekilmeye çalışan binlerce Roma askeri soğuk hava, düşmanın vur-kaç taktikleri, açlık ve zehirlenen sular yüzünden ölmüştür. Daha sonra Antonius, genel bir ekonomik krizin olduğu bu dönemde, yine VII. Kleopatra'nın sağladığı para desteğiyle, MÖ 34 yılında Armenia'ya ikinci bir sefer düzenlemeye karar vermiş ve burayı istila etmiştir. Bu sefer sonucunda Aleksandria sokaklarında bir Roma zaferi kutlanmış, ihanetle suçlanan ve esir alınan II. Artavasdes sonrasında öldürülmüştür. Biz bu çalışmamızda Plutarkhos, Dio Cassius, Appianus ve diğer antik yazarların anlatımlarını dikkate alarak Crassus'unki gibi kötü bir tecrübe ile sonuçlanan Antonius'un Parthia Savaşı'ndaki başarısızlıklarının sebeplerini açıklamaya çalışacağız; bu sebepler arasında özellikle Octavianus ve Antonius arasındaki siyasi rekabet ve Parthların güçlü Roma ordusuna karşı uyguladıkları savaş teçhizat, taktik ve stratejilerinin üstünlüğü üzerine yoğunlaşacağız.

ABSTRACT

Crassus, after the First Triumvirate in 60 BC, decided to conquer the Parthian state before it became stronger in order to increase his popularity and prestige against the other strong leaders of Rome, Pompey and Caesar. However, as a result of their advantageous military aspects, Parthians managed to defeat the Roman general, Crassus in 53 BC at Carrhae. Right after this war, by making use of Roman civil war the Parthians intensified their raid, invasion and conquest policies at the territories beyond Euphrates (Fırat) and eventually accomplished to occupy Syria in 42 BC and Asia Minor in 40 BC. On the other hand, right before his assassination in 44 BC, Caesar had planned to make an expedition against the Parthians. Having been granted the hegemony of the East after the Second Triumvirate in 43 BC and taken the inheritance of Caesar, Marc Antony wished to increase his prestige and power at Rome against his rival, Octavian, by winning a great war against the Parthians which even Crassus had failed. Therefore, he developed relations with Cleopatra VII and enabled the overthrown king, Herodes, to return to Judaea and to resume the throne in Jerusalem in 37 BC. Afterwards, he aimed to take the city of Phraaspa (Phraata or Praaspa as mentioned in some ancient sources) at the region of the king of Atropatene (the province of Western Azarbeycan in İran), the most important ally of the Parthians, along with approximately 100.000 troops by also getting the support of the kings of Pontus, Galatia, Cilicia, Pisidia and Armenia. Yet, for the reasons such as the siege engines, coming behind, were destroyed by the enemy attacks and as Artavasdes II withdrew his support suddenly, the expedition of Antony resulted in a similar disaster. During the course of the Roman retreat, thousands of Roman troops died due to the cold weather, hit and run tactics of the enemy, starvation and poisoned waters. Later on, Antony decided to make a second expedition against Armenia in 34 BC and invaded this country by resuming the financial support of Cleopatra at a time when there was a general economic crisis. As a result of this expedition, a Roman triumph was celebrated at the streets of Alexandria and Artavasdes II, who had been taken as a prisoner of war, was executed afterwards, since he was regarded as a traitor. By taking into accounts of the ancient writers such as Plutarch, Dio Cassius, Appian and the others, we, in this study, shall strive to explain the reasons of Antony's defeat in the war against the Parthians which led to a bad end, just as Crassus had experienced, especially within the context of political rivalry between Octavian and Antony and of the superiority of Parthian war equipments, tactics and strategies used against the strong Roman army and so bring new perspectives to the matter.

Figür 1: Antonius'un Parthia Seferi (MÖ 36). / *Antony's Parthian Expedition (36 BC)*

Marcus Licinius Crassus'un I. Triumvirlik'teki siyasi ortakları Gnaeus Pompeius Küçük Asia'dan ve Gaius Iulius Caesar Gallia'dan büyük çaplı askerî başarılar elde ederek Roma'ya geri dönmüşlerdi. Dolayısıyla Crassus'un Roma'daki *auctoritas*, yani otorite ve itibarı onların gölgesinde kalmaya başlamıştı. Crassus, Doğu'ya bir Parth Seferi düzenleyerek elde edeceği zafer ile itibarını yeniden kazanmayı ve hattâ daha da yükseltmeyi amaçlamaktaydı; çünkü kendinden önce Pompeius bile Parthlara karşı savaşa girişmektense onlarla barış yapma yolunu tercih etmişti.¹ Ancak Roma ordusu, MÖ 53 yılında Parthlara karşı gerçekleştirdiği Carrhae Savaşı'nda, MÖ 216'daki Cannae Savaşı'nda Hannibal karşısında alınan yenilgiden sonra, daha da büyük bir yenilgiye maruz kalmıştı. Her ne kadar antik ve modern kaynaklar bu mağlubiyetin sebebi olarak genelde Crassus'un hırslı karakterini günah keçisi olarak gösterme eğiliminde olsalar da, bu durumun abartılmış olabileceğini de dikkate almak gereklidir. Onun zorlu bir Parth Seferi'ne çıkmasında, görünürde ortakları konumunda bulunan ancak aslında siyasi rakipleri olan Pompeius ve hattâ Caesar'ın teşvik edici tutumları da etkili olmuştur. Bu bağlamda Caesar'ın ona destek vermesi için gönderdiği Gaius Cassius'un Longinus (Cassius yerine uzun şeklini yazalım) savaş meydanını yersiz terk etmesi ve Armenia kralı II. Artavasdes'in Crassus'a

ihamet ettiğine dair veriler ilginçliğini korumaktadır.² Crassus'un başarısız olması Caesar ve Pompeius'un Roma'da rakipsiz kalmasına yol açacağından, olaya bir dereceye kadar bu açıdan da bakmak gerekmektedir.³

Benzer şekilde, aşağıda tartışacağımız üzere, II. Triumvirlik döneminde Doğu'ya egemen olan Marcus Antonius ve merkez Roma'yı yöneten Gaius Iulius Caesar Octavianus siyasi rakipler olarak karşı karşıya gelmiş, Antonius Roma'daki otorite ve şöhretini artırmak için bir Parth Seferi yapmaya karar vermiştir. Ancak bu seferde başarılı olabilmesi yönünde Octavianus'un desteğini yeteri kadar alamamış, hattâ Octavianus onun başarısız olması için Armenia kralı II. Artavasdes ile işbirliği yapmıştır. Biz bu çalışmamızda Roma ordusunun Parthlar karşısında yeniden yenilgiye uğratılmasını üç denklem üzerinden işlemeye çalışacağız: (a) Parth ordusunun stratejik ve taktiksel olarak temelde savunmaya odaklanmış olması; (b) Parth devletinin merkez siyasi damarını daha istikrarlı bir şekilde güçlü ve bir arada tutmaya devam etmesi; (c) Parth ordusunun asimetrik askerî avantajları elinde tutması.

Parth kralı II. Orodes'in Carrhae Savaşı'nda Crassus'u ağır bir yenilgiye uğrattıktan ve hattâ onu katlettikten

² Plut. *Cras.* XXII.3.

³ Konudaki en son tartışmalar ve bu yöndeki görüş için bkz. Demir 2018.

¹ Keaveney 1982: 424.

sonra, Crassus'un katledilen cesedi üzerinden bile nefret dilini ifşa ettiği antik kaynaklarda öne çıkarılmaktadır. Plutarkhos'a göre, II. Orodes'in sarayında sahnelenen Euripides'in *Bakkhai* oyununun temsili sırasında Tralleisli Iason isimli oyuncu, Crassus'un kafasını kralın önünde eğilerek seyirciye fırlatmıştır.⁴ Bir iddiaya göre de II. Orodes, Crassus'un hırsının sonucunun ne olduğunu göstermek için onun kesik kafatasının içine eritilmiş altın döktürmüştür.⁵ Halbuki II. Orodes, Carrhae Savaşı'nda esir alınan yaklaşık on bin civarında Roma askerini öldürmemiş ve hattâ onları Uzakdoğu'da Çinlilere karşı savaşta kullanmayı tercih etmiştir. Bu da Parthlar açısından nefret dilinin çokta abartılmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁶ Aslında daha basit ve istikrarlı politika izleme gayreti içinde olan II. Orodes, Carrhae Savaşı'nın olumsuz etkilerini mümkün mertebe azaltmaya çalışsa da, bunda başarılı olamamıştır.⁷ Sonuçta Roma, MÖ 60 yılı civarında III. Phraates ve Pompeius arasında gerçekleştirilen görüşmelerle sınır olarak belirlenen Euphrates Nehri'ni geçerek anlaşmayı bozmuş ve savaşı başlatmıştır. Parthlar ise, aşağıda açıklayacağımız istisnai durum olan Quintus Labienus olayı dışında, Carrhae Savaşı'ndan sonra dahi özellikle başlangıçta savunma odaklı hareket etmişlerdir.

II. Orodes'in Carrhae Savaşı sonrası tutarlı bir jeopolitik kayma sergilediği görülmektedir; Syria ve Doğu Akdeniz kentleri üzerindeki Roma egemenliğine tamamen son vermektense en azından Romalıları Doğu Akdeniz'e yakın alanlara sıkıştırma politikasını deneme gereği duymuştur. Bunun sonucunda Parthlar bir değil iki kez Euphrates'i geçerek saldırıda bulunma riskine girmişlerdir. İlk saldırı ile ilgili deliller sadece Cassius Dio'dan gelmektedir, ancak onun sunduğu bilgiler sınırlıdır. Dio, Parthların MÖ 52 yılında Syria'yı işgal ettiğini bize aktarmaktadır. Aynı yazar bu seferlerin uzun sürmediğine işaret etmektedir; Caesar'ın destek için gönderdiği Cassius, Carrhae Savaşı'ndan kurtulmayı başardıktan sonra işgalci Parth birliklerinin az sayıda olmalarından faydalanarak, onları geri püskürtmeyi

başarmıştır.⁸ Ancak Parthlar kararlılıkla ertesi yıl geri dönerek saldırıya geçmişlerdir. Bu konudaki bilgi o dönemde Kilikia valisi olarak hizmet eden Marcus Tullius Cicero'nun mektuplarından gelmektedir.⁹ Bu çağdaş bilgi kaynağına göre, II. Orodes MÖ 51 yılının Ağustos ayının sonlarında genç oğlu Pacorus ve general Osaces'in emrinde çok daha güçlü bir birliği Euphrates'in ötesinde Kyrrestike kentine göndermiştir. Orada Tyba yerleşiminde bir kamp kurmuşlar ve sonrasında Antiokheia'ya kadar ilerlemişlerdir. Buraya kısa süreliğine saldırılar da, kuşatma hazırlıkları olmadığından Cassius saldırılara karşı direnmeyi başarmış ve Parthlar Ekim ayında geri çekilmeye başlamışlardır.¹⁰ Parthlar sonrasında Antigonias yerleşimi ormanlık bölgesinde ve muhtemelen diğer kentlere karşı operasyonlar düzenlemiş olsalar da, Cassius kalesinden çıkarak karşı saldırılar gerçekleştirmiş, hattâ Parthları tuzağa düşürmeyi ve Osaces'i öldürmeyi başarmıştır. Geri kalan Parth güçleri Kyrrestike'de kışlamış, sonrasında Parth İmparatorluğu merkezine dönmüşlerdir. Dolayısıyla bu istilanın ne çapı ne de taktikleri kararlı bir istilaya işaret etmektedir. II. Orodes'in çatışmaların devam ettirilmesi konusunda çokta istekli olmaması onun yeniden Roma ile Euphrates Nehri sınır hattının korunması yönünde bir tavır sergilemiş olduğu ihtimalini gözler önüne sermektedir.

Parthlar, MÖ 50 yılında Syria'ya saldırma gereği duymamışlar ve bu tarihten sonra da MÖ 40 yılına kadar Euphrates'in batısına büyük çaplı askerî saldırılar gerçekleştirmemişlerdir. II. Orodes, Parthia'nın nisbi gücü ve bölgesel duruşunu güçlendirmek için doğrudan saldırılardan daha çok bu tarih aralığında kızışan Roma iç savaşını besleme politikasını benimsemiştir. Böylelikle Romalıları zayıflatarak zamanı geldiğinde de saldırıya geçebilecektir. Bunda da önemli derecede başarılı olmuştur. Pompeius, MÖ 9 Ağustos 48 yılında gerçekleşen Pharsalus Savaşı'nda yenilgiye uğradıktan sonra, kendisini kötü bir kaderin, daha doğrusu ölümün beklediği Mısır'a ayak basmadan önce Parthlara sığınmayı düşünmüştür. II. Orodes ile olan dostluğuna binaen böyle bir girişimde bulunmuş olmalıdır.¹¹ Bunun yanında bir zamanlar Caesar'a karşı Pompeius'un safında savaşan Quintus Caecilius Bassus, Syria valisi Sextus Iulius Caesar'ın birliklerinin komutasını üzerine

⁴ Plut. *Cras.* XXXIII.1-4; Polyain. *strat.* VII.41. Ayrıca savaşı kazanan Parth komutanı Surenas'ın Dicle Nehri üzerinde Seleukia kentinde zafer eğlencesi düzenlediği, bu eğlencede kadın kıyafeti giydirilen bir Roma esirine zorla Crassus rolü oynatıldığı, onun da sosyete fahişeler tarafından söylenen şarkılarla aşağılandığı, ayrıca Romalıların kesilmiş başlarının *lictor*lar tarafından taşınan baltaların ucuna tutturulduğu ve resmen toplanan kent meclisinde taşkınlık ve aşırılıklarından dolayı Roma halkının aşağılanması sağlandığı bildirilmektedir (Plut. *Cras.* XXXII.1-5). Buna karşın, aşağıda değineceğimiz üzere, Romalı komutan Ventidius'un da II. Orodes'in oğlu Pacorus'u öldürdüğüne onun kellesini Syria kentlerinde sergilediği aktarılmaktadır.

⁵ Cass. Dio XL.27.3; Flor. *epit.* I.46.10; Fest. *Brev.* 17; Servius *Aen.* VII.606.

⁶ Plin. *nat.* VI.18; Dubs 1941: 324-325.

⁷ Keaveney 1982: 426-428.

⁸ Cass. Dio XL.28.1.

⁹ Cic. *Fam.* XI.17; III.3, 8; VIII.5, 7, 10; XV.1-4; *Att.* V.9, 11, 14, 16, 18, 20-1; VI.1-2, 4, 6, 8; VII.2, 26; VIII.11. Dio (XL.28.3-30.3), Cicero'nunkinde olmayan kapsamlı ve tutarlı bir anlatımda bulunmaktadır. Cicero (*Att.* V.21; VI.1-2, 4), MÖ 50 yılında Atticus'a yazdığı bir kaç mektupta, Parthia'ya karşı tekrar çıkabilecek bir savaştan dolayı korkusunu dile getirmiştir.

¹⁰ Cass. Dio XL.29.1.

¹¹ Caes. *Bel.Civ.* III.82; App. *Bel.Civ.* II.12.83; Plut. *Pomp.* LXXVI.4-6; Cass. Dio XLI.55.3-4; XLII.2.5-6; Vell. II.53.1; Flor. *epit.* II.13.51; Iust. XLII.4.6; Lucan. *Bel.Civ.* II.632-633; VIII.209-214, 262-455; Quint. *Inst.* III.8.33.

almış ve sonrasında Caesar taraftarı Gaius Antistius Vetus'un kuşatmasına karşı Apamea'yı savunmuş, bu sırada da Parthlarla işbirliği yapmıştır.¹² II. Orodes, MÖ 45 yılının kışında oğlu Pacorus'un emri altında bir güç göndererek kuşatmayı gevşetmiş, Bassus ve birliklerinin hayatta kalmasını sağlamıştır. Ayrıca II. Orodes, Caesar'ın ölümünden sonra tekrar büyük bir iç savaşın ufukta görülmeye başlamasıyla, Gaius Cassius Longinus ve Marcus Iunius Brutus'a, MÖ 42 yılının Ekim ayında Philippi'de Marcus Antonius ve Gaius Iulius Caesar Octavianus karşısındaki başarısız savaşlarında, atlı oklu ve diğer süvari birlikleri sağlamıştır.¹³ Dolayısıyla Parthlar, Roma'nın özellikle dış siyasi çıkarlarını sekteye uğratmak için gayet mantıklı bir şekilde tekrar tekrar Roma iç savaşını tetikleme politikası izlemişlerdir.

Cassius ve Brutus, Philippi Savaşı'nda, yukarıda da belirtildiği üzere, Parthlardan bazı atlı birlikleri dışında yeterince asker desteği alamamışlardı. Gerçekte Cassius, bu savaşta çatışmak için Syria'dan ayrılmasının arefesinde, ek güç desteği almak için bazı Parth birliklerini Quintus Labienus ile birlikte II. Orodes'in yanına göndermişti. Ancak kral, herhangi bir askerî yardım göndermeden, Cassius ve Brutus hayatlarını kaybetmişlerdi. Labienus'un bu gelişmeler ve Philippi Savaşı'nın sürgünlerinin haberini alması üzerine Parthlarla kader birliği yaptığını görmekteyiz.¹⁴ Labienus'un Parthların safına geçerek Roma'ya karşı savaşmasında babası Titus Labienus gibi Caesar'ın taraftarlarına karşı tavır alması da,¹⁵ baskın bir rol oynamış oynamalıdır; babası gibi davasında sert olması bu durumu teyit etmektedir.

Bu gelişmeler üzerine Antonius, Philippi Savaşı'ndan sonra, Caesar'ın bir türlü düzenleme fırsatı bulamadığı uzun aşamalı Parth Seferi'ni miras almıştır. Öncelikle Küçük Asia'da Brutus ve Cassius'un müttefikleriyle çatışmalara girişmiş, İtalia'daki gazi askerlerin yerleşimini desteklemek için Asia kentlerinden para toplamıştır.¹⁶ Sonrasında Caesar'ın en büyük destekçilerinden Mısır kraliçesi VII. Kleopatra ile MÖ 41 yılı başlarında Tarsos'ta buluşmuştur. Antonius'un her ne kadar Philippi Savaşı'nda VII. Kleopatra'nın Cassius'a destek verdiği iddialarının hesabını sormak için onunla bulunduğu öne sürülse de,¹⁷ gerçek sebebin yaklaşmakta olan Parth Seferi için ondan para ve asker desteği sağlamak istemişi olması daha güçlü bir ihtimaldir.¹⁸

Antonius, MÖ 41 yılının yazında Kilikia'dan Syria'ya hareket etmiş ve Lucius Decidius Saxa'yı buraya vali olarak atamıştır.¹⁹ Antonius burada da yerel halkları ağır bir şekilde vergilendirmiş ve hattâ kendi atlı birliklerine maddi destek sağlamak için Roma-Parth sınırındaki ticaret kenti Palmyra'ya saldırmıştır.²⁰ Saldırı başarılı olamasa da, karşı Parth istilasını tetikleyen olaylardan birisi olmuştur; çünkü bu saldırı Romalılardan korunma arayışına giren daha fazla insanın Euphrates Nehri'nin doğusuna göçmesine de neden olmuştur. Antonius saldırı sonrası kışı geçirmek için Aleksandria'da VII. Kleopatra'nın yanına yöneldiğinde, Parthlar bu

¹² Cass. Dio XLVII.27.1-4; Strab. XVI.2.10; Ioseph. *Ant.Iud.* XIV.268.

¹³ App. *Bel.Civ.* IV.8.59, 63; 11.88; 12.99; Iust. XLII.4.7.

¹⁴ Appianus (*Bel.Civ.* IV.8.63) ve Cass. Dio (XLVIII.24.4-6) anlatımlarında birbirlerini tamamlamaktadırlar. Büyük olasılıkla aynı elçilik, rica ve daha fazla birlik sağlayamama durumu vargı yapmaktadırlar. Ayrıca bkz. Liv. *perioch.* 127; Flor. *epit.* II.19.4; Vell. II.78.1; Zon. *epit.hist.* X.22; Fest. *Brev.* 18; Syme 1938: 113-124. Festus, Labienus'un Persia'ya kaçtığını bildirmektedir.

¹⁵ Babası T. Labienus, Caesar ve Pompeius arasındaki Roma iç savaşında Pompeius'un tarafını tutmuştur (Caes. *Bel.Civ.* III.13.3-4). T. Labienus, Gallia'da Caesar'ın süvari birliklerinin tecrübeli komutanı olarak yıllarca hizmet etse de, sonradan Pompeius ile mücadelesinde Caesar'ın bazı kararlarına karşı çıkmıştır. Hattâ onun Pompeius ile Caesar arasındaki muhtemel barış anlaşmalarını bozmada etkin bir rol oynadığı, bir zamanlar dostu olan Caesar taraftarı tutsak Romalı askerleri öldürttüğü ve nihayetinde Pompeius'a, Caesar'a karşı Pharsalus Savaşı sürecinde cesaret verdiği bildirilmektedir (Caes. *Bel.Civ.* III.19.8; 71.4; 87). Kendisi, Caesar ve Mısır'da öldürülmüş olan Pompeius taraftarları arasında Güney Hispania Ulterior'da MÖ 17 Mart 45 tarihinde gerçekleşen ve iç savaşın nihai olarak Caesar'ın lehinde sonuçlanmasına yol açan Munda Savaşı'nda öldürülmüştür.

¹⁶ Vell. II.74.1; Ioseph. *Ant.Iud.* XIV.301-323; *Bel.Iud.* 1.242; Suet. *Aug.* XIII.3; Plut. *Ant.* XXIII.1; App. *Bel.Civ.* V.1.3-7; Cass. Dio XLVIII.1-3; Huzar 1978: 129-130. Mylasalı hatip ve kentin en üst yetkilisi Hybreas, Antonius'a "Eğer sen bir yılda iki kez yardım alacaksan, bizim için de yazı iki ve hasadı iki kez yapma gücüne sahip misin?" şeklinde güzel bir cevap vererek Roma'ya MÖ 41 yılında bir yılda iki kez ödeme yapmalarının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Zaten Antonius'un hâli hazırda iki yüz bin *talanton* vergi toplamış olduğu da bildirilmektedir (Plut. *Ant.* XXIV.5-6; ayrıca bkz. Taşdöner 2012: 212). Octavianus ve Antonius'a karşı savaşan Brutus ve Cassius, ilk kez kentlerden on yıllık vergiyi iki defada ödemelerini talep etmiştir (App. *Bel.Civ.* V.1.2; V.3.24). I. Mithridates Savaşı'ndan (MÖ 89-85) sonra özellikle Sulla'nın geriye dönük beş yıllık vergiyi toplaması ve diğer ağır şartları getirmesiyle Küçük Asia kentleri ekonomik açıdan zor durumda kalmışlardır. Roma'nın tek bir büyük kontratla Asia eyaletinden vergi toplama ihalesini verdiği İtalia kökenli vergi toplayıcılarından nefret edilmekteydi (Broughton 1938: 535-536). Kötüye giden ekonomik koşullar Lucullus'un MÖ 71 yılındaki reformlarıyla düzeltilmeye çalışılsa da zaman zaman kentlerdeki ekonomik problemlerin devam ettiği görülmektedir (Plut. *Luc.* XX.3-4). Cicero (*Att.* V.16.), MÖ 51 yılı itibarıyla Kilikia valisi iken muhtemelen abartılı olarak insanların kelle vergilerini ödeyemediklerine ve yatırımlarını sattıklarına dair ekonomik zorluklara işaret etmektedir. Diğer taraftan Lucullus'un reformlarından sonraki on yılda ekonomik şartların Miletos, Tralleis, Laodikeia ve Mylasa gibi kentlerde düzelmeye ihtimaliyle ilgili olarak bkz. Magie 2015: 257.

¹⁷ Plut. *Ant.* XXV.1; ayrıca bkz. App. *Bel.Civ.* V.1.8; Sullivan 1990: 266-267.

¹⁸ Sullivan 1990: 267; Hölbl 2001: 240.

¹⁹ Cass. Dio XLVIII.24.1-3; Syme 1937: 132.

²⁰ App. *Bel.Civ.* V.1.9-10. Ayrıca bkz. Hekster/Kaizer 2004: 70-80.

fırsatı değerlendirmeye karar vermiştir. Bu sırada Labienus da, Parth kralını saldırıya geçmesi yönünde cesaretlendirmiştir.²¹ II. Orodes akıllı bir liderdir. Labienus'u kullanarak Syria ve Asia kentlerinde gerçekleştireceği talan harekâtlarıyla Antonius'un hedeflediği Parth Seferi için yeterince maddi destek sağlamasının önüne geçecek ve ayrıca onun prestiji sayesinde hâlâ sıcaklığını koruyan iç savaş ortamında Roma garnizonlarının kolaylıkla saf değiştirmesini sağlayacaktır. II. Orodes, bu sebeplerle fazla zaman kaybetmeden saldırı emrini vermiştir.

Labienus, Pacorus ile birlikte, MÖ 41 yılı sonu veya MÖ 40 yılı başlarında,²² Parth ordusunun ortak komutasını üstlenmiş ve Syria'yı işgal hareketini başlatmıştır. Bölgedeki küçük Roma garnizonları daha önceden de Brutus ve Cassius'a hizmet ettiklerinden, kolaylıkla ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan kontrol altına alınmıştır.²³ Ancak Roma'nın merkez üslerinden Apamea kentini savunan Saxa ve birlikleri sayıca üstün olduklarından ve kent güçlü bir şekilde tahkim edildiğinden burasını ele geçirmede zorlanmışlardır. Yine de Labienus'un kentteki Romalı askerleri kent içine gönderdiği gizli mesajlarla kendi safına çekme gayretleri başarıyla sonuçlanmış, askerlerinin saf değiştirmesinden korkan Saxa Antiokheia'ya kaçmıştır. Bunun üzerine kenti savunması beklenen askerlerin geri kalanı direnmeden Labienus'un safına geçmişlerdir. Labienus, Syria'da Antiokheia'yı da ele geçirdikten sonra, kaçan Saxa'nın peşinden Kilikia içlerine kadar ilerlemiş ve onu burada yakalayarak öldürmüştür.²⁴ Sonrasında Roma kontrolündeki Kilikia'nın tamamını işgal ederek kendisine merkez seçmiştir.²⁵

Dio, Labienus'un Kilikia'dan sonra Karia içlerine kadar ilerlediğini, burada garnizonlarına karşı ayaklanmış olan özellikle Mylasa ve Alabanda kentlerini talan ettiğini bildirmektedir.²⁶ Mylasa ve Alabanda dışında muhtemelen Stratonikeia'nın Panamara (Bağyaka) Tapınağı, Aphrodisias ve Laodikeia da onun tarafından ele geçirilmiştir.²⁷ Diğer kaynaklarda da Labienus'un

"Parthların başında Fırat ve Syria'dan Lydia ve Ionia'ya kadar Asia'yı boyunduruk altına aldığı"²⁸ söylenmektedir. Onun emrinde sadece Parthlı askerlerin değil, kendi safına geçerek teslim olan bazı kentlerdeki Romalı garnizon askerlerinin de bulunduğu gözükmetedir.²⁹ Labienus bu yağmalardan elde ettiği zenginlikle kendisini imparator ilan etmiş, kendi adına Q. LABIENUS PARTHICUS IMP. baskısı kullanarak pek çok sikke bastırmıştır.³⁰ Kendisini Parth İmparatoru ilan ettiği de bildirilmektedir.³¹

Bu gelişmeler üzerine Antonius, çok geçmeden MÖ 39 yılında, başarılı komutanı Publius Ventidius Bassus'u karşı saldırı için bölgeye göndermiştir.³² Bassus, Parth askerlerinin desteğinden yoksun, sadece yerel birlikleriyle hareket eden Labienus'u ani bir saldırıyla Roma'nın Asia eyaletinden geri püskürtmüş ve her iki taraf Tauros Dağları'nın Syria'ya bakan eteklerinde karşı karşıya gelmiştir. Romalılar Ventidius'un akıllı taktikleri sayesinde buradaki çatışmayı kazanmışlardır. Labienus kaçmış ve Kilikia'da gizlenmeye çalışsa da bulunarak tutuklanmıştır.³³ Bu çatışma sırasında Labienus'un ordusunu terk eden Parth birlikleri, Pharnabates'in komutasında Kilikia ve Syria arasında Amanos Dağ geçidini tutmaya çalışsalar da, yenilgiye uğratılmışlar ve hattâ birliklerini Syria'dan da geri çekmek zorunda kalmışlardır. Ventidius, savaşmadan Syria ve Iudaea'yı ele geçirmiştir.³⁴ Ancak Pacorus MÖ 38 yılı baharında

bu istiladan nasibini aldığını söyleyebiliriz (Sherk 1969: no.27; Osgood 2006: 533; Lerouge-Cohen 2010: 176, dipnot 4). Octavianus, muhtemelen MÖ 38 yılı civarında Labienus'a karşı direndiğinden Plarasa-Aphrodisias'a imtiyazlar vermiştir. Bkz. Reynolds 1982: no.7, 9, 10, 11, 12, 13; Osgood 2006: 533; Lerouge-Cohen 2010: 179-180; Millar 1973: no.10, 11.

²⁸ Plut. *Ant.* XXX.1; Strab. XIV.2.24. Muhtemelen Phrygia içlerine kadar talan faaliyetlerini sürdürmesiyle ilgili olarak bkz. Strab. XII.8.9.

²⁹ Strab. XIV.2.24.

³⁰ Quintus Labienus Parthicus'un sikkeleri hakkında detaylı çalışma için bkz. Hersch 1980: 41-51.

³¹ Mylasa'yı ona teslim etmeyen Hybreas'ın "o hâlde ben de kendimi Karia İmparatoru ilan ediyorum" diyerek onunla alay ettiği söylenmektedir ki, muhtemelen bu sebeple Labienus Mylasa'yı ele geçirdiğinde burada özellikle Hybreas'ın evini yerle bir etmiş, bunun üzerine Hybreas Rhodos Adası'na kaçmıştır (Strab. XIV.2.24). Labienus'un saldırıları ve Hybreas hakkında ayrıca bkz. Delrieux/Ferriès 2004a: 49-71; 2004b: 499-515.

³² App. *Bel. Civ.* V.65.9; Cass. Dio XLVIII.39.2.

³³ Cass. Dio XLVIII.39.4-40.6. Dio, sadece Labienus'un tutuklandığını bildirmektedir. Seaver (1952: 278) ve Wylie (1993: 136) Labienus'un kaçmaya çalışırken öldürüldüğünü bildirir de, bununla ilgili verdikleri (Wylie referans da vermiyor) referanslarında onun öldürüldüğüne dair bir ifade geçmemektedir. Festus (*Brev.* 18.2) ve Velleius (II.78.1) kısa özetlerinde onun öldürüldüğüne atıfta bulunmaktadır. Livius (*perioch.*127), sadece Labienus öldürüldükten sonra Ventidius'un Parthları Syria'dan sürdüğünü aktarmaktadır. Bu savaşla ilgili olarak ayrıca bkz. Frontin. *strat.* II.5.36.

³⁴ Bu gelişmelerle ilgili olarak bkz. Cass. Dio XLVIII.41.1-4. Onun bu savaş sırasında uyguladığı taktikle ilgili olarak bkz. Iust. XLII.4.7; Frontin. *strat.* II.5.37.

²¹ Cass. Dio XLVIII.24.6-8; Flor. *epit.* II.19.4; Zon. *epit.hist.* X.22.

²² Curran 2007: 33.

²³ Plut. *Ant.* XXVIII; Cass. Dio XLVIII.25; Iust. XLII.4.

²⁴ Cass. Dio XLVIII.25.4.

²⁵ Bu arada Pacorus, Syria'nın geri kalanını ele geçirmiş, sonrasında Palestina'yı işgal ederek Roma tarafından oradaki işlerden sorumlu olarak atanan Hyrkanos'un yerine Aristobulos'u tahta geçirmiştir (Cass. Dio XLVIII.26.1-2).

²⁶ Cass. Dio XLVIII.26.3-5.

²⁷ Mylasa, Alabanda ve muhtemelen Laodikeia'nın Labienus tarafından yıkılmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Strab. XIV.2.24; Haddad 2014: no.37, 46, 49. Octavianus, MÖ 37 yılında Parth istilasına direndiklerinden ve Roma'ya itaatlerinden Stratonikeialıları onurlandırmıştır (Tac. *ann.* III.62). Diğer taraftan Stratonikeia'ya 11 km. uzaklıkta bir tapınak kenti olan Panamara'nın

ordusunu yeniden toparlamış ve Syria'yı yeniden istila etmeye karar vermiştir. Ventidius, buna karşın dağılmış hâlde bulunan askerî güçlerini yeniden toparlamak için zaman kazanmaya çalışmıştır. Dio ve Frontinus'a göre Ventidius, Roma müttefiki gibi görünen aslında Parthlara gizliden bilgi taşıyan Kyrrhestike prensi Pharnaesus'un Pacorus'a yanlış bilgi vermesini sağlamış, Pacorus Euphrates Nehri'ni geçmede geciktiğinden Ventidius zaman kazanmayı başarmıştır.³⁵ Ventidius hazırlıklarını tamamlayarak Kyrrhestike'nin Gindaros Dağı eteklerinde yüksek bir mevkiye pozisyon almıştır. MÖ 38 yılının Haziran ayında buradan hızla yaklaşmakta olan düşmanın üzerine ilerleyerek Parth okçu saldırısından kurtulmayı başarmıştır. Parthların ağır zırhlı süvari birlikleri (*kataphraktes*), tepenin eteklerinde cesurca direnmeye çalışsalar da, Roma mancınıkçıların kurşundan topakları karşısında dağılmışlardır. Pacorus bu karmaşa esnasında katledilmiş ve liderlerinin cesedini almaya çalışan Parth askerlerinin bir kısmı ölümüne savaşa da, çoğu kaçmıştır.³⁶ Ventidius, Pacorus'un kesilen kafasını Syria kentlerinde sergileyerek onları teslim olmaya ikna etmiştir.³⁷ Kommagene ve benzer şekilde Iudaia yeniden boyunduruk altına alınmıştır.³⁸ Syria valisi olarak atanan Ventidius, MÖ 38 yılının Kasım ayında zaferini Roma'da kutlamıştır.³⁹ Bu zafer şöleniyle Roma halkının Carrhae felaketinin intikamını alma şevkine kavuştuğu vurgulanmaktadır.⁴⁰

Yaşlanmakta olan II. Orodes, oğlu Pacorus'u kaybettiğinde büyük bir şok yaşamış olmalıdır. Pacorus büyük bir enerji ve askerî dehaya sahip bir karakterdi; onun ölümü Roma'da yankı bularak Parthia'ya ağır bir darbe olarak görülmüştür.⁴¹ Ancak II. Orodes, asıl şoku kendi yerine vâris olarak seçeceği oğlundan yemiştir. O, MÖ 38 yılının sonlarında otuz çocuğu içinden en yaşlısı olan IV. Phraates'i kendisinin yerine geçmesi için seçmiş ve tahta çıkarmıştır.⁴² IV. Phraates, yeni konumunun halâ çok zayıf olduğunu hissetmiş olmalıdır; çünkü tahta çıkar

çıkamaz ilk icraatı kendisine muhalif olan herkesle birlikte babasını ve geride kalan kardeşlerini öldürtmek olmuştur. Bunun üzerine Parthia soylularından pek çoğu sıranın kendilerine de geleceği endişesiyle dehşete düşmüşler ve ülkeden kaçmışlardır.⁴³ Bunların arasında soylu askerlerden birisi olan Monaeses, Roma'ya sığınmıştır. Burada Antonius'a, Parthia'ya karşı düzenlenecek olan seferde Roma ordusuna rehberlik edebileceği ve böylelikle onun Parthia'nın büyük kısmını fethedebileceği vaadinde bulunmuştur. Antonius bu vaadle ikna edilerek Parthlara karşı savaşa hazırlanmıştır. Ancak IV. Phraates, ajanları sayesinde, Monaeses'i başlangıçtaki pozisyonunu geri vereceği vaatleriyle geri dönmeye ikna etmiştir. Buna karşı Antonius, Monaeses'i durdurmaya çalışmamıştır. Yine de Monaeses'in IV. Phraates ile iletişim içinde olduğunu öğrendiğinde onu teşhir etmektense, onun IV. Phraates'e geri gitmesine müsaade etmiştir. Dolayısıyla Antonius, Monaeses'in niyetinin değişikliğinden haberi yokmuş gibi görünmüştür. Böylelikle Antonius, onun vasıtasıyla Crassus'un lejyon sancakları ve Carrhae'nin tutsaklarının geri verilmesi hususundaki anlaşma taleplerini göndermiştir.⁴⁴ Antonius, bu uzlaşma girişimleri devam ederken savaş için hazırlanmaya ve özellikle süvari birlikleri sağlamak için müttefikler kazanmaya devam etmiştir. Diğer taraftan Antonius'un Monaeses'i Parth tahtına yerleştirmek niyetiyle övündüğü de öne sürülmektedir.⁴⁵ Eğer öyleyse Antonius'un artık Parthia'yı vâsal krallık yapmak gibi bir niyetinin olması ihtimali dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunu nasıl bir strateji ile gerçekleştirmek istediğini kestirmek ise zordur. Aşağıda da açıklayacağımız gibi öncelikle Parthların merkezî kentlerini ele geçirmeyi ve onları teslim olma eylemine zorlamayı planlamıştır. Dolayısıyla Parthların teslim olması sonucunda Monaeses'i tahta

⁴³ İlk önce babasını itboğan otuyla zehirletmeye çalışmış ve sonrada onu boğdurtmuştur (Plut. *Cras.* XXXIII; Debevoise 1938: 121, dipnot 2). Ayrıca bkz. Plut. *Ant.* XXXIV.10; XXXVII.1-2; Cass. Dio XLIX.23.1-24.1.

⁴⁴ Cass. Dio XLIX.24.5; Plut. *Ant.* XXXVII.2. Ancak her iki yazar da bu teklifin şüpheli olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Hem Plutarkhos hem de Dio Parthia'daki durumu entrika için elverişli olarak tanımlamaktadırlar; oğullar, babaları ve prensleri arzuladıkları zaman öldürmekte, tahta geçişi bir kan banyosu takip etmektedir. IV. Phraates'in bu zor şartlar altında elitle- rden gelen baskıyla barış teklifini kabul etmesi zordu. Antonius bunun farkında olmalıydı. Reddedilme ihtimali yüksek olan bu teklifin Roma'da savaşa gitme kararını meşrulaştırmak için propaganda maksatlı olarak yapılmış olması dikkate alınmalıdır. Antonius'un daha sonra yeniden aynı şartlarda barış teklifinde bulunması (Plut. *Ant.* XL.4; Cass. Dio XLIX.27.3-5), onun propaganda amaçlı olarak sancakların ele geçirilmesi ve tutsakların geri alınmasına ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir.

⁴⁵ Cass. Dio XLIX.24. Antonius'un ona kentler verme vaadinde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kentler Levantine'de fethedilmeyi bekleyen Larissa, Arethusa ve Hierapolis'tir (Plut. *Ant.* XXXVIII.1; Cass. Dio XLIX.24.2). Ancak Dio, doğrudan kent isimleri vermemektedir. Parth Krallığı'nın ona bağışlanması durumundan ise sadece Dio bahsetmektedir.

³⁵ Cass. Dio XLIX.19.1-4. Dio, Kyrrhestike prensinin ismini Khannaesus olarak vermektedir.

³⁶ Cass. Dio XLIX.20.1-3; Strab. XVI.8.2; Plut. *Ant.* XXXIV.1; Fest. *Brev.* 18.2; Vell. II.78.1; Iust. XLII.4.8-10; Flor. *epit.* II.19.3-7. Florus yenilgiye uğratılan Parth ordusunun yirmi binden fazla olduğunu bildirmektedir. Iustinus da Parthların büyük bir katliama uğradığını bildirirse de, Ventidius'un Parthlara karşı arka arkaya yaptığı savaşlarla ilgili bilgileri karıştırdığı görülmektedir. Bu savaşlarla ilgili olarak ayrıca bkz. Magie 2015 (rev. ed.): 431-432.

³⁷ Cass. Dio XLIX.20.4; Amm. Marc. XXIII.23.

³⁸ Cass. Dio XLIX.20.5. MÖ 37 yılı itibarıyla Iudaia'da Roma yanlısı Herodus'un uzun süreli yönetimi başlamıştır (Hall 1996/1997: 325-326).

³⁹ Fron. *Epis.* II.1.5.

⁴⁰ Cass. Dio XLIX.21.2-3; Plut. *Ant.* XXXIV.2; App. *Bel. Civ.* V.7.65; 8.75, Flor. *epit.* II.19.7; Fest. *Brev.* 18.3; Ovid. *Fast.* VI.465-466.

⁴¹ Tac. *Ger.* XXXVII; Hor. *Odes.* III.6.9.

⁴² Cass. Dio XLIX.23; Iust. XLII.4.1.

geçirme ihtimali de bulunmaktadır. Parth iç siyasetindeki bu gelişmelerin, Antonius'un seferi için daha uygun bir duruma ulaştığı da görülmektedir.

Bunun dışında Antonius'un Parth Seferi'ni başlatmasıyla ilgili çeşitli sebepler öne sürülmektedir. Bunlardan birisi, kendisini her anlamda siyasi ve duygusal mirasçısı olarak gördüğü yakın dostu Caesar'ın ölmeden önce kafasında olan Parthia istilasını planını gerçekleştirmek olabilirdi.⁴⁶ Caesar'ın MÖ 44 yılında suikaste kurban gitmesi Parth İmparatorluğu'nu bir saldırıdan kurtarmıştır. Bu ani gelişmeler sonucunda Antonius, Caesar'ın ölümünden sonra Caesar yanlılarının tartışılmaz lideri olarak pozisyonunu yeniden kazanmak için askerî bir zafere ihtiyaç duymaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Parthların özellikle Caesar'ın öldürülmesinde rol oynayanlarla işbirliği yapmış olması, hattâ Philippi'de Cumhuriyetçiler için savaşmaları⁴⁷ ve Euphrates'in batısındaki istila hareketleri bardağı taşıran son damla olmuş olmalıdır. Parthlar şimdi Brutus, Cassius ve Labineus gibi hainlerle el ele vermiş, saldırgan komplocular olarak resmedilebiliyor ve böylelikle çıkılacak sefer için de kamuoyu desteği sağlanmış oluyordu. II. Triumvirliğin liderlerinden ve yine Caesar'ın mirasçısı olabilecek Octavianus da Roma'da gittikçe güçlenmiş olsa da, becerikli ve tecrübeli bir general değildi. Antonius, askerî olarak kontrolü ele geçirmişti ve sağlam bir duruşa sahipti; Syria'da hizmet etmişti ve Gallia'da Caesar'ın güvenilir yardımcı komutanı olmuştu; Pharsalus'ta cesurca savaşmış ve Philippi'de Caesar'ın suikastçilerini ezip geçmişti.

⁴⁶ Antik kaynaklar Caesar'ın MÖ 47 yılındaki Zela zaferinden sonra Parthia'ya karşı uzun bir sefer için detaylı planlar yaptığını bahsetmektedir (Plut. *Caes.* LVIII.3; Suet. *Aug.* 8; App. *Bel.Civ.* III.11.77; Cass. Dio XLIV.46.3). Hattâ *comitia tributa* meclisi üç yıllığına düşünülen Parth Seferi'nin komutasını Caesar'a verme kararı almıştır (Cass. Dio XLIII.51.1-2). McDermott (1982/1983: 225-226), seferle ilgili bu antik kaynakların yanında Damaskoslu Nikolaos'un fragmanlarını da tartışmaktadır. Ayrıca Cicero'nun mektuplarını (*Att.* 13.31.3; 15.4.3) yorumlayarak Caesar'a gizli düşman olan Cicero dâhil bazı senatörlerin Caesar'ın hayatta kalamayacağı beklentisiyle seferi desteklediği, ancak tarihi iyi okuyan Caesar'ın keskin zekası ve ileri görüşlülüğü sayesinde bu seferi ertelediği tezini ortaya koymaktadır (McDermott 1982/1983: özellikle 227 vd.). Caesar'ın Carrhae yenilgisinin intikamını almak dışında Parthia ile yeniden savaşma arzusu için daha fazla sebepleri bulunmaktadır. Carrhae Savaşı'nın intikamını alma düşüncesi konusunda bkz. Cass. Dio XLIII.51.1; McDermott 1982/1983: 227. Caesar'ın kafasında Büyük İskender imajı yer edinmektedir. O, Gallia Seferi sayesinde Roma'da diktatörlüğü elde etmiştir. Parthia Seferi ise ona Roma'da monarşik yönetime gidecek olan yolun önünü açabilirdi. Buna binaen Sybilline kahini de Parthia'nın sadece bir kral tarafından fethedilebileceğini söylemişti. Caesar Parthia'ya yapılacak saldırının tek yol olarak Armenia üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiğinin de farkındaydı (Suet. *Iul. Caes.* XLIV).

⁴⁷ Bihar 1983: 56-57.

Parth Seferi'ne yol açan bir diğer sebep üzerinde de durulmaktadır. Bunun dayanağı pek çok Romalının, Crassus'un ağır mağlubiyetinin yanında Syria ve Küçük Asia'nın istilasının intikamını almak istemiş olmasıdır.⁴⁸ Antonius'un, Crassus'un seferi esnasında kaybedilen askerî sancakları yeniden ele geçirmeye ve tutsak alınan askerleri geri getirmeye yönelik niyeti de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bizim de desteklediğimiz, detaylandırılması gereken üçüncü ve en güçlü sebep ise, Octavianus'un Roma'da tek adam olma yönündeki propagandalarına karşı, Antonius'un Parth Savaşı'nda büyük bir zafer kazanarak Roma'da *auctoritas*ını artırmak ve böylelikle Octavianus'un üstesinden gelmek istemesidir.⁴⁹ Yukarıda da değindiğimiz Antonius'un Philippi zaferinden sonra doğuya seyahat etmesi ve eyaletleri yeniden organize etmeye ve onları yönetmeye başlamasıyla, Roma'daki rakibi Octavianus karşı propropaganda girişimlerini başlatmıştır. Aşağıda belirteceğimiz üzere, Antonius Parthlara karşı savaş hazırlığı için Mısır'da kaldığı süre zarfında, Octavianus İtalia'da Roma halkını ona karşı tavır almaya cesaretlendirmekteydi. Octavianus, Antonius'un çok geçmeden Doğu'ya ulaşmasıyla onun yozlaşmış Doğu hayat tarzına esir düştüğüne dair Roma'da dedikoduların yayılmasına da katkı sağlamaktaydı. Ortalama bir Romalı Doğu'yu batıl ve ahlaksız bir yer olarak gördüğünden,⁵⁰ Antonius'a karşı bu propagandanın belli bir etkisi olacaktır.

Aslında Antonius'un kamuoyunu kendi lehine çevirmek için çeşitli Doğu halklarının giyim ve hayat tarzını benimsediği görülmektedir. O bir Hellen gibi giyinerek, felsefe derslerine katılarak ve Hellen kültürünü takdir ederek geleneksel olarak yönetmesi zor olan Küçük Asia'nın meskûnlarını yatıştırma çalışmaktaydı. Hellenlerin sadakatini kazanır kazanmaz da kostümünden kurtulmuş ve işe koyulmuştur.⁵¹ Octavianus ise Antonius'un gerçekte siyaseten mantıklı olan bu eylemlerini; onu, Roma'yı Doğu'dan yönetmek isteyen ve VII. Kleopatra'nın büyüüne kapılmış, tekin olmayan birisi olarak resmetmek için kullanmıştır.⁵² Bu propaganda öylesine etkili olmuştur ki, birkaç yıl içinde Antonius'a karşı psikolojik ve sosyolojik üstünlüğü ele geçirmiştir. Diğer yandan Antonius, eğer Parthları yenilgiye uğratırsa

⁴⁸ Iust. XLII.5.3; App. *Bel.Civ.* V.7.65. Benzer şekilde Plutarkhos (*Ant.* 34.2) ve Cass. Dio (XLIX.21.2) hâli hazırda Venditius'un MÖ 39 ve 38 yılındaki başarılarıyla Crassus'un kaybının intikamını aldığını bildirmektedirler. Ayrıca bkz. Mattern-Parkes 2003: 392.

⁴⁹ Antonius'un bu seferi, prestijini artırmak için sadece propaganda maksatları doğrultusunda yaptığı savunulmaktadır (Dabrowa 2006: 348; Craven 1920: 59, 81-82).

⁵⁰ Cic. *Tusc.* V.78.

⁵¹ App. *Bel.Civ.* V.8.76.

⁵² Charlesworth 1926: 11-13.

Octavianus karşısında kaybetmiş olduğunu itibarını geri alabilecek, bu genç liderden kurtulabilecek ve nihayetinde Roma'yı tek başına yönetebilecektir. Dio'ya göre, Antonius yukarıda bahsettiğimiz Ventidius'un zaferlerini de kıskanmaktaydı ve onun kazanmış olduğu ünü çekememekteydi.⁵³ Hattâ Antonius'un başlangıçta Ventidius'u gölgede bırakmak için Parth Seferi'ne motive edildiği iddia edilmektedir.⁵⁴ Gerçekten de bu sefer sırasında Ventidius gibi, düşmanı ve topografyayı iyi bilen bir komutandan faydalanmak yerine onu Roma'ya geri göndermesi büyük bir hata olmuştur. Bu durum, Antonius'un hırsı yüzünden hep birlikte topyekün bir zafer kazanmak yerine kendi şahsiyetini ve itibarını artıracak bir zafer peşinde koştuğunun en önemli delili olarak durmaktadır.

Antonius öncelikli olarak Batı'daki siyasi durumunu berraklaştırmaya çalışmış ve bu sebeple Parth Seferi'ni dört yıl kadar ertelemiştir. Aslında MÖ 40 yılından beri Parthia'yı istila etmeyi planlamaktaydı; MÖ 38 yılında hazırды, ancak MÖ 36 yılına kadar bunu gerçekleştirmedi. Belkide seferin sonuçları hakkında kafasında soru işaretleri bulunmaktaydı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Labienus'un talanlarıyla daha fazla ekonomik zorluklar altına giren Küçük Asia ve Syria kentlerinden de yeterince maddi destek alamamıştı. Aslında Antonius ve Octavianus arasında, Parth Seferi'ne başlamadan önce son bir fırsatta uzlaşma yollarının arandığı görülmektedir. En başta Octavianus, Sextus Pompeius'a karşı kendisinden yardım talep etmek için onunla Brundisium'da buluşma ve gidişatı görüşme önerisinde bulunmuştur. Appianus'a göre Antonius, ya anlaşma şartlarını bozacağından veya Octavianus'un "tek adam" olması yönündeki korkuları hiçbir zaman hafiflemediğinden ya da muhafızlarından birisinin ölümüne yol açan kötü bir alameti gerekçe göstererek Octavianus'un gelmesini beklememiştir.⁵⁵ Dio da Antonius'un geldiğini ve bazı askerlerinin kurt tarafından öldürülmesini kötü işaret olarak algılayarak Atina'ya geri döndüğünü bildirmekte ve aslında Octavianus'un Sextus'a karşı savaşını haklı bulmadığını ima etmektedir.⁵⁶

Karşılıklı şüphelerden dolayı zor da olsa, Antonius'un karısı Octavia'nın da gayretleriyle her ikisi Tarentum'da yeniden buluşmaya karar vermiştir. Antonius MÖ 37 yılı baharının başında Atina'dan Tarentum'a Sextus'a karşı savaşında destek vermek için üç yüz gemiyle yelken açmıştır, ancak Octavianus kendi gemilerinin

inşasını beklemeyi tercih ederek onunla buluşma fikrinden vazgeçmiştir, hattâ tekrar davet edildiğinde başka sebepleri bahane etmiştir. Yine birşeyden ötürü Antonius'tan rahatsızlık hissettiği veya kendi kaynakları bol olduğundan onun yardımını küçümsediği bildirilmektedir. Antonius bu duruma kızsız da, onunla irtibata geçmeye çalışmıştır; çünkü Parthlara karşı savaşında merkez İtalia'dan askerlere gereksinim duymaktadır. Octavianus'un ordusunun bir kısmı için donanmasını değiş-tokuş etme niyetindedir. Zaten önceden yaptıkları anlaşmaya göre her ikisi de İtalia'dan asker toplayabileceklerdi. Antonius'un karısı Octavia arabuluculuk yapmak istemiş; ancak Octavianus, Antonius'u boğazlarda savaşırken kendisini terk etmek ve kendisine karşı Lepidus ile ittifak yapmakla suçlamıştır. Octavia bunların doğru olmadığını ispatlama gayreti içine girmiştir ve Antonius da ona bu konuda yardımcı olmak için elinden gelen gayreti göstermeye çalışmıştır. Nihayetinde her iki taraf da kuşkuları ortadan kaldırmak için Metapontum ve Tarentum arasında bir yerde buluşmaya karar vermişlerdir.

Yapılan görüşme sonucunda Antonius yüz yirmi gemiyi hemen Octavianus'a Tarentum'da teslim etmiştir. Octavianus ise yirmi bin İtalia askeri gönderme sözü vermiştir ve bu arada Octavia gayretleriyle kocası için en azından hazırda bin asker (ki bunların da aslında Octavia'nın muhafızı olarak Antonius tarafından seçildiği söylenmektedir) almayı başarmıştır.⁵⁷ Bunun üzerine Antonius Syria'ya geri dönmüştür. Bu gelişmeler hakkında bizi bilgilendiren Appianus bütün bu süreçte her ikisinin de "karşılıklı ihtiyaçlarına göre sürekli olarak rekabet kaynaklı şüpheden güvene doğru kaydıklarına" vurgu yapmaktadır.⁵⁸ Plutarkhos da, Antonius'dan olma iki kızı ile gelen Octavia'nın her ikisini uzlaştırma gayreti bağlamında şöyle bildirmektedir: "[3] O [Octavia], şunu söyledi: En kötüsü aranızda savaş çıkacak olursa, içinizden hanginizin muzaffer olma veya fethedilme kaderine sahip olduğu kesin değildir; ancak her iki durumda da benim kaderim felaket olacaktır".⁵⁹ Octavianus onun bu sözlerinden etkilendiğinden Tarentum'a barış için gelmeye karar vermiştir. Dolayısıyla burada Octavia'nın da ikisi arasındaki gerginliğin ciddi derecede farkında olduğu gözükmektedir. Aşağıda da belirteceğimiz üzere, Octavianus'un anlaşmayla vereceği askerî destek konusunda sözünü tam anlamıyla yerine getirmemiş olması, karşılıklı rekabet ve şüphelerin devam ettiğini teyit etmektedir.

⁵³ Cass. Dio XLIX.21.1.

⁵⁴ Patterson 2015: 81 dipnot 11. Benzer şekilde Gaius Sosius'un Antonius İtalia'dayken MÖ 37 yılında Syria valisi olarak çok fazla başarı elde etmekten kaçındığı ve Antonius'un nefretini çekmemek için elinden gelen gayreti gösterdiği söylenmektedir (Cass. Dio XLIX.23.1-3).

⁵⁵ App. Bel. Civ. V.9.78-79.

⁵⁶ Cass. Dio XLVIII.46.2-4; Huzar 1978: 173.

⁵⁷ Plut. Ant. XXXV.4.

⁵⁸ Gelişmelerle ilgili olarak bkz. App. Bel. Civ. V.10.93-95. Ayrıca bkz. Plut. Ant. XXXV; Cass. Dio XLVIII.54.1-6. Dio (XLVIII.54.2-3), Antonius'un başka gemiler de sağlamaya söz verdiğini ve kendisinin bunun karşılığında ağır zırhlı birlikler aldığını ve Octavia sayesinde bu anlaşmanın sağlandığını bildir-mektedir.

⁵⁹ Plut. Ant. XXXV.3.

Antonius'un, Parthlara karşı kesin sefer kararı vermeden önce, yukarıda değindiğimiz üzere kendisine sığınan Monaeses'i kullanarak ilk olarak barış teklifinde bulunduğu da iddia edilmektedir. Ancak Plutarkhos ve Dio, bunun bir aldatmaca olduğunu ve alttan alttan onun savaş hazırlıklarını sürdürdüğünü bildirmektedir.⁶⁰ Eğer ortada samimi bir teklif varsa, IV. Phraates'in barış teklifiyle ilgili cevabını bilmemekteyiz. Her hâlükarda hummalı hazırlıklar başlamıştır ve MÖ 37 yılında Antonius'un *legatusu* Canidius dört lejyonla Armenia içine ilerlemiştir. Romalılar muhtemelen daha sonradan sorun yaratmalarının önüne geçmek için Trans-Caucasia'da Iberialılar ve Albanialıları boyunduruk altına almışlardır: böylece kuzeyden gelebilecek tehdit bertaraf edilmiştir.⁶¹ Kuzey kabilelerinin boyun eğmesinden korkuya kapılan Armenia kralı II. Artavasdes Roma ile ittifakı yenilemiştir.⁶² Hiç şüphesiz eğer Antonius ele geçirirse Parthia'dan ve yine aynı isimli kralla yönetilen özellikle Media Atropatene ülkesinden payına düşecek olanların ümidi içindeydi.

Diğer taraftan Antonius, Crassus'un hatalarını tekrar etmek istememiştir. Hazırlıklarını tamamladığı dönem itibarıyla Parthlara karşı operasyonları yürütebilecek gerek sayı gerekse nitelik açısından en güçlü orduyu oluşturmuştur. Zeugma'da topladığı yüz bin asker ve ağır kuşatma makinalarını taşıyan üç yüz vagonla Arakses Nehri vadisi boyunca ilerlemeye başlamıştır.⁶³ II. Artavasdes'in altı bin süvari ve yedi bin piyade askeriyle bu müttefik güçlerine destek verdiği aktarılmaktadır.⁶⁴ Antonius, Crassus'un hatasına düşmeyerek Mesopotamia ovaları yerine Parthların *kataphraktes* birliklerine karşı daha başarılı olabileceğini ve istediği şartlarda savaşabileceğini düşündüğü dağlık Armenia boyunca bir rota çizmeyi tercih etmiştir. Müttefiki II. Artavasdes'den alacağı desteği de dikkate almış, onun bölgeyi ve düşmanı tanımmasının avantajını kullanarak kendisine rehberlik etmesini kabul etmiştir. Hedefte Media Atropatene ülkesi vardır.⁶⁵

Dolayısıyla Antonius, doğrudan Parthların Mesopotamia'daki başkenti Ktesiphon üzerine yürümek yerine, şaşırtma bir taktikle Urmia Gölü'nün güneyinde ovalık alanda bir yerde bulunan Phraaspa kentini almayı ümit etmiştir. Burada Media kralı Artavasdes'in eşleri ve çocukları bulunmaktaydı.⁶⁶ Bu sırada Parthların

müttefiki Artavasdes, IV. Phraates'e destek vermek için sınırlarının dışına çıkarak iktidar bölgesini terk etmişti. IV. Phraates ise, görüldüğü kadarıyla daha güneyden bir Roma ilerleyişi beklentisi içinde, hâlâ Mesopotamia'da bulunmaktaydı. Antonius, kralın da terk etmesini fırsat bilerek Atropatene'deki bütün kentleri kolaylıkla ele geçireceğini düşünmüştür. Öncelikle Phraaspa'yı hızla ilerleyerek kuşatmak için kuşatma makinalarını ve bazı erzaklarını geride bırakmış ve bunların korunması için Oppius Statianus komutasındaki on bin askerini görevlendirmiştir.⁶⁷ Ordusunun geri kalanıyla Phraaspa'ya ulaşarak kenti kuşatmaya başlamıştır. Dio, Antonius'un Phraaspa'yı ele geçirme harekâtının boş bir uğraş olduğunu, çünkü hem IV. Phraates hem de Medialı Artavasdes'in kalenin surlarının güçlü olduğunu ve çok sayıda askerle iyi savunulduğunu bildiğine işaret etmektedir.⁶⁸ Halbuki Huzar'ın savunduğu gibi, Antonius'un planı sağlamdı; Phraaspa'ya saldırarak Parthları lejyonlarının savaşmaya alışkın olduğu kısa sürede sonuçlanacak bir meydan savaşına çekmeyi ve büyük bir zafer kazanmayı ümit etmekteydi.⁶⁹ Muhtemelen Parthları arkadan çevirerek ve müttefiklerinin kentlerini kuşatarak vur-kaç taktiklerinden mahrum bırakmayı planlamaktaydı. Böylelikle Antonius, IV. Phraates'i tek bir kitlesel savaşta yenerek hızlı bir zafer ilan edebilir ve Octavianus ile hesaplaşmak üzere Roma'ya geri dönebilirdi.

Ancak Antonius'un böylesine güçlü ve iyi savunulan bir kale için özellikle kuşatma makinalarını ve erzakları geride bırakma kararı seferin başarılı bir şekilde sonuçlanmasına darbe indirmiştir. Gerekli kuşatma makinaları ve erzaklar olmadan, Antonius kenti ele geçirmede dezavantajlı bir durumu düşmüştür. Daha da kötüsü Parth kralı çok geçmeden kuşatma alanına ulaşmış, Parth ve Atropatenelilerden oluşan bir birlik göndererek komutası altındaki iki lejyonuyla birlikte geride bırakılan Statianus'u bozguna uğratmış ve öldürmüştür. Antonius'un vasal Pontos kralı Polemo da esir düşmüş, baş müttefiki II. Artavasdes durumu ümitsiz görerek, savaşın en kızıştığı anda savaş alanını terk ederek krallığına geri çekilmiştir.⁷⁰ Bütün bu terslikler

⁶⁰ Plut. *Ant.* XXXVII.2; Cass. Dio XLIX.24.5.

⁶¹ Cass. Dio XLIX.24; Strab. XI.3.5.

⁶² Cass. Dio XLIX.25.1.

⁶³ Plut. *Ant.* XXXVII.3: altmış bin Romalı piyade, Hispania ve Gallia'daki Iberialılar ve Keltlerden oluşan on bin süvari, Armenia ve diğer Doğu müttefiklerinden otuz bin atlı ve hafif silahlı birlikler. Ayrıca bkz. Farrokh 2007: 144-145; Tarn 1932: 76.

⁶⁴ Plut. *Ant.* XXXVII.3.

⁶⁵ Plut. *Ant.* XXXVII.1-2; XXXIX.1; Cass. Dio XLIX.23-25.1.

⁶⁶ Plut. *Ant.* XXXVIII.2 (Φραάσα); Cass. Dio XLIX.25.3

(Πραάσα). Aynı zamanda Strabon (XI.13.3) Antonius tarafından Vera (Οὔερα) adlı bir kalenin kuşatılmasından bahsetmektedir ki, burası Phraaspa olarak tanımlanmaktadır. Phraaspa'nın tam yeri bilinmemektedir. Bilim adamlarının çoğu burasının tahkim edilmiş Taht-ı Süleyman olduğunu savunmaktadır (Debevoise 1938: 125-126; Syme 1995: 81). Sherwin-White (1984: 313-314), Phraaspa'nın küçüklüğü yüzünden Taht-ı Süleyman olarak tanımlanmasını reddetmektedir ve Antonius'un kuşattığı kentin Myanduab veya Saqqiz'da aranması gerektiğini belirtmektedir. Antonius'un seferi sırasında izlediği yolla ilgili olarak bkz. Reinhold 1988: Fig. 1.

⁶⁷ Cass. Dio XLIX.25.2-3; Plut. *Ant.* XXXVIII.2.

⁶⁸ Cass. Dio XLIX.25.3.

⁶⁹ Huzar 1978, 176.

⁷⁰ Plut. *Ant.* XXXVIII.2-XXXIX.1; Cass. Dio XLIX.25.3-X-

Antonius'u Phraaspa Kuşatması'ndan vazgeçmeye, daha kısa ve dağlık bir yoldan yirmi yedi günlük bir yürüyüşten sonra MÖ 36 yılı Kasım ayında Armenia'da Artaksata'ya geri çekilmeye zorlamıştır.⁷¹

Parthlar ise akılcıca hareket ederek bu geri çekilme esnasında Antonius'un ordusunu vur-kaç taktikleriyle sürekli olarak taciz etmişlerdir. Plutarkhos, Parth saldırıları altında Antonius'un ordusunun yavaş yavaş yok edilmesi hakkında şunları aktarmaktadır:

“Gelmiş olduğu yol üzerinden ordusunu geriye doğru götürürken ki, burası ağacı olmayan düz bir ülkeden geçmekteydi, Parth geleneklerini çok iyi bilen ve kuşatma makinalarıyla ilgili savaşta Romalılara hâli hazırda sadakat göstermiş Mardia ırkından olan bir adam Antonius'un yanına gelmiş ve geri çekilirken sağ tarafındaki tepelere yakın gitmesi ve yüklü lejyoner ordusunun çıplak ve geniş arazilerde çok fazla sayıda atlı okçuların hedefine açık hâle getirilmemesi konusunda ısrarcı olmuştur. [2] O [IV. Phraates], kuşatmayı kaldırması için dostça müzakerelerle onu [Antonius'u] ikna ettiğinde Phraates'in tasarlamış olduğu şeyin tamda bu olduğunu söylemişti; kendisi [Mardialı] orduyu daha kısa ve daha fazla yiyecek-içecek sağlayan bir yoldan götürebileceğini bildirmiştir. Antonius bunu işittiğinde onunla istişarede bulunmuştur. Bir ateşkes anlaşması yapıldığından Parthlara güvenmediği imajını vermek istememiştir...[3] ...Antonius üçüncü günde Parthları tamamen düşüncesinden çıkardığında ve kendisine güvendiğinden dağınık düzende ilerlerken, Mardialı bir suyunun yakın zamanda yıkılmış olduğunu ve büyük miktarlarda suyun, yürüyüşün yapılması gereken yola doğru aktığını görmüştür. [4] O, düşman yakın olduğundan, bunun Parthların işi olduğunu anlamış, nehri yollarına doğru akıtarak Roma ilerleyişini engellediklerini düşünmüş ve Antonius'a dikkatli ve tetikte olması konusunda ısrarla tavsiyede bulunmuştur. Antonius, tam lejyonerlerini düzene sokarken, mızrakçıların ve atıcıların düşman içine dalarak hücumla geçmelerini planlarken Parthlar gözükmüş ve karmaşa yaratmak için atlarıyla [Roma ordusunun] etrafında koşuşturmaya başlamışlardır. [5] Roma hafif silahlı birlikleri ne zaman Parthlara saldırırsalar, Parthlar oklarıyla ağır yaralar verdirebilmekteydiler; ancak Romalıların kurşun mermileri ve mızraklarından daha fazlasına maruz kalabilmekte ve böylece geri çekilmekteydiler...44. [Parthlar], hâli hazırda yorgun düşmüş ve emirlere uymama eğilimi gösteren düşmana karşı zaferleriyle, öylesine yücelmiş ve öylesine Romalılardan nefret etmişlerdi ki, hattâ

onların kamplarının yakınına açıktan ordugâhlarını kurmuşlardır, böylelikle çok geçmeden boş çadırları ve kaçakların yüklerini talan etmeyi ümit etmekteydiler. [2] Gün ağardığında kırk binden çok daha fazla atlı askerle saldırıya geçmek için toplandıkları söylenmektedir. Hattâ kralları kendi özel hizmeti için görevlendirilen askerleri bile göndermiştir, çünkü o gözle görülür ve kesin bir zafer elde etmek istemektedir. Kralın kendisi ise asla savaş meydanına gelmemiştir. Bunun üzerine Antonius, askerlerine nutuk atmayı arzulayıp gözlerinde daha fazla şefkat elde edebileceğini düşünerek kara bir cüppe giymiştir, ancak dostları ona karşı çıkmışlar ve o böylelikle bir generalin mor elbisesini giyerek gelmiş ve nutuk konuşmasını yapmıştır, muzaffer olanları övmüş, kaçmış olanlara sitem etmiştir...45... [2] Romalılar bazı uçurumlu tepelerden inerlerken yavaşlamışlar ve Parthlar bunu fırsat bilerek saldırmış ve vurmuşlardır. Bunun üzerine kalkan taşıyıcıları birden bire dönmüşler, hafif silahlı birlikleri sıraları içine almışlar, bu arada kendileri diz üstüne çökerek kalkanlarını onların önlerine uzatmışlardır. İkinci sıra kalkanlarını birincisinin başlarının üzerine uzatmış ve sonraki sıra da aynısını yapmıştır. Sonuçta bir çatı [*testudo*] gibi görünüm oluşmuştur; göze çarpan bu manzara oklar karşısında korunmalarının en etkili idi, oklar üzerlerinden süzülerek gitmekteydi... [4] Orduyu aynı zamanda açlık vurmuştur...49. Parthların okları arka sıralara düştüğünde, gün hâli hazırda ağarmaktaydı, ordu belli bir düzene ve sessizliğe kavuşmaktaydı ve hafif silahlı birliklere çatışma için işaret verilmişti. Silahlı adamlar da tekrar kalkanlarıyla birbirlerini kapatmışlardı... [2] Ön sıralar az az bu usulle ilerlemiş ve nehir gözükmüştü. Antonius, nehrin kenarında düşmana karşı koymak için atlılarını sıraya dizmiş, hastalıklı ve beceriksiz askerlerini öne yerleştirmiştir...[3]...Altıncı günde onlarla yapılan son çatışmadan sonra Media ve Armenia arasındaki sınırı oluşturan Arakses Nehri'ne gelmişlerdir. 50. Antonius orada birliklerinin sayısını gözden geçirmiş, yirmi bin piyade ve dört bin süvarisinin yok edildiğini görmüştür; hepsi düşmanlarının elinde değil, yarısından fazlası hastalıktan ölmüştü. Phraata'dan yirmi yedi gün yürümüşlerdi ve on sekiz çatışmada Parthları yenilgiye uğratmışlardı, ancak kesin veya daimi zaferler kazanamamışlardı... [2]Her şeyin ötesinde bu durumda Armenialı Artavasdes, savaşı sonlandırmak için Antonius'u gerekli güçten mahrum bırakmıştı. Onun tarafından Media'dan çekilen, Parthlar gibi teçhizatlı ve onlar gibi savaşmaya alışkın on altı bin süvari elde olsaydı ve Romalılar savaşan düşmanı bozguna uğrattıklarında, kaçakları öldürselerdi, düşman kendisini yenilgiden yeniden güçlenebilecek ve işe koyulacak hâle getiremezdi... [3] Buna uygun olarak ordunun tamamı Armenialıdan intikam alması konusunda Antonius'u kıışkırtılar...”⁷²

LIX.26.1.

⁷¹ Plutarkhos (*Ant.* XXXIX.1-51.2) ve Cass. Dio (XLIX.26.1-XLIX.31.4) Phraaspa Kuşatması'ndan sonraki savaşla ilgili gelişmeleri aktarmaktadırlar.

⁷² Plut. *Ant.* XLI.1-L.3.

Frontinus ise bir meydan savaşına girişmediklerinden Roma askerlerinin Parthlara karşı savaşta büyük zorluk yaşadıklarını ve *testudo* düzeni ile bunun üstesinden gelmeye çalıştıklarını şöyle bildirmektedir:

“Marcus Antonius, Parthlarla savaşa girdiğinde ve onlar sonsuz sayıda oklarıyla ordusunu ok yağmuruna tuttuklarında, o ordusuna durma ve *testudo* düzeni oluşturma emri vermiştir. Oklar askerlere zarar vermeden bu düzenin üstünden geçmiş ve düşmanın ok teçhizatı çok geçmeden tükenmiştir”.⁷³

Bu metinler dikkate alındığında IV. Phraates’in, barışçıl bir şekilde ayrılmasına müsaade edeceği konusunda söz vermesine rağmen, Antonius’a saldırdığı iddia edilmektedir.⁷⁴ Antonius ise en azından *testudo* düzeni taktiği sayesinde ordusunu tamamen yok olmaktan kurtarmıştır. Bu taktik sayesinde Parthlar lejyonlarla yüz yüze savaşmaya zorlanabilmekteydi; çünkü onların ok saldırıları *testudo* ile etkisiz hâle getirilebilmekteydi.⁷⁵ Romalı askerler birbirlerine sokulup sarılmakta, en keskin fırlatıcıları saptırabilecek sağlam bir kalkan duvarı oluşturmak için kafaları üzerinde kalkanlarını yükseltebilmekteydiler. Buna rağmen Parthlar kapsamlı bir meydan savaşından kaçınmışlar ve yıpratma savaşlarıyla hedeflerine ulaşmasını bilmişlerdir. Plutarkhos, aynı zamanda Romalıların geri çekilmeleri esnasında Parth okçularına karşı kurşundan misketler kullandıklarını bildirir de katapultlarına değinmemektedir.⁷⁶ Bu durum büyük olasılıkla onların, daha savaşa başlamadan önce, yukarıda da belirttiğimiz üzere, katapultlarını kaybettiklerini teyit etmektedir.

Sonuçta Roma ordusu Armenia yürüyüşü esnasında Parth baskınları ve açlık yüzünden ciddi kayıplara maruz kalmıştır. Yukarıda aktardığımız metinde vurgulandığı üzere Antonius’un ordusundan yirmi bin piyade ve dört bin süvari askerî zayıata uğramıştır. Yine de birliklerin tam zayıat sayısı, antik kaynakların bu konuda farklı bilgiler vermesinden dolayı, kesin olarak belirlenememektedir.⁷⁷ Antonius’un yenilgisinde

Parthların savaş taktiklerinin etkili olduğu açıkça ortadadır. Onun karşısında Caesar’ın Gallia’da karşı karşıya geldiği gibi kabilelerden toplama bir ordu değil birleşik bir imparatorluk ordusu bulunmaktaydı. Ayrıca Antonius Roma ordusu için uygun bir arazide savaşmayı başaramamış, düşmanını teste tabi tutamamış, uzayan sefer için masrafları yeterince karşılayamamış, dolayısıyla durumu esaslı okuyamamasından askerlerinin de cesaretlerini yitirmesiyle savaşı kaybetmiştir.⁷⁸ Birde bunlara yukarıda aktardığımız üzere II. Artavasdes’in onu savaşın en ciddi çatışmalarının gerçekleştiği sırada yarıyolda bırakması eklenmelidir.

Modern kaynaklarda çok fazla üzerinde durulmasa da, Antonius’un en ciddi darbeyi Octavianus’dan yediğini söyleyebiliriz; çünkü Octavianus’un Antonius’a ihanet etmesi için Armenia kralı ile gizli bir anlaşma yapmış olması ihtimali yüksektir. Dio, Antonius MÖ 34 yılında Armenia’ya geri döndüğünde ve orasını fethettiğinde, Octavianus’un kendisinin “...gizlice onunla [II. Artavasdes ile] Antonius’a zarar vermek maksadıyla iletişim hâlinde olduğunu ve aynı zamanda Antonius’un zafer kazanmasını istemediğini” bildirmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla Octavianus’un II. Artavasdes’i Antonius’un intikam almasından korumak istediğine işaret edilmektedir. Dio, Octavianus’un Antonius’a ne zaman ve nasıl zarar vermeye çalıştığını detaylandırmasa da, büyük olasılıkla onun Antonius’un Parth Seferi’nde başarısız olması yönündeki gizli görüşmelerini ima etmektedir. Octavianus, muhtemel bir Parth zaferi Antonius’un Roma’da tek adam olmasının yolunu açacağından, böyle bir engelleme girişiminde bulunmuş olabirdi. Aslında onun amacı hem Roma iç savaşında Antonius’u bertaraf etmek hem de onun aracılığıyla Parthlara belli derecede darbe indirmek olmalıdır; böylelikle zayıf düşen Parthlar, Labienus örneğinde olduğu gibi, Euphrates’in batısındaki Asia kentlerinden ve topluluklarından haraç veya vergi toplamak gibi yeni girişimlerde bulunmayacaklardı ve barış yapmayı tercih edeceklerdi. Nitekim Octavianus’un bu amacında başarılı olduğunu göreceğiz.

Antonius, Octavianus’un II. Artavasdes’i gizliden koruma çabalarına rağmen, Armenia kralından intikam almak için MÖ 34 yılında ikinci bir sefer başlatmaya karar vermiştir. Bu seferden elde edeceği zaferle birlikte,

⁷³ Frontin. *strat.* II.3.15.

⁷⁴ Cass. Dio XLIX.27.4-28.1.

⁷⁵ Cass. Dio XLIX.29.2-3; Plut. *Ant.* XLV.

⁷⁶ Campbell 2011, 697.

⁷⁷ Velleius (II.82.2-3), askerlerin dörtte birinin öldüğüne inanmaktadır. Florus (*epit.* II.20.10) ise on altı lejyondan ancak üçte birinin geri dönmeyi başardığını bildirmektedir. Aynı zamanda Livius (*perioch.* 130), iki lejyonun kaybindan bahsetmektedir. Muhtemelen Livius veya onun özetleyicisi, general Stianus ile birlikte yok olan sadece iki lejyonu dikkate alarak böyle bir bildirimde bulunmuşlardır. Oysaki Antonius’un geri çekilme esnasında da epeyce kayıp verdiği açıkça ortadadır. Armenia’da kendisini emin hissetmemiş, sayı ve erzak kıtlığı yüzünden ve bu yönde takviye yapması beklentisinden Armenia kralından intikam almaya da cesaret edememiştir; buradan kar fırtınası altında Syria içine çekilirken de sekiz bin ek asker zayıatı ver-

miştir (Plut. *Ant.* LI.1; Cass. Dio XLIX.31.1-2; Vell. II.82.3). Luc (2016: 55), Antonius’un enerjisi ve cesareti sayesinde bunun başarılı bir geri çekilme olduğunu ve onun itibarına zarar getirmediğini iddia etmektedir. Ancak Roma yanlısı olma ihtimali yüksek olan antik kaynakların iyi okunması gerekmektedir; sonuçta bu bir yenilgidir ve Antonius bundan sonra Parthia ülkesine doğrudan saldırmaya cesaret edememiş, hedefini sadece Armenia ile sınırlandırmıştır.

⁷⁸ Huzar 1978: 177-179; Sherwin-White 1984: 312-320; Roberts 1988: 252-259.

⁷⁹ Cass. Dio XLIX.41.5.

aynı zamanda hezimetle sonuçlanan Media Atropatene seferini takiben itibarına verilen zararı bir dereceye kadar tamir etmiş olacaktır. Antonius, bu seferle II. Artavasdes'e karşı tavrı almakta haklıdır.⁸⁰ Ancak bazı antik yazarların Antonius'un bakış açısını yansıtmaması ve olaya önyargı ile yaklaşma ihtimali de söz konusu olabilir. II. Artavasdes açısından meseleye, iki büyük süper güç arasındaki meselelere pragmatik açıdan yaklaşan ve dolayısıyla güç dengelerine göre hareket etmek zorunda kalan bir kral olarak da yaklaşılabılır. Onun, Antonius'un Phraaspa Kuşatması sırasında başarısız olduğunu gördüğü anda Parth misillemesi korkusuyla güçlerini derhal geri çekmesi de, bu yöndeki tavrını yansıtabilir.⁸¹

Buna rağmen, II. Artavasdes'in Antonius'a karşı ihanet durumu ağır basmaktadır; çünkü Dio, onun Octavianus ile Antonius'a karşı işbirliği yaptığını dile getirmektedir. Antonius, antik kaynaklarda vurgulanmasa da, büyük olasılıkla bu gizli işbirliğinin farkına varmıştı. O, seferine yeniden başlama kararı aldığı anda, kafasındaki ilk amaç intikam almak ve hattâ Armenia tahtına kendi oğlunu atayarak vasal bir krallık hâline dönüştürmektir. Böylelikle Antonius Armenia meselesini hallettikten sonra Parthlarla yeniden savaşa girişebilecekti.⁸² Bu arada Antonius için sefere başlamadan önce MÖ 35 yılında yeni bir fırsat doğmuştu. Media kralı Artavasdes taraf değiştirmek istiyordu. Kral Artavasdes, önceki yıl esir alınmış olan Pontoslu Polemo'yu Antonius'a ittifak yapmak için elçi olarak göndererek Parthlara karşı düzenlenebilecek yeni saldırıda süvari desteği vereceğini vaad etmişti. Onun taraf değiştirmek istemesinin sebebi ise, IV. Phraates ile Roma baskınından elde edilen ganimetlerin paylaşımı meselesinde anlaşamamalarıydı. Bu gelişmeden memnun kalan Antonius, daha sonra Polemo'ya Küçük Armenia'yi vererek ödüllendirecekti.⁸³

Antonius, başlangıçta Armenia kralını Mısır'a davet ederek onu tuzağa düşürmek istemiştir. Onun bu tuzağa düşmemesi üzerine Armenia Seferi için hazırlıklara başlamıştı.⁸⁴ Bu muazzam bir girişimdi. MÖ 34 veya MÖ 33 yılı itibarıyla, eskisi kadar güçlü olmasalar da, lejyonlarının on altısının tamamı Armenia'da pozisyon almış olacaktı.⁸⁵ Antonius, Media kralı Artavasdes ile Arakses Nehri üzerinde buluşmak için Mısır'dan yola çıkmıştı.⁸⁶ Ancak Antonius, Octavianus'un kızkardeşi olan karısı Octavia'nın para, erzak ve iki bin askerle Doğu'ya geldiğini işittiğinde, aniden seferini durdurmuş

ve Mısır'a geri dönmüştür. Aslında bu, daha önce MÖ 37 yılında Tarentum'da Octavianus ile yapmış olduğu anlaşma şartlarının çok küçük bir kısmını karşılayabilecek bir yardımdı. Antonius onun eve geri dönmesini istemiş ancak hediyelerini kabul etmiştir.⁸⁷ Plutarkhos'un aktardığına göre ise Octavianus'un bu buluşmaya izin vermesinin sebebi, Antonius'un kızkardeşini aşağılayacağına kanaat getirmesi ve bunun da savaş için bahane oluşturacağıdır. Dolayısıyla Octavianus'un kafasındaki savaş niyeti bu noktada ifşa edilmektedir ve artık Antonius ile arasındaki bağ tamamen kopmuştur. Antonius mektup göndererek Octavia'ya Atina'da kalması emrini vermiştir;⁸⁸ artık Octavia ile de bağlantısını kesmiş ve Mısır'da VII. Kleopatra'dan yana olan tavrını ortaya koymuştur. Bu gelişmeler Antonius'un seferinin neredeyse bir yıl ertelenmesine yol açmıştır.

Antonius, II. Artavasdes'i Mısır'a çekmek için ikinci bir teşebbüste daha bulunmuştur. MÖ 34 yılının başlarında Dellius'u, II. Artavasdes'in kızlarından birisi ile VII. Kleopatra'dan olma oğlu Aleksandros arasında Mısır'da evlilik törenine davet etmek için, Armenia'ya göndermiştir. Aslında bu Parthlarla işbirliği yaptığı düşünülen II. Artavasdes'in ele geçirilmesi için planlanan bir komlodur.⁸⁹ Bu da başarısızlığa uğradığında, Antonius'un kendisi seferle Armenia'nın batısında Nikopolis kentine gelmiş ve yeni bir Parth savaşının planlamasını yapmak için kralı buraya davet etmiştir. II. Artavasdes, bu durumdan da şüphelenmiş ve gelmemiştir. Daha sonra Antonius onu Artaksata'dan uzaklaştırmak için çeşitli yöntemler denemiştir; kralın arkadaşları aracılığıyla (*hetairoi*; belkide *naksarars* olarak bilinen Armenia soyluları) bir yandan hoş gidecek rüşvetler ve üstelemelerle zeytin dalı uzatırken, diğer taraftan Artaksata üzerine güçlü ve hiddetli bir saldırı gerçekleştireceği tehdidiyle aba altından sopa göstermiştir. Nihayetinde II. Artavasdes'i karargâhına gelmeye ikna etmiştir, burada kral derhal tutuklanmış ve kraliyet hazinelerinin tutulduğu kaleye prangalar olmadan götürülmüştür. Ancak Antonius'a koruyucuları tarafından en azından başlangıçta bu hazinelerin muhteviyatı gösterilmemiştir.⁹⁰ Orosius kısa anlatımında Antonius'un gerçekte bu hazinelerin bazısını talan etmeyi başardığını ileri sürerken,⁹¹ Plinius Akisiline eyaletindeki Anaïtis (Anahita) Tapınağı'na saygısızlık yapıldığını kaydetmektedir ki,⁹² burada Antonius'un askerlerinin bazısı tanrıçanın altın heykelini parçalamışlar ve parçalarını kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Armenia Seferi'nin böylesine eylemlerle talana da dönüştüğü görülmektedir.⁹³

⁸⁰ II. Artavasdes karşıtı görüş için özellikle bkz. Strab. XI.13.3-4. Bu yöndeki modern tartışmalar için ayrıca bkz. Roberts 1988: 249; Huzar 1978: 179.

⁸¹ Bu yönde tartışmalar için bkz. Patterson 2015: 89.

⁸² Cass. Dio XLIX.32.3; 33.3.

⁸³ Plut. Ant. LII; Cass. Dio XLIX.33.1-2; 44.3.

⁸⁴ Cass. Dio XLIX.33.3.

⁸⁵ Plut. Ant. LVI.1.

⁸⁶ Plut. Ant. LII.2.

⁸⁷ Cass. Dio XLIX.33.3-4.

⁸⁸ Plut. Ant. LIII.1.

⁸⁹ Debevoise 1931: 74.

⁹⁰ Cass. Dio XLIX.39.2-6.

⁹¹ Oros. hist. VI.19.3.

⁹² Plin. nat. XXXIII.82-83.

⁹³ Schieber 1979: 118.

Bu gelişmeler üzerine bazı Armenialılar sürpriz olmadığı üzere Roma işgaline direnç göstermişler, II. Artavasdes'in oğlu Artaksias etrafında toplanarak onu kral olarak seçmişlerdir. Bunun üzerine Antonius, II. Artavasdes'i gümüş (veya altın) prangalara vurmuş ve Artaksias ile mücadeleye girişmiştir. Dio detaylarını vermese de, Antonius elindeki on altı lejyonla Artaksias'ın üstesinden gelebilecek beceriye sahipti. Bunun üzerine Artaksias da hazır olmadığını düşünerek başka bir zamanda savaşmak için Parthlara sığınmıştır. Sonrasında Antonius işgali devam ettirmesi için Canidius'u emri altındaki lejyonlarıyla Armenia'da bırakmıştır. Kendisi mahkûmlarını, II. Artavasdes, karısı ve ailesini yanına alarak pek çok ganimetle birlikte Aleksandria'ya geri dönmüştür. Antonius, MÖ 34 yılının sonlarında at arabası üzerinde mahkûmlarını VII. Kleopatra'ya sunarak Aleksandria'da Roma zaferi benzeri bir tören düzenlemiştir.⁹⁴ Plutarkhos, yeri dikkate alındığında, bu zafer kutlamasının Roma'yı gücendirdiğini bildirmektedir.⁹⁵ Bu kutlama sonrasında veya kutlamaların bir parçası olarak VII. Kleopatra'nın çocuklarına "Aleksandria Bağışlamaları" adı altında toprak dağıtımı gerçekleştirilmiştir.⁹⁶ Plutarkhos, bu törenle Antonius'un VII. Kleopatra'dan olma altı yaşındaki genç oğlu Aleksandros Helios'a Antonius tarafından fethedilir fethedilmez Media, Armenia ve Parthia ülkelerinin, Dio ise Armenia ile birlikte Fırat'ın doğusundan India'ya kadar olan bölgenin verildiğini bildirmektedir. Törende ayrıca Aleksandros'a Armenia/Media elbisesi giydirilmiştir.⁹⁷ Aleksandros aynı zamanda

Media kralı Artavasdes'in kızı Iotape ile evlendirilmeye çalışılmıştır.⁹⁸ Bu hareketle Parthlara çok daha kolay saldırı yapılabilmesi ümit edilmekteydi. Ayrıca Antonius, MÖ 32 yılında bir gümüş *denarius* bastırması ve arka yüzünde ANTONI ARMENIA DEVICTA (Armenia'yı Fetheden Antonius) ilan edilmiştir.⁹⁹ Dolayısıyla Armenia, MÖ 32 yılına kadar Antonius'un doğrudan kontrolü altında kalmıştır. Antonius, Octavianus ile savaş durumu kesinleştiğinde, iki yıl burayı askerî vali olarak yöneten¹⁰⁰ Canidius'a güçlerini geri çekmesi ve onları batıya getirmesi emrini vermiştir.¹⁰¹ O aynı zamanda Medialı Artavasdes'e ödünç verdiği birliklerini de geri çağırması, onu Parthlar ve müttefiki Artaksias'ın merhametine bırakmıştır.¹⁰²

Antonius birliklerini geri çağırır çağırmas, Parthlar tarafından desteklenen Artaksias Media Atropatene'ye saldırmıştır. Artaksias Armenia'yı ele geçirmiş, böylelikle Armenia yeniden Parth egemenliğine girmiştir.¹⁰³ Sonrasında Parthia'da ortaya çıkan ve savunmasını zayıflatan iç çatışma durumu Roma'yı rahatlatmıştır. IV. Phraates, MÖ 31 yılından MÖ 25 yılına kadar kendisine karşı ayaklanan rakibi I. Tridates ile taht mücadelesi içine girmiştir. Parthlar büyük ihtimalle bu iç çatışma yüzünden Octavianus ve Antonius / VII. Kleopatra arasında gerçekleşen ve Antonius'un yenilgiyle sonuçlanan MÖ 2 Eylül 31 yılındaki Actium Deniz Savaşı'nda tarafsız kalmıştır. IV. Phraates taht iddiasında bulunan I. Tridates ile haddinden fazla meşgul olduğundan çatışmanın sonucunu beklemeyi tercih etmiş olmalıdır. Nihayetinde I. Tridates (MÖ ca.30-25), mücadeleyi kazanmış ve kendisini Parth tahtına yerleştirmiştir. I. Tridates, Octavianus ile ilişkileri geliştirmiştir. Octavianus'un Parthia'nın iç problemlerine bir dereceye kadar müdahil olduğu, daha önceden MÖ 53 ve MÖ 36 yıllarında Parthlara karşı gerçekleşen savaşlarda kaybedilen Roma sancaklarını yapılan anlaşmayla MÖ 20 yılında geri aldığı görülmektedir. Sonuçta Octavianus da mantıklı hareket ederek ve Parthların çetin bir düşman olduğunun farkına vararak Pompeius gibi barış yapmayı tercih etmiştir. Aradan epeyi bir zaman geçtikten sonra Nero'nun iktidarı (MS 55-66) sırasında da Armenia ve Mesopotamia'ya Roma orduları seferler düzenlemiştir. Sadece Roma imparatorları Traianus ve Septimius Severus, MS II. yüzyılın başlarında ve sonlarında düzenlenen seferlerle bu topraklarda Parthlara karşı ciddi şekilde toprak ilhakları gerçekleştirmeyi başarsalar da,¹⁰⁴ Parthlar karşısında tam egemenlik elde edememişlerdir.

si kendi propagandasını yapmakta ve daha fazla taraftar sağlamayı amaçlamaktaydı.

⁹⁸ Cass. Dio XLIX.40.2; XLIV.2.

⁹⁹ Patterson 2015: 92.

¹⁰⁰ Cass. Dio L.6; LIV.7-8; XLIX.39-44.2.

¹⁰¹ Plut. Ant. LVI.1.

¹⁰² Cass. Dio XLIX.44.4.

¹⁰³ Cass. Dio XLIX.44; LI.16; Kaya 2004: 80.

¹⁰⁴ Lightfoot 1990: 115-126.

⁹⁴ Cass. Dio XLIX.39.6-40.4; Plut. Ant. 50.4; Vell. II.82.3-4. Balbuza (2016: 90 vd.), bu ilgili antik kaynaklar üzerinde değerlendirme yaparak bu olayın bir Roma *triumphus*u mu yoksa Dionysos tören alayı mı olduğu konusundaki tartışmalara yeni bir bakış açısı getirmekte, aslında burada her iki tören özelliğinin de sergilendiğini savunmaktadır. Daha sonra VII. Kleopatra, muhtemelen MÖ 30 yılında, Actium yenilgisinden sonra, hapiste tutulan II. Artavasdes'i öldürtmüş ve desteğini almak gayretiyle onun kellesini Media kralı Artavasdes'e göndermiştir (Cass. Dio LI.5.5).

⁹⁵ Plut. Ant. L.4. Diğer antik kaynaklar ve ayrıca tartışma için bkz. Patterson 2015: 92, dipnot 42.

⁹⁶ Diğer taraftan bu bağışlamaların tarihî gerçekliği yansıtmadığı, Octavianus'un Antonius'u kötüleme propagandasının bir parçası olduğu konusundaki tartışmalar için bkz. Patterson 2015: 95 vd.

⁹⁷ Taksimatlar için bkz. Plut. Ant. LIV.3-6; Cass. Dio XLIX.40.2-41.3. VII. Kleopatra Mısır'daki taksimat töreni sırasında ikizleri Aleksandros ve Kleopatra'ya, rakibi Parth krallarının kullandığı, evrende sonsuz ve devamlı gücü temsilen Helios (Güneş) ve Selene (Ay) unvanlarını vermiştir (Volkman 1953: 117). Antonius bu taksimatlarla, Doğu'yu kendi liderliğindeki Roma İmparatorluğu ile birleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu bağlamda topraklarını paylaştırarak Parth Kralı'na meydan okumaktaydı. Bu sebeple taksimatlar sırasında gerçekleştirilen Dionysos tören alayında Parth kralı, Seleukos Krallığı'nı meşru olmayan yollarla işgal etmiş birisi olarak tasvir edilmiştir. Böylelikle Antonius birleşik Roma İmparatorluğu'nun tek yöneticisi olma yolunda Octavianus ile kesin olarak gerçekleşmesi beklenen savaş önce-

SONUÇ

Parthların Roma'ya karşı yapılan savaşları kazanmasının sebepleri üç ana eksen etrafında sıralanabilir. Bunlardan birincisi Parth devletinin stratejik odak noktasının saldırıdan çok temelde Roma akınlarına karşı direnme ve savunma amaçlı olmasıdır; aslında bu savunma amaçlı stratejileri kendi savaş taktiklerine de uygundur. II. Orodes, MÖ 53 yılında Carrhae Savaşı'nı mutlak bir zaferle kazandıktan sonra bile, MÖ 52 ve MÖ 51 yıllarında Roma varlığına karşı topyekün bir saldırı gerçekleştirerek Roma egemenliğini, Syria, Phoenikia ve Iudaia bölgelerinden tamamen silmek yerine, daha çok Euphrates'in doğusunda, Doğu Akdeniz kıyı şeridinde tutmayı amaçlamıştır. Bunun yanında Parthlar, Carrhae ve Phraaspa örneklerinde olduğu gibi, Romalılarla kendi nüfuz alanları içinde savaşma yoluna giderek kendi istedikleri topografya ve hileli bölgesel ittifaklardan faydalanmasını bilmişlerdir.

İkinci etken, Parth devletinin kendisi de zaman zaman taht değişikliklerinden kaynaklanan istikrarsızlıklar yaşasa da, bunlar Roma Cumhuriyeti iç savaş dönemiyle karşılaştırıldığında çok daha kısa süreli olmuştur; dolayısıyla Parth devleti merkez siyasi çekirdeğinin istikrarını korumayı başarmış ve bu anlamda düşmana karşı tek bir lider altında topyekün seferber olabilmıştır. Parthlar, bununla da kalmayıp Roma iç savaş ortamı liderlik çekişmelerinden ve anlaşmazlıklarından faydalanmasını bilmişlerdir; Doğu seferi sırasında Pompeius ile savaşmak yerine onunla ilişkileri iyi tutmayı tercih etmişlerdir; Parth Seferi hazırlığı yapan Caesar'ın suikaste kurban gitmesinden sonra Pompeius ve onların taraftarları olan Cassius, Brutus gibi cumhuriyetçi liderleri desteklemişlerdir. Destekledikleri taraf MÖ 42 yılında Philippi'de yenilgiye uğrasa da, kendi saflarına sığınan Labienus gibi Romalı bir komutandan faydalanarak, onun liderliğiyle MÖ 40/39 yılında Syria ve Asia kentlerindeki Roma garnizonlarını kendi saflarına çekmişler, büyük ölçekli yağmalama ve haraçla bu kentlerin, ileride gerçekleşeceğini bildikleri Roma'nın Parth Seferi'ne ciddi anlamda maddi destek vermelerinin önüne geçmeyi ve bu seferi dört yıl geciktirmeyi başarmışlardır. Neyseki Antonius, Ventidius gibi tecrübeli bir komutanı sayesinde, Labienus ve II. Orodes'in oğlu Pacorus'un istila harekâtlarını MÖ 39 yılı sonu itibarıyla Euphrates'in doğusuna geri püskürtebilmiştir. Ancak Antonius, IV. Phraates'in MÖ 37 yılında tahta geçer geçmez babasını öldürtmesi ve taraftarlarını sürgüne göndermesinden yeterli derecede faydalanamamıştır. Kendisine sığınan Parth soylusu Monaeses aracılığıyla, Labienus örneğinde olduğu gibi, Parth topraklarında benzer bir tahribat gerçekleştirmeyi başaramamıştır. Hattâ Antonius ileride düzenleyeceği seferde yanına, kıskançlığından dolayı başarılı ve tecrübeli komutanı Ventidius'u bile almamıştır. Aslında

Antonius'un, zor ekonomik şartlara rağmen, yine Crassus gibi gerektiğinden fazla hırsa kapılarak bu seferi düzenlemesindeki en önemli sebebi, Roma'daki rakibi Octavianus'tur. Antonius, büyük bir Parth zaferiyle ona karşı Roma'daki *auctoritas*ını artırmayı ve Roma'da da tek adam olmayı planlamaktaydı. II. Triumvirlik'in sonlarına doğru Octavianus ile belli konularda anlaşamadığı ve karşılıklı güvenin kalmadığı görülse de, Antonius'un karısı ve Octavianus'un kızkardeşi Octavia'nın aracılığıyla MÖ 37 yılında Tarentum'da zorda olsa bir anlaşmaya varmışlardır. Ancak Octavianus, yapılan anlaşmayla Parthlara karşı kullanmak üzere gerekli olan askerî desteği Antonius'a göndermekten vazgeçmiştir. Hattâ Antonius'un zaferle dönmesini engellemek için Armenia kralı II. Artavasdes ile gizli den mektuplaşarak ihanet etmesini sağladığı anlaşılmaktadır. Bu ihanet gerçekleşecek ve II. Artavasdes, MÖ 36 yılında Phraaspa'da, Parthlarla savaşın en çok kızıştığı anda savaş için en gerekli olan süvari birliklerini geri çekecektir. İhanetin farkına varan Antonius, Octavianus ve karısı Octavia ile bağlantısını tamamen kesmiş, MÖ 34 yılında düzenlediği ikinci bir seferle II. Artavasdes'i tutsak alarak onu daha sonra Aleksandria'da öldürtmüş ve böylece intikamını almıştır.

Parthların Antonius'a karşı savaşı kazanmasındaki üçüncü etken, ağır zırhlı, oklu ve mızraklı atlı birlikleriyle Roma lejyonlarına karşı asimetrik askerî avantaja sahip olmaları ve meydan savaşı yapmaktansa vur-kaç taktikleriyle yıpratma savaşı yürütmeleridir. Antonius, merkezde daha da güçlenen Octavianus'a karşı Parth Seferi'ni bir an önce ve hızla gerçekleştirmeye karar vermiştir. Uzun ve zorlu bir seferle Parthların müttefiki Media Atropatene kralının sarayının olduğu Phraaspa'ya ve bölgedeki kentlere saldırarak Parthları, özellikle onların *kataphraktes* birliklerini, arkadan çevirerek Roma lejyonlarına karşı başarısız olacaklarını düşündüğü dağlık alanlara yakın bir yerde bir an önce meydan savaşı yapmaya zorlamayı planlamıştır. Ancak Antonius daha önceki tecrübelerden, saldırıda bulunduğu düşmanın savunma savaşlarında ne kadar iyi olduğunu ve kolay kolay meydan savaşına girmediklerini okuyamamıştır; topografyayı da pek iyi kavrayamamıştır. Parthları meydan savaşına zorlamak için hedef olarak seçtiği Phraaspa kenti oldukça uzakta ve zorlu bir coğrafyadadır. Aceleci davranıp kuşatma makinalarını geride bırakarak surları güçlü ve çok sayıda asker tarafından korunan Phraaspa'ya saldırması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Topografyayı iyi bilen Parthlar, öncelikle arkada kuşatma makinalarıyla yalnız bırakılan orduyu yok etmişler ve sonrasında da Armenia boyunca geri çekilirken yorgun düşen ve bununla birlikte hastalıklarla da boğuşan Roma ordusuna yer ve zamanı kendileri belirleyerek vur-kaç taktikleriyle büyük zayıat verdirmişlerdir. Roma lejyonları ise, *testudo* savunma taktiğiyle direnmeyi başaramamış ve tamamen yok edilmekten kurtulmuştur.

KAYNAKÇA**Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar**

Amm.Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)

Ammianus Marcellinus. Trans. J.C. Rolfe I-III. Cambridge, Mass.-London 2000 (The Loeb Classical Library).

App.Bel.Civ. (= Appianus, *Bellum Civile*)

The Civil Wars. Trans. H. White. London 1899.

Caes.Bel.Civ. (= Caesar, *De bello Civili*)

The Civil Wars. Trans. A.G. Peskett. Cambridge, Mass.-London 1957 (The Loeb Classical Library).

Cass.Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*)

Roman History. Trans. E. Carry, vols. I-IX. London 1914-1927 (The Loeb Classical Library).

Cic.Att. (= Cicero, *Epistulae ad Atticum*)

Letters to Atticus. Ed. & Trans. D. R. S. Bailey, vol. I-IV. Cambridge, Mass.-London 1999 (The Loeb Classical Library).

Cic.Fam. (= Cicero, *Epistulae ad Familiares*)

Letters to Friends. Ed. & Trans. D. R. S. Bailey, vol. I-III. Cambridge, Mass.-London 2001 (The Loeb Classical Library).

Cic.Tusc. (= Cicero, *Tusculanarum Disputationum*)

Tusculan Disputations. Trans. J.E. King. Cambridge, Mass.-London 1971 (The Loeb Classical Library).

Fest.Brev. (= Rufius Festus, *Breviarium*)

The Breviarium of Festus. A Critical Edition with Historical Commentary by Cf. J. W. Eadie. London 1967.

Flor.epit. (= Annius Florus, *L. Annaei Flori Epitoma De Tito*

Livio Bellorum Omnium Annorum DCC Libri II).

Lucius Annaeus Florus. The Two Books of the Epitome, Extracted from Titus Livius, of All the Wars of Seven Hundred Years. Trans. E. S. Foster. London/New York 1929 (The Loeb Classical Library).

Fron.Epis. (= M. Cornelius Fronto, *Epistulae*)

Marcus Cornelius Fronto: Correspondence I, II. Trans. C.R. Haines, Harvard University Press 1920 (The Loeb Classical Library).

Frontin.strat. (= Sextus Iulius Frontinus, *Strategematon*)

The Stratagems and the Aqueducts of Rome. Trans. C. E. Bennett. Ed. M. B. McElwain. London/New York 1980. (The Loeb Classical Library).

Hor.Odes (= Quintus Horatius Flaccus)

Horace Odes. Trans. D. West I-III Oxford 1995-2002.

Joseph.Ant.Iud. (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*)

The Jewish Antiquities. Trans. H. St. J. Thackeray, vols. IV-IX. London/ New York 1930-1939 (The Loeb Classical Library).

Joseph.Bel.Iud. (= Flavius Iosephus Historicus, *Bellum Iudaicum*)

The Jewish War. Trans. H. St. J. Thackeray, vols. II-III. London/New York 1927-1928 (The Loeb Classical Library).

Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini*

Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi)

Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. Trans. J. C. Yardley. With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta, GA 1994.

Liv. (Livius, *Ab Urbe Condita*)

perioch. (= *Ab urbe condita Librorum periochae*)

Livy, From the founding of the city. Trans. A. C. Schlesinger, vols. I-XIV. London/New York 1967 (The

Loeb Classical Library).

- Lucan.*Bel.Civ.* (= M. Annaeus Lucanus, *Bellum Civile*)
- M. Annaei Lucani Belli Civilis Libri Decem.* Ed. A. E. Housman. Oxford 1926.
- Oros.*hist.* (= Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*)
- Seven Books of History Against the Pagans.* Translated with introduction and notes by I. W. Raymond. New York 1936.
- Ovid.*Fast.* (= Ovidius, *Fasti*)
- Fasti.* Trans. J. G. Frazer, vol. V. Revised by G.P. Goold. Cambridge, Mass.-London 2003 (8) (The Loeb Classical Library).
- Plin.*nat.* (= G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)
- Pliny the Elder. The Natural History.* Trans. J. Bostock, London 1855.
- Plut. (= Plutarkhos, *Antonius, Caesar, Crassus, Lucullus, Pompeius*)
- Ant.
- Caes.
- Cras.
- Luc.
- Pomp.
- Plutarch. Plutarch's Lives.* Trans. B. Perrin, vols. I-II: 1914, vols. VII: 1919. Cambridge, Mass.- London, (The Loeb Classical Library).
- Polyain.*strat.* (= Polyainos, *Strategemata*)
- The Strategems of War.* Trans. R. Shepherd. Chicago 1974².
- Quint.*Inst.* (= Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio Oratoria*)
- M. Fabii Quintiliani Institutionis Oratoriae Libri Duodecim.* Ed. M. Winterbottom I-II. Oxford University Press 1970.
- Servius *Aen.* (= Marius Servius Honoratus, *In Vergilii Aeneidos Libros*)
- Servii Grammatici in Vergilii Carmina Commentarii (et scholia quibus commentarius auctus est).* Ed. G. Thilo. Leipzig 1184-1887; Hildesheim 1961².
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
- The Geography of Strabo.* Ed. H. L. Jones, vols. I-VIII. Cambridge, Mass.- London 1924.
- Suet. (= Suetonius, *Augustus, Iulius Caesar*)
- Aug.*
- Iul.Caes.*
- The Lives of the Caesars.* Ed. and Trans. J.C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.- London 1951 (The Loeb Classical Library).
- Tac.*ann.* (= Tacitus, *Annales*)
- The Annals.* Trans. J. Jackson. Cambridge, Mass.- London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Tac.*Ger.* (= Tacitus, *Germania*)
- Tacitus, Germania.* Çev. H. Dereli. Ankara 1944.
- Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*)
- Velleius Paterculus. Roman History.* Trans. F. Shipley. Cambridge, Mass.- London 1924 (The Loeb Classical Library).
- Zon.*epit.hist.* (= Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*)
- The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great.* Trans. E. Lane. London 2009.

Modern Kaynaklar

BALBUZA, K. 2016

“Das Feiern der Besiegung Armeniens durch Marcus Antonius in Alexandria: ein Triumph, eine dionysische Pompe oder eine Feierlichkeit sui generis?”, *Marcus Antonius, History and Tradition* (Eds. D. Słapek/ I. Łuć). Lublin: 89-99.

BIVAR, A.D.H. 1983

“The Political History of Iran under Arsacids”, *The Cambridge History of Iran III/1: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Ed. E. Yarshater). Cambridge: 21-99.

BROUGHTON, T.R.S. 1938

“Roman Asia Minor”, *An Economic Survey of Ancient Rome IV* (Ed. T. Frank). Baltimore: 499-916.

CAMPBELL, D.B. 2011

“Ancient Catapults: Some Hypotheses Reexamined”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens LXXX/4*: 677-700.

CHARLESWORTH, M.P. 1926

“The Fear of the Orient in the Roman Empire”, *Cambridge Historical Journal II*: 9-16.

CRAVEN, L. 1920

Antony's Oriental Policy Until the Defeat of the Parthian Expedition. Columbia.

CURRAN, J. 2007

“The Ambitions of Quintus Labienus ‘Parthicus’”, *Antichthon XLI*: 33-53.

DABROWA, E. 2006

“Marc Antoine, les Parthes et l’Arménie”, *Rudiae XVIII*: 341-352.

DEBEVOISE, N.C. 1931

“Parthian Problems”, *American Journal of Semitic Languages and Literatures XLVII/2*: 73-82.

DEBEVOISE, N.C. 1938

A Political History of Parthia. Chicago.

DELRIEUX, F./FERRIÈS, M-C. 2004a

“Euthydème, Hybréas et Mylasa: une cité grecque de

Carie dans les conflits romains de la fin du Ier siècle a.C. (première partie)”, *Revue des Études Anciennes CVI/1*: 49-71.

DELRIEUX, F./FERRIÈS, M-C. 2004b

“Euthydème, Hybréas et Mylasa: une cité grecque de Carie dans les conflits romains de la fin du Ier siècle a.C. (deuxième partie)”, *Revue des Études Anciennes CVI/2*: 499-515.

DEMİR, M. 2018

“Carrhae Savaşı’nın (MÖ 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler”, *Cedrus VI*: 233-248.

DUBS, H.H. 1941

“An Ancient Military Contact between Romans and Chinese”, *American Journal of Philology LXII/3*: 322-330.

FARROKH, K. 2007

Shadows in the Desert: Ancient Persia at War. New York.

HADDAD, C.J. 2014

Formulaic Expressions in official Roman Republican Epistolography Inscribed in Greek (Masters of Research). Sydney.

HALL, J.F. 1996/1997

“The Roman Province of Judea: A Historical Overview”, *Brigham Young University Studies XXXVI/3*: 319-336.

HEKSTER, O./KAIZER, T. 2004

“Mark Antony and the Raid on Palmyra: Reflections on Appian, “Bella Civilia” V, 9”, *Latomus LXIII/1*: 70-80.

HERSH, C. 1980

“The Coinage of Quintus Labienus Parthicus”, *Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica LIX*: 41-51.

HÖLBL, G. 2001

A History of the Ptolemaic Empire (Çev. T. Saavedra). London/New York.

HUZAR, E.G. 1978

Mark Antony: A Biography. Minneapolis.

KAYA, M.A. 2004

“Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 96- İ.S. 4)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIX/1: 73-86.

KEAVENEY, A. 1982

“The King and the War-Lords: Romano-Parthia Relations Circa 64-53 BC”, *American Journal of Philology* CIII/4: 412-428.

LEROUGE-COHEN, C. 2010

“Entre légende monétaire et légende noire: de nouveau sur Q. Labienus Parthicus Imp(erator)”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* LIX/2: 176-188.

LIGHTFOOT, C.S. 1990

“Trajan’s Parthian War and the Fourth-Century Perspective”, *Journal of Roman Studies* LXXX: 115-126.

ŁUC, I. 2016

“Marcus Antonius as a Commander and Comrade in Arms”, *Marcus Antonius, History and Tradition* (Eds. D. Słapek/ I. Luc). Lublin: 35-58.

MAGIE, D. 2015

Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ I (Rev.ed.). Princeton.

MATTERN-PARKES, S.P. 2003

“The Defeat of Crassus and the Just War”, *Classical World* XCVI: 387-396.

MCDERMOTT, W.C. 1982/1983

“Caesar’s Projected Dacian-Parthian Expedition”, *Ancient Society* XIII/14: 223-231.

MILLAR, F. 1973

“Triumvirate and Principate”, *Journal of Roman Studies* LXIII: 50-67.

OSGOOD, J. 2006

“Eloquence under the Triumvirs”, *American Journal of Philology* CXXVII/4: 525-551.

PATTERSON, L.E. 2015

“Antony and Armenia”, *Transactions of American Philological Association* CXLV: 77-105.

REINHOLD, M. 1988

From Republic to Principate. An Historical Commentary on Cassius Dio’s Roman History Books 49-52, 36-29 BC. Atlanta.

REYNOLDS, J. 1982

Aphrodisias and Rome. London.

ROBERTS, A. 1988

Mark Antony: His Life and Times. Worcestershire.

SCHIEBER, A.S. 1979

“Antony and Parthia”, *Rivista storica dell’antichità* IX: 105-124.

SEAVER, J.E. 1952

“Publius Ventidius. Neglected Roman Military Hero”, *Classical Journal* XLVII/7: 275-280+300.

SHERK, R.K. 1969

Roman Documents from the Greek East: Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus. Baltimore.

SHERWIN-WHITE, A.N. 1984

Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1. London.

SULLIVAN, R.D. 1990

Near Eastern Royalty and Rome, 100-30 BC, Toronto.

SYME, R. 1937

“Who was Decidius Saxa?”, *Journal of Roman Studies* XXVII: 127-137.

SYME, R. 1938

“The Allegiance of Labienus”, *Journal of Roman Studies* XXVIII: 113-125.

SYME, R. 1995

Anatolica: Studies in Strabo (Ed. A. Birley). Oxford.

TARN, W.W. 1932

“Antony’s Legions”, *Classical Quarterly* XXVI: 75-81.

TAŞDÖNER, K. 2012

“Romalı Triumvir Marcus Antonius’un Anadolu’da Siyasi Düzenlemeleri”, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXI/51: 209-236.

VOLKMANN, H. 1953

Kleopatra. Politik and Propaganda. Munich.

WYLIE, G.J. 1993

“P. Ventidius - From ‘Novus Homo’ to ‘Military Hero’”,
Acta Classica XXXVI: 129-141.

AMASTRİS (AMASRA) ANTİK KENTİNDE ARKEOLOJİK TESPİTLER

ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN ANCIENT CITY OF AMASTRIS (AMASRA)

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Ekim 2018
Hakem Değerlendirmesi: 16 Kasım 2018
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.009

Article Info

Received: October 16, 2018
Peer Review: November 16, 2018
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.009

Fatma BAĞDATLI ÇAM * - Ali BORA **

Handan B. ALTUNKAYALIER ***

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Bartın, Sesamos, Amastris, Ana Kaya Anıtı.

Keywords: Paphlagonia, Bartın, Sesamos, Amastris, Rock-Cut Monument.

ÖZET

Paphlagonia Bölgesi'nin kıyı kesiminde, Herakleia Pontike ve Tieion antik kentlerinin doğusunda yer alan önemli bir liman kenti olan Amastris, Yunan koloni çağında Sesamos adıyla kurulmuştur. Hellenistik Dönemden itibaren bölgedeki stratejik konumunu Orta Çağa kadar korumayı başarmış olan Amastris antik kentine dair günümüze korunabilmiş en önemli yapı, Kale yapısıdır. 19. yüzyıldan itibaren bu yönüyle Avrupalı Seyyahların ve 20. yüzyılda da bilim insanlarının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Çalışmamızda Amastris Antik kentinin Kale yapısı ve sur mimarisine yönelik tespitlerin yanı sıra, kale yapısının içerisinde, Boztepe Mevkiindeki kaya tapınımına dair kanıtlar, Amasra çevresindeki benzer yapıların varlığı değerlendirilmektedir. Buna ek olarak Tekketepe Mevkiinde, kentin Tunç Dönemine kadar erken bir tarihe uzanmasını sağlayacak kanıtlar sunulmaktadır. Günümüz antik kentlerinin birçoğunda olduğu gibi, antik izlerin modern yerleşimin altında yok oluşunun kanıtı olarak, İlçe çöplüğüne atılmış bir ya da bir kaç inşaatın molozları içerisinde antik mimari bloklar arasında Roma Lejyon komutanlığı yapmış bir kişinin yazıtının tespiti yer almaktadır. Paphlagonia'nın en önemli kentlerinden biri olan Amastris'in bilinmeyen tarihine ışık tutacak bu kanıtların, ilerleyen yıllardaki çalışmalarla artacağı anlaşılmaktadır.

* Doç.Dr. Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: fatmabagdatli@yahoo.com

** Dr.Öğr.Üyesi. Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: aliborabora@bartin.edu.tr

***Dr.Öğr.Üyesi. Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: handanbilici@hotmail.com

ABSTRACT

Amastris, which is an important coastal town in the eastern part of the ancient cities of Heracleia Pontica and Tieion in the coastal region of Paphlagonia, was founded with the name Sesamos in the Greek colonial period. The most important structure of the ancient city of Amastris, which has managed to defend its strategic position in the region from the Hellenistic Period until the Middle Ages, is the Castle. From this point of view, it has attracted the attention of travellers and scientists in the 20th century. In our study, as well as the findings of the fortress structure of the ancient city of Amastris and the architecture of the fortification, the evidence of the rock-cut cult in the Boztepe area within the fortress structure and the presence of corresponding structures around Amasra will be evaluated. In addition to this, in (in and around Tekketepe) Tekketepe , the evidence that will bring the history of the city to the early period until the Bronze Age is mentioned. Today, as in many of the ancient cities, as a proof of the disappearance of the ancient traces under the modern settlement, the inscription of a person who was the commander of the Roman Legion among the ancient architectural blocks in the rubble of one or several construction sites was identified. It has been understood that the evidences which will be shed light on the unknown history of Amastris, one of the most important cities of Paphlagonia, will increase by ongoing studies around the ancient city.

Günümüzde Batı Karadeniz sınırları içerisinde bulunan ve antik dönemden bu yana Paphlagonia olarak adlandırılan bölgede yer alan antik kentlerin Arkeolojik kazı ve araştırmaları gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Antik dönemde *Pontus Euxenius* olarak adlandırılan Karadeniz'in güney kıyılarında bulunan antik liman yerleşimlerden biri olan Amastris kenti, sahip olduğu önemli Arkeolojik potansiyelinin bilimsel açıdan değerlendirilerek araştırmalar ve ileride yapılması planlanan kazı çalışmaları sonucunda elde edilecek verilerle hem bilimsel hem de bölge turizmine önemli katkılar sağlayacaktır¹.

Bartın ili sınırlarında yer alan Amasra, başlangıçta Sesamos ismiyle MÖ 7.yüzyılda bir koloni kenti olarak kurulmuş, Hellenistik Dönemde Amastris² ismiyle yeniden imar edilmiş ve Orta çağın sonlarına kadar önemini neredeyse hiç yitirmemiş bir antik kente ev sahipliği yapmaktadır. Amastris antik kenti Karadeniz'in antik coğrafyasında Paphlagonia bölgesinin kıyı kesiminde Herakleia Pontike (Zonguldak, Ereğli) ve Tios (Zonguldak, Filyos)'un doğusunda yer almaktadır.³

1. KENT TARİHİ VE ARAŞTIRMA TARİHÇESİ:

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Amasra'da var olan antik yerleşimle ilgili en erken veriler Koloni Çağından gelmektedir. MÖ 7. yüzyılda Miletos'un bir kolonisi olarak "Sesamos" adıyla kurulmuştur⁴. Sesamos isminin geçtiği en erken kaynak Homeros'un İlyada isimli eseridir⁵:

"Kromna'dan, Parthenios Irmağının suladığı topraklardan, Sesamos ve Kydoros'tan gelen vahşi katırları pek meşhur olan Enetler'in ve Paphlagonialılar'ın başında korkusuz yürekli Pylaimenes..."

Sesamos yerleşimine dair elde edilebilen yegane maddi kanıt sikkelerdir. Amasra'da bulunmuş olan MÖ 4.yüzyılın ortalarına tarihlenen sikkeler üzerinde ön yüzde

Zeus Stratios⁶ arka yüzünde Demeter başı bulunmakta ve "SH SA" lejandı okunmaktadır⁷. Kentin bundan sonraki dönemleriyle ilgili bilgiler Memnon'dan gelir⁸. Herakleia Pontike tiranı Dionysios'un karısı olan Amastris, son Pers Kralı Dareios'un soyundan gelen bir Pers Prensesidir⁹. Dionysios'un ölümünün ardından (MÖ 305), Diadokh Lysimakhos ile evlenen Amastris, MÖ 301 yılında Sesamos kentini *synoikismos* yoluyla Tion, Kromna ve Kytoros yerleşimlerini de içerisine alarak "Amastris" ismiyle yeniden kurmuştur¹⁰. Kraliçe Amastris'in kurduğu kente dair tek ipucu bastırdığı sikkelerdir¹¹. Kent Hellenistik Dönem boyunca Pontus Krallığı hakimiyetinde yer alır¹². Ardından MÖ 66'daki Pompeius'un Mithridates VI Eupator'u yenmesinin ardından Roma Hakimiyetine girer¹³ ve Pontus et Bithynia Eyaletinin bir üyesi olur. Bizans Döneminde varlığını sürdüren kent¹⁴, 13.yüzyılda Ceneviz kolonisi haline gelir¹⁵. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Karadeniz seferinde Osmanlı topraklarına katılınca kadar Ceneviz yerleşimi olarak varlığını sürdürür.

Amasra'nın antik yerleşimine dair kanıtlar günümüzde hızla gelişen modern yerleşimin altında kaybolmuş durumda olduğundan Amasra'da yapılacak bir araştırmaya başlamadan önce kentin kültür varlıklarının neler olduğuna dair bilgilerin tespit edilmesi ve kentin olası planının ortaya çıkartılması sağlanabilecektir.

⁶ Farnell 1896: 59; Teffeteller 2012: 223-227, bkz.s.225-226

⁷ SNG Vol: IX 1356 British Museum; SNG Vol: IX 1357 British Museum; SNGuk_0901_1358; SNG Stancomb, 747-8; SNG BM 1, 1355-7.

⁸ Memnon, Herakleia Pontike Tarihi, Çev.Murat Arslan, İstanbul 2007; Murat Arslan, "Küçük Asya Yerel Historiograflarına Bir Örnek: Herakleia Pontike'li Memnon ve Eseri", OLBA XX, 2012, 383-406; Memnon, History of Heracleia, Translated from Jacoby's Greek text (FGrH 434). <http://www.attalus.org/translate/memnon1.html> (17.12.2018).

⁹ RE I, "Amastris", s.1749-1750. Amastris son Pers Kralı III.Darius'un erkek kardeşi Oxyathres'in kızıdır. Büyük İskender'in III.Dareios'u yendiği Issus Savaşından (MÖ 333) sonra Dareios'un ailesi ile birlikte Amastris de esir alınmıştır. MÖ 324'te Susa'da Büyük İskender ve komutanlarının da dahil olduğu Makedonyalı soylularla Pers soylularının kızlarının evlendirildiği düğün töreninde Krateros ile evlenmiştir. Büyük İskender'in ölümünün ardından Krateros, Antipatros'un kızı Phila ile evlenmek için Amastris'ten ayrılır (MÖ 323-322). Oldukça kısa süren ilk evliliğinin ardından Amastris, Krateros'un onayıyla Herakleia Pontike tiranı Dionysios ile evlenir. Olbrycht 2014: 49-50; Schmitt 2002: "Oxyathres". Ayrıca bkz. Arrian, Anabasis, 3.8.5, 3.16.6, 3.19.2 ve Quintus Rufus, 5.2.8.

¹⁰ Strabon XII.3.10c.444; Memnon FGrH 434, F 4.4.9; Steph. Byz. s.v. "Amastris"; Burstein 1976: 79 ve 83; Bağdatlı Çam 2016: s.37

¹¹ Callatay 2004: 61-62; Erciyas 2006: 34

¹² Magie 1950: 189,191,209

¹³ Fletcher 1939: 20-21, dipnot.12 ve 22-23 dipnot.23; Magie 1950: 209

¹⁴ Eyice 1965; Zavagno 2009: 129-151; Feldman 2015: 4-8

¹⁵ Eyice 1953: 31

¹ 2017 ve 2018 Yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle "Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması Projesi" kapsamında yürütülen araştırmalar, Bartın Valiliği, Bartın Üniversitesi Rektörlüğü, Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Bartın Belediyesi, Kozcağız Belediyesi ve Amasra Belediyesi tarafından desteklenmiştir. Bilime olan değerli katkılarından dolayı tüm kurum ve idarecilerine teşekkürlerimizi sunarız.

² RE I, "Amastris", s.1749-1750.

³ Barrington Atlas, Paphlagonia başlığı altında C.Foss tarafından 1995 yılında işlenmiştir. Foss 1995: 1217-1225

⁴ Homeros, II.852; Plinius, NH, VI.2.5; Arrianus, Periblus Ponti Euxin 15.Sat.1-4; Rhodoslu Apollonios, Argon. II.941; Strabon XII.3.10c.444; Stephanus Byzantius s.v. "Αμαστρίς"; Pseudo Scymnos, 962. Koloni Çağında Karadeniz yerleşimleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Manoledakis 2018: 173-242.

⁵ Homeros, İlyada II, 853-855.

Kente dair en eski bilgiler ancak, antik dönemden bu yana kenti ziyaretleri sırasında tanıklık etmiş seyyahların notları arasından bize ulaşabilmektedir. Kentin varlığına ve dokusuna dair Strabon¹⁶, Plinius¹⁷ ve Arrianus¹⁸ gibi yazarlardan Roma Dönemi yapılarına dair bazı bilgiler gelmektedir. Strabon, Amastris için:

“Parthenios Irmağı’ndan sonra, ismini kurucusu olan kadından alan Amastris kentine gelinir. Burası bir yarımada üzerindedir ve iki yanında limanlar vardır O kenti dört yerleşim yerini birleştirerek meydana getirdi: Sesamos, Kytos, Kromna ve Tieion. Lakin sonuncusu kısa zamanda isyan ederek birlikten ayrılmış fakat üçü bir arada kalmıştır. Sesamos’a Amastris’in akropolü denir.... En iyi şimşir ağacı en çok Amastris’te yetişir” demektedir¹⁹.

MS 2. yüzyılda Bithynia valisi olan Genç Plinius’un Roma imparatoru Trajan’a yazdığı mektuplardan gelmektedir. Plinius mektuplarında Amastris’in zarif ve süslü bir kent olduğunu ve çok uzun bir caddeye sahip olduğundan bahsetmektedir²⁰.

Amastris kentinin kültür varlıkları hakkında, Osmanlı Döneminde buraya gelen seyyahlar ve araştırmacılar daha ayrıntılı bilgiler gelir. Clavijo²¹, Ainsworth²², von Diest²³, Bore²⁴, Hirschfeld’in²⁵ Amasra’yı ziyaret ederek kentin o dönemde koruna gelen kültür varlıklarını tanımlamış ve hatta antik kentin olası planını çizmiş olmaları, kent arkeolojisi bakımından önem taşımaktadır. Robert²⁶, Marek²⁷, Belke²⁸’nin bölgedeki Arkeolojik materyalin tespitine yönelik çalışmaları son yıllarda hız kazanan kentleşme dokusunun yok etmekte olduğu kültürel mirasın kayıt altına alınması açısından dikkat çekicidir. Aşağıda aktarılan araştırma tespitleri arasındaki antik yol anıtı gibi önemli yapıların Marek²⁹ tarafından kayıt altına alınmış fotoğraf ve bilgileri günümüzde neredeyse yok olmuş olan anıtın 1980’lerin sonlarındaki

daha iyi korunmuş durumlarının anlaşılabilmesine yardımcı olmaktadır. 1990’ların başında Crow ve Hill tarafından yürütülen Arkeolojik Yüzey Araştırması³⁰ kentte yapılan ilk resmi Arkeolojik araştırmadır. Bu çalışma sırasında antik kente dair daha çok Geç Antik Çağ Kale yapısına yoğunlaşmış olması, hem Sesamos hem de Amastris döneminden itibaren antik kent dokusunun ihmal edilmesine neden olmuş, bu sebeple Amastris’te yapılan yüzey araştırması sırasında elde edilen verilerle Kale yerleşiminin yeniden değerlendirilmesi erken dönemlerin aydınlatılması açısından ayrıca önem arz etmiştir. Böylece Amasra’da Arkeolojik çalışmaların biran önce başlaması ve en azından günümüze kadar direnen antik kente dair küçük ipuçlarının da yok olmadan önce kayıt altına alınması ve hatta biran önce başlayacak Arkeolojik kazılar sayesinde gün ışığına çıkarılmasının zorunluluğu anlaşılabilir.

Bartın İli ve İlçeleri yüzey Araştırması çalışmasının ilk iki yılında Bartın İlindeki diğer merkezlerin yanı sıra yukarıda detaylı aktarılan gerekçelerle Amasra İlçe merkezine odaklanılmış ve çalışma sırasında alanın detaylı taranabilmesi ve verilerin sağlıklı değerlendirilebilmesi açısından sektörlere ayrılmıştır. Çalışmamızda Amasra İlçe Merkezinde Kale ve çevresinde yapılan tespitlerin bir kısmına yer verilmektedir.

2. AMASRA MERKEZİ: (HARİTA 1)

Amasra İlçe merkezinde 2017 ve 2018 yılı çalışmalarında Amastris Kale yapısının sur yapısının çevresi, iç kale ve Boztepe mevki detaylı olarak incelenmiştir. Kale suru üzerindeki kule yapılarının ölçümleri yapılmıştır. Sur yapısında bulunan *spolier* (devşirme) malzemenin tespiti ve belgeleme çalışmaları yapılmış, Boztepe mevkiinde olasılıkla bir tapınağa ait mimari izler incelenmiş, Bizans Dönemine tarihlenen yapıların günümüzdeki durumları belgelenmiştir. Geçmiş dönemlerdeki araştırmacıların yayınlarında hakkında bilgi bulunamayan üçgen alınlıklı kaya anıtı ve muhtemelen bununla ilişkili niş içerisinde mantolu erkek figürü kabartması ve yine önünde sunu çanaklarının bulunduğu niş tespit edilmiş olup, Amastris’in antik yol güzergahı üzerindeki yol anıtıyla ilişkili olup olmadığı konusunda çalışmalarımız sürmektedir.

Yüzeyde bulunan geç Antik Dönem seramiklerine ek olarak Boztepe’deki surların eteğinde Geç Klasik/ Erken Hellenistik döneme tarihlenen siyah firnisli seramik parçaları Kale yapısının öncesinde, alanda var olan Hellenistik yerleşime dair izlerin de korunduğunu göstermektedir. Kalenin dışında liman yapıları ve özellikle liman ile kale yapısının bağlantılı olduğu

¹⁶ Strabon XII.3.10c.444

¹⁷ Plinius Secundus, s.68.

¹⁸ Arrianus, *Periblus Ponti Euxin*, XV.1-4, ayrıca bkz. s.102,104,107-111.

¹⁹ Strabon XII.3.10c.444

²⁰ Plinius Secundus, s.68.

²¹ Clavijo 1859.

²² Ainsworth, 1830’larda Bartın merkezinden Amasra’ya yaptığı yolculuğu ve Kuşkayası Anıtı, Roma yolu ve Amastris’e uzanan yol güzergahı üzerinde yer alan mezar anıtları ve lahitlerden bahsetmektedir. Ainsworth 1839: 233-234.

²³ v.Diest 1889:70-72

²⁴ Bore 1840: 229-238.

²⁵ Hirschfeld 1888: 863-892.

²⁶ Robert 1980: 151-164

²⁷ Marek 1989: 373-389; Marek 1993:88-100; Marek 2003: 45-47, 92-94, 97-100, 127-129, 140-142, 144-146.

²⁸ Belke 1996: 57-64, 92-104,106-113, 126-130, 148-151, 161-170, 208-212, 257-259.

²⁹ Marek 1993: 91-92, Taf.23.4

³⁰ Hill 1989: 81-91; Hill 1990: 311-321; Hill/Crow 1991: 83-92; Hill/Crow 1992: 19-27.

Batı Limanında toprak dolgu içerisinde yoğun Roma Dönemi seramiğinin görülmesi, benzer şekilde kale yapısının öncesindeki Roma Dönemi yerleşimine dair izleri barındırmaktadır. Bu sebeple kale yapısının yeniden değerlendirilmesi ve Bizans dönemi öncesindeki durumuna dair bazı tespitlerin yapılabilmesini sağlayacak ipuçlarını ele almak gerekmektedir.

Crow ve Hill'in 1990'larda yaptığı çalışmalar³¹ ve 19.yüzyıldan bu yana Amasra'da tespitlerini kaleme almış seyyah ve araştırmacıların yorumlarının ışığında, Amastris antik kentinin Bizans Dönemi öncesinde klasik planlı bir polis şehir yapısından, zaman içerisinde Kale yerleşimini merkeze alan (kastron) kent yapısına dönüştüğü anlaşılmaktadır³².

Kale dışında antik kentin merkezinin bulunduğu antik yazarlarca da vurgulanan kıyının güney kesimlerinde tiyatro³³, Bedesten (gymnasion?)³⁴, Akropol alanı ve modern kentin tüm kapsama alanı yeniden incelenmiş ve hem Roma Dönemi hem de Bizans Dönemi yerleşimine dair önemli bilgiler elde edilebilmiştir.

Tekketepe ve çevresinde Tunç Çağı'na uzanan seramik buluntular tespit edilmiştir³⁵.

En ilgi çekici tespitlerden biri de İlçe Çöplüğünde olasılıkla ilçe merkezindeki yeni inşaatlardan atılmış molozlar arasında Amastris'in Roma Dönemi adak yapılarından birine ait mimari bloklar ve yazıtın tespit edilmesidir. Bartın-Amasra karayolu çevresinde dolgu toprak içinde yoğun Roma Dönemi seramiğin varlığı bu alanda Roma Döneminde yoğun yerleşimini işaret etmektedir.

2.1.Sur Yapısı ve Kale İçi (Harita.1, 2 Nolu Sektör ve Harita 2):

Amasra'daki araştırmamızda 2017 ve 2018 yıllarında Kale yapısının sur mimarisi ve kale içindeki tespitlere yer verilmiştir. Her ne kadar Amasra Kale yapısı geçmişten bu yana kente gelen tüm araştırmacıların ilgi odağı olduğu için defaen incelenmiş ve yorumlanmış olsa da, Amastris Antik Kentinin en geç yerleşimine dair ipuçlarını barındırması ve elbette en iyi korunmuş

yapısı olması nedeniyle kentin antik dönemdeki olası yapılarının kanıtlarını da taşıması bakımından en değerli kanıt niteliğini korumaktadır. Zira 18. ve 19. yüzyılda bölgeye gelen seyyahlar ve 20. yüzyılda araştırma yapan bilim insanlarının odak noktasını oluşturma nedeni kalenin antik kentin ve döneminin (Bizans-Orta Çağ) en iyi korunmuş yapısı olmasıdır. Böylece S.Hill ve J.Crow³⁶ tarafından 1988-1991 yılları arasında Amasra Kalesi ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarındaki tespitlerin günümüzdeki durumlarının gözlemlenmesi ve Hill ve Crow'un çalışmalarında yaptıkları tespitlerin günümüzdeki durumunun ve detaylandırmadıkları bilgilerin tespitine yönelik bir çalışma planlanmıştır³⁷. Bu bağlamda kale, sur ve içerisindeki yapılarının günümüzdeki durumunun, dış ve iç alanlarındaki yüzey buluntuları ve yapı izlerinin tespitinin yapılarak, genel bir değerlendirme ortaya koymaya yönelik bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Amasra Kalesi bir *citadel* (iç kale=Zindan Kalesi) ve kuzeyindeki bir köprüyle bağlantı kurulan adanın (Boztepe) etrafını çeviren sur sisteminden oluşmaktadır (Plan 1)³⁸. Kalenin güney surları üzerinde ve Boztepe'de dörtgen kule yapıları dikkat çekmektedir. Crow ve Hill'in belirttiği ve Zavagno'nun da tartıştığı MS 8. yüzyıldaki Arap akınları nedeniyle inşa edilmiş olduğu düşünülen sur sistemi Anadolu'da aynı dönemde benzer şekilde akınlar nedeniyle zarar gören tüm yerleşimlerde gözlemlenmektedir³⁹. Ankara, Amasya Kaleleri ve Batı Anadolu'da Miletos, Aphrodisias, Ephesos, güneyde Side ve Patara yerleşimlerinde de benzer şekilde kentin sur içerisinde yeniden planlanması MS 4. Yüzyıldan 9. Yüzyıla kadar sürmüştür⁴⁰. Crow'a göre MS 5 yüzyıldan sonra kentlerin *polis*'ten *kastron*'a dönüşmesi kale yapılarının daha çok savunmaya yönelik olarak yenilenmeye başlamasının kanıtıdır. Bunun en açık göstergesi de bir *citadel* etrafında sur sisteminin oluşturulması ve özellikle de bastion yapılarının *spolier* malzeme ile inşa edilmeleriyle özellikle 8 ve 9. Yüzyıldaki Arap akına karşı oluşturulmalarıdır⁴¹. Amasra Kalesi de bu yerleşimlere bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. 2017 ve 2018 yılında kalede yapılan araştırmalar sırasında kale yapısının inşaa evrelerinin ve sur duvarları içerisinde görülen *spolier* malzemenin tespitine ağırlık verilmiştir (Fig.1).

Sur duvarları boyunca özellikle alt kısımlarda bosajlı bloklar, ağırlıklı olarak Roma Dönemine ait yapılara ait

³¹ Hill 1989: 81-91; Hill 1990: 311-321; Hill/Crow 1991: 83-92; Hill/Crow 1992: 19-27.

³² Crow/Hill 1995: 255; Zavagno 2012: 275-276;

³³ Eyice 1965: 66

³⁴ v.Diest 1889: 70; Eyice 1965: 65-66; Hoffmann 1989: 197-210; Marek 1993: 92

³⁵ Crow ve Hill, Tekketepe Mevkiinde Tunç Çağı yerleşiminin izlerini gösteren seramik buluntulardan bahsetmektedirler. Ancak Müze Müdürlüğünde bu buluntulara dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Crow/Hill 1995: 252.

³⁶ Hill 1989:81-91; Hill 1990:311-321; Hill/Crow 1991:83-92; Hill/Crow 1992:19-27.

³⁷ Hill 1989:81-91; Hill 1990:311-321; Hill/Crow 1991:83-92; Hill/Crow 1992: 19-27.

³⁸ Crow 2017a: 389-391.

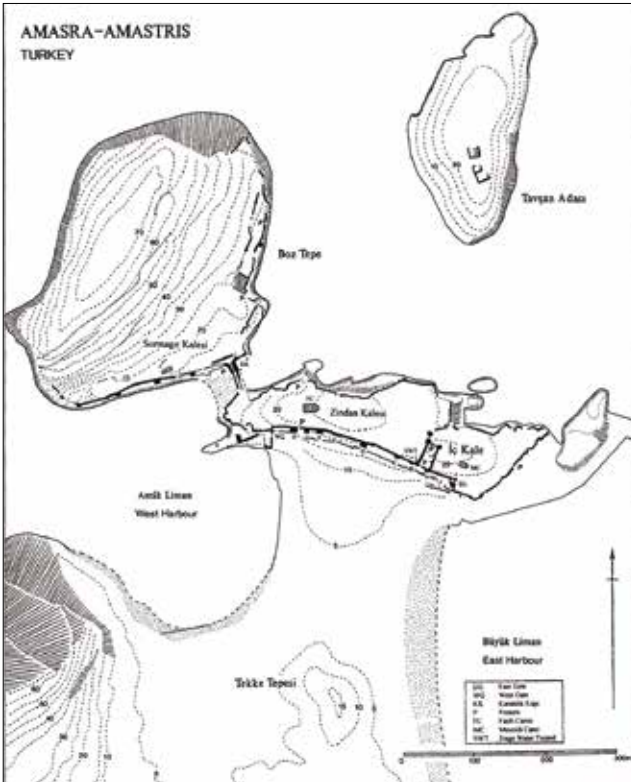
³⁹ Zavagno 2012: 274; Crow/Hill 1995: 265

⁴⁰ Crow 2017b: 90-108

⁴¹ Crow 2017b: 90-99

Harita 1: Amasra İlçe Merkezi Araştırma Sektörleri / Amasra District Center Research Sectors (Sinan Paksoy)

Harita 2: Amasra Kalesi Plan / Amasra Fortification Plan (Crow/Hill 1995: Fig.1)

mermer mimari parçalar, yazıtlı parçalar ve kabartmalı blokların ve Ceneviz Dönemi armalarının (Fig.1) tespitleri yapılmıştır⁴². Sur duvarlarının en alt kısmındaki düzgün bloklardan oluşan duvar örgüsünün üst kısımlarda daha küçük taşlardan oluşan düzgün olmayan taş örgüsüne dönüştüğü, böylece surların zaman içerisinde geçirdiği restorasyonların izleri net olarak anlaşılabilmektedir.

Crow ve Hill tarafından surların MS 8. Yüzyıl sonlarında inşa edildiğine dair tespitler sur mimarisiyle örtüşmektedir⁴³. Tespitlerimize göre, İç kalenin batısında, Küçük Liman kıyısındaki surların temellerinde Hellenistik

⁴² Böylece Hill ve Crow'un sur duvarları içerisinde devşirme olarak kullanılmış olan muhtemel Hellenistik(?) - Roma Dönemi yapılarına ait mimari elemanların halen korunduğu gözlemlenebilmiştir. Bkz. Hill 1989: 81-91; Hill 1990: 311-321; Hill/Crow 1991: 83-92; Hill/Crow 1992: 19-27; Ayrıca bkz. Cresswell 1952: 99-108.

⁴³ Crow ve Hill tarafından yapılan çalışma neticesinde M.S.8. Yüzyılda bölgeye gerçekleştirilen Arap akınlarının etkisiyle sur yapısının inşa edildiği bilgisi verilir. Zavagno, Arap akınlarının MS 7 ve 8. Yüzyıllarda gerçekleştiğini, bu nedenle Bizans filosunun Karadenizdeki güvenliğini sağlayabilecek bir liman işlevine sahip olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Zavagno 2012: 274; Crow /Hill 1995: 265; Ayrıca bkz. Hill 1989: 81-91; Hill 1990: 311-321; Hill/Crow 1991: 83-92; Hill/Crow 1992: 19-27.

Figür 1: Sur Sisteminin araştırılması (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Fortification System Research (Bartın Province and Districts Surveys-BİYA, Photo Archive)*

Dönemi işaret edebilecek bosajlı blokların varlığı ve Doğu Limanına bakan sur duvarlarında ise Roma Dönemi duvar işçiliğine dair izlerin görülmesi, Hellenistik Dönemden itibaren sur yapısının varlığını akıllara getirmiştir.⁴⁴ Crow ve Hill'in 1995 yılında yayınladığı Amastris'in Bizans surları konulu çalışmasında, sur yapılarının Hellenistik Dönemden itibaren varlığı konulu detaylı bir tartışmaya yer verilmiştir⁴⁵. Kentin Klasik Dönem akropolü olarak iç kale (Zindan Kale) alanı önerilmiş, bu alanın olasılıkla Mithridates VI Eupator Döneminden (MÖ 1. yüzyıl) itibaren surla çevrilmiş olması gerektiği önerilmiştir. Sur sisteminin Hellenistik temelini tespitine yönelik daha fazla kanıt ve detaylı bir çalışmanın gerekliliği üzerine vurgu yapılmıştır⁴⁶.

Kentin doğal olarak sahip olduğu iki limana göre konumlandırılmış olan sur sisteminde, ulaşımı her iki yöne sağlayacak şekilde, doğu ve batı yönünde birer

kapısı vardır. Bu iki kapı arasındaki yaklaşık 300m uzunluğundaki sur yapısında ve bu alanda yer alan kule yapılarında Bizans Döneminden bu yana görülen restorasyon çalışmalarının yoğunluğu söz konusudur. Yine Batı kapısında gözlemlenen yoğun *spolier* (devşirme) blokların Ceneviz Armalarıyla birlikte kullanılmış olması, surların Ceneviz dönemindeki yenilenmesi sırasında da bu antik malzemenin sur duvar örgüsü içerisindeki varlığını göstermektedir. Günümüzde yapılan restorasyon ve tamamlama çalışmalarının özellikle Doğu limanı orijinal yapısında oldukça bariz değişikliklere neden olduğu anlaşılmıştır. Kent kapılarının özellikle Ceneviz hakimiyeti döneminde yenilediği ve Roma Dönemi mimari parçalar gibi devşirme blokların yanında kentin yönetimini belirtir şekilde yönetimdeki ailenin işareti olan armaların yerleştirildiği görülmüştür (Fig.2)⁴⁷.

Kale yapısının iki sıra sur ile çevrilmiş ve böylece bir iç kale (citadel) ve bir dış kaleden oluştuğundan bahsetmiştik (Harita 1 ve 2). Duvar örgü sistemleri açısından gözlemlenen farklılık açısından iç kalenin Boztepe olarak bilinen ada, Bizans ve ardından Orta Çağda Ceneviz hakimiyeti sırasında ana karadaki bölümüyle birlikte

⁴⁴ Karadeniz'in diğer kentlerinde de ayakta kalmış Orta Çağ yapılarında Erken Dönem duvar izlerinin korunduğu örnekler bilinmektedir. Trabzon Kalesi ve çeşitli yapılarda da Klasik Dönem duvar işçiliği gözlemlenebilmektedir. Bkz. Bryer/Winfield 1985: Fig. 110a, 111a, 111b. Ayrıca Sinop Kalesinde yapılan kazı çalışmaları sırasında sur yapısının Hellenistik ve Roma evrelerine dair tespitler yapılmıştır. Bkz. Doonan/Vural vd. 2017: 178-199. Sur mimarisinin yapı evreleri ile ilgili detaylı bir çalışma hazırlık aşamasındadır.

⁴⁵ Crow/Hill 1995: 255-257.

⁴⁶ Crow/Hill 1995: 255-257. Öz.256. Bu kapsamda yüzey Araştırması sonucu elde edilen veriler ile detaylı bir çalışma başlatılmış olup, en kısa zamanda tamamlanması planlanmaktadır.

⁴⁷ Son yıllarda Orta Çağ tarihi ve Arkeolojisi alanında yapılan çalışmalarda Amastris kentinin diğer yerleşimlerle ilişkisi açısından incelendiği ve armalara da bu kaynaklarda değinildiği yapılan literatür taramalarında tespit edilmiş ve ilgili bilim insanlarıyla temasa geçilerek detaylı bilgiler elde edilmiştir. Quirini-Poplawski 2012: 425-472; Hasluck 1910/1911: 132-44; Eyice 1953: 27-40.

Figür 2: Batı Limanı Kapısı (Sormagir): Spolier (devşirme) Bloklar Araştırılması (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / West Harbor Gate (Sormagir): Investigation of Spolier Blocks (Bartın Province and Districts Surveys-BİYA, Photograph Archive).

surla çevrilerek dış kale oluşturulduğu anlaşılmaktadır⁴⁸. Böylece Doğu liman kapısı ile Batı liman kapısının çağdaş olduğu ortaya çıkmaktadır. Batı kapısından geçildikten sonra Boztepe'yi ana karaya bağlayan Kemere köprüsü ve iç kalenin kapısına (Sormagir Kapısı) ulaşılır (Fig.2). Kapı Bizans Döneminde yapılmış olup, bastion şeklinde ve iç kısmında tünel şeklinde bir geçiş alanına sahiptir. Köprü ile ulaşılan kapı üzerinde Roma Dönemi *spolier* (devşirme) mermer mimari bloklar, heykel kaidesi ve altar göze çarpar⁴⁹. Altar üzerinde görülen ağzında çelenk taşıyan kartal betimlemesi, Bartın ve çevresinden bulunmuş olan antik malzeme üzerinde yaygın olarak görülmektedir. Kartal kentin baş tanrısı olarak bilinen Zeus Stratios ile ilgili bir betimleme olmalıdır.

Sormagir Kapısının iç yüzeyinde sur duvarıyla birleşme noktasında geçmişte var olan bir freskin izleri korunabilmiştir (Fig.3). Freske dikkatle bakıldığında kalan küçük bölümler sayesinde hale içerisinde sakallı bir erkek başının betimlendiği anlaşılmaktadır. Yerel halktan alınabilen şifai bilgilere göre fresk, 20. yüzyılın başlarında Rus bir gemici tarafından sökülerek götürülmüştür. İç kale Amastris kentinin Bizans öncesi yerleşimine dair izlerin gözlemlenebilmesi açısından ayrıca önem taşıdığı için, adayı çeviren surun iç ve dış kısımlarının taranması amaçlanmıştır. Özellikle 1990lı

yıllarda yoğun yerleşim gördüğü için oldukça hasar görmüş olan Kale'de gözlemlenen seramik buluntular az sayıda Geç Klasik/Erken Hellenistik ve Roma Dönemi, yoğunlukla Geç Bizans Dönemi sırlı seramiklerinden oluşmaktadır (Fig.4). Bizans Dönemi seramikleri 9-11. yüzyıllar arasında yoğunlaşmaktadır. En yoğun Bizans seramiği örnekleri 11. yüzyıla ait görünmektedir.

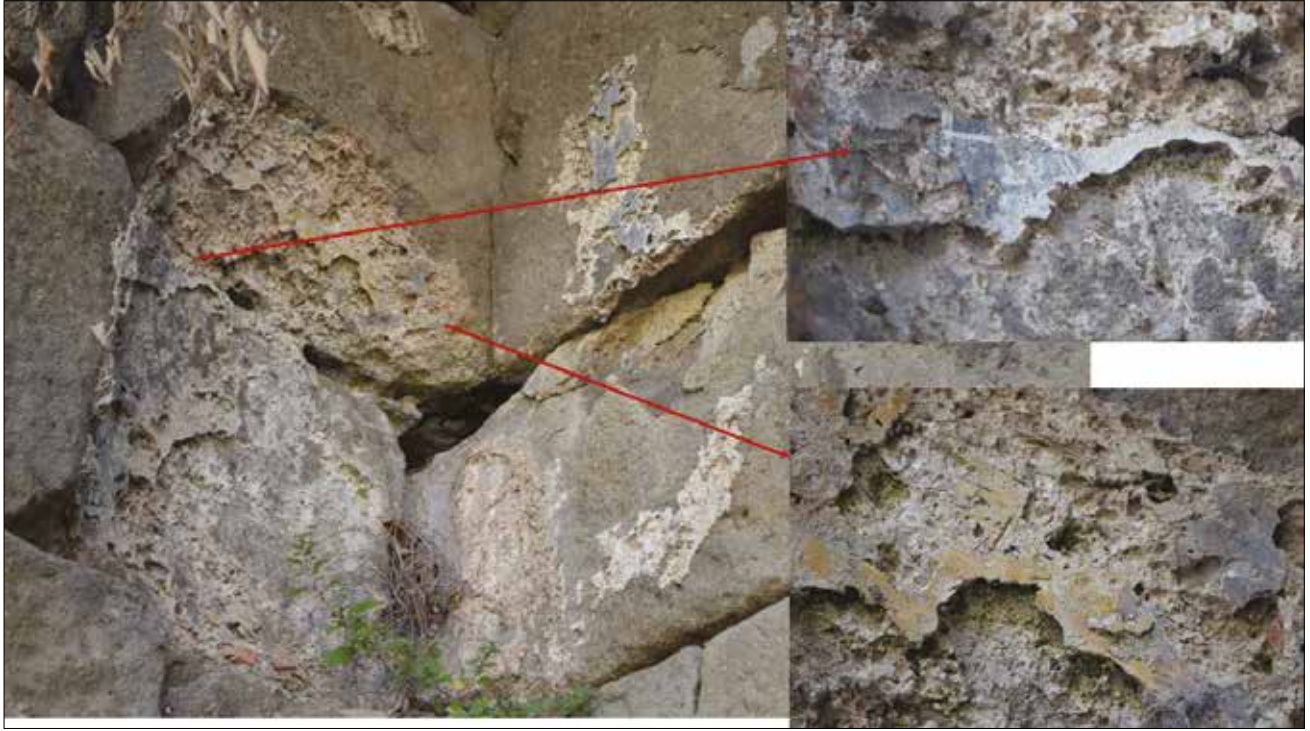
Adanın doğusunda surun hemen dışında zemin taraması sırasında Geç Klasik/ Erken Hellenistik siyah firnisli kase parçası Kalenin Erken Dönem (Geç Klasik/ Hellenistik Dönemdeki) yerleşimlerine dair sadece önemli bir kanıtı oluşturmaktadır (Fig.5)⁵⁰. Amastris seramikleriyle ilgili yegane çalışma Amphoralar ile ilgili olmuştur⁵¹ ve Erken Hellenistik Dönemde (MÖ 3. yüzyıl ilk çeyreği) Amphora üretimi olduğu bilinirken, Amasra Kalesinde bulunan Geç Klasik Döneme tarihlenen siyah firnisli seramik bu türde en erken kanıtı oluşturmaktadır. Boztepe üzerinde kapının batı kesiminde modern evlerin temelleri arasında görülen kemerli yapılara ait duvar izleri Roma Döneminde kale üzerinde yapıların varlığına kanıttır. (Fig.6.)

⁴⁸ Crow/Hill 1990: 3-15; Crow/Hill 1995: 251-265.

⁴⁹ Sur duvarları üzerindeki *spolier* malzemenin tespitleri ve gerekli incelemeleri ayrıca yayına hazırlanmaktadır.

⁵⁰ Sparkes/Talcott 1970: 135 ve 299, Nr.887-888, Pl.33, Fig.9 Siyah firnisli küçük kase, iç kısmında tondosunda insize palmet bezemesi MÖ 4. yüzyıl ikinci yarısında yaygın olarak görülür ve Hellenistik Dönemle birlikte bu bezeme ortadan kalkar. Bu küçük kaselerin tarihlenmesinde palmet bezemesinin yanı sıra kaidenin iç kısmında görülen yiv de MÖ 4. yüzyıl örneklerinde yaygın olarak görülmektedir.

⁵¹ Ščeglov 1986: 365-73; Stolba 2003: 279-301.

Figür 3: Batı Limanı Kapısı (Sormagir) İç Kısımındaki Freskler (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *The Frescoes Inside the West Port Gate (Sormagir) (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

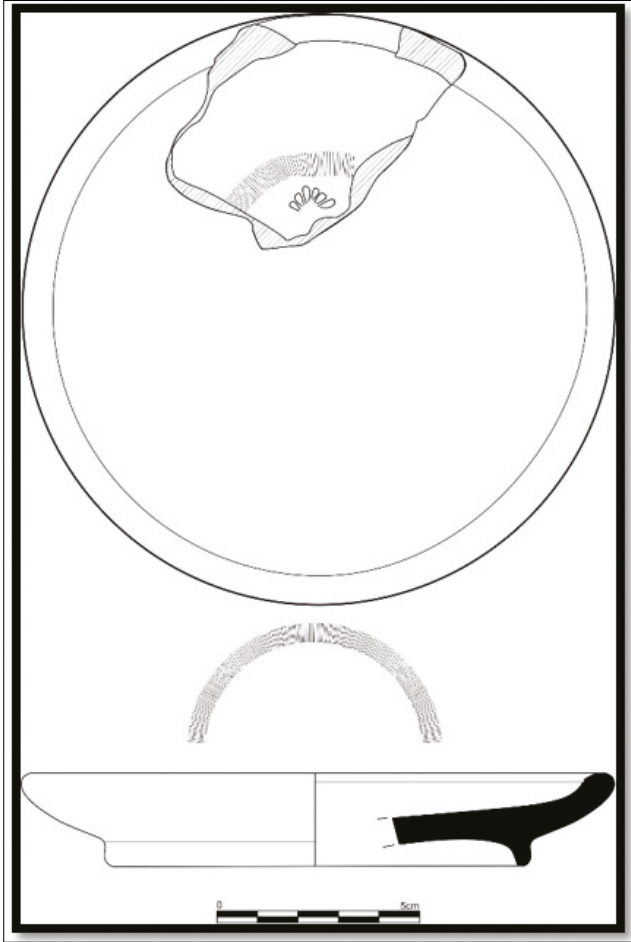
Figür 4: Boztepe (Sormagir) Seramik Buluntular (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması- BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Pottery Findings in Boztepe (Sormagir). (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 5a: Geç Klasik Siyah Figürlü Kase Parçası / Late Classical Period, Black Figured Bowl Piece

Figür 6: Kemerli bir duvar (Boztepe) (Bartın İli ve İlçeleri Yüze Araştırması (BİYA) Fotoğraf Arşivi) / An arched wall (Boztepe) (Bartın Province and Districts Survey (BIYA) Photograph Archive)

Figür 5b: Geç Klasik Siyah Figürlü Kase Parçası / Late Classical Period, Black figured bowl piece (İzzettin Elalmış)

Sormagir kapısının kuzey doğusunda sur duvarlarına bitişik olarak yapılmış ve en az üç yapı evresinin izlendiği şapele ait temel duvarları görülmektedir. 2015 yılında Amasra Müzesi tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilen yapıyla ilgili olarak herhangi bir resmi bilgiye ulaşılamamıştır. İç kalede S. Eyice'nin, N. Sakaoğlu'nu ve Crow ile Hill'in çalışmalarında

da detaylı bilgi aktarılan iki önemli yapı Fetih Camii (Büyük Kilise) ve Küçük Şapel (Küçük Kilise Mescidi) incelenmiş ve 2012 ve 2013 yıllarında yeniden restorasyon geçirdikleri için yapıların orijinal konstrüksiyonunda meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir.

Boztepenin batı ucunda tepe üzerinde Meteoroloji Binasının yanında büyük boyutlu bloklar ve dikdörtgen düzgün blok taşlarla örülmüş geç dönem duvarı ve Meteoroloji binası bahçesindeki mermer Korinth Başlığı, bu alanda en azından Roma Dönemine tarihlenebilecek bir tapınak yapısına dair önemli kanıtları oluşturmaktadır⁵² (Fig.7.Tapınak?). Sağlıklı bir değerlendirme için bu alanda kazı çalışmalarının yapılması, Amastis'in Roma ve Hellenistik Dönemlerine ışık tutabilecek yapıların varlığına dair kanıtlara ulaşılabilmesini sağlayacaktır.

Buna ek olarak Kale yapısının Roma döneminde yerleşim gördüğüne dair kanıtlar evlerden gelmektedir. Amasra iç kaledeki(citadel) Camiönü sokak'ta Mehmet Derviş Evindeki Osthotek ve İçkalenin doğu kapısına yakın bir evin duvarındaki mezar steline ait yazıtlı parça (Fig.8) kalenin en azından ana kara üzerindeki alanda Roma döneminde bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir.

2.2.Anakaya Anıtı(?)(Harita.3):

2018 yılındaki çalışmalar sırasında İç kalede Boztepe üzerinde, Uç Palamar Sokakta yer alan bir evin bahçesinde ana kayanın traşlanmış olduğu murç izlerinden anlaşılmaktadır (Fig.9). Anakayanın kuzey doğu yüzeyinin traşlanarak üst kısmında üçgen bir çatıyı oluşturacak biçimde işlendiği görülür (Fig.9). Anakayanın yüzeyinde üçgen alınlığı taşıyacak hatılların yerleştirileceği oyuk şeklinde işlendiği görülmüştür. Bu üçgen bir çatıyı anımsatan işlemenin olduğu yüzeyin devamında da kaya yüzeyinin bir dik açı oluşturacak biçimde düzeltildiği

⁵² von Diest 1889: 72

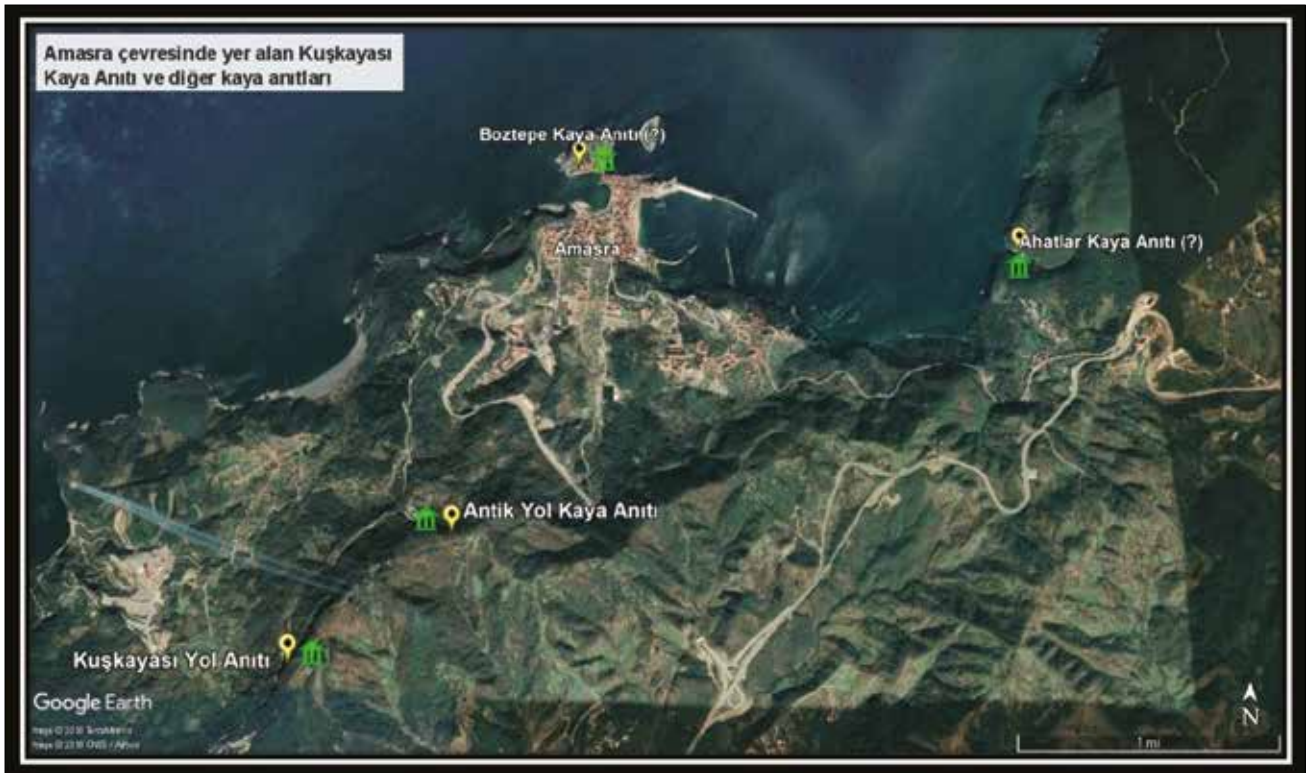
AMASTRİS (AMASRA) ANTİK KENTİNDE ARKEOLOJİK TESPİTLER

Figür 7a: Boztepe Mimari Blokları (Tapınak?) (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Boztepe Architectural Blocks (Temple?) (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 7b: Boztepe Mimari Bloklar. (Tapınak?) (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Boztepe Architectural Blocks (Temple?) (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Harita 3: Amasra ve Çevresinde Kaya Anıtları / *Amasra and Surrounding Rock Monuments (İzzettin Elalmış)*

görülmür. Olasılıkla naos benzeri bir yapının burada yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu işlenmiş anakayanın kuzey yönünde arkada devam eden ana kaya yüzeyinin de batı yönünde murç izlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu mevcut izlerin bulunduğu alan, Boztepe'nin Batı limanına uzanan burnun uç kısmına yakın bir mevkiidedir. Boztepe'de ana kaya üzerinin düzeltilerek üçgen alınlıklı bir çatı formunda işlenmiş olan bu kaya yüzeyinin benzeri, Ahatlar köyünün (Amasra merkezin doğusunda, Büyük Limanın karşı kıyısı) sahilinde, kuzeye bakan ormanlık yamaçların birinde, aynı üçgen alınlığa sahip formu ve işçiliğiyle gözlemlenmiştir. (Fig.10). Benzer şekilde işlenme biçimi, murç izleri ve en

üstte üçgen alınlıklı bir çatı formunun verildiği bir başka anıt tespiti, 2017 sezonunda Antik Yol güzergahı üzerindeki ana kaya yüzeyinde yapılmıştır⁵³.

Anakaya anıtının ölçüleri alınmış ve konumu tespit edilmiş olup, Amasra çevresindeki benzer diğer kaya anıtlarıyla birlikte Kybele ya da Mithras kültü ile olan ilişkileri ayrıntılı olarak değerlendirilecektir. Üç anıt konumlarıyla birlikte göz önünde bulundurduğumuzda, cephelerin özellikle Amasra'ya

⁵³ von Diest 1889: 70-71; Marek 1989: 380; Marek 1993: 91-92, Taf.23.4

Figür 8a: Epigrafiik Kanıtlar. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Epigraphic Evidence (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 8b: Epigrafiik Kanıtlar. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Epigraphic Evidence (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 9a: Boztepe Kaya Anıtı. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Boztepe Rock Monument. (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 9b: Boztepe Kaya Anıtı. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Boztepe Rock Monument. (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 10a: Ahatlar Kaya Anıtı. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Ahatlar Rock Monument. (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 10b: Ahatlar Kaya Anıtı. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / *Ahatlar Rock Monument. (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)*

Figür 11: Antik yol Kaya Anıtı. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / Ancient Road Rock Monument. (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)

yöneltildikleri dikkatlerimizi çekmiştir. Boztepe’de bulunan örneğin, kaleden küçük limana doğru bakan kayalık alanda, kentin batı ve güney sahiline hakim anakara kısmından rahatça görülebilecek şekilde bilinçli olarak işlendiği gözlemlenmiştir. Ahatlar’daki kaya anıtının (?) da köyün denize doğru inen kayalık yamacında, kuzeybatı yönünde ve özellikle Amasra’ya bakar biçimde yapıldığı anlaşılmıştır. 2017 yılında tespit edilen antik yol güzergahındaki üçüncü örnek de, en tepede üçgen alınlık ve aşağıya doğru düzleştirilmiş kaya yüzeyinden oluşan biçimiyle, açıkça üçgen alınlıklı bir yapının ön yüzünü anımsatmakta ve yine Amasra’ya doğru kuzeye yönelmiş bulunmaktadır.⁵⁴ Benzer şekilde kaya anıtlarının olasılıkla Ana Tanrıça inancıyla ilgili olduğu⁵⁵ ve Karadeniz yerleşimlerinde Demir Çağından Geç Antik Çağın sonuna kadar kullanım gördüğü bilinmektedir.⁵⁶

Yassı Kaya sokakta bulunan Boncuk Pansiyonun doğusunda bulunan ormanlık alanda bir adet mantolu erkek figürlü kabartmanın kırılmış olduğu görülmektedir (Fig.12). Boztepe mevki Fener Sokak bağlantılı No:25 numaralı evin bahçesinde de Anakaya’ya oyulmuş bir niş ve bunun altında sağ ve sol

alt köşelerde dikdörtgen şeklinde zıvana deliği görülen yapı, muhtemelen sunak olarak kullanılmıştır (Fig.13)⁵⁷. Alt tarafında sunu çanakları da görülür. Nişin işlenmiş olduğu anakayanın üzerinde görülen murç izleri, Uç Palamar Sokak’taki evin bahçesinde tespit edilen anakaya anıtı yüzeyindeki murç izleriyle benzerdir. Boztepe’nin doğu yönündeki kayalık alanda da sunu çanakları ve Doğu limanına inen kayalık burun üzerinde tespit edilen kaya basamakları⁵⁸ Boztepe’nin kayalık alanlarının olasılıkla ana tanrıça inancıyla ilgili kült alanı olarak kullanıldığına işaret etmektedir⁵⁹.

Figür 12: Boztepe Mantolu Erkek Kabartması / The Relief Man with Mantle in Boztepe

Figür 13: Boztepe Niş (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / The Niche in Boztepe (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)

⁵⁴ Bore 1840: 229-238 von Diest 1889:70-71; Marek 1993: 91-92; Taf.23.4

⁵⁵ Ana kaya anıtları, özellikle de üçgen alınlıklı mimari ön yüz görünümünde olanlar Frig kültürü ve bu kültürün etkisi altındaki tüm bölgelerde yaygın olarak bilinmektedir. Mimari cephe uygulaması sadece Friglere özgü olmayıp Anadolu’da daha eski kültürlerden aktarıldığı ve Friglerin ana tanrıça, Mater Kubille-ya ile (Dağların anası) ile özdeşleştirdikleri bilinmektedir. Roller 20014: 94-98 Fig.16-18,22-25 123-124.

⁵⁶ Ş. Yıldırım tarafından Safranbolu’da kazısı tamamlanan Büyük Göztepe Tümülüsü Phryg özellikleri göstermesi bakımından bölgedeki Phryg kültürünün etkisine en yeni kanıttır. Zira Safranbolu ve Kastamonu çevresinde Phryg kaya anıtları ve Cybele altırlarının varlığı bilinmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için P.Johnson’dan gelmektedir. Bölgedeki Phryg Cybele kültüne dair kaya anıtları ile ilgili detaylı bilgileri araştırmasında aktarmaktadır. Bkz. Johnson 2010: öz.222-231; Vassileva 2012: 243-250; Şahin 2019 (basım aşamasında); Doksanaltı 2012: 62-63, Fig.2

⁵⁷ Bu sunaktan N. Sakaoğlu “Çesm-i Cihan Amasra “ adlı kitabında bahsetmiştir .

⁵⁸ 2001-2002 yıllarında T. Sivas tarafından Dağlık Frigya araştırmaları sırasında Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya’da tespit edilen Ana Tanrıça inancının temsili olarak kabul edilen kaya basamaklarına benzer bir yapı göstermektedir. Bkz.Tamsü Polat 2010: 203-222. Ayrıca bkz. Temur 2014: 432-440, Fig.5-6.

⁵⁹ Doksanaltı tarafından Giresun’da yapılan araştırmalar sırasında

2.3. Tekketepe Mevkii (Harita 1 Sektör No:4):

Amasra İlçe Merkezinde S.Hill ve J.Crow tarafından ilk tespiti yapılmış⁶⁰ olan postane binasının karşısındaki tepelik alan olan Tekketepe Mevkiinde (Kum Mahallesi) incelemeler yapılmış, alanın inşaatı henüz tamamlanmış bir bina tarafından tamamen zarar gördüğü anlaşılmıştır. Zira binanın ön kısmında yüzey Arnavut kaldırımı döşenmiş ve tepelik alanın batı yamacı da bir park yapılarak zeminin tamamen örtüldüğü anlaşılmıştır. Ancak tepenin doğu yönünde toprak alanda yapılan incelemede S.Hill ve J.Crow tarafından bahsedilen Bronz Çağı yerleşimini⁶¹ kanıtlar biçimde Tunç Dönemine tarihlenen seramik parçaları tespit edilmiştir.

Amasra bölgesi ile ilgili elimizdeki en erken veriler Stephen Hill başkanlığında 1989-1991, 1993 yılları arasında gerçekleşen 4 yıllık yüzey araştırması çalışmalarında ele geçmiştir. 1990 yılı çalışmalarında günümüz postane binasının karşısında bir tepe üstü yerleşimi ya da höyük olabileceği düşünülen ve Tekke Tepe mevki olarak adlandırılan alanda (Harita 1, Sektör No: 4) Geç Tunç Çağına ait seramikler görülmüştür. 1995 yılında yayınlanan bir makalede Amasra müzesinde olduğu belirtilen bu seramikler maalesef yayınlanmamıştır⁶².

2017 yılında Tekketepe mevkiinde gerçekleştirdiğimiz çalışmalar da bu verileri desteklemektedir. Yüzey incelemeleri neticesinde bir adet Orta Tunç Çağı'na tarihlenen seramik ele geçirilmiştir. Söz konusu seramik, Orta Tunç Çağı mal grupları arasında olan krem/devetüyü renginde basit ağız kenarlı bir çömlek ağız parçasıdır (Fig.14a).

Günümüzde Tekketepe mevki inşaat faaliyetleri sebebiyle oldukça tahrip olduğundan detaylı bir çalışma yapmak mümkün olmamıştır. Ayrıca Tekketepe'nin güneyinde, Bedesten Sokak mevkiinde de Tekketepe'de ele geçen seramiğin mal grubu özelliklerinde hilal ya da yarım ay tutamaklı olarak adlandırılan dış bükey ağız kenarlı bir çömleğe ait ağız parçası bulunmuştur (Fig.14b).

Figür 14a: Tunç Dönemi Seramik Parçaları (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / Bronze Age Pottery sherds (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)

Figür 14b: Tunç Dönemi Seramik Parçaları (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / Bronze Age Pottery sherds (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)

2.3. İlçe Çöplüğündeki Tespitler(Harita 1, Sektör No:5 ve Harita.4):

2017 yılı çalışmaları sırasında, Amasra Küçük (Batı) Limanın güney kıyısında şehir çöplüğünün bulunduğu alanda oldukça yoğun şekilde mermer ve taş mimari blokların varlığı tespit edilmiştir. Olasılıkla ilçe merkezinde yapılan inşaatların temellerinden çıkan molozlarla birlikte yakın zamanda çöplüğe atıldığı anlaşılan mimari blokların belli bir bölgede yoğunlaşması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Fig.15).

Mimari parçalardan en önemli örnekleri büyük bir yapının (olasılıkla tapınak(?)) arşitrav bloklarıdır. Fascialardan ikisi üzerinde Latince bir yazıt tespit edilmiştir (Fig.16). Amasris'te Roma Döneminde (olasılıkla MS 2.yy) var olan Lejyonda görev yapmış üst rütbeli bir subay tarafından adanmış bir yapıya ait bir yazıt olmalıdır. Detaylı çalışma Doç.Dr. Bülent Öztürk tarafından yapılmaktadır. Bu yazıtlı parça ile birlikte yine mermer arşitrav parçaları, Korinth başlıkları ve birçok mimari blok tespit edilmiştir.

da özellikle kayalık alanlarda ve denize uzanan kayalık alanlarda kaya anıtları ve sunu çanaklarının varlığı tespit edilmiştir. Böylece olasılıkla ana tanrıça inancına ait kült alanlarının Karadeniz'in kıyı kesimlerinin kayalık alanlarında oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Doksanaltı 2012: 61-78, Fig.2 ve 7; Temur 2014: 432-440, Fig.5-6.

⁶⁰ Hill/Crow 1991: 85.

⁶¹ Hill/Crow 1991: 85.

⁶² Crow/Hill 1995: 252.

Harita 4: Amasra İlçe Çöplüğü. Yazıtlı Mimari Blok / Amasra Town Dump. An Inscribed Architectural Block (Sinan Paksoy)

Figür 15a: Amasra İlçe Çöplüğü Mimari Parça. (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / An Architectural Block from Amasra Town Dump (İzzettin Elalmış) (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive).

Söz konusu arşitrav parçası üzerinde, bir Romalı yöneticinin *Cursus Honorum* onurlandırma veya mezar yazıtıdır. Bir yapıya (kamu binasına veya mezara) ait kireçtaşından dikdörtgen, sadece iki satırı görülebilen Latince onurlandırma yazıtının fragmanıdır. Amasra'nın

moloz çöplüğünde tespit edilmiş olup nereden geldiği belli değildir. Olasılıkla bir yapı veya yol inşası sırasında bulunup buraya atılmıştır. Amastris kentinde görev yapmış bir Romalı üst düzey yöneticinin adı ve bu yöneticinin *cursus honorum* kapsamında üstlendiği görevler sıralanmakta

Figür 15b: İlçe Çöplüğü Genel Görünüm (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / General View of Town Dump (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive)

Figür 16: İlçe Çöplüğündeki Yazıtlı Arşitrav Parçası (Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-BİYA, Fotoğraf Arşivi) / An inscribed architrave block from town dump. (Bartın Province and Districts Survey-BİYA, Photograph Archive).

olup, yazıtın okunabilen ikinci satırından, bu görevlerden sadece ikisi kesin bir şekilde belirlenebilmektedir: *triumvir capitalis* (Roma’da hapisaneler, güvenlik ve sulh hâkimliği gibi çeşitli üst düzey görevleri üstlenen üç kişilik memur heyetinden biri) ve *tribunus militum legionis /cohortis* (bir lejyonda / bölükte orta düzey subay yetkisinde memur)⁶³.

Amasra İlçesinin çöplük alanında tespit edilen bu değerli kanıtlar maalesef 2018 yılının Şubat ayında çıkan kuvvetli bir fırtına sırasında denize yuvarlanmıştır. Bu malzemenin bir daha tespiti ya da incelemesi mümkün olamayacaktır. Ancak 2017 yılındaki tespitlerimiz, Sesamos/Amastris antik kentinin modern yapılaşma altında hızla yok oluşunun kanıtları olması dolayısıyla Araştırmamızın önemini vurgulamaktadır.

⁶³ Doç.Dr. Bülent Öztürk’e yazıt ile ilgili ön değerlendirme için teşekkürlerimizi sunarız. Amasra’da araştırmamız sırasında tespit edilen yazıtların incelenmesi ve yayına hazırlığı kendisi tarafından yapılmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Bartın ili, Amasra İlçesi sınırlarında 2017 ve 2018 yılında gerçekleştirilen “Bartın İli ve İlçeleri Yüzey araştırması sırasında, İlçede bugüne kadar tespit edilmemiş Arkeolojik verilerin elde edilmesi araştırmamızın önemini ortaya çıkartmaktadır. Makalemizde Amasra ilçesinde gerçekleştirilen araştırmalarda elde edilen verilerin bir kısmı paylaşılmıştır⁶⁴. Buna göre Amasra kalesi ve sur sitemlerinin incelenmesi ve İç Kale (Sitadel-Zindan Kalesi) ve Boztepe (Sormagir Kalesi) mevkiinde Hellenistik Döneme tarihlenen seramik bulgular, Roma ve ağırlıklı olarak Bizans seramiklerinin yanı sıra Roma ve Bizans Dönemine ait yapı ve yapı izlerinin mevcudiyeti Amastris antik kentinin liman kıyısındaki bu alanda kurulduğu dönemden itibaren korunaklı bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir. L.Robert, C.Marek, K.Belke ve ardından J.Crow ve Hill’in bölgede yaptıkları bilimsel araştırmaların sonucunda elde ettikleri verilerle 2017 ve 2018 yılında yapılan araştırmamızda elde edilen verilerin birbirini desteklediği, ancak yıllar içerisinde bir çok yapının modern yerleşimin altında yok olduğu ya da büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Kale ve sur sistemleri ile ilgili bahsi geçen araştırmacıardan farklı olarak onların çalışmalarında belirtilmeyen ya da detaylı incelemenin yer almadığı spolier malzemenin tek tek tespiti yapılmış ve yakın zamanda yayına hazırlanmaktadır. Spolier malzemenin önemi Crow ve Hill’in önerdiği Bizans öncesi dönemlerde bölgedeki yerleşime dair izlerin sur duvarları ya da alandaki diğer yapılarda devşirme olarak kullanılmış malzemeler yardımıyla tespit edebilmeyi sağlayacaktır. Ayrıca günümüze korunan sur mimarisinin yapım evrelerinin de daha kesin tarihlenmesi konusunda fikir verebilecek bir kronolojik dizin çıkartabilme şansı vermektedir.

Çalışmamızın diğer önemli tespitlerini Boztepe Mevkii’nde (Sormagir Kalesi) bulunan üçgen alınlıklı ana kaya yapısı, bunun yakınlarında kabartmalı figürlü bir niş, olasılıkla Kybele Kültünün işareti olan bir başka niş ile kaya yüzeylerine açılan sunu çanakları ve kentin doğu ucunda, büyük liman kıyısında gözlemlenen kaya basamakları oluşturmuş; bu verilerden hareketle yerleşimde Ana Tanrıça Tapınımına dair bir kült ya da bir kutsal alanın olup olmadığı sorusu, ilerleyen çalışmalarda cevaplanmasını umut ettiğimiz bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Paphlagonia’da Karabük, Safranbolu ve Kastamonu’da da tespit edilen ve Phryg kültürüyle ilişkilendirilen kaya anıtları ve basamaklı kayalar dikkate alındığında, Amasra’da konuyla ilgili

⁶⁴ Araştırma sonucunda elde edilen verilerin kapsamının ve miktarının çokluğu sebebiyle zaman en kısa zamanda tamamlanmak üzere yayına hazırlanmaktadır.

detaylı bir çalışmanın zorunluluğu gözler önüne serilmektedir. Boztepe üzerindeki bu kaya anıtının benzerlerinin Amasra kentinin doğusu ve güneyinde de yer alması ve hepsinin aynı şekilde Amasra Merkezine yönelmiş olması da Bölgenin kaya tapınım alanları açısından daha detaylı ve bütüncül incelenmesini gerektirmektedir. İlk tespitlerimize göre Geç Antik Çağ'da da kullanılmış bu anıtların belki de Amasra'nın Demir Çağı'na dair ilk izlerin kanıtı olmalıdır.

Amasra'nın erken dönemlerine dair en önemli kanıt, Crow ve Hill tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda, Tekketepe mevkiinde buldukları Tunç Dönemi seramiklerdir. Her ne kadar bu malzemeyi görme şansımız olmasa da, alanda yapılan araştırmalar sırasında Tunç Dönemi seramiklerine dair bulunan kanıtlar onların tespitlerini doğrular niteliktedir.

Amastris antik kentinin modern yerleşim altında neredeyse yok olma noktasına gelmesinin kanıtı olarak, İlçe Çöplüğünde çeşitli inşaatlardan dökülen molozlar arasında çoğunluğu mimari, arşitrav, sütun başlığı ya da çeşitli yapılara ait bloklar tespit edilmiştir. Bu parçalardan en önemlisi hiç kuşkusuz üzerinde Latince yazıtının bir kısmı korunmuş olan arşitrav parçasıdır. Olasılıkla bir Lejyonda komutanlık yapmış bir üst düzey yetkili tarafından adanmış bir anıt mezar(?) ya da başka bir yapıya aittir. 2018 yılının Şubat ayında çıkan büyük bir fırtına da alandaki tüm buluntular, kentin çöpleriyle birlikte denize sürüklenmiş ve ne yazık ki bir daha yeniden ulaşma şansımız kalmamıştır.

Tüm bu kısa ancak önemli tespitler bile, MÖ 7.yüzyıldan bu yana önce Sesamos ve ardından Amastris olarak kurulan antik kentin yapılacak Arkeolojik Araştırmalar ve daha da önemlisi Arkeolojik Kazılarla en azından günümüze kadar direnebilmiş kanıtlarının gün ışığına çıkartarak hakkettiği değerin kendisine iade edilmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

RE

Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE). Stuttgart. 1894.

SNG

Sylloge Nummorum Graecorum

ARRIAN,

Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Periblus Ponti Euxin), (Çev. M. Arslan). İstanbul, 2005.

HOMEROS

İlyada (Çev. A.Erhat/A.Kadir). İstanbul, 1984.

MEMNON

Herakleia Pontike Tarihi (Çev. M. Arslan). İstanbul, 2007.

APOLLONIOS RHODIOS

The Argonautika: Expanded Edition (Trans. P. Green). London, 2007.

STRABON

Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. A. Pekman). İstanbul, 2000.

PSEUDO SKYLAX

Pseudo-Skylax's Periplous: The Circumnavigation of the Inhabited World. Text, Translation, and Commentary (Exeter, 2011), Liverpool, 2017.

STEPHANUS BYZANTIUS

Stephani Byzantii Ethnica. Volumen I: A–I, Ed. M.Billerbeck, Corpus Fontum Historiae Byzantinae, Walter De Gruyter, Berlin, 2006.

PLINIUS SECUNDUS

Naturkunde, Buch V (Ed. G. Winkler). München, 1993.

PLINIUS SECUNDUS

Epistulae, 10.Kitap: Genç Plinius'un Anadolu Mektupları (Çev. Ç. Dürüşken/E. Özbayoğlu). İstanbul, 2001.

QUINTIUS CURTIUS

[History of Alexander] with an English translation by John C. Rolfe. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008158415;view=1up;seq=193;size=125> (26.04.2016)

- AINSWORTH, W., 1839
“Notes on a Journey from Constantinople, by Heraclea, to Angora, in the Autumn of 1838”, *Journal of the Royal Geographical Society of London* 9: 216-276.
- ARSLAN, M., 2012
“Küçük Asya Yerel Historiograflarına Bir Örnek: Herakleia Pontike’li Memnon ve Eseri”, *OLBA XX*: 383-406.
- BAĞDATLI ÇAM, F., 2016
“Paphlagonia’da Bir Pers Prensesi : Amastris/ A Persian Princess in Paphlagonia: Amastris”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2: 31-46.
- BELKE, K., 1996
Tabula Imperii Byzantini 9. Paphlagonien und Honorias. Wien.
- BORE, E., 1840
Correspondence and Memoirs of an Oriental Traveler. Paris.
- BRYER, A./WINFIELD, D., 1985
The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus. Washington.
- BURSTEIN, S., 1976
Outpost of Hellenism. The Emergence of Herakleia on the Black Sea. Berkeley.
- CALLATAY, F., 2004
“Le premier monnayage de la cité d’Amastris (Paphlagonie)”, *Schweizerische Numismatische Rundschau*, Band 83: 57-80, Pl.9-11.
- CLAVIJO, R.G.de., 1859
Narrative of Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand, AD 1403-6. London.
- CRESSWELL, K. A. C., 1952
“Fortification in Islam before A.D. 1250”, *Proceedings of the British Academy* 38: 99-108.
- CROW, J., 2017a,
“Amastris”, in *The Archaeology of Byzantine Archaeology. From the end of Late Antiquity until the Coming of the Turks* (Ed. P. Niewöhner). Oxford: 389-394.
- CROW, J., 2017b,
“Fortifications”, in *The Archaeology of Byzantine Archaeology. From the end of Late Antiquity until the coming of the Turks* (Ed. P. Niewöhner). Oxford: 2017, 90-108.
- CROW, J. / HILL, S., 1995.
“The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia”, *Anatolian Studies* 45: 251-2
- DOKSANALTI, M.E., 2012
“Open air Cult Sites in Eastern Pontus Region”, *ANADOS 12/2012*: 62-78.
- DOONAN O., H. VURAL, vd., 2017
“Sinop Kalesi. Archaeological Excavations. 2015-2016 Field Seasons”, in *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries* Vol. 2 (Eds. S. Steadman/G. McMahon). Cambridge: 178-199.
- DRAKOULIS, D. P., 2012
“Regional Transformations and the Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine period”, in: *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity Aspects of archaeology and ancient history* (Ed. G.R. Tsatskheladze). BAR International Series 2432.Oxford: 79-96.
- ERCİYAS, D. B., 2001
Studies in The Archaeology of Hellenistic Pontus: The Settlements, Monuments, and Coinage of Mithradates VI and His Predecessors (Electronic Thesis or Dissertation). University of Cincinnati, <https://etd.ohiolink.edu/>
- EVLİYA ÇELEBİ
Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum- Azerbeycan-Kafkasya-Kırım-Girit. 2. Kitap. 1. Cilt (Haz. Y. Dağlı/S.A.Kahraman). İstanbul, 2011.
- EYİCE, S., 1953
“Amasra’da Cenova Hakimiyeti Devrine ait Armalı bir Levha”, *Belleten*, XVII/65: 27-40.
- EYİCE, S., 1965,
Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu. Ankara.
- FARNELL, L.R., 1896
The Cults of the Greek States. Vol. I. Oxford.

FLETCHER, W.G., 1939

“The Pontic Cities of Pompey the Great”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 70: 17-29.

FOSS, C., 1995

“Map 86 Paphlagonia”, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*: (Eds. J. Richard /A. Talbert), Vol. 1, Princeton: 1217-1225.

FOSS C/WINFIELD, D., 1986

Byzantine Fortifications: An Introduction. Pretoria.

FRENCH, D., 2013,

Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.4: Pontus et Bithynia (with Northern Galatia). Ankara.

HILL, S., 1989,

“Preliminary Survey at Amasra, Zonguldak”, *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Antalya: 81-91.

HILL, S., 1990,

“Survey Work at Amasra, 1989”, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 311-321.

HILL, S./CROW, J., 1992,

“Amasra, Yüzey Araştırması 1990”, *IX Araştırma Sonuçları Toplantısı, Çanakkale - 27-31 Mayıs 1991, Ankara*: 83-92.

HILL, S./ CROW, J., 1993,

“1991 Yılı Amasra Yüzey Araştırması”, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara -25-29 Mayıs 1992, Ankara*: 19-27.

HIRSCHFELD, G., 1888

Inchriftenaus dem Norden Kleinasien besonders aus Bithynien und Paphlagonien. Sb.Ak.Wiss.Berlin, phil.-hist. Kl.1888, II, 863-892.

HOFFMAN, A., 1989

“Zum ‘Bedesten’ in Amastris. Ein römischer Marktbau?”, *Istanbuler Mitteilungen* 39: 197-210.

JOHNSON, P., 2010

Landscapes of Achaemenid Paphlagonia, (diss.) Faculties of the University of Pennsylvania.

MAGIE, D., 1950,

Roman Rule in Asia Minor. To The end of The Third Century After Christ. Princeton.

MANOLEDAKIS, M., 2018

“The Early Greek Presence in the Southern Black Sea”, *Essays on the Archaeology and Ancient History of the Black Sea Littoral* in (Eds. M. Manoledakis/G.R. Tsetskhladza/I. Xydopoulos), Bristol: 173-242.

MAREK, C., 1989

“Amastris. Geschichte, Topographie, archäologische Reste,” *Istanbuler Mitteilungen* 39: 373-389.

MAREK, C., 1993

Stadt, Ära und Territorium in Pontus Bithynia und Nord-Galatia. Istanbuler Forschungen Band 39. Tübingen.

MAREK, C., 2003

Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien. Mainz.

MENDEL, G., 1901

“Inscriptions de Bithynie”, *BCH* 25: 5-92.

METİN, H., 2014

“Kremna Antik Kenti Kuzey Yayılımı Hakkında İlk Gözlemler”, *MEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/11: 2014, 1-27.

OLBRYCHT, M. J., 2014,

“An Admirer of Persian Ways’: Alexander The Great’s Reforms in Parthia-Hyrcania and The Iranian Heritage”, *Excavating an Empire. Achaemenid Persia in Longue Durée* (Eds. T. Daryaei/A. Mousavi/K. Rezakhani) California: 37-62.

QUIRINI-POPEŁAWSKI, R., 2012

“Art in the Genoese Colonies on the Black Sea (in the 13-15th c.). Present State of Knowledge and Selected Research Problems”, *BIULETYN HISTORII SZTUKI*, LXXXIV/3-4: 425-472.

ROBERT, L., 1980,

A travers L’Asie Mineure. Poetes et Prosateurs, Monnaies Grecques. Voyageurs et Geographie. Paris.

ROLLER, L.E., 2004

Ana Tanrıçanın İzinde. Anadolu Kybele Kültü (Çev. B. Avunç). İstanbul.

SAKAOĞLU, N., 1987

Çeşm-i Cihan. Amastris. İstanbul.

ŠČEGLOV, A. N., 1986

“Les amphores timbrées d’Amastris”, in Empereur, J. and Garlan, Y., *Récherches sur les amphores grecques, Bulletin de correspondance Hellénique. Supplement 13*: 365–73.

SPARKES, B. A. - TALCOTT, L., 1970,

Athenian Agora XII, Part1 Text, Part 2. Plates.

STOLBA, V., 2003

“Some Reflections on the Amphora Stamps With the Name of Amastris”, in: *The Cauldron of Ariantas. Studies Presented to A.N. Ščeglov on the Occasion of his 70th Birthday*. Aarhus: 279-301.

YILDIRIM, Ş., 2019,

“A Great Tumulus From Paphlagonia” (Baskıda)

TAMSÜ POLAT, R., 2010

“Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve Bir Tipoloji Önerisi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10*: 203-222.

TEFFETELLER, A., 2012

“Strategies of Continuity in the Construction of Ethnic and Cultural Identity: The Lineage and Role of Zeus Stratios in Pontus and Paphlagonia”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity* (Ed. G.R. Tsetschladze), BAR Int.Series 2432. Oxford: 223-227.

TEMUR, A., 2014

“Amasya Yassıkaya Açık Hava Tapınım Alanı Üzerine Gözlemler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 7/35*: 432-440.

von DIEST, W., 1889

Pergamon über den Dindymos zum Pontus. Gotha: Justus Perthes.

VASSILEVA, M., 2012,

“The Rock-Cut Monuments of Phrygia, Paphlagonia and Thrace: A Comparative Overview”. *The Black Sea,*

Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of Archaeology and Ancient History (Ed. G. R. Tsetschladze). BAR Int. Series 2432. Oxford: 243-252.

WILCKEN, U., 1894

“Amastris”, *Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE), Band I*, Stuttgart: 1749-1750.

ZAVAGNO, L., 2012

“Amastris (Paphlagonia): A Study in Byzantine Urban History between Late Antiquity and the Early Middle Ages”. In *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of archaeology and ancient history*, ed. G.R. Tsetschladze (Oxford: BAR-Archeopress, 2012): 273-84.

PARİON ODEION'UNDAN BİR GEÇ ROMA DEFİNESİ

A LATE ROMAN HOARD FROM PARION ODEION

Makale Bilgisi

Başvuru: 8 Mart 2019
Hakem Değerlendirmesi: 1 Nisan 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.010

Article Info

Received: March 8, 2019
Peer Review: April 1, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.010

Vedat KELEŞ * - Kasım OYARÇIN **

Anahtar Kelimeler: Troas, Parion, Odeion, Geç Roma, Sikke

Keywords: Troad, Parion, Odeion, Late Roman, Coins

ÖZET

Antik Parion Kenti, Troas Bölgesi'nin kuzeyinde, günümüzde Çanakkale ili Biga ilçesi sınırları içerisindeki, Kemer Köyü'nde yer almaktadır. Parion'un, Hadrianus Dönemi'nde, ikinci kez elde ettiği koloni statüsünden sonra, kentteki mimari faaliyetlerde hızlanma olduğu tahmin edilmektedir. Bu faaliyetler çerçevesinde Odeion'un MS 2. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. 2010 yılı kazı çalışmaları sırasında Odeion'un 1375-1435 plankareli açmasında, 249 adet Geç Roma Dönemi sikkesinden oluşan bir define bulunmuştur. Odeion definesi sikkelerinin imparatorlara göre dağılımına baktığımızda göze çarpan bir konu, sikkelerin Theodosius Hanedanlığı Dönemi'nde (MS 375-450) yoğunlaşmasıdır. Arcadius, Honorius ve II. Theodosius Dönemleri'ne ait çok sayıda örneğin bulunduğu define sikkeleri MS 3. yüzyılın ikinci yarısından MS 5. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. En erken MS 5. yüzyılın ilk yarısında kaybedildiği düşünülen Odeion definesinin, diğer arkeolojik kalıntılar ve buluntuların da yardımıyla yapının ilk kullanımının son evresini temsil eden sikkeler olduğunu söyleyebiliriz.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, SAMSUN, E-mail: vkelesus@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, SAMSUN, E-mail: kasimoyarcin@gmail.com

ABSTRACT

The ancient city of Parion is located in Kemer village, north of the Troas region, within the boundaries of the Biga district of Çanakkale province. It is estimated that architectural activities accelerated after city had gained colony status for the second time during the Hadrian Period. It is thought that Odeion was also built in 2nd century AD within the framework of these activities. During the 2010 excavation, the hoard consisting of 249 Late Roman Period coins, was found at the 1375-1435 grid trench of Odeion. When we look at the distribution of Odeion hoard coins according to the emperors, a striking issue is the of coins condensation in the Theodosius Dynasty Period (AD 375-450). Containing numerous examples of Arcadius, Honorius and Theodosius II periods dates back from the second half of 3rd century AD to first half of 5th century AD. Odeion hoard which was thought to be lost in the earliest first half of 5th century AD, can be assumed that the coins were the last phase of the usage of the structure with the help of other archaeological remains and finds.

Figür 1: Parion Odeionu Hava Fotoğrafi. / Parion Odeion Aerial Photo.

GİRİŞ

Antik Parion Kenti, Troas Bölgesi'nin kuzeyinde, Çanakkale ili Biga ilçesi sınırları içerisindeki, Kemer Köyü'nde yer almaktadır. Antik kentle ilgili kalıntılar köyün kuzeydoğusunda, denize doğru bir dil şeklinde uzanan Bodrum Burnu üzerinde yoğunlaşmaktadır. MÖ 8. yüzyılda bir Grek kolonisi olarak kurulan Parion, Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında, Hellespontos bölgesinin stratejik önemini fark eden Roma tarafından bölgeyi daha etkin bir şekilde Romalılaştırmak için bir Roma kolonisine dönüştürülmüştür¹. İmparator Hadrianus Anadolu'ya yaptığı ziyaretler sırasında Parion'a da uğramış, Parionlular da Hadrianus'un kenti ziyaret etmesinden duydukları memnuniyeti ifade etmek için Hadrianus'u kentin kurucusu ve koruyucusu ilan eden bir karar çıkartmışlardır². Bu durumun bir yansıması olarak da Hadrianus Dönemi'nde kentin adı, Roma kolonizasyonunu ifade eder şekilde CGIHP (Colonia Gemella Iulia Hadriana Pariana) olarak sikkeler üzerinde görülmeye başlamış ve bu statüyü belirten harfler Gallienus Dönemi'nin sonuna kadar sikkeler üzerinde varlığını sürdürmüştür. Kentin Hadrianus Dönemi'nde, ikinci kez elde ettiği statüden sonra, mimari faaliyetlerinde hızlanma olduğu tahmin edilmektedir. Bu faaliyetler kapsamında Odeion'un da MS 2. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir³.

Odeion, Parion antik tiyatrosunun yaklaşık 190 m. güneydoğusunda, kentin agorası olabileceği düşünülen yapının 100 m. güneyinde bir yamaç üzerinde yer almaktadır. İlk kez 2009 yılında yüzeydeki kalıntıları inceleyen Prof. Dr. Cevat Başaran tarafından tespit edilen yapı, başlangıçta doğusunda bulunan uzun düzlük nedeniyle "stadium" olarak düşünülmüş; ancak, 2010 yılı kazıları sonucunda yapının oturma sıralarının güneyde yaptığı kavis nedeniyle odeion olduğu anlaşılmıştır⁴ (Fig. 1). Odeionlar Roma kenti günlük yaşamında etkili olan, sosyal, kültürel ve politik yaşamı etkileyen ve bunlara yön veren yapılar arasında yer almaktadır. Odeionlarda genel anlamda müzik gösterileri ve resmi toplantılar yapılmakla birlikte; bu yapıların farklı amaçlar için kullanıldığı da görülmektedir. Odeionlar kullanım amaçlarının çeşitliliğine karşın, işlevlerini kaybedip tamamen farklı amaçlar için kullanılmaya başlanmasına kadar, elit bir tabakaya hizmet etmekteydiler. Ekonomik güç ve gelişim, şehir içerisinde yaşamakta olan halkın sosyal statüsü gibi bazı etmenler şehrin gelişimini ve şehir içerisinde yer alan yapıların çeşitliliğini etkilemektedir. Bundan dolayı odeionların, ekonomik gelişim içerisinde olan ve çoğunlukla da ekonomik bakımdan gelişmiş, güçlü olan ve bunun yanı sıra elit tabakanın bulunduğu kentlerde inşa edildiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz⁵. Parion Odeionu, Troas Bölgesi'nin sağlam ele geçen odeionlarından biri olması bakımından da önemli bir yapıdır.

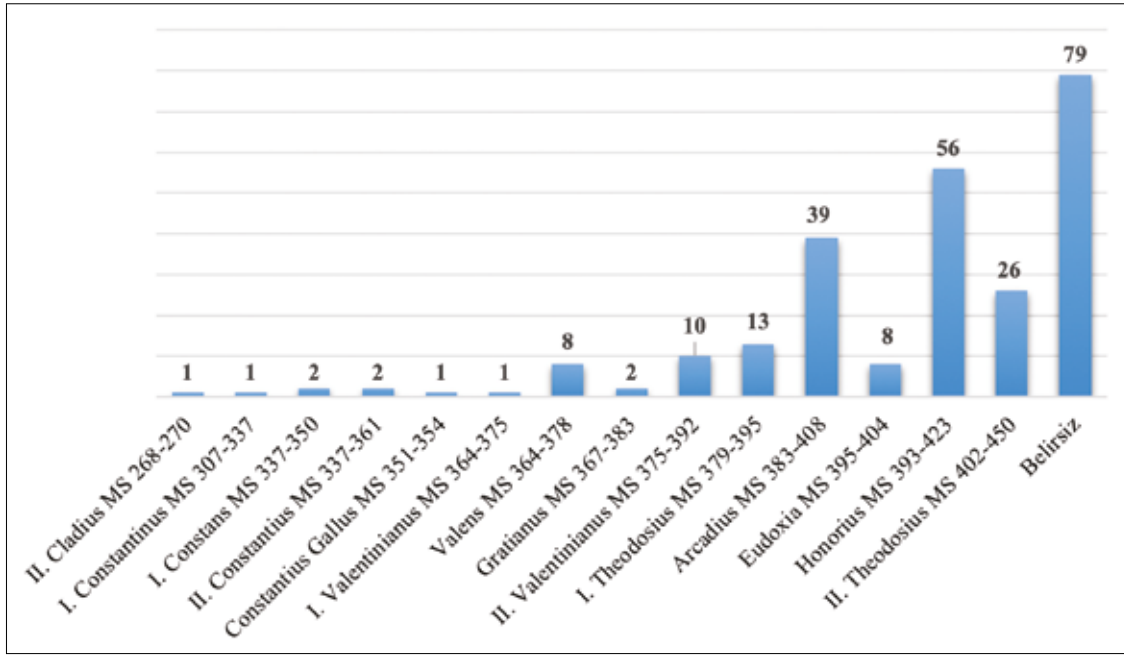
¹ Özşait 1999: 126; Sayar 2015: 163.

² Magie 1950: 614; Kaya/Taşdöner Özcan 2016: 500-501.

³ Başaran/Ergürer 2012: 246.

⁴ Başaran/Ergürer 2012: 251.

⁵ Öztürk 2006: 7.

Grafik 1: Odeion'da Ele Geçen Defineye Ait Sikkelerin İmparatorlara Göre Dağılımı / *Coins of the Hoard Discovered in the Odeion Distributed by Their Mints.*

Söz konusu sikke defnesi, Odeion'un kaveasının, 1375-1435 plankaresinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçmiştir. Bronz sikkelerin konulduğu torba ya da keseye ait herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır. 249 adet Geç Roma Dönemi sikkesinden oluşan definedeki sikkelerin⁶, temizlik ve konservasyon çalışmalarının bir bölümü aynı yıl yapılmış olmakla birlikte, daha sonraki kazı sezonlarında bu yıllara ait bütün sikkeler yeniden elden geçirilerek yoğun bir çalışma programıyla temizlik ve konservasyon çalışmaları tamamlanmıştır⁷. Birçoğu düşük kondüsyonlu olmaları nedeniyle okunamayacak kadar kötü durumda olan sikkelerin temizleme işlemlerinin ve konservasyonun yapılmasından sonra katalogları yeniden düzenlenmiştir. Odeion defnesi sikkelerinin 170'inin imparatoru okunabilirken; en erkene tarihlenen sikke II. Cladius Gothicus (MS 268-270), en geç döneme tarihlenen sikkeler ise II. Theodosius Dönemi'ne (MS 402-450) aittir (Grafik 1). İmparatoru belirlenemeyen 79 sikkenin 38'ini ise, arka yüz tiplerinden yola çıkarak belirli bir tarih aralığına vermek mümkündür. Bu sikkelerin 2'si SALVS REI PVBLICAE lejandıyla Victoria'nın, sola doğru ilerleyen sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyan sol eliyle de esiri sürükleyen sikke tipindedir. Sol boşlukta, christogramın yer aldığı bu sikkeler MS 383-392 yılları arasında darp edilmişlerdir⁸. MS 383-407 yılları arasında basıldıklarını söyleyebileceğimiz; 3 sikke CONCORDIA

AVC lejandıyla ortada büyük haç⁹, 1 sikke de CONCORDIA AVCC lejandıyla oturan Constantinopolis¹⁰ betimi yer almaktadır. MS 395-408 yılları arasında basılan 5 sikke de ise, VIRTVS EXERCITI lejandıyla imparatora çelenk takan Victoria betimlenmiştir¹¹. İmparatoru okunamayan sikkeler içerisinde GLORIA ROMANORVM lejandına sahip 3 farklı sikke tipi yer almaktadır. 2 sikke MS 393-408 tarihleri arasında darp edilen imparatorun ayakta, labarum ve globus tutan tasvirinin yer aldığı¹², 12 sikke MS 406-408 yılları arasında basılan ayakta üç imparatorun betimlendiği¹³, 13 sikke ise, MS 408-423 yılları arasında tarihlenen ayakta iki imparatorun yer aldığı ikonografyi yansıtmaktadır¹⁴. Böylece Odeion defnesi içerisinde 208 sikkeyi belirli bir tarih aralığına vermemiz mümkünken, 41 sikkenin ise yoğun oksitlemenin ve buna bağlı metal kaybının yol açtığı yüzey bozulmalarından dolayı Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen sikkeler olduğunu söylemek dışında bir yorum yapmak mümkün değildir.

Odeion defnesi sikkelerinin genel olarak düşük kondüsyona sahip olmaları nedeniyle, 249 sikkeden sadece 75'inin darphanesi kesin olarak teşhis edilebilmiştir. Sikkelerin darphanelerine bakıldığında Constantinopolis, Cyzicus, Nicomedia gibi bölgeye yakın darphanelerin temsil oranı yüksek iken, Roma, Thessalonica, Heraclea, Antiochia ve Alexandria

⁶ Başaran vd. 2012: 28.

⁷ 2009 yılında yüzeydeki kalıntıları incelerken Odeion'a ait basamakları tespit eden ve Odeion 2010 yılı kazılarını gerçekleştiren Sayın Hocamız Prof. Dr. Cevat Başaran'a ve sikkelerin temizlik ve konservasyonunu yapan Restoratör-Konservatör Zeynep Arslan'a teşekkürlerimizi sunarız.

⁸ LRBC II, 109, Tip 2.

⁹ LRBC II, 108, Tip 3.

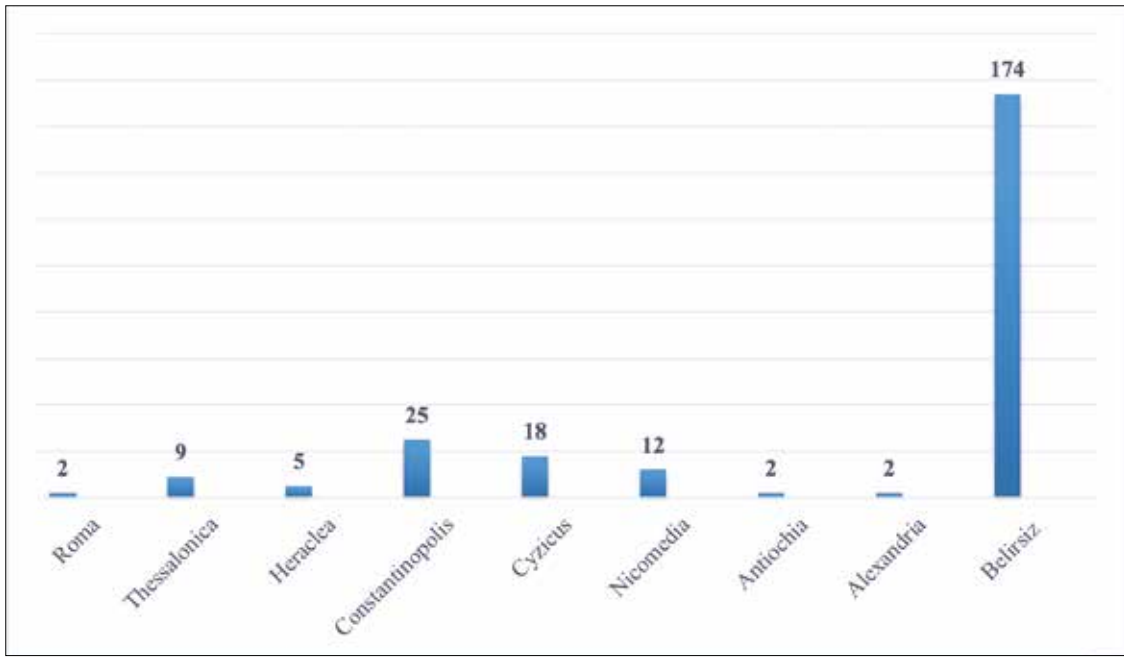
¹⁰ LRBC II, 108.

¹¹ LRBC II, 110, Tip 2.

¹² LRBC II, 109, Tip 18.

¹³ LRBC II, 109, Tip 21.

¹⁴ LRBC II, 109, Tip 22-23.

Grafik 2: Odeion’da Ele Geçen Defineye Ait Sikkelerin Darphanelere Göre Dağılımı / *Coins of the Hoard Discovered in the Odeion Distrubuted by Their Mints.*

darphanelerine ait örnekler de yer almaktadır (Grafik 2). Odeion definesinin en erken tarihli sikkesi olan II. Cladius’un posthumus tipindeki sikkesi, imparatorluğun resmi bir darbı olmayıp, Roma darphanesinin olasılıkla Gallia’da üretilmiş taklitlerinden biridir. Pergamon kazılarında da örneklerini¹⁵ gördüğümüz Roma darphanesinin taklidi bu sikkenin, definenin kaybedilme tarihi olan MS 5. yüzyılın ilk yarısına kadar sirkülasyonda kaldığını söyleyebiliriz.

SONUÇ

Parion Odeion Definesinde tanımlanabilen 208 sikkenin 167’sinin MS 383 yılları ile MS 423 yılları arasında darp edildikleri görülmektedir. 38 sikke ise MS 4. yüzyılın ikinci yarısına, 2 sikke MS 4. yüzyılın ikinci çeyreğine, 1 sikke de MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Defineler terkedilme koşullarına ve bu koşulların oluşma durumuna göre; panik, tasarruf ve kayıp kese defnesi olarak sınıflandırılmaktadırlar¹⁶. Panik defineleri gömüldüğü dönemin sikke sirkülasyonunu simgeler ve sikkenin ağırlığı ile darp tarihi arasında doğrudan ilişki gözlenir. Tasarruf defineleri aynı ağırlık dağılımı göstermez. Nesiller boyunca birikmiş bu tip definelerde, yeni sikkelere nazaran eski sikkelere de rastlanır. Kayıp kese defineleri ise, içinde bulundukları kese ve çantanın şekillerini korumakta ve çoğunlukla fazla değeri olmayan, birbirinden farklı birimlerin karışımından

oluşmaktadır. Parion Odeionu definesindeki sikkeler içerisinde her ne kadar MS 3. yüzyılın ikinci yarısından MS 5. yüzyılın ilk yarısına kadar sikke örnekleri bulunsun da, define içerisindeki sikkelerin kaybedildiği dönemde çok düşük bir alım gücüne sahip olması nedeniyle tasarruf defnesi olduğunu söyleyemeyiz. Odeion definesini gömüldüğü dönemin sikke sirkülasyonunu simgelemesi açısından panik, fazla değeri olmayan birbirinden farklı birimlerdeki sikkelerden oluşması bakımından da kayıp kese defnesi özellikleri taşımaktadır. Sonuç olarak Parion Odeion definesindeki sikkelerin kaybedildiği dönem olan II. Theodosius Dönemi’nde sirkülasyonda olan ve ani bir durum karşısında düşürülmüş günlük kullanım amaçlı sikkelerden oluşan bir define olduğunu söyleyebiliriz.

Parion Odeionu definesiyle karşılaştırabileceğimiz Anadolu’da yayımlanmış Geç Roma bronz sikke definelerine göz attığımızda, kapsadıkları dönem bakımından bire bir benzer define bulunmamakla birlikte karşılaştırma yapabileceğimiz Geç Roma defineleri söz konusudur. Bunlardan bir tanesi I. Constantinus ile Marcianus Dönemlerini kapsayan Taburabat definesidir¹⁷. Bu definenin darphanelere göre dağılımına baktığımızda Parion Odeionu definesinde olduğu gibi en fazla ele geçen iki darphanenin Constantinopolis ve Cyzicus olduğunu görmekteyiz¹⁸. Bir diğer define olan, Zeugma Geç Roma Defnesi Constantinus Hanedanlığı sikkeleri ile başlamakta ve I. Leo sikkeleriyle son bulmaktadır¹⁹. Zeugma

¹⁵ http://ww2.smb.museum/mk_pergamon/index.php?pagetype_id=3&object_id=60962&lang=en

¹⁶ Morisson 2002: 115.

¹⁷ Arslan 1987: 45-50; Arslan 1989: 156-167; Arslan 1999: 43-55.

¹⁸ Arslan 1999: 44.

¹⁹ Köker 2018: 202-207.

definesi sikkelerinin darphanelere göre dağılımına dikkate alındığında sikkeler aşırı bozulmalara maruz kaldığından 18 adedinin darphanesi okunabilmektedir. Zeugma Geç Roma definesi ile Parion Odeion definesinin bulundukları bölgesel farklılıkların darphane dağılımına etki ettiğini ileri sürebiliriz. Odeion definesi içerisinde Cyzicus darphanesine ait 18 sikke bulunurken Zeugma definesinde Cyzicus darphanesine ait tanımlanmış örnek bulunmamaktadır. Yine Parion sikkeleri içerisinde Antiochia darphanesine ait 2 örnek bulunurken, Zeugma definesi sikkeleri içerisinde Antiochia darphanesini 6 örneği bulunmaktadır. Antiochia darphanesi sikkelerinin, darphanesi tanımlanmış sikkeler içerisinde temsil oranı Odeion definesinde yüzde 3,75 iken, Zeugma definesinde ise yüzde 33 oranlarındadır. Sardis'te, Odeion definesi ile karşılaştırma yapabileceğimiz 695 sikkeden oluşan bir define ve az sayıda sikkelerden oluşan beş küçük define dikkat çekicidir. 1982 yılında bulunan ve 695 sikkeden oluşan definede sikkelerin tarih aralığı MÖ 1. yüzyıldan, MS 5. yüzyılın sonuna kadar uzanmaktadır²⁰. 690 sikkesi MS 4.-5. yüzyıla tarihlenen bu define, Odeion definesine göre çok daha fazla sayıda Geç Roma sikke tipi içermekle birlikte, Odeion definesinden neredeyse yüzyıl sonra kaybolmuş olduğunu söyleyebiliriz. Bu define dışında Sardis kazılarında farklı alanlarda ele geçirilmiş yayımlanmış 5 küçük sikke definesi daha bulunmaktadır²¹. 1968 yılındaki define 12 sikkeden oluşmaktadır. Sikkelerin en erken tarihlisi MS 335-341 yılları arasına tarihlenirken, en geçi ise Zeno Dönemi'ne (MS 471-494) aittir. 1986 yılında bulunan define ise 83 sikkeden oluşmakta ve MS 351-361 yılları ile I. Leo Dönemi (MS 457-474) arasına tarihlenmektedir. 1983 yılı kazılarında bulunan, 29 sikkeden oluşan define ise, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile I. Leo Dönemi (MS 457-474) arasına tarihlenmektedir. 10 sikkeden oluşan 1985 yılında bulunan define ise Marcianus (MS 450-457) ve I. Leo (MS 457-474) sikkeleriyle imparatoru tanımlanamayan MS 4-5. yüzyıl sikkelerinden oluşmaktadır. 1991 yılında bulunan define ise, 71 sikkeden oluşmakta olup MS 4. yüzyılın sonu ile Zeno Dönemi (MS 471-494) arasına tarihlenmektedir. Söz konusu beş küçük Sardis definesinin de, Parion Odeion definesinden daha sonraki bir tarihte en erken MS 5. yüzyılın sonlarına doğru kaybedildiği/gömüldüğünü söyleyebiliriz. Anadolu'daki Geç Roma definelerinde, Parion Odeionu sikkelerinin imparatorlara göre dağılımına en yakın definenin ise, 2011 yılı Arykanda kazısı TK3 definesi olduğunu söyleyebiliriz²². Arykanda definesi içerisinde de Odeion örneğinde olduğu gibi MS 4. yüzyıl sonu ve MS 5. yüzyıl başına

tarihlenen sikkeler yoğunluktadır. Arykanda definesi içerisinde tek örnekle temsil edilen Marcianus'a (MS 450-457) ait sikke olmasa kaybedilme/gömülme tarihlerinin de birbirine yakın olduğunu da söyleyebiliriz. Arykanda definesi sikkelerinin darphanelere göre dağılımlarına bakıldığında darphanesi okunabilen sikkelerin yarısından fazlasının Antiochia darphanesine ait olduğu görülmektedir. Genel olarak Odeion definesi ile benzer sikkeleri içermesine rağmen Odeion definesinde temsil oranı yüksek Constantinopolis ve Nicomedia darphanesine ait örnekler Arykanda definesinde oldukça azdır. Bu iki örnek de sikkelerin darphanelere göre dağılımında bulunduğu kentin konumunun da etkili olduğunu göstermektedir.

Parion'da, Odeion Definesi dışında 2011 yılı Tiyatro çalışmaları sırasında 277 sikkeden oluşan bir Geç Roma definesi daha ele geçmiştir. Aşırı korozyon ve bozulmadan dolayı sadece 101'i tanımlanabilen sikkelerin²³ en erkeni I. Constantinus Dönemi'ne tarihlenirken, en geçleri I. Leo Dönemi'ne aittir. Tanımlanabilen sikkelerin 17'sinin Marcianus, 62'sinin I. Leo'ya ait olması, bunun yanında tanımlanamayan sikkelerin birçoğunun da boyutları ve gramajlarından bu iki imparator dönemine tarihlenen sikkelerden oluşması definenin en erken MS 5. yüzyılın ikinci yarısında gömüldüğünü veya kaybedildiğini göstermektedir. Odeion definesinin tanımlanabilen sikkelerinin MS 408-423 yılları arasında sona ermesi, öte yanda Parion Tiyatro definesinin ise, daha geç döneme MS 457-474 tarih aralığına ait sikkelerin yoğunlukta olması nedeniyle iki definenin de gömülme veya kaybedilme tarihleri arasında yaklaşık elli yıllık bir zaman farkı olduğu ileri sürülebilir. Parion'da 2013 yılı kazı çalışmalarında Yamaç Hamamı'nın apoditerium bölümünün kuzey duvarına bitişik olan oturma sekisi üzerinde toplu olarak birbirine çok yakın bir noktada, 154 bronz Geç Roma sikkesi ortaya çıkarılmıştır²⁴. Bu sikkelerin imparatorlara göre dağılımına baktığımızda, en erken örneği Diocletianus Dönemi'ne tarihlenirken en geç sikke örneğinin ise Marcianus'a ait olduğu görülmektedir. Odeion definesinde olduğu gibi, Parion Tiyatrosu definesinin, Parion Yamaç Hamamı'nda ve Parion Roma Hamamı'nda²⁵ ele geçen toplu sikke buluntularının da, MS 5. yüzyılın ikinci yarısından I. Leo Dönemi'nden itibaren son bulması, bu tarihlerden sonra kentte dikkate değer bir tahribatin olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ancak Parion Odeion definesinin tanımlanabilen

²⁰ Burrell 2007: 235-282.

²¹ Evans 2013: 137-156.

²² Sancaktar 2012: 219-228.

²³ Oyarçin 2018: 165-174.

²⁴ Keleş/Çelikbaş/Oyarçin 2018: 269-304.

²⁵ Keleş/Yılmaz/Oyarçin 2014: 21-36; Keleş/Oyarçin/Yılmaz 2015: 53-66; Yılmaz/Oyarçin 2017: 283-297.

örneklerinin MS 5. yüzyılın ilk yarısında sona ermesi ve sikkelerin yüzyılın başlarında yoğunlaşması definenin günlük yaşamda kaybedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte definenin herhangi bir yere saklanmadan doğrudan odeionun kaveasında basamak üzerinde çıkması, gömülmüş olma ihtimalini düşürmektedir. Buna ek olarak Odeion'da yapılan kazı çalışmalarında yapının orkestrası, sahne binası iç kısmı ve tonozlarda yoğun bir yangın izinin görüldüğü ve bu yangın katmanı içerisinden ve üzerinden ele geçen çok sayıda sikke ve seramikler de göz önünde bulundurulduğunda yapının MS 4. yüzyıl sonları ile MS 5. yüzyıl başlarında bir yangınla tahrip edildiği ihtimali üzerinde durulmaktadır²⁶. Odeion define sikkelerinin tanımlanabilen en geç örneklerinin MS 408-423 yılları arasına verilmesi ve sikkelerin MS 5. yüzyılın ilk yarısında yoğunlaşması, Odeion definesinin bu yangın sonucunda burada unutulduğunu veya düşürüldüğünü ve definenin yapının ilk kullanımının son evresini temsil eden sikkeler olduğunu söylememiz mümkündür. Parion Odeion'unda ele geçen diğer sikke buluntularına baktığımızda II. Theodosius Dönemi'nden itibaren Bizans Dönemi'ne kadar belirgin bir kesinti bulunmaktadır²⁷. Odeion'un yangın tabakası olan bölümlerinde de çok sayıda Arcadius, Honorius ve II. Theodosius'un MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen sikkelerin de ele geçmesi bu tahribatı doğrulayan bir diğer önemli veridir. Parion'da kazısı yapılan diğer yapılarda çok sayıda ele geçirilen ve MS 5. yüzyılın son çeyreğinde kentte büyük bir tahribat olduğunu diğer arkeolojik verilerle birlikte doğrulayan Marcianus ve I. Leo Dönemi'ne tarihlenen sikke buluntularının bu yapıda bulunmaması da, Odeion'un daha erken bir tarihte terkedildiğini doğrulamaktadır. 2013 yılı kazı çalışmalarında kısmen sahne binasının arka duvarının güney devamı üzerine oturtulmuş, harçsız moloz taş duvarlara sahip L biçimli ve iki bölmeli yapı kalıntısının tespit edilmesi ve yapı kalıntısı içerisinde Bizans Dönemi'ne ait sikke ve seramiklerin ele geçmesi Odeion'un sonraki dönemler de farklı işlevlerle de kullanıldığını göstermektedir. Sonuç olarak Parion Odeion'u Geç Roma definesini yapıdaki arkeolojik verileri destekleyen ve yapının asıl işleviyle son kullanım evresi hakkında bilgi veren, MS 5. yüzyılın ilk yarısında acil bir durum karşısında panikle unutulmuş ya da düşürülmüş olan ve günlük kullanım sikkelerinden oluşan bir define olabileceği söylenebilir.

²⁶ Başaran/Kasapoğlu 2014: 197.

²⁷ Oyarçin 2017: 57.

KATALOG

Katalogda aşağıdaki teknik kısaltmalar kullanılmıştır:

AE	: Bronz
Ay.	: Arka Yüz
Darph.	: Darphane
Gr.	: Gram
Kat. No.	: Katalog Numarası
K. Kod No.	: Kazı Kod Numarası
Ky.	: Kalıp Yönu
Mm.	: Milimetre
Of.	: Officina Şubesi
Öy.	: Ön Yüz
Ref.	: Referans
*	: Orijinal boyutlarında fotoğrafı verilen sikke

II. *Cladius Gothicus* MS 268-270

Darphane Belirsiz (MS 270)

Öy. : [DIVO C]LAV[DIO]

İmparatorun şua taçlı başı, sağa.

Ay. : [CONSECR]ATIO

Ortada; üstte alevli, dört panolu, her panoda birer nokta olan altar.

Ref. : RIC V/I, 261 (Ref. Darphanesi: Roma).

1*. AE., Antoninianus, 15 mm., 1.21 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 207.

I. *Constantinus* MS 307-337

Darphane Belirsiz (Posthumus MS 337-341)

Öy. : [DV CONSTANTII] - NVS PT AVGG

İmparatorun örtülü başı, sağa.

Ay. : İmparator Quadriga içinde, sağa doğru ilerlemekte, üstte tanrının eli yer almaktadır.

Kesimde: [].

Ref. : LRBC I, 1374; RIC VIII, 39 (Ref. Darphanesi: Antiochia).

2*. AE., Follis, 14 mm., 0.90 gr., Ky. 10, K. Kod. No. ALC 115.

I. *Constans* MS 337-350

Darphane Belirsiz (MS 337-341)

Öy. : D N CONSTA - NS P F AVG

İmparatorun rozet diademli başı, sağa.

Ay. : GLOR - IA EXERC - ITVS

İki asker karşılıklı ayakta, bir elleri ile mızrak diğer elleriyle yere dayalı kalkanlarını tutuyorlar. Aralarında bir standart duruyor. Kesimde: [].

Ref. : LRBC I, 1056; RIC VIII, 45 (Ref. Darphanesi: Constantinopolis).

3*. AE., Follis, 13 mm., 1.64 gr., Ky. 7, K. Kod. No. ALC 234.

4. AE., Follis, 17 mm., 1.56 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 235.

II. *Constantius* MS 337-361

Darphane Belirsiz (MS 351-361)

Öy. : D N CONSTAN - TIVS P F AVG

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : [FEL] TEMP - REPARATIO

Virtus atından düşen düşmana mızrağını saplıyor. Sağda yerde kalkan. Kesimde: [].

Ref. : LRBC II, 1900; RIC VIII, 82 (Ref. Darphanesi: Heraclea).

5. AE., 17 mm., 2.00 gr., Ky. 10, K. Kod. No. ALC 118.

Darphane Belirsiz (MS 355-361)

Öy. : D N CONSTAN - TIVS P F AVG

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : [SPES REI - PVBLICE]

İmparator miğferli, ayakta, sola. Sağ elinde küre, sol elinde mızrak tutuyor. Kesimde: [].

Ref. : LRBC II 1905; RIC VIII, 98 (Ref. Darphanesi: Heraclea).

6. AE., 18 mm., 2.31 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 077.

Constantius Gallus MS 351-354

Darphane Belirsiz (MS 351-354)

Öy. : [D N CONSTAN]TIVS NOB CAES

İmparatorun diademsiz, giyimli büstü, sağa.

Ay. : FEL TEMP RE - PARATIO

Virtus, attan düşen süvariye mızrağını saplıyor, sakalsız, şapka giymiş ve atın ensesinden tutmakta. Kesimde: [].

Ref. : LRBC II, 2044; RIC VIII, 122 (Ref. Darphanesi: Constantinopolis).

7*. AE., 18 mm., 3.03 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 242.

I. Valentinianus MS 364-375

Darphane Belirsiz (MS 366-375)

Öy. : **[D N VALE]NT[INI - ANVS P F AVG]**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORIA [RO - MANORVM]**

İmparator ayakta, sağa hamle yapar durumda, sol elinde labarum, sağ eliyle arkasındaki esiri sürüklüyor. Kesimde: [].

Ref. : Cohen VIII, s. 88, 12; RIC IX, 16a (Ref. Darphanesi: Constantinopolis).

8. AE., 17 mm., 1.39 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 143.

Valens MS 364-378

Roma (MS 364-367)

Öy. : **D N VALEN - S P F AVG**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORIA RO - [MANORVM]**

İmparator ayakta, sağa hamle yapar durumda, sol elinde labarum, sağ eliyle arkasındaki esiri sürüklüyor. Kesimde: **RQ[VARTA]**

Ref. : Cohen VIII, s. 103, 12; RIC IX, 15b (Roma).

9*. AE., 16 mm., 1.97 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 224.

Öy. : **D N VALEN - S P F AVG**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **SECVRITA[S - REI]PVBLICAE**

Victoria sola doğru ilerliyor, sağ elinde çelenk, sol elinde palmye dalı tutmakta. Kesimde: **RSECVNDA**

Ref. : RIC IX, s. 120, 17b (Roma).

10*. AE., 18 mm., 1.45 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 241.

Thessalonica (MS 364-367)

Öy. : **D N VALEN - S [P F AVG]**

İmparatorun rozet diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORIA RO - MANORVM**

İmparator ayakta, sağa hamle yapar durumda, sol elinde labarum, sağ eliyle arkasındaki esiri sürüklüyor. Kesimde: **TEST**

Ref. : LRBC II, 1705; RIC IX, 16b (Thessalonica).

11. AE., 18 mm., 2.51 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 238.

Darphane Belirsiz (MS 366-375)

Öy. : **D N VALEN - S P F AVG**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **SECVRITAS - REIPVBLICAE**

Victoria sola doğru ilerliyor, sağ elinde çelenk, sol elinde palmye dalı tutmakta. Kesimde: [].

12. AE., 17 mm., 2.50 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 080.

13. AE., 18 mm., 1.80 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 081.

14. AE., 17 mm., 1.57 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 082.

15. AE., 16 mm., 1.69 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 208.

16. AE., 16 mm., 1.57 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 212.

Gratianus MS 367-383

Darphane Belirsiz (MS 378-383)

Öy. : **D N GRATIA - NVS P F AVG**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **CONCOR - DIAVGGG**

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, baş sağa; sağ elinde asa, sol elinde üstünde Victoria olan küre tutuyor. Sağ bacağı çıplak ve pruva üzerinde. Kesimde: [].

Ref. : RIC IX, 46a (Ref. Darphanesi: Cyzicus).

17. AE., 17 mm., 2.28 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 201.

Darphane Belirsiz (MS 378-383)

Öy. : **D N GRATIA - [NV]S P F AVG**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : Çelenk içerisinde dört satır halinde: **VOT / XX / MVLV / XXX**, Kesimde: [].

Ref. : LRBC II, 1957; RIC IX, 20a (Ref. Darphanesi: Heraclea).

18. AE., 15 mm., 1.46 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 231.

II. Valentinianus MS 375-392

Thessalonica (MS 383-387)

Öy. : **D N VALENTINIANVS P F AVG**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : [GLORIA REI] - PVBLICAE

Karargah kapısı, iki burçlu. Kesimde: TES

Ref. : RIC IX, 62a (Thessalonica).

19*. AE., 13 mm., 1.34 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 026.

20. AE., 12 mm., 1.16 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 027.

21. AE., 13 mm., 1.30 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 028.

22. AE., 12 mm., 1.18 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 214.

Constantinopolis (MS 388-392)

Öy. : D N VALENTINIANVS P F AVG

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : SALVS REI - PVBLICAE

Victoria, sola doğru ilerliyor: sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyor. Sol eliyle esiri sürüklüyor. Solda, christogram. Kesimde: CONSA

Ref. : RIC IX, 86a (Constantinopolis).

23*. AE., 12 mm., 1.44 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 247.

Darphane Belirsiz (MS 378-383)

Öy. : [D N] VALENTINIANVS P F AVG

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : CONCOR - DIAVGGG

Roma miğferli, tahta oturmakta, cepheden, başı sola dönük, sağ elinde globus, sol elinde mızrak tutuyor, sağ bacağı çıplak. Kesimde: [].

24. AE., 19 mm., 2.45 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 078.

Darphane Belirsiz (MS 383-392)

Öy. : [D N VALEN]TINIANVS P F AVG

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : SALVS REI - [PVB]LICAE

Victoria, sola doğru ilerliyor: sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyor. Sol eliyle esiri sürüklüyor. Solda, christogram. Kesimde: [].

25. AE., 13 mm., 1.13 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 249.

26. AE., 13 mm., 1.41 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 038.

Darphane Belirsiz (MS 383-388)

Öy. : D N VA[LENTI]NIANVS [P F AVG]

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : Çelenk içerisinde dört satır halinde: VOT / X / MVL / XX, Kesimde: [].

27. AE., 12 mm., 1.18 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 189.

Darphane Belirsiz (MS 383-388)

Öy. : D N VALENTINIANVS P F AVG

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : Çelenk içerisinde dört satır halinde: VOT / XX / MVL / XXX, Kesimde: [].

28. AE., 19 mm., 1.20 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 079.

I. Theodosius²⁸ MS 379-395

Thessalonica (MS 383-388)

Öy. : [D N THEODO] - SIVS P F AVC

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : [VICT]ORIA AVC

İki Victoria ayakta, yüzleri birbirlerine dönük, her biri palmiye dalı ve çelenk tutmakta. Kesimde: TES

Ref. : RIC IX, 63b (Thessalonica).

29*. AE., 14 mm., 1.13 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 106.

Cyzicus (MS 383-392)

Öy. : D N THEODO - SIVS P F AVC

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : SALVS REI - PVBLICAE

Victoria, sola doğru ilerliyor, omuzunda tropaeum taşıyor ve esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, Christogram. Kesimde: SMKA

Ref. : LRBC II, 2577; Tek 2002, s. 381, 1686.

30. AE., 14 mm., 1.34 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 103.

Nicomedia (MS 383-388)

Öy. : [D N TH]EODO - SIVS P F A[VC]

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : SALVS REI - PVBLICAE

Victoria, sola doğru ilerliyor, omuzunda tropaeum taşıyor ve esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram. Kesimde: SMNA

²⁸ I. Theodosius'tan itibaren AVG, AVGG, AVGGG kısaltmalarındaki G'ler sikkede C şeklinde yazılmıştır. Buradan itibaren görüldüğü şekilde yazılmıştır fakat doğrusu G'dir.

Ref. : RIC IX, 45b(2) (Nicomedia).

31. AE., 14 mm., 1.46 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 246.

Nicomedia (MS 383-392)

Öy. : **D N THEODO - SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **SALVS REI - PVBLICAE**

Victoria, sola doğru ilerliyor, omuzunda tropaeum taşıyor ve esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram. Kesimde: **SMN** [].

Ref. : LRBC II, 2404; Tek 2002, s. 381, 1679.

32. AE., 14 mm., 1.37 gr., Ky. 11, K. Kod. No. ALC 104.

33. AE., 12 mm., 1.16 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 219.

Darphane Belirsiz (MS 379-383)

Öy. : **[D N THEO]DO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : Çelenk içerisinde: **VOT / X / MVLT / XX**, Kesimde: [].

34. AE., 15 mm., 1.57 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 232.

Darphane Belirsiz (MS 383-392)

Öy. : **D N THEODO - SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **SALVS REI - PVBLICAE**

Victoria, sola doğru ilerliyor, omuzunda tropaeum taşıyor ve esiri sürüklüyor. Sol boşlukta christogram. Kesimde: [].

35. AE., 13 mm., 1.18 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 187.

36. AE., 12 mm., 1.24 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 191.

37. AE., 14 mm., 1.23 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 215.

38. AE., 13 mm., 1.33 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 188.

39. AE., 13 mm., 1.19 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 193.

40. AE., 15 mm., 1.50 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 206.

Darphane Belirsiz

Öy. : **[D N T]HEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : Düşük kondüsyonlu.

41. AE., 13 mm., 1.36 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 210.

Arcadius MS 383-408

Constantinopolis (MS 395-401)

Öy. : **D N ARCADI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS - EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmye dalı tutuyor. Kesimde: **CONSA**

Ref. : LRBC II, 2205; RIC X, 60 (Constantinopolis).

42*. AE., 18 mm., 2.60 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 007.

43. AE., 20 mm., 2.28 gr., Ky. 12, Of. B, K. Kod. No. ALC 025.

44. AE., 21 mm., 2.84 gr., Ky. 6, Of. Δ, K. Kod. No. ALC 015.

45. AE., 18 mm., 2.43 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 020.

Constantinopolis (MS 401-403)

Öy. : **D N ARCADI - [VS P F] AVC**

İmparatorun miğferli, zırlı, 4/3 profilden büstü, sağ elinde mızrak sol elinde kalkan tutuyor.

Ay. : **CON[CORDI - A A]VCCC**

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, başı sağa. Sağ elinde asa, sol elinde küre üzerinde Victoria tutmakta. Sağ ayağı çıplak, solda yıldız. Kesimde: **CONSA**

Ref. : RIC X, 85 (Constantinopolis).

46. AE., 19 mm., 2.46 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 087.

Cyzicus (MS 395-401)

Öy. : **D N AR[CADI] - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, paludamentumlu ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS - EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmye dalı tutuyor. Kesimde: **SMKB**

Ref. : LRBC II, 2580.

47. AE., 18 mm., 3.00 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 008.

48. AE., 18 mm., 1.94 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 019.

49. AE., 19 mm., 3.00 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 024.

Cyzicus (MS 406-408)

Öy. : **D N ARCADI - [VS P F AVC]**

İmparatorun inci diademli, paludamentumlu ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORI - A R[OMA - NORVM]**

Üç imparator, ayakta sağ ellerinde mızrak, sol ellerini kalkanlara dayamışlar. Kesimde: **SMKA**

Ref. : RIC X, 148 (Cyzicus).

50. AE., 16 mm., 1.09 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 032.

51. AE., 15 mm., 1.69 gr., Ky. 6, Of. B, K. Kod. No. ALC 091.

Nicomedia (MS 395-401)

Öy. : **D N ARCADI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, paludamentumlu ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS - EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmiye dalı tutuyor. Kesimde: **SMNA**

Ref. : LRBC II, 2436; RIC X, 62 (Nicomedia).

52. AE., 19 mm., 2.42 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 021.

53. AE., 16 mm., 1.52 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 046.

Nicomedia (MS 401-403)

Öy. : **[D N ARCA]DI - [VS P F AVC]**

İmparatorun miğferli, zırlı, 4/3 profilden büstü, sağ elinde mızrak sol elinde kalkan tutuyor.

Ay. : **CO[NCORDIA AVCCC]**

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, başı sağa. Sağ elinde asa, sol elinde küre üzerinde Victoria tutmakta. Sağ ayağı çıplak, solda yıldız. Kesimde: **SMN**

Ref. : LRBC II, 2442; RIC X, 91 (Nicomedia).

54. AE., 11 mm., 1.06 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 221.

Antiochia (MS 392-395)

Öy. : **[D N ARCA]D[I] - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORIA - [ROMA]NORVM**

İmparator at üstünde, sağa; sağ elini yukarı kaldırmış. Kesimde: **ANTA**

Ref. : RIC IX, 69c (Antiochia).

55. AE., 13 mm., 1.98 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 029.

Antiochia (MS 395-401)

Öy. : **[D] N ARCADI - [VS] P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS - [EXE]RCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle İmparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmiye dalı tutuyor. Kesimde: **ANTA**

Ref. : LRBC II, 2791.

56. AE., 16 mm., 2.34 gr., Ky. 5, K. Kod. No. ALC 014.

Darphane Belirsiz (MS 383-407)

Öy. : **D N ARCA[DI - VS P F AVC]**

İmparatorun inci diademli giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **[CONCOR - DIA AVC]**

Ortada büyük haç. Kesimde: **SM[]**.

57. AE., 13 mm., 1.30 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 248.

Darphane Belirsiz (MS 383-392)

Öy. : **D N ARCADIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, paludamentumlu ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **SALVS REI - PVBLICAE**

Victoria, sola doğru ilerliyor, omuzunda tropaeum taşıyor ve esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram. Kesimde: **[]**.

58. AE., 14 mm., 1.05 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 033.

59. AE., 12 mm., 1.06 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 034.

60. AE., 13 mm., 1.16 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 036.

61. AE., 13 mm., 1.46 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 037.

62. AE., 14 mm., 1.22 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 039.

63. AE., 13 mm., 1.30 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 044.

Darphane Belirsiz (MS 383-408)

Öy. : **D N ARCADI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, paludamentumlu ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : Çelenk içerisinde dört satır halinde: **VOT / X / MVL / XX**, Kesimde: **[]**.

64. AE., 12 mm., 1.13 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 040.

65. AE., 12 mm., 1.30 gr., Ky. 10, K. Kod. No. ALC 233.

Darphane Belirsiz (MS 395-401)Öy. : **D N A R C A D I - V S P F A V C**

İmparatorun inci diademli, paludamentumlu ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : **V I R T V S - E X E R C I T I**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmiye dalı tutuyor. Kesimde: [].

66. AE., 18 mm., 2.51 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 093.
 67. AE., 17 mm., 2.25 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 022.
 68. AE., 15 mm., 1.73 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 035.
 69. AE., 18 mm., 2.54 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 001.
 70. AE., 18 mm., 1.99 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 006.
 71. AE., 18 mm., 2.16 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 013.
 72. AE., 19 mm., 2.21 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 145.
 73. AE., 17 mm., 1.97 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 225.
 74. AE., 16 mm., 2.17 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 045.
 75. AE., 19 mm., 2.26 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 146.
 76. AE., 19 mm., 1.93 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 147.
 77. AE., 18 mm., 1.64 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 149.

Darphane Belirsiz (MS 401-403)Öy. : **D N A R C A [D I - V S P F A V C]**

İmparatorun miğferli, zırhlı, 4/3 profilden büstü, sağ elinde mızrak sol elinde kalkan tutuyor.

Ay. : **C O N C O R D I - A A V C C C**

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, baş sağa; sağ elinde asa, sol elinde üstünde Victoria olan küre tutuyor. Sağ bacağı çıplak ve pruva üzerinde. Kesimde: [].

78. AE., 17 mm., 1.53 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 088.

Darphane Belirsiz (MS 406-408)Öy. : **D N A R C A D I - V S P F A V C**

İmparatorun inci diademli, zırhlı büstü, sağa, büst arkasında yıldız.

Ay. : **G L O R I - A R O M A - N O R V M**

Üç imparator, ayakta, cepheden, sağ elleriyle mızrak, sol elleriyle yere dayalı kalkanlarını tutuyorlar. Kesimde: [].

79. AE., 16 mm., 1.49 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 031.
 80. AE., 16 mm., 2.14 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 041.

**Aelia Eudoxia (Arcadius'un Karısı) MS 395-404
Constantinopolis (MS 395-401)**Öy. : **A E L E V D O - X I A A V C**

Eudoxia'nın inci diademli, giyimli, büstü, sağa. Başının üzerinde Manus Dei çelenk (tanrının eli) bulunmakta.

Ay. : **G L O R I A R O - M A N O R V M**İmparatoriçe, tahta oturuyor, cepheden, elleri göğsünün üzerinde birleştirilmiş, başının üzerinde Manus Dei çelenk, sol boşlukta haç. Kesimde: **C O N**

Ref. : LRBC 2220; RIC X, 78 (Constantinopolis).

- 81*. AE., 17 mm., 1.72 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 110.
 82. AE., 17 mm., 2.72 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 107.

Cyzicus (MS 401-403)Öy. : **A E L E V D O - X I A A V C**

Eudoxia'nın inci diademli, giyimli, büstü, sağa. Başının üzerinde Manus Dei çelenk (tanrının eli) bulunmakta.

Ay. : **S A L V S R E I - P V B L I C A E**Victoria, zırh üstünde oturuyor, sağa. Önünde sütun üstüne dayalı kalkana Chi – Rho yazıyor. Kesimde: **S M K A**

Ref. : RIC X, 103 (Cyzicus).

83. AE., 17 mm., 2.35 gr., Ky. 7, K. Kod. No. ALC 226.
 84. AE., 20 mm., 2.84 gr., Ky. 7, K. Kod. No. ALC 223.
 85. AE., 17 mm., 2.41 gr., Ky. 6, Of. [], K. Kod. No. ALC 109.

Nicomedia (MS 401-403)Öy. : **A E L E V D O - X I A A V C**

Eudoxia'nın inci diademli, giyimli, büstü, sağa. Başının üzerinde Manus Dei çelenk (tanrının eli) bulunmakta.

Ay. : **S A [L V] S R E [I] - P V B L I [C A E]**Victoria, zırh üstünde oturuyor, sağa. Önünde sütun üstüne dayalı kalkana Chi – Rho yazıyor. Kesimde: **S M N A**

Ref. : LRBC II, 2445; RIC X, 102 (Nicomedia).

86. AE., 19 mm., 2.59 gr., Ky. 5, K. Kod. No. ALC 222.

Darphane Belirsiz (MS 395-404)Öy. : **A E L E V D O - X I A A V C**

Eudoxia'nın inci diademli, giyimli, büstü, sağa. Başının üzerinde Manus Dei çelenk (tanrının eli) bulunmakta.

Ay. : **G L O R I A R O - M A N O R V M**

İmparatoriçe, tahta oturuyor, cepheden, elleri göğsünün

üzerinde birleştirilmiş, başının üzerinde Manus Dei çelenk, sağ boşlukta haç. Kesimde: [].

87. AE., 19 mm., 2.90 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 237.

88. AE., 18 mm., 2.60 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 243.

Honorius MS 393-423

Constantinopolis (MS 395-408)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve paludamentumlu büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS – EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmye dalı tutuyor. Kesimde: **CONST**

Ref. : LRBC II, 2206; Ireland 2000, s. 96, 3281.

89. AE., 18 mm., 1.94 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 004.

90. AE., 19 mm., 2.29 gr., Ky. 2, K. Kod. No. ALC 005.

91. AE., 19 mm., 2.22 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 011.

92. AE., 18 mm., 3.74 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 051.

93. AE., 17 mm., 2.71 gr., Ky. 6, Of. [], K. Kod. No. ALC 150.

Constantinopolis (MS 401-403)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun miğferli, zırhlı büstü, 4/3 cepheden: sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutuyor.

Ay. : **CONCORDI - AAVCC**

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, başı sağa. Sağ elinde asa, sol elinde küre üzerinde Victoria tutmakta. Sağ ayağı çıplak, solda yıldız. Kesimde: **CONSA**

Ref. : RIC X, 87 (Constantinopolis).

94. AE., 19 mm., 1.82 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 086.

95. AE., 15 mm., 2.27 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 108.

96. AE., 17 mm., 1.78 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 156.

Constantinopolis (MS 406-408)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli ve giyimli büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **CON**

Ref. : LRBC II, 2215; RIC X, 143 (Constantinopolis).

97. AE., 15 mm., 1.86 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 112.

98. AE., 15 mm., 1.93 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 132.

Constantinopolis (MS 408-423)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli ve giyimli büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

İki imparator, ayakta cepheden; her ikisi de sağ ellerinde mızrak, sol ellerinde yere dayalı kalkanlarını tutuyorlar. Kesimde: **CONSA**

Ref. : LRBC II, 2223; RIC X, 399 (Constantinopolis).

99. AE., 15 mm., 1.82 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 065.

100. AE., 18 mm., 1.56 gr., Ky. 12, Of. Γ, K. Kod. No. ALC 069.

101. AE., 14 mm., 1.58 gr., Ky. 12, Of. S, K. Kod. No. ALC 122.

102. AE., 14 mm., 1.79 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 117.

Constantinopolis (MS 408-423)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli ve giyimli büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

İki imparator ayakta, cepheden: bir elleriyle aralarında küre, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **CON**

Ref. : LRBC II, 2224.

103. AE., 14 mm., 1.66 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 064.

104. AE., 16 mm., 1.24 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 095.

105. AE., 15 mm., 1.90 gr., Ky. 2, Of. S, K. Kod. No. ALC 075.

Cyzicus (MS 395-408)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS - EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle İmparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmye dalı tutuyor. Kesimde: **SMKA**

Ref. : LRBC II, 2581.

106. AE., 20 mm., 2.87 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 002.

107. AE., 18 mm., 1.86 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 009.

Cyzicus (MS 406-408)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli ve giyimli büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMKB**

Ref. : LRBC II, 2802; RIC X, 149 (Cyzicus).

108. AE., 15 mm., 1.82 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 096.

109. AE., 14 mm., 1.23 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 140.

Cyzicus (MS 408-423)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli ve giyimli büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

İki imparator ayakta, cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMKA**

Ref. : LRBC II, 2598.

110. AE., 15 mm., 1.79 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 202.

111. AE., 15 mm., 1.36 gr., Ky. 12, Of. [], K. Kod. No. ALC 068.

112. AE., 12 mm., 1.29 gr., Ky. 6, Of. [], K. Kod. No. ALC 054.

Nicomedia (MS 395-401)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : **[VIRTVS] - EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle İmparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmiye dalı tutuyor. Kesimde: **SMNA**

Ref. : LRBC II, 2437; RIC X, 63 (Nicomedia).

113. AE., 17 mm., 2.48 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 056.

Nicomedia (MS 395-401)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

Üç imparator ayakta, cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMN**

Ref. : LRBC II, 2447; RIC X, 146 (Nicomedia).

114. AE., 14 mm., 1.53 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 123.

115. AE., 15 mm., 1.42 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 158.

Darphane Belirsiz (MS 395-401)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay. : **VIRTVS - EXERCITI**

İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmiye dalı tutuyor. Kesimde: [].

116. AE., 16 mm., 2.11 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 003.

117. AE., 18 mm., 2.86 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 010.

118. AE., 19 mm., 2.93 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 012.

119. AE., 16 mm., 2.26 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 018.

120. AE., 16 mm., 2.04 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 047.

121. AE., 18 mm., 2.31 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 048.

122. AE., 18 mm., 2.00 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 049.

123. AE., 18 mm., 2.21 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 050.

124. AE., 17 mm., 1.92 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 144.

125. AE., 14 mm., 1.14 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 151.

Darphane Belirsiz (MS 401-403)

Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun miğferli, zırhlı büstü, 4/3 cepheden: sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutuyor.

Ay. : **CONCORDI - A AVCC**

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, başı sağa. Sağ elinde asa, sol elinde küre üzerinde Victoria tutmakta. Sağ ayağı çıplak, solda yıldız. Kesimde: [].

126. AE., 16 mm., 2.73 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 084.

127. AE., 17 mm., 2.44 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 102.

128. AE., 16 mm., 2.00 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 245.

Darphane Belirsiz (MS 406-408)Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: [].

129. AE., 13 mm., 1.56 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 209.

130. AE., 16 mm., 2.00 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 128.

Darphane Belirsiz (MS 408-423)Öy. : **D N HONORI - VS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**

İki imparator ayakta, cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: [].

131. AE., 17 mm., 1.88 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 060.

132. AE., 14 mm., 1.34 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 130.

133. AE., 15 mm., 2.17 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 071.

134. AE., 14 mm., 2.23 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 216.

135. AE., 16 mm., 1.99 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 057.

136. AE., 15 mm., 1.65 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 063.

137. AE., 16 mm., 2.15 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 061.

138. AE., 15 mm., 1.43 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 072.

139. AE., 18 mm., 1.74 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 073.

140. AE., 16 mm., 1.30 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 074.

141. AE., 15 mm., 1.41 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 076.

142. AE., 16 mm., 1.52 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 111.

143. AE., 15 mm., 1.94 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 199.

144. AE., 15 mm., 1.39 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 200.

II. Theodosius MS 402-450**Thessalonica (MS 408-423)**Öy. : **D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**İki imparator ayakta, (Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **TESA**

Ref. : LRBC II, 1877; RIC X, 396 (Thessalonica).

145. AE., 15 mm., 2.13 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 067.

146. AE., 15 mm., 2.00 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 089.

147. AE., 15 mm., 1.99 gr., Ky. 6, Of. [], K. Kod. No. ALC 090.

Heraclea (MS 408-423)Öy. : **D N T[HEODO] – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A RO[MA - NOR]VM**İki imparator ayakta (II. Theodosius ve Honorius), cepheden: bir ellerini kalkana dayamışlar, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMHA**

Ref. : LRBC II, 2001; RIC X, 398 (Heraclea).

148. AE., 15 mm., 1.39 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 059.

149. AE., 14 mm., 1.77 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 124.

150. AE., 16 mm., 1.58 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 116.

Heraclea (MS 408-423)Öy. : **D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**İki imparator ayakta (II. Theodosius ve Honorius), cepheden: bir elleriyle aralarında küre, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMHA**

Ref. : RIC X, 408 (Heraclea).

151. AE., 15 mm., 1.27 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 062.

152. AE., 15 mm., 1.65 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 058.

Cyzicus (MS 406-408)Öy. : **D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : **GLORI – A ROMA - NORVM**Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMKA**

Ref. : LRBC II, 2592; RIC X, 150 (Cyzicus).

153. AE., 17 mm., 1.85 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 094.

154. AE., 15 mm., 1.71 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 205.

Nicomedia (MS 406-408)**Öy. : D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : GLORI – A ROMA - NORVM

Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMNA**

*Ref. : LRBC II, 2448; RIC X, 147 (Nicomedia).***155. AE.**, 14 mm., 1.47 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 097.**Nicomedia (MS 408-423)****Öy. : D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : GLORI – A ROMA - NORVM

İki imparator ayakta, (Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **SMNA**

*Ref. : RIC X, 402 (Nicomedia).***156. AE.**, 14 mm., 1.58 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 121.**Alexandria (MS 406-408)****Öy. : D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : GLORI – A ROMA - NORVM

Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: **ALEA**

*Ref. : LRBC II, 2925; RIC X, 159 (Alexandria).***157. AE.**, 15 mm., 1.85 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 114.**158. AE.**, 14 mm., 1.44 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 137.**Darphane Belirsiz (MS 401-403)****Öy. : D N THEODOSIVS P F AVC**

İmparatorun miğferli, zırhlı, giyimli büstü, 4/3 cepheden. Sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutmakta.

Ay. : [CONCORDI] - A AVCC

Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, başı sağa. Sağ elinde asa, sol elinde küre üzerinde Victoria tutmakta. Sağ ayağının yanında gemi pruvası. Kesimde: [].

159. AE., 16 mm., 1.66 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 083.**Darphane Belirsiz (MS 406-408)****Öy. : D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : GLORI – A ROMA - NORVM

Üç imparator ayakta, (Arcadius, Honorius, II. Theodosius) cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: [].

160. AE., 15 mm., 2.40 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 092.**161. AE.**, 15 mm., 1.63 gr., Ky. 10, K. Kod. No. ALC 098.**162. AE.**, 14 mm., 1.29 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 100.**163. AE.**, 16 mm., 1.68 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 101.**164. AE.**, 14 mm., 1.75 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 136.**165. AE.**, 16 mm., 1.46 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 198.**Darphane Belirsiz (MS 408-423)****Öy. : D N THEODO – SIVS P F AVC**

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa. Büstün arkasında yıldız.

Ay. : GLORI – A ROMA - NORVM

İki imparator ayakta (II. Theodosius ve Honorius), cepheden: bir ellerini kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar. Kesimde: [].

166. AE., 14 mm., 1.34 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 066.**167. AE.**, 13 mm., 2.05 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 070.**168. AE.**, 14 mm., 1.46 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 105.**169. AE.**, 16 mm., 1.83 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ALC 113.**170. AE.**, 14 mm., 2.07 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ALC 052.

Kat. No: 1a

Kat. No: 1b

Kat. No: 2a

Kat. No: 2b

Kat. No: 3a

Kat. No: 3b

Kat. No: 7a

Kat. No: 7b

Kat. No: 9a

Kat. No: 9b

Kat. No: 10a

Kat. No: 10b

Kat. No: 19a

Kat. No: 19b

Kat. No: 23a

Kat. No: 23b

Kat. No: 29a

Kat. No: 29b

Kat. No: 42a

Kat. No: 42b

Kat. No: 80b

Kat. No: 81b

KAYNAKÇA

ARSLAN, M. 1987

“Taburabat Definesi Arcadius Devri Sikkeleri”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı*: 45-50.

ARSLAN, M. 1989

“Taburabat Definesi Roma Devri Sikkeleri”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı*: 156-167.

ARSLAN, M. 1999

“The Taburabat Hoard”, (Ed. C. S. Lightfoot) *Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies*, 43-55.

BAŞARAN, C./KELEŞ, V./KASAPOĞLU, H./ERGÜRER, E. 2012

“Parion 2010 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *KST 33-1*, Ankara, 19-38.

BAŞARAN, C./ERGÜRER, E. 2012

“Parion Odeion’u (Bouleuterion?) 2010 Çalışmaları ve Odeion’da Bulunan Seramikler”, *Olba XX*, 245-289.

BAŞARAN, C./KASAPOĞLU, H. 2014

“Parion Odeionu 2010-2013”, (Ed. Hasan Kasapoğlu, Mehmet Ali Yılmaz), *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, 193-207.

BURRELL, B. 2007

A Hoard of Minimi from Sardis and the Currency of the Fifth Century CE, *Revue Numismatique* 163, 235-282.

COHEN VIII, HENRY C. 1892

Description Historique Des Monnaies Frappées Sous L’Empire Romain Tome Huitième, Londra.

EVANS, J. D. 2013

Five Small Bronze Hoards from Sardis and Their Implications for Coin Circulation in the Fifth Century C.E., *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 369, 137-156.

IRELAND, S. 2000

Greek, Roman, And Byzantine Coins In The Museum At Amasya: (Ancient Amaseia), Turkey, Royal Numismatic Society Special Publications, London.

KELEŞ, V./YILMAZ, A./OYARÇIN, K. 2014

“Parion Roma Hamamı 2013 Kazıları ve Sikke Buluntuları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 147. Sayı, İstanbul, 21-36.

KELEŞ, V./ OYARÇIN, K./YILMAZ, A. 2015

“Parion Roma Hamamı 2014 Kazıları ve Sikke Buluntuları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 150. Sayı, İstanbul, 53-66.

KELEŞ, V./ÇELİKBAŞ, E./OYARÇIN, K. 2018

“Bir Grup Geç Roma Sikkesi Işığında Parion Yamaç Hamamının Son Kullanım Evresi Hakkında Görüşler”, *Seleucia*, Sayı 8, İstanbul, 269-304.

KAYA, M. A./TAŞDÖNER ÖZCAN, K. 2016

“Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler”, (Ed. B. Takmer – E. N. A. Arca – N. G. Özdil) *Sencer Şahin Anısına Yazılar*, Kabcı Yayıncılık, İstanbul, 494-513.

KÖKER, H. 2018

“Zeugma’dan Bir Geç Roma Definesi”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 44, 202-207.

LRBC I-II, R. A. G., C./ P. V., H./ J. P. C., K. 1965

Late Roman Bronze Coinage, London.

MAGIE, D. 1950

Roman Rule in Asia Minor to the end of Third Century after Christ I-II, Princeton University Press, Princeton.

MORRISSON, C. 2002

Antik Sikkeler Bilimi Numismatik Genel Bir Bakış, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

OYARÇIN, K. 2017

Parion’da 2005-2014 Yılları Arasında Ele Geçen Geç Roma ve Erken Bizans Sikkeleri (MS 3.-7. Y.Y.), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

OYARÇIN, K. 2018

“A General Evaluation on the Coins from the Theater of Parion”, (Ed. Cevat Başaran – H. Ertuğ Ergürer), *Roman Theater of Parion*, İçdaş Yayınları, İstanbul, 165-174.

ÖZSAİT, M. 1999

“Küçük Asya’da Roma Kolonileri”, (Ed. Nezir Başgelen), *Zafer Taşlıkılıoğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 123-132.

ÖZTÜRK, D. B. 2006

Troas Bölgesi Odeion Yapıları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

RIC V/I, HAROLD, M./ EDWARD A. S./ P. H., W. 1962
The Roman Imperial Coinage, Vol. V Part I, Valerian to Florian, London.

RIC VIII, C. H. V., S./ R. A. G., C./ J. P. C., K. 1981
The Roman Imperial Coinage. Vol. VIII, The Family of Constantine I, London.

RIC IX, HAROLD M./ C. H. V., S. / R. A. G., C. 1951
The Roman Imperial Coinage. Vol. IX, Valentinian I – Theodosius I, London.

RIC X, J. P. C., K. 1994
The Roman Imperial Coinage, Vol. X, The Divided Empire and the Fall of the Western Parts, AD 395 – 491, London.

SANCAKTAR, H. 2012

“2011 Yılı Arykanda Kazısı TK3 Definesi: Bir Ön Değerlendirme”, *Mediterranean Journal of Humanities* II/2, 219-228.

SAYAR, M. H. 2015

“Parion’da Divus Vespasianus Augustus’a Bir Sunu”, (Ed. C. Başaran – V. Keleş), *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 163-166.

TEK, A. 2002

Arykanda Kazılarında Bulunan Antik Sikkeler Üzerinde Yeni İncelemeler: 1971-2000 Sezonları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YILMAZ, A. / OYARÇIN, K. 2017

“Parion Roma Hamamı 2015 Kazıları ve Sikke Buluntuları”, *Barış Salman Anı Kitabı*, İstanbul, 283-297.

İNTERNET KAYNAKÇA

http://ww2.smb.museum/mk_pergamon/index.php?pagetype_id=3&object_id=60962&lang=en
(29.05.2019)

KAUNOS DEMETER KUTSAL ALANI: MİMARİSİ VE İDENTİFİKASYONU

THE SANCTUARY OF DEMETER AT CAUNUS: ARCHITECTURE AND IDENTIFICATION

Makale Bilgisi

Başvuru: 27 Temmuz 2018
Hakem Değerlendirmesi: 15 Ekim 2018
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası:10.22520/tubaar.2019.24.011

Article Info

Received: July 27, 2018
Peer Review: October 15, 2018
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.011

Mustafa BULBA *

Anahtar Kelimeler: Kaunos, Demeter, Kilise, Terakota, Hydria, Hayvan Kemikleri, Kanallar

Keywords: Caunus, Demeter, Church, Terracotta, Hydria, Animal Bones, Channels

ÖZET

Kaunos Demeter Kutsal Alanı henüz 1970'li yıllarda tespit edilmiş ve bu alanda kurtarma kazıları yürütülmüştür. Ancak gerek çalışmaların tamamlanmaması, gerek malzemelerin tespitine yönelik herhangi bir çalışmay yürütülmemesi nedeniyle 1992 yılına kadar alan üzerine herhangi bir arkeolojik ve bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu tarihten sonra tekrar kurtarma kazısı olarak başlatılan çalışmaların ilk aşaması bir TÜBİTAK projesi ile sonlandırılmıştır. Bu makale, bu kapsamda gerçekleştirilen kazılarla elde edilen sonuçların alanın mimarisi ve identifikasyonuna yönelik tespitleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Alan Kaunos'un Küçükale olarak adlandırılan kısmında, bir teras üzerinde yer almaktadır. Terasın üzerinde büyük bir kiliseye ait kalıntılar görülürken daha erken evreye ait bir tapınağa yönelik ize rastlanmamıştır. Buraya batı taraftaki özenle yapılmış merdivenler yoluyla ulaşılmaktaydı. Alanda yapılan kazılar sonucu Kilise'nin iç bölümünün tamamen adakların atıklarıyla dolu olduğu tespit edilmiştir. Sayıca en büyük buluntu grubunu kandiller oluşturmakta olup onu terakota figürinler takip etmektedir. Ayrıca çok sayıda minyatür hydria ile kühnelerin yanında hayvan kemikleri de ele geçmiştir. Alan en parlak zamanını Hekatomnidler döneminde yaşamıştır.

* Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji A.B.D. 07070 Antalya/Türkiye,
E-mail: mbulba@akdeniz.edu.tr

Bu makalenin konusunu oluşturan çalışmalar tarafımdan TUBİTAK SOBAG Projesi kapsamında (Proje No: 109K290) yürütülmüş ve yayına TUBİTAK Yurtdışı Yayın Desteği Kapsamında (2219) hazırlanmıştır

ABSTRACT

The Kaunos Demeter Sanctuary has been identified in the 1970s and rescue excavations have been carried out in this area. However, since no studies were carried out and no studies were conducted for the determination of the materials, no archaeological and scientific studies were conducted on the area until 1992. After this date, the first phase of the resumption excavation work was ended with a TUBITAK project. This article aims to reveal the results of the excavations carried out within this scope and the findings related to the architecture and identification of the area. The area is located on a terrace in the part of Kaunos almaks called Küçükale. The ruins of a large church were seen on the terrace, but no temple belonging to the earlier phase was found. It could be reached by the stairs made with care on the west side. As a result of the excavations carried out in the area, it has been determined that the interior of the Church is full of waste with offerings. In number, the largest group of finds is oil lamps, followed by terracotta figurines. In addition, a large number of miniature hydria and animal bones were found next to the kühtras. The area has the most brilliant time in the Hekatomnids period.

TOPOĞRAFYA

Demeter Kutsal Alanı bir açık hava kutsal alanı niteliğindedir ve kentin Küçükale olarak adlandırılan bölümünde yer almaktadır. Küçükale limanın güneyinde konumlanmıştır ve aynı zamanda kenti bu yönde sınırlamaktadır. Kente, limana ve batıdan deniz yolundan gelebilecek tehlikelere hakim bir pozisyona sahiptir. Büyük Akropolis olarak adlandırılan yükseltiden uzanan surlar sırtın en yüksek olduğu noktadan geçerek Küçükale'nin doruk noktasına yapılmış olan bir gözetleme kulesine bağlanır ve daha sonra liman kenarına kadar aşağı inmektedir. Liman girişinin güney kıyısında kesme bloklardan yapılmış küçük bir mekan bulunmaktadır. Bu mekanın bir karşıtı da limanın kuzey sınırında yer almaktadır.

Küçükale olarak adlandırılan bu kısım sert bir sırta ve eğimli yamaçlara sahiptir. Bu nedenle geniş alanlı bir yapılaşmaya çok uygun değildir. Kente ve limana hakim bir konuma sahip olan bu alanın güney yamacı çok daha sert bir şekilde yükselirken kuzey yamacı göreceli olarak daha yumuşak bir eğime sahiptir. Küçükale'nin özellikle doğu bölümündeki sırt kısmı ile Demeter Terası'nın bulunduğu alan yapılaşmaya en uygun alanı oluşturur ki bu buraya da Demeter Kutsal Alanı yapılmıştır. Küçükale'nin en doğu bölümünde, sırt üzerinde kesme bloklarla yapılmış büyükçe bir (kutsal?) mekan bulunmaktadır. Bu alanda henüz herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu mekan ile birlikte en batı noktada yer alan bir gözetleme kulesi ve sur kalıntıları dışında Küçükale üzerinde sadece Demeter Kutsal

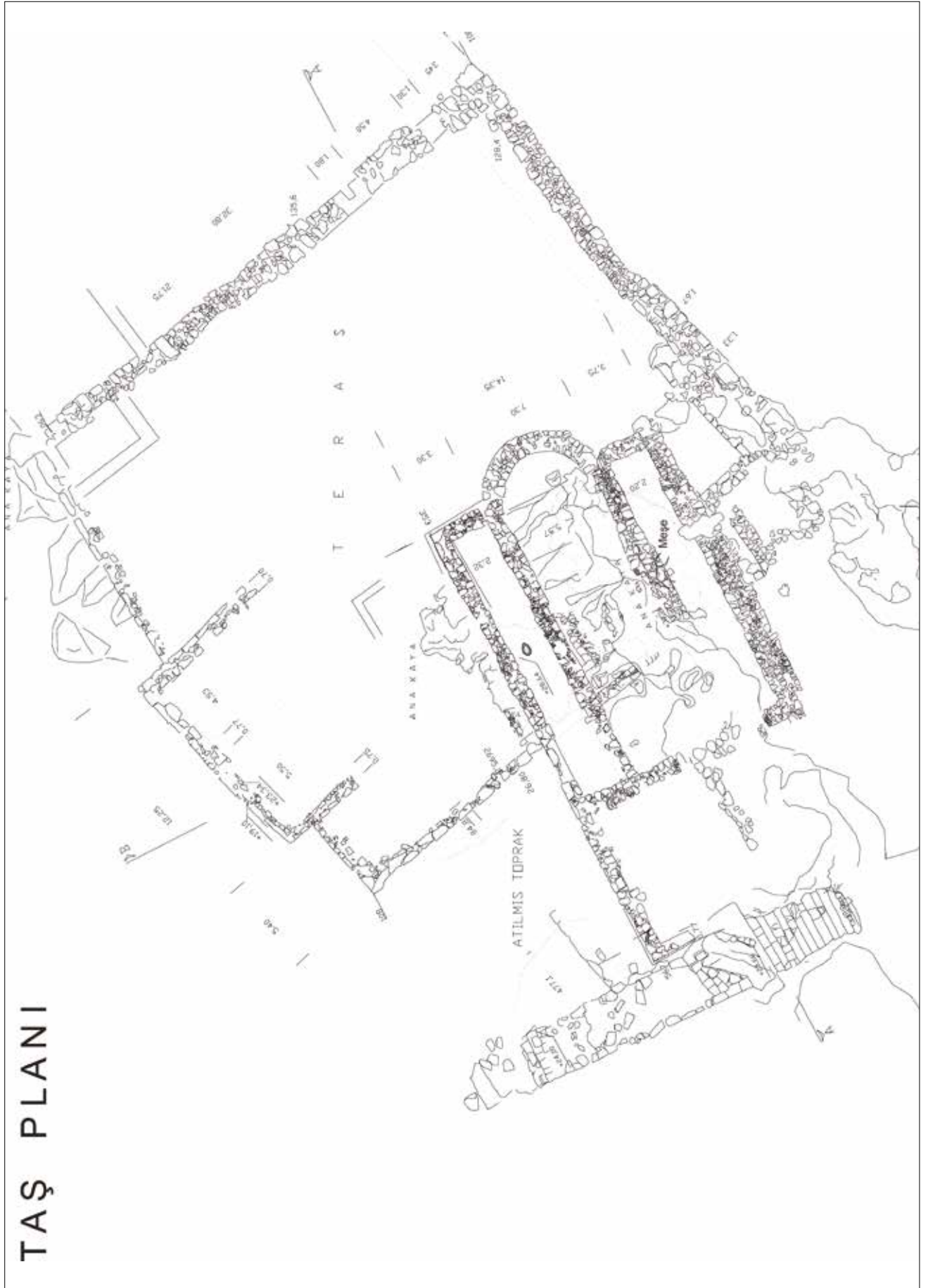
Alanı ve olasılıkla yine bu alan ile bağlantılı bir sarnıç bulunmaktadır. Bunların dışında bazıları teras duvarı olabilecek kalıntılar mevcutsa da bunların herhangi bir yapı ile ilişkilendirilmesi yüzeydeki kalıntılar itibarıyla mümkün değildir. Bu duvarların daha çok tarım terası işlevi görmüş olma ihtimali yüksektir. Bu alan sözü edilen yapılaşmalar dışında olasılıkla Bizans Dönemi'nde kente bakan kuzey yönünde bir duvarla çevrilmiştir. Alan bu dönemde askeri bir garnizon olarak kullanılmış olmalıdır. Bugünkü görüntü itibarıyla Küçükale'nin doğu bölümündeki mekan dışında Bizans Dönemi'ne kadar Demeter Kutsal Alanı dışında kullanılmadığı düşünülebilir.

MİMARİ

Bizans Dönemi'nde merkezine bir kilisenin inşa edildiği kutsal alan için yapılan teras Küçükale'nin önemli bir bölümünü kaplamaktadır (Fig. 1). Terasın limana ve kente hakim konumu, kutsal alana verilen önemi göstermektedir. 31.10 x 32.20 m boyutlarıyla ana teras yaklaşık kare biçimlidir ve köşelerinin uçları yaklaşık olarak kuzey, güney, doğu ve batı gibi ana yönlere gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Büyük Akropolis'den gelen surların uzandığı Küçükale'nin sırtı terasın güney sınırını oluşturmaktadır. Terasın batı bölümünü, terasın son evresine ait polygonal bloklardan yapılmış duvar oluşturmaktadır. Ancak yukarı uzanan merdivenlerin terasla birleştiği noktadan itibaren bu duvar büyük oranda tahrip olmuştur. Bizans Dönemi'nde bu alana nartheksin giriş duvarı yapılmış olan bu duvar da büyük oranda yıkılmıştır.

Figür 1: Küçükale ve Demeter Terası (Kazı Arşivi) / Küçükale and the Terrace of Demeter (Archiv of the Caunus-Excavation)

Figür 2: Teras Planı / *Plan of the Terrace* (Oğuz Özer)

Figür 3: Kilise ve Kayalık Alan (Kazı Arşivi) / Church and the Rocky Ground (Archiv of the Caunus-Excavation)

Eğimin en yüksek olduğu kuzey tarafta korunduğu kadarıyla teras duvarının yüksekliği 6.30 m'ye kadar ulaşmaktadır. Belirgin bir şekilde farklı taş işçiliklerine sahip olan bu duvar terasın yapım aşamaları hakkında güvenilir bilgiler vermektedir. Buradaki duvarın özelliklerine göre teras tek bir evrede değil üç aşamada oluşmuş, dördüncü aşamada ise batı tarafına iri bloklardan bir destek duvarı örülerek küçük bir teras daha yapılarak son halini almıştır. Terasın kente bakan cephesini oluşturan bu yönde yapılaşma evreleri şu şekilde olmalıdır: Kuzey duvarının orta kısmında terasın

dışına doğru çıkıntı yapan bölümün kutsal alanın en erken iki evresine ait olduğu anlaşılmaktadır. (Fig. 2)

Bu teras üzerinde ilk iki evreye ait olması gereken duvarların bulunduğu kısım, kutsal alanın asıl merkezini oluşturduğunu düşündüğümüz kilisenin orta nefinin içinde bulunan anakaya bloğundan oldukça uzaktadır ve küçük bir bölümü kaplamaktadırlar. Merkezinde anakaya bloğunun yer aldığı açık hava kutsal alanı (Fig. 3) ile bu ilk evreye ait olması gereken duvarlar ile bir bağlantı kurmak şu aşamada mümkün değildir. En erken evrede bu iki bölümün birbirinden bağımsız iki mekan olma ihtimali yüksektir. Olası bir ilişkiyi güvenilir bir şekilde ortaya koyabilmek için teras dolgusunun en yüksek olduğu bu bölümde kazı çalışmalarının yapılmasını beklemek gerekmektedir. Bugün için güvenilir bir şekilde tarihlendirilmeleri mümkün olmayan bu iki duvarı kutsal alanda ele geçen en erken buluntuların yorumlanması ve duvar işçiliklerine göre tahminen Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem'e tarihlemek mümkündür. Terasın en erken evrelerine işaret eden bu iki evreyi ayıran duvar uzantısı teras içerisinde güney yönde 4 m kadar izlenebilmektedir ve olasılıkla kilisenin hemen kuzeyinde yer alan kayalık bölüme kadar uzanıyor olmalıdır. Bu duvarların surlarla bağlantılı olmaması ve konumlarının kente dönük olmasından dolayı savunma sistemi ile ilgili bir işlevleri bulunmamalıdır. Kutsal alan içerisindeki buluntulardan alanın bu evrede aktif olduğunu anlayabildiğimiz için her ne kadar çok yakın bir konumda olmasalar da kutsal alanla bağlantılı bir işleve sahip olmaları en güçlü olasılık olarak kabul edilmelidir.

Teras, son evrede kuzeybatı köşesine eklenen küçük teras bölümü hariç olmak üzere bugünkü genişliğine üçüncü evresinde ulaşmış olmalıdır (Fig. 4). Ortadaki birleşik iki duvarın doğu ve batı taraflarına olasılıkla eş

Figür 4: Teras Doğu Duvarı ve Niş / The Wall of the Terrace from East and Niche (M. Bulba)

zamanlı olarak birer eklenti yapılmış ve alanda gerçek anlamda bir teras oluşturulmuştur. Bu evrenin izleri doğu ve batı tarafta güney bölümdeki Arkaik sur duvarlarına kadar takip edilebilmektedir. Bu evreyi tarihlemeye buluntuların geneli yanında, 1990'lı yılların başında kazılan buluntu alanının hemen arkasında, terasın batı dış kısmındaki Karca yazıt yardımcı olmaktadır¹. Karca'nın aktif olarak kullanıldığı döneme ait olan bu yazıt Klasik Dönem'de buraya işlenmiş olmalıdır. Yapılaşmanın en geniş sınırlara ulaştığı bu evrenin Hekatomnoslar'ın Karia Satraplığı'nı üstlendikleri evreye, özellikle de kente büyük yatırımlar yapan Maussollos Dönemi'ne ait olma ihtimali yüksektir. Hekatomnos ve özellikle Maussollos'un yönetici olduğu dönemlerde tüm Karia'da olduğu gibi Kaunos'da da büyük mimari yapılaşmalar olmuştur. Kentin simgesi olan kaya mezarların en görkemlileri, kentin merkezinde, hamam palastrasının bulunduğu alandaki teras duvarları başta olmak üzere, tiyatronun ilk evresi ve ona bitişik çeşme gibi pek çok önemli yapılaşmanın olduğu dönemdir². Bu evrede Kaunos büyük bir refah seviyesine ulaşmış olmalıdır. Bunu Kaunoslular'ın kent merkezine diktirdikleri ve günümüzde ise sadece yazıtlı altlıkları korunmuş olan bronz heykel kaideleri de teyit etmektedir³.

Bizans Dönemi öncesi yapılaşmalar sırasında, son evrede bu duvarlara ek olarak terasın kuzeybatı köşesinde, dikdörtgen kesilmiş büyük bloklardan oluşan iki duvar sırası yardımıyla küçük bir teras oluşturulmuştur. Üçüncü evredeki duvarla organik bir bağa sahip olmadığından ondan daha geç olması gereken bu evre olasılıkla terasın kutsal alan işlevini güçlü bir şekilde devam ettirdiği Erken Hellenistik Dönem'de daha çok destek duvarı amaçlı olarak yapılmış olmalıdır. Bu işlevinin yanında alan kazanma ve batı bölümdeki merdivenlerin teras ile birbirlerine bağlanması da amaçlanmış olmalıdır. Bu ek bölümün batı duvarı, kilisenin nartheks bölümünün inşası sırasında ya da daha erken dönemde yıkılmıştır. Kuzey duvarı ise 1990'lı yılların başında çökmüş ve bunu takiben alanda önce kaçak kazılar yapılmış, daha sonra ise bu alanda kurtarma kazısı yürütülerek adak depolama alanı ortaya çıkarılmıştır. Ancak kilisenin nartheks bölümünün inşası ve buradaki anakaya zeminin yüksekliği nedeniyle son evrede eklenen teras duvarı ile merdivenlerden terasa giriş bağlantıları belirgin değildir.

Alanda temizlik ve kazı çalışmaları sırasında ele geçen buluntuların (iki küçük parça halinde ele geçmiş Bizans seramikleri dışında) en geç Hellenistik Dönem'in ortalarına kadar uzanıyor olmasından dolayı bu duvarın

yapıldığı dönem en geç bu dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Geniş bir alanda çalışılmasına rağmen henüz Geç Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanamamıştır. Sadece alanın güneyinde az sayıda Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek kandil ele geçmiştir⁴.

Demeter Terası olasılıkla Erken-Orta Hellenistik Dönem ile birlikte işlevini büyük oranda yitirmiştir ya da burada kutlanan bayram ve adak bırakma törenleri nitelik değiştirmiştir. En geç Roma Dönemi'nde ise olasılıkla hamamın kuzeyindeki büyük teras üzerine tapınağı yapılan İsis, Demeter'in yerini almış olmalıdır⁵. Kaunos'da İsis ve Sarapis adına birçok yazıt ele geçmiştir. Bunlar Chr. Marek tarafından kesin olmamakla birlikte Hellenistik Dönem'e, daha kesin tarihlendirilebilenler ise en erken MÖ 2. ve 1. yüzyıllara tarihlendirilmektedir⁶. Bu nedenle Demeter Kutsal Alanı buluntularının MÖ 2. yüzyıl içlerinde büyük oranda sonlanıyor olması Demeter'in yerini İsis'in aldığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte az sayıda da olsa Roma dönemine tarihlenebilen kandil nedeniyle buradaki tapınım bu dönem içlerine kadar, çok büyük ihtimalle ise kilisenin yapıldığı evreye kadar sürmüş olmalıdır. Teras üzerinde kentin en erken ve en büyük kilisesinin yapılmış olması, alanın kutsallığının önceki evrelerdeki parlaklığını çok büyük oranda kaybetse de Bizans Dönemi içlerine kadar sürdürdüğünün açık bir kanıtıdır (Bkz. Kilise). Üstelik kent Bizans Dönemi'nde oldukça küçülmüştür ve burası kente uzak ve ulaşılması hayli zahmetli olan bir noktada kalmıştır. Kilisenin yapımı sırasında anakaya bloğuna, kalıntılara ve mekan içindeki yarıklara dokunulmadan saygı gösterilmesi bu yorumu güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Terasın doğu duvarı aynı şekilde, terasın en geniş evreye ulaştığı üçüncü aşamada yapılmış olmalıdır ve böylece kutsal alan bir peribolos ile çevrili hale dönüştürülmüştür. Ancak bu duvarın bulunduğu zemin güneye doğru güçlü bir şekilde yükseldiği için, duvarın göreceli olarak alçak olmasına rağmen, Bizans Dönemi'ne kadar birçok defa yıkıldığı ve tekrar tekrar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında yaklaşık orta bölümünde yer alan ve rampaya benzer bir bölüm ile ulaşılan 'niş veya yeraltı oda benzeri' yapılaşma da duvarın defalarca yıkılmasının bir diğer nedeni olmalıdır. Üst tarafındaki kalın

⁴ M. Bulba, Kaunos Demeter Kutsal Alanı. Seramik Buluntular (Baskıda).

⁵ Herodot MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında İsis ile Demeter'i bir tutmuştur. (Her. II 59,2). İsis ile Yunan-Roma dünyası arasındaki ilişkiler için bkz: Bommas 2005: 14-19. Yazara göre Mısır tanrılarına MÖ 4. yüzyıldan itibaren Ege dünyasında tapınılmaya başlanmıştır (Bommas 2005: 33). Özellikle bugün kalıntıları olmasa da bir yazıt Halikarnassos'da MÖ 4. yüzyıldan itibaren resmi olarak olmasa bile İsis'e tapınılmış olduğunu ortaya koymaktadır (Bommas 2005: 34.).

⁶ Marek 2006: 253, 66; 254, 67; 256, 71-72

¹ Bu yazıt ve Kaunos'da ele geçen diğer Karca yazıtları için Bkz: Frei / Marek 1997: 1-89; Frei / Marek 2000: 83-132; Marek: 2006: 119-129, söz konusu yazıt 125.

² Tiyatro'nun ilk evresi için Bkz. B.Varkıvaç, Kaunos Tiyatrosu İlk Evresi (Baskıda).

³ Işık / Marek 2005: 239-247.

bloklardan yapılmış bir üst örtüsü (tavanı) bulunan bu bölüm duvarın zayıflığına ve birçok defa yıkılıp yeniden örülmesine yol açmıştır. Bu 'giriş' olasılıkla Bizans Dönemi'nde işlevini kaybetmiş ve kaba işlenmiş taşlarla düzensiz bir duvar örülerek kapatılmıştır. Doğu yönden gelen ve kapatılmış olan niş veya küçük odaya bağlanan rampanın ve nişin fonksiyonu gelecekte yapılacak kazılarla ortaya çıkabilecektir. Niş veya odacığın üst bölümünün büyük bloklarla kapatılmış olması burasının önemli bir fonksiyonunun (belki megarazein-kurban edilen domuzların atıldığı yer) kanıtıdır. Ancak nişin üst duvarının teras dolgu seviyesinin altında olması rampanın teras içlerinde çok fazla uzanma olasılığının zayıf olduğunu göstermektedir.

Bu duvarın devamında, terasın güneydoğu köşesinde, sur duvarına çok yakın bir konumda dar bir giriş bulunmaktadır. Ortasında derin bir kanalın yer aldığı bu giriş son haline Bizans Dönemi'nde ulaşmış gibi görünmekle birlikte olasılıkla üçüncü evreden (Klasik Dönem) itibaren her dönem kullanılmış olmalıdır, ancak duvarın kendisi gibi giriş bölümünde de her dönemde onarımlar ile değişiklikler yapılmış ve zaman içerisinde daraltılmıştır. Erken dönemlere ait olması gereken büyük bir lento bloğu teras girişinin hemen önünde günümüze kadar korunmuştur ve bu lento bugün korunan giriş bölümüne göre çok daha geniştir. Ancak merdivenlerden anlaşıldığı kadarıyla terasa ulaşım özellikle törenlerin kutlandığı dönemde, terasın batısından, bugün tahrip olmuş bir girişle sağlanmaktaydı.

Teras, güney bölümünde Akropolis'den gelerek Küçük kale'nin sırtını dolaşarak güney uç taraftan dönüş yaptıktan sonra tekrar kuzeybatıya doğru ilerleyerek limanın girişine kadar uzanan kent suru ile sınırlanmıştır. Terasın güney kısmına denk gelen sur duvarı üzerinde terasa yönelik herhangi bir düzenleme izine rastlanmamaktadır.

Terasın batı bölümünde ise karışık bir durum söz konusudur. Terasın üçüncü evresinde yapılmış olan kuzeybatı duvarı kilisenin neredeyse ortasında yer alan anakaya bloğunu büyük oranda içine alarak terası bu alanda sınırlıyor olmalıdır. Ancak duvar olasılıkla kilisenin yapımı sırasında büyük oranda tahrip olmuştur. Anakaya bloğu üzerinde sadece taş yuvalarının izleri seçilebilmektedir. Ancak onun dışında az bir kısmı da olsa güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan duvar net bir şekilde izlenebilmektedir. Bu teras duvarının dış bölümünde fazla bir iz karşımıza çıkmaz ve merdivenlerle olan bağlantısı net değildir.

Üçüncü evrede yapılan ve surlara kadar uzanan batı teras duvarının izleri kilisenin ortasındaki kaya bloğu üzerinde izlenebilmektedir. (Fig. 5) Eğer kutsal alanın sınırları

Figür 5: Teras Batı Duvarı ve Kaya Bloğu Üzerindeki İzler / The Western Wall of the Terrace and Traces on the Rock Block (M. Bulba)

merdivenlere kadar uzanıyorsa bu durumda alanın (iki ayrı kutsal alan oluşturmak amacıyla?) ikiye ayrıldığı düşünülebilir. Bunun yanında üçüncü evrede kutsal alanın merkezi bölümü de dış dünyadan soyutlanmak istenmiş olabilir. Bu durumda bu hattın neden kutsal mekanın kalbini oluşturan kaya bloğunu tamamen içine almayıp üzerinden geçtiğini anlamlandırmak zordur. Bir başka olasılık da bu dönemde anakaya bloğunun kült işlevini kaybetmiş olduğudur. Bu seçeneklerden en son anılanın daha kuvvetli bir ihtimal olduğu ve kült işlevinin olasılıkla Maussollos Dönemi ile birlikte büyük oranda değiştirildiği ve yeni bir anlayışa yönelik olarak düzenlemeler yapıldığı düşünülmektedir⁷ (Fig. 6).

Terasın içerisinde kazılan alanlar içerisinde sadece üç ayrı bölümde, birbirlerinden kopuk ve bağlantısız oldukları anlaşılan duvar kalıntılarına rastlanmıştır⁸. Bunların birbirlerine olan konumları ve ayrıca farklı duvar işçilikleri aralarında bir bağlantı olmadığını düşündürmektedir. Bunlardan birincisi kilisenin apsisinin içerisinde yer almaktadır (Fig. 7). İki duvarın köşe yaptığı yere ait olan bu bölüm kısmen çok düzgün kesilmiş anakayaya oturtulmuştur. Ancak bir duvarın köşesine ait olduğu anlaşılan kalıntılar çok küçük bir bölümde korunmuştur. Kalıntılara göre daha küçük taşlardan

⁷ Bkz. M. Bulba, Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndaki Kült Uygulamaları (Baskıda).

⁸ F. Işık'ın "alanda herhangi bir yapı kalıntısının olmadığı" şeklindeki ifadesi tam olarak doğru değildir. Bkz. Işık 2013: 649. Ancak bu yapı kalıntılarının herhangi bir kutsal mekana işaret etmediği söylenebilir.

Figür 6: Terasın Olası Evreleri / Possible Phases of the Terrace (M. Bulba)

Figür 7: Kilise Apsisi İçerisindeki Duvar Kalıntıları / Wall Remains in the Church Apse (M. Bulba)

Figür 8: Kilise Güney Nef İçerisindeki Duvar Kalıntısı / Wall Remains in the Southern Nave of the Church (M. Bulba)

yapılmış kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvar sonradan yapılarak doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarla birleştirilmiş olup, iki duvarın organik olarak birbirlerine bağlanmadığı görülmektedir. Bu duvarın batı tarafında adaklara ait buluntu tabakası yer almaktadır. Kiliseden erken oldukları kesin olan bu duvarları buluntu tabakaları ile ilişkilendirmek mümkündür. Kısmen özenli kesilmiş anakaya oturmasıyla hem de daha iyi korunan doğu-batı doğrultusundaki duvarın kaliteli işçiliği nedeniyle adaklarla aynı dönemden yani MÖ 4. veya 3. yüzyıldan olduğu düşünülmektedir. Bu özenli işçiliğine rağmen, çok küçük bir alanının korunması ve duvarın ince olması nedeniyle çok yüksek ve büyük bir yapıya (tapınak vb) ait olamayacağından altar ya da benzeri bir işleve sahip olma ihtimali yüksektir.

İkinci duvar kalıntısı kilisenin güney nefinin doğu bölümünde yer almaktadır. (Fig. 8). Nefin orta kısmından itibaren doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarı bu bölümde kısmen yüksek olan anakaya ortadan ikiye bölmektedir. Kilise duvarlarına tam olmamakla birlikte paralele yakın

bir hatta uzanan bu duvarın yüksekliği kilise duvarlarından biraz daha alçaktır. Kırık taşlardan oluşturulan duvarın işçilik karakteri kilise duvarlarına benzemektedir. Bu nef dışındaki alanlarda uzantısının olmaması nedeniyle olasılıkla kilise duvarlarını güçlendirmek amacıyla yapılmış olması gereken bu duvarın dönemi de yine kilise ile aynı olmalıdır. Her ne kadar bu bölümde de adaklar ele geçmesine rağmen bu duvar ile adak buluntuları arasında organik bir bağın olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu duvar ile kilise apsisi içerisinde kalan duvarlar birbirlerine konum olarak yakın olmalarına rağmen karakterlerinin farklılığı ve yönlerinin uyuşmaması nedeniyle birbirleriyle ilişkili olmamalıdır.

Üçüncü duvar kalıntısı orta nefin orta bölümünde yer almaktadır ve kült için çok önemli bir işlevi yerine getiriyor olmalıdır (Fig. 9). Kilisenin orta bölümünde yer alan anakaya bloğunun kuzey yönünde, orta nef kuzey duvarının altından başlayarak üçüncü evrede yapılmış olması gereken peribolos duvarıyla birleşmektedir. Bu bölüm bağımsız bir duvar olmaktan çok anakaya

Figür 9: Ocaklar ve Kuzey Yöndeki Duvar / Hearts and Wall in the North (M. Bulba)

işlenmiş olan ‘sunu çukurlarını’ ve ‘kanallarını’ sınırlayan küçük bir ‘teras’ duvarı olarak yapılmış olmalıdır. Duvarın kuzey kenarı düz bir hatta sahip iken güney bölümü anakayaya kadar doldurulmuştur. Anakayanın üzerine oturan ve nispeten iri taşlardan yapılmış olan bu alçak duvarın üzeri oldukça düzdür. Korunan haliyle duvar sunu çukuru kanallarının başlangıç seviyesine kadar yükselmektedir. Duvarın hemen üzerindeki küçük bir alanda yoğun şekilde çatı kiremidi kırıklarına rastlanmıştır (Fig. 10). Bu kırıklar, duvarın üzerinde basit, çatısı kiremitlerle kaplı, olasılıkla da ahşap bir konstrüksiyon bulunduğunu göstermektedir. Şu ana kadar terasın diğer alanlarında yapılan kazılarda başka herhangi bir mekanda çatı kiremidi kalıntısına rastlanmamıştır. Bu duvar sunu çukurları önündeki kült uygulamaları sırasında üzerinde durmak amacıyla yapılmış ve üzeri basit bir şekilde kapatılmış olmalıdır.

Figür 10: Çatı Kiremitleri / Roof Tiles (M. Bulba)

Kilise ve müstemilatı dışında ele geçen ve birbirleriyle alakalı olmadıkları anlaşılan üç duvar kalıntısından başka, zemini ve duvarlarının ikisi kısmen anakayadan işlenmiş oda biçimli bir mekan yer almaktadır (Fig. 11). Bu odanın zemini anakayanın düzlenmesiyle oluşturulmuş, zemindeki boşluklar da anakaya kırıklarıyla doldurularak düz bir zemin elde edilmeye çalışılmıştır. Batı ve güneyde odanın kenarları anakayanın izin verdiği seviyeye kadar düzgün bir şekilde dik olarak biçimlendirilmiş olup diğer bölümlerinde sınırlayıcı bir kalıntı korunmamıştır. Hristiyanlık döneminde nartheksin bir bölümünü oluşturan bu oda içerisinde yapılan kazılarda buranın işlevini ya da kült uygulamalarını açıklayabilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, merdivenlerin olduğu batı tarafın hemen girişinde yer aldığı için adak sunularını bırakmak için kullanılmış bir mekan olabilir.

Figür 11: Kaya Odası / The Room in the Rocky Area (M. Bulba)

Korunmuş olan bu mimari kalıntılar içerisinde apsis içerisindeki kalıntılar ile, özellikle orta nef içerisinde üzerinde kiremit parçaları ele geçen alandaki duvar kalıntıları kilise öncesi döneme ait olduklarından dolayı önemlidirler. Teras üzerinde, kilisenin yapıldığı alanın altında Bizans Dönemi öncesine ait anılan kalıntılar dışında herhangi bir mimari yapılaşmanın yer almadığı anlaşılmaktadır. Demeter Terası üzerinde yukarıda bahsedilen kalıntılar ile sur duvarları dışında Bizans Dönemi'ne kadar görülebilir herhangi bir yapılaşma yer almamasından ve bahsi geçen yapıların bağımsız bir kutsal mekana işaret etmemesinden dolayı alanın merkezinde anakaya bloğu ile birlikte iki sunu çukurunun ve çok sayıda anakayaya oyularak yapılan kanalın yer aldığı bir açık hava kutsal alanı olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 12-16).

Bu haliyle neredeyse tüm Küçükale, Demeter Terası'na tahsis edilmiş gibi görünmektedir. Teras tüm kente ve limana hakim bir görüşe sahiptir. Demeter Terası üzerindeki kiliseden başka ayrıca Küçükale'nin en yüksek yeri olan güneybatı köşesinde son evresi Bizans Dönemi'ne ait olması gereken küçük bir mekan daha yer almaktadır. Bunların dışında yukarıda da vurgulandığı üzere kullanım amaçları ve dönemleri belirlenemeyen az sayıda duvar parçası ile içi kaya parçalarıyla dolu (olasılıkla Demeter Kutsal Alanı'na su sağlama amaçlı) bir sarnıç da bulunmaktadır.

KİLİSE

Kaunos Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde önceki dönemlerde sahip olduğu büyüklüğünden ve gösterişinden çok şey kaybetse de önemli bir kent olmaya devam etmiştir. Bu dönemde Likya Kilise Eyaleti'ne bağlı bir kent olarak Kaunos-Hagia ismiyle yaşamını devam ettirir. 359 yılından sonrasında ise ismi kilise kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır⁹. Bu dönemde küçük bir kent olarak yaşamını sürdürse de kent içindeki dört kilise, kentin güçlü dinsel kimliğini ortaya koymaktadır.

Kaunos'un kiliseleri hakkında çalışan A. Zâh tarafından yayınlanan iki makalede de bazilikal planlı olarak nitelendirilen Demeter Terası'ndeki bu yapı olasılıkla kentin en erken ve en büyük kilisesidir¹⁰. Zâh'e göre kilise erken döneme ait yapıların üzerine ve bu yapıların devamı olarak inşa edilmiştir. Kendisi, kilisenin kuzey duvarının terasın destek duvarının bir kısmını oluşturduğunu düşünmektedir. Zâh aynı şekilde dışarıdan yarım daire biçimli olan apsinin de olasılıkla düz olan teras duvarının değiştirilmesi sonucu oluşturulduğu sonucuna ulaşmıştır¹¹. Ancak yazar buradaki gözlemlerini alanda

Figür 12: Kilise Orta Nefi Kuzey Yönündeki Kanallar / Trenches in the North of the Center Nave (M. Bulba)

Figür 13: Kilise Orta Nefi Kuzey Duvarı Altındaki Kanal ve İçerisindeki Adaklar / The Trench Under the Northern Wall of the Church and the Offerings (M. Bulba)

Figür 14: Ocak ve Kanallar / Hearts and Trenches (M. Bulba)

temizlik ve kazı çalışmalarından önce yapmıştır. Bu nedenle yukarıda da vurgulandığı gibi kilise tamamen bağımsız olarak yapılmıştır ve erken dönemde altında herhangi bağımsız bir mekana ait iz bulunmamaktadır.

391 yılında tüm çoktanrılı inançların yasaklandığı ve 379-395 tarihleri arasında imparator Theodosius tarafından çıkarılan ferman ile tapınakların ve kutsal alanların

⁹ Zâh 2001a: 404, dipnot 3; Zâh 2001b: 112.

¹⁰ Zâh 2001a: 407- 408.

¹¹ Zâh 2001a: 408.

Figür 15: 2 Nolu Ocak ve Kanallar / *Hearth No:2 and Trenches (M. Bulba)*

Figür 16: Anakaya Bloğunun Batısındaki Kanallar ve Oyuklar / *Trenches and Cavities to the West of the Bedrock Block (M. Bulba)*

kiliseye dönüştürülmeye başlandığı bilinmektedir¹². Pagan yapılardan dönüştürülen kiliseler genel olarak Erken Bizans Dönemi'ne aittirler¹³. Kaunos'un en erken ve en büyük kilise kalıntısının karşımıza çıktığı bu yapı olasılıkla da kentin ilk piskopos kilisesidir ve bu alanın terk edildiği MÖ 7. yüzyıldan önce yapılmış olmalıdır¹⁴. Kazı ve araştırmalar Bizans Dönemi'ne ait çok küçük iki sırlı seramik parçası dışında herhangi bir buluntu ortaya koyamamıştır.

Çok düzgün olmayan, kabaca biçimlendirilmiş orta büyüklükteki taşlarla inşa edilen kilisenin kendisinden önce herhangi bir yapı kalıntısının üzerine inşa edilmediği ve tamamen özgün olarak planlandığı yapılan kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Kilisenin tüm neflerinin boşaltılmasına ve temellerinin oturduğu anakaya seviyesine kadar inilmesine rağmen, kilise duvarlarının üzerine oturduğu herhangi bir yapı kalıntısı karşımıza çıkmaz. Ayrıca duvarlarda da herhangi bir evre farklılığı söz konusu değildir. Yukarıda bahsedildiği üzere, kilise içerisinde sadece kilisenin apsisinin orta kısmında,

güney nefinin doğu tarafında ve orta nefinin kuzeybatı köşesinde antik dönem duvar izleri görülmektedir ancak birbirleriyle bağlantısı bulunmayan bu duvar kalıntıları daha önceki dönemlere ait bir yapıya işaret etmez ve kiliseye hiçbir şekilde altyapı olarak hizmet vermemektedirler. Ayrıca kilise duvarlarında da erken döneme ait olabilecek kesme taş vb. devşirme bloklar yer almamaktadır.

Kilisenin inşası sırasında inşa aşamasındaki detaylardan alanın kutsallığına çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Bunun en güzel ve çarpıcı göstergesi kutsal alan için önemli ve kesinlikle merkezi bir role sahip olduğu anlaşılan zeminden yükselen anakaya bloğunun dokunulmadan kilisenin orta ve kısmen güney nefinin içerisinde kalmasına izin verilmesidir. Kayanın zayıf ve kırılğan yapısına ve ayrıca inşaat için gerekli çok büyük miktarda taşa ihtiyaç duyulmasına karşın hiçbir yerine dokunulmadan aynı şekilde bırakılmıştır. Daha da önemlisi bu kaya bloğunun hem inşa hem de işlev bakımından kiliseye çok önemli engeller oluşturduğu kesindir. Kaya bloğunun çok büyük bir kısmı orta nefin içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kod farkından dolayı kilise içerisinde düzgün bir zemin sağlama olanağı bu kaya bloğu nedeniyle kalmamıştır. Özellikle de orta nefin güneydoğu bölümünde bu durum açık bir şekilde izlenmektedir. Sırt yapan kayalık zemin üzerine yerleştirilen duvar belirgin bir şekilde kuzeye doğru kayma yapmıştır.

Bunların dışında inşası sırasında hem adaklara hem de kült için önemli işlevi olduğu anlaşılan kaya yarıklarına özellikle dikkat edilmiş ve bunlara hiçbir şekilde zarar vermek istenmemiştir. Adak olarak bırakılan hediyeler neredeyse tüm kilise içerisinde duvarlara bitişik olarak ele geçmiştir. Eğimli alanlarda bunların zamanla yuvarlandıkları kabul edilse bile düz ve hatta ters eğimli bölümlerde bile aynı durumun görülmesi, duvarların inşası sırasında bunların hiçbir şekilde uzaklaştırılmadıklarını ve hatta tahrip edilmediklerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda duvarların temelleri her durumda kaya zemine otururken, kaya yarıklarının olduğu alanlarda bu yarıkların üzerinden 'köprü' benzeri bir şekilde geçtikleri ve kaya yarıklarının doldurulmaktan özenle kaçınıldığı gözlenmektedir. Bazı durumlarda bu yarıklarda adaklar korunmuşken bazı durumlarda ise yarıkların içleri boştur. Bu durumda kaya yarıklarının adaklardan bağımsız olarak kilise öncesi dönemlerde kült uygulamalarında kullanıldığı ve kültle yakından ilişkili oldukları anlaşılmaktadır.

Eğimli kaya zeminlerinin hiçbir şekilde düzlenememesi veya doldurulmaması nedeniyle kiliseye ait bir yürüme zemini karşımıza çıkmaz. Ayrıca kazılarda duvarların yakınlarında yıkıntılara rastlanmadığı için, bugün

¹² Zäh 2001b: 112, dipnot 15

¹³ Deichmann 1939: 105-136.

¹⁴ Zäh 2001b: 112. Zäh daha kesin bir tarih önermemektedir.

korunandan daha yüksek duvarlara sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında Bizans Dönemi'nde çatı oluşturulduğuna dair olarak çatı kiremitleri gibi buluntular da ele geçmemiştir. En önemlisi de kazı ve temizlik çalışmalarının yürütüldüğü terasın neredeyse yarısında ve özellikle de kilisenin içerisinde Bizans Dönemi'ne tarihlendirilebilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Teras üzerindeki yüzeyde temizlik sırasında sadece iki küçük parça sırlı Bizans seramiğinin ele geçmiş olması, bunların dışında Bizans Dönemi'ne herhangi bir ait buluntunun ele geçmemesi, kilisenin tamamlanmadan inşaatının yarım bırakıldığı ve hiçbir zaman kullanılmadığını ortaya koymaktadır. Kaunos'un en büyük ve en erken kilisesi olarak tasarlanan bazilikal planlı bu yapı, gerek Bizans Dönemi merkezi yerleşiminden oldukça uzak olması, gerekse yüksek ve ulaşımı nispeten zor bir teras üzerinde yer alması nedeniyle bitirilmeden sonlandırılmıştır. Olasılıkla da Arap akınlarının getirdiği baskı inşaatı tamamlanmadan yarım bırakılmasındaki etkenlerden birisi olmuştur.

Diğer taraftan burasının ilk kilise yeri olarak seçilmesi alanın Bizans Dönemi'ne kadar kutsallığının korunduğunun en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent merkezinde kiliseye çevrilebilecek birçok kutsal alan/tapınak mevcut iken, herhangi bir yapının üzerine oturmadığı için temelden inşasına başlanan bu yapı için kent merkezine uzak olan bu alanın seçilmesi ancak burasının kent için önemli bir kutsal alan olmasıyla açıklanabilir. Buradaki sorun Orta Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar uzanan sürece ait buluntuların büyük oranda eksik olmasıdır¹⁵. Bugüne kadar Roma dönemine ait sadece üç sikke yanında az sayıda kandil ele geçmiştir¹⁶. Belki de siyasi ve kültürel değişim sürecinde Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde yöneticiler ve aristokrasi tarafından önemsenmeyen bu alan halk tarafından kutsal kabul edilip küçük çaplı da olsa tapınılmaya devam etmiştir.

Sonuç olarak her ne kadar Zâh'in görüşlerini destekleyecek şekilde bir tapınak ya da herhangi bir pagan yapısının kiliseye dönüştürüldüğünü gösteren

mimari kalıntılar tespit edilemese de burasının en erken ve en büyük kilisesi olması fikri doğru gözükmemektedir. Özellikle kilisenin inşası sırasında tespit edilen ayrıntılar Kaunoslular'ın bu evrede henüz pagan geleneklerden tam olarak uzaklaşmadıklarını ve pagan döneminin kültürlerine ve kalıntılarına saygı göstermeye devam ettiklerini ortaya koymaktadır.

KUTSAL ALANIN İDENTİFİKASYONU

Doğrudan teras üzerinde yazılı bir belge ele geçmemesine rağmen olasılıkla Hellenistik Dönem'e ait bir heykel kaidesi üzerinde Demet(er?) rahibesinin kızı Artemisia'nın Kaunos halkı tarafından onurlandırma yazıtı¹⁷ bulunması nedeniyle kentte Demeter kültü olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca yine bayramlarıyla ilgili yazıt ele geçmese de thesmophoria ay adı olarak Hadrian Dönemi'nde agoradaki çeşme binası üzerine işlenen yazıtta karşımıza çıkmaktadır¹⁸.

Kutsal alanda değişik dönemlerde yapılan kazılar sonucu ele geçen terrakotta heykelcikler, hydrialar ve kernoslar nedeniyle araştırmaların başlangıcından itibaren bu alanın Demeter'e ait olması gerektiği düşünülmüş ancak herhangi bir yayın yapılmamıştır¹⁹. Bu görüş bugün de güncelliğini korumaktadır. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucu Demeter kutsal alanlarının 5 ortak özelliği olduğu ortaya konmuştur:

Şehir surları dışında veya yakınlarında olmaları,

Yamaç üzerinde yer almaları,

Büyük mimari kalıntıların kutsal alanlar içerisinde yer almaması,

Domuz ve hydria taşıyan kadın figürinlerinin adak repertuvarları içerisinde yer alması,

Minyatür hydriaların yoğun olarak ele geçmesi²⁰.

Bu beş özelliğin de Kaunos'da daha ilk bilimsel kazılardan itibaren tespit edilmiş olması nedeniyle alanın (olasılıkla Persephone ile birlikte) Demeter'e adandığını düşünülmüştür. Bununla birlikte bu özelliklerin hiçbirisi tek başına sadece Demeter kutsal alanlarına özgü özelliklerden değildir. Bu nedenle yazıtlı olarak tespit edilemedikleri sürece identifikasyonlara her zaman soru işaretleri ile yaklaşılmalı daha doğru olacaktır.

¹⁷ Marek 2006: 269, 88.4.

¹⁸ Marek 2006: 176, 35.I.7. Kaunos'da gerçekleştirilmiş olası thesmophoria şenlikleri için bkz. Doyran 2017a: 1-14.

¹⁹ Bu alan üzerine ilk yayın C. Işık tarafından yapılmıştır: Işık 2000: 229-240.

²⁰ Cole 1994: 199-216; Nagel 2006: 49-51.

¹⁵ Kutsal alanda şimdiye kadar toplan 402 adet sikke ele geçmiştir. Z. Çizmeli-Öğün tarafından yayına hazırlanan bu sikke buluntuları içerisinde üç adet Roma dönemi sikke dikkat çekmektedir. Az sayıdaki kandil dışında seramik ve terrakotta figürinler içerisinde Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek bir örnek mevcut değildir. Ayrıca bu döneme ait sikke sayısının da Klasik (335 adet) ve Hellenistik (64 adet) Dönemler'e oranla çok düşük bir yüzdeye sahip olması nedeniyle bunların daha çok tesadüfen alanda bırakıldıklarını düşünmek şu andaki buluntu durumuna göre daha akılcı görünmektedir. Ancak alanın büyük kısmının kazısının henüz gerçekleşmediği göz önüne alındığında ileride daha farklı yorumların yapılma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır. Demeter kültlerinde sikkeler için bk: Karatas/2 (Baskıda).

¹⁶ M.Bulba, Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Ele Geçen Seramik Buluntular (Baskıda).

Yazıt ele geçmediğinden dolayı Küçükale üzerindeki kutsal alanın hangi tanrı ya da tanrılara adandığını belirlemek için konumuna, kalıntılara ve buluntularına bakılmalıdır.

KUTSAL ALANIN KONUMU

Anadolu kıyıları ve adalardaki Demeter kutsal alanlarının genel özellikleri ve identifikasyon sorunları daha önce ortaya konmuştur²¹. Mimari açıdan kentin kenar alanlarında yer alması bu kutsal alanların ortak özelliklerinden olmasına rağmen örneğin Priene'deki Kybele Kutsal Alanı örneğinde olduğu gibi başka tanrılara ait kutsal alanlar da kentin kıyısında yer almaktadır²². Yine Kaunos'da da Kybele ve Zeus kutsal alanına işaret eden bir yazıt yukarıda belirtildiği gibi Zeus Ksenios ve Meter kutsal alanına vurgu yapmaktadır ve Demeter kutsal alanına yakın bir şekilde terasın hemen arka tarafında yer almaktadır. Buna karşın Halikarnassos antik kentinde yer alan Demeter Kutsal Alanı hem kentin merkezinde yer almakta, hem de bir yamaç üzerinde bulunmamaktadır²³.

Batı Anadolu ve yakınındaki adalarda yazıtlı tespit edilmiş yedi kutsal alan bulunmaktadır. Bu alanlar Priene²⁴, Erythrai²⁵, Pergamon²⁶, Halikarnassos²⁷, Knidos²⁸ (yazıtlarda Demeter ve Kore'nin yanında Pluton, Epimachos ve Hermes'de anılmaktadır), Rhodos²⁹, Kos³⁰ ve Khios³¹'de yer almaktadırlar. Bu kutsal alanların ortak karakteristik özellikleri dikkate alınarak yazıtların ele geçmediği benzer kutsal alanların da identifikasyonları nispeten güvenilir bir şekilde yapılabilir. Yukarıda bahsi geçen bu ortak özellikler Antik Dönem'in en ünlü Demeter Kutsal Alanı'nı barındıran Eleusis'de de

karşımıza çıkar³². Bu yedi kutsal alandan Halikarnassos dışında altısı kent yerleşimlerinin kıyısında yer almaktadır. Belki de burada da kutsal alan, yapıldığı dönemde kentin kıyısında idi. Alandaki bazı buluntular synoikismden öncesine gitmektedir. Kent MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde Mausolos tarafından genişletilmiştir³³. Bu nedenle Kaunos'daki Küçükale üzerinde yer alan terasın konum olarak diğer Demeter kutsal alanlarıyla birliktelik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kaunos'daki Demeter Kutsal Alanı, üzerinde bir yapı barındırmadığı için açık hava kutsal alanı olarak değerlendirilmelidir ve identifikasyonu için bu özelliğine de değinilmesi gereklidir. Kaunos'daki teras bu özelliği göstermesi bakımından tekil bir örnek değildir. Gerek Yunanistan'da gerek İtalya'da Demeter için yapılmış açık hava kutsal mekanları bilinmektedir³⁴. Ayrıca Pausanias'a göre Yunanistan'daki birçok Demeter Kutsal Alanı açık hava kutsal alanı özelliği göstermekteydi³⁵.

Öncelikle Kaunos'daki Demeter Kutsal Alanı'nın tam olarak yorumlanmasının bugünkü bilgilerimiz ışığında oldukça zor olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Her ne kadar aşağıda da vurgulanacağı üzere buluntu grupları Demeter kutsal alanlarıyla birliktelik gösterse de kutsal alan bu özelliğine Hekatomnoslar Dönemi'nde kavuşmuş olsa gerekir. Gerek sikke buluntuları (335 adet Klasik Dönem, 64 adet Hellenistik Dönem, 3 adet Roma Dönemi), gerekse seramik, kandil ve figürin eserler (genel olarak MÖ 4. yüzyıl) alanın 4. yüzyıl içerisinde büyük bir canlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu yüzyıldan önceki döneme ait hemen hemen hiç veri yoktur. Bununla birlikte buradaki kült uygulamasının çok daha erkene gittiğini söylemek mümkündür. Az sayıda da olsa Arkaik Dönem buluntusu ile birlikte özellikle teras duvarlarının en erken evresinin olasılıkla bu döneme işaret ediyor olması bu kült alanının Arkaik Dönem'den itibaren bu işlevi kazandığını ortaya koymaktadır. Olasılıkla buradaki kült uygulamaları, anakaya merkezli olmasıyla ve ocaklarıyla henüz 2. bine kadar geri giden bir geleneğin uzantısı olarak Kaunos'un en erken evresinden itibaren başlamış, en geç ise Arkaik Dönem'le birlikte yoğun bir işlev kazanmıştır.

²¹ Filges / Matern 1996: 43-86; Rumscheid 2006: 143-145; Schip-poreit 2013: 205-243.

²² Rumscheid 2006: 143.

²³ Newton / Pullan 1862: 325-332; Newton 1865: 71; Karataş 2014: 210-215.

²⁴ Rumscheid 2006: 132.

²⁵ Gençler-Güray 2018: 55-70.

²⁶ Ohlemutz 1940: 203-224; Töpperwein 1976: 160; Bohtz 1981: 56; Thomas 1998: 277-298.

²⁷ Newton / Pullan 1862: 325-332; Burn / Higgins 1903: 187; Higgins 1954: 102; Higgins 1967: 65; Burn 1997: 85; Yazıt yazı karakterine göre MÖ 4. yüzyıla ait olmalıdır. Hirschfeld 1916: 79, No 903.

²⁸ Newton / Pullan 1863: 375-426; Lovea1972a: 399-401; Love 1973b: 102. Buluntular: Burn / Higgins 1903: III 175-186 Lev. 83-90; Walter 1903: Nr. 422-432, 435, 473, 483, 486-488. 500. 507A; Blümel 1992: No 131-159

²⁹ Zervoudaki 1988: 129-137; Hoepfner / Schwandner 1994: Res. 41.

³⁰ Herzog 1901: 134-137 Res. 3-6; Kantzia 1988: 179-181, Res. 10-12.

³¹ Cook / Boardman 1954: 162; Stephanou 1958: 63-89 Lev.1-7; Graf 1985: 69.

³² Merker 2000: 325.

³³ Halikarnassos'un synoikismos'u için bk. Hornblower 1982: 78-105.

³⁴ Karataş/3, (baskıda).

³⁵ Paus. Beschreibung Griechenlands 2.34.10 (Hermione); 2.36.7-2.37.1 (Lerna); 3.30.5 (Helos); 8.10.1 (Gestell Alesion); 8.29.1 (Trapezus); 8.31.1-8 (Megalopolis). Ancak bu kutsal alanlar olasılıkla açık hava özelliği gösterdiğinden dolayı arkeolojik olarak tespit edilememiştir. Karia ile Peloponnesos'daki açık hava kutsal alanlarının birlikteliği Karataş'a göre tesadüf olmayıp kültürel bir ilişkiye işaret etmektedir. Bkz. Karataş/3; Fontenrose 1988: 6.

Kültün merkezini oluşturan ana kaya bloğu ve kuzeyindeki iki adet ocak yakın benzer olarak Demeter Kutsal Alanları'nda karşımıza çıkmaz³⁶. Her ne kadar Neandria'da, aynı şekilde açık havada tapınılmış olan Demeter Kutsal Alanı'nda kurban törenlerine yönelik hizmet vermiş bir alanda bol miktarda seramik, kemik ve yakılmış ahşaplara ait bir kül tabakası açığa çıkmış olsa da burası Kaunos'dan çok farklı bir yapıya sahiptir³⁷.

Ancak anakaya üzerine yapılmış Demeter Kutsal Alanları alışılmamış bir durum değildir. Birçok Demeter Kutsal Alanı tepelerin kayalık yamaçlarına yerleştirilmiştir³⁸. Konum olarak kente yakın ancak merkezden uzak olma genel olarak Demeter Kutsal Alanları'nın ortak özelliklerinden biridir ve Kaunos'daki kutsal alana da uymaktadır. Bununla birlikte kült uygulamalarının en önemli noktasını oluşturduğu düşünülen kaya bloğunun kuzey bölümüne açılmış olan iki ocağın diğer kutsal alanlarda görülmemesi akla burada MÖ 4. yüzyıl öncesinde başka bir tanrıya tapınılmış olabileceğini akla getirmektedir. Aşağıda da vurgulanacağı gibi bu ocaklar en geç 4. yüzyılda işlevini kaybetmiş olmalıdır. Bu haliyle olasılıkla 2. bine kadar geri giden Hitit-Luvi geleneğinde yerel bir kutsal alanla karşı karşıya kaldığımız akla gelebilir³⁹.

Bununla birlikte yukarıda yapılan tanımlama bölümünde de bahsedildiği üzere terasın son evresinde yapılan batı duvarı, kaya bloğunun üzerinden geçmektedir. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir: Birinci ihtimal bu duvar yoluyla kutsal mekanın bölündüğüdür ki bu durumda kutsal alanın bu tarihten itibaren birden fazla tanrı ya da tanrıçaya ait olabileceğini düşünmemize olanak verir. İkinci ve daha güçlü ihtimal ise MÖ 4. yüzyılda, olasılıkla da Maussollos Dönemi'nde ocakların işlevini kaybetmiş olduğu ve kutsal alanda köklü değişiklikler yapıldığıdır. Bu durumda terasın bulunduğu alana girişler ziyaretçiler için yasaklanmış ve törenler için merdivenlerle bu duvar arasında adakların bırakılması için bir mekan oluşturulmuştur.

Klasik Dönem öncesinde mekandaki kült uygulamaları hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Kültün merkezinde kaya bloğunun olması ilk akla gelecek

tanrıçanın Kybele olabileceğini ortaya koymaktadır. Kybele'nin kayalık alanlarda yer alması alışılmış bir durumdur. Bunun yanında Küçükale'nin hemen güneybatı kısmında yer alan Kybele ve Zeus'a adanmış yazıt bu tepenin üzerindeki kutsal alanı işaret ediyor olmalıdır⁴⁰. Yazıtın bulunduğu alanda bir kutsal mekan tanımlayabilecek veri bulunmamakla birlikte yazıtın tarihi bu ocakların işlevini kaybettiği tarihe uymamaktadır. Bunun yanında eski bir Anadolu tanrıçası olan Maliya da akla gelmektedir. Dağlık alanlarda tapınılan bu tanrıça İhtar ile yakından bağlantılıdır ve özellikle bağlara, bahçelere bereket getiren ve mezarları koruyan cezalandırıcı bir tanrıçadır⁴¹. Ksanthos'daki Yazıtlı Dikme Anıtı'nda ismi üç kez geçen tanrıçanın bu kentte bir kültü olduğu anlaşılmaktadır⁴². Yine bu yazıtta göre Kaunos'da Maliya, Artemis ve Kaunoslu Kral kültünün ortak bir kutsal alanı mevcuttur⁴³. Kaunos'da birçok kutsal alanın olduğu bilinmekle birlikte kent merkezindeki en önemli kutsal alanlar Dios Soter⁴⁴ ve Apollon'a⁴⁵ aittir. Bunun yanında kent merkezinde ham haliyle bırakılmış küçük bir anakaya kütesinin etrafının işlenmiş bloklarla çevrili olduğu küçük bir alanın tanrıça Artemis'e adanmış olma ihtimali yüksektir. Sözü geçen üç tanrıya adanmış ortak bir kutsal alan için en uygun alanın Küçükale üzerindeki Demeter Kutsal Alanı olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu alanın büyüklüğü ve olasılıkla bölünmüşlüğü, bunun yanında buluntu gruplarının birkaç tanrıya işaret etmesi bu görüşü desteklemektedir. İlginç bir şekilde Ksanthos'daki Likçe yazıtın Yunanca karşılığında Maliya için Athena eşleştirmesi yapılmıştır. Bağların ve bahçelerin bereket getiren koruyucu tanrıçası ve aynı zamanda mezarların da koruyucu tanrıçasının karşılığının Athena olarak seçilmesi ilginçtir ve açıklanması zordur. Yunan Pantheonu'nda bu tanrıçaya hem öteki dünya ile bağlantısı hem de bereket tanrıçası olması bakımından en yakın tanrıça olarak Demeter karşımıza çıkmaktadır. Bundan bağımsız olarak kutsal alanda anakayanın doğal haliyle bırakılması tanrıça Artemis'e işaret ediyor olabilir⁴⁶. Aynı kayalık Dios Soter⁴⁴ kültünde tanrının sembolü olarak karşımıza çıkan baitylosu da sembolize ediyor olabilir. Belki de bu nedenle kayalık alanın yüksek bölümü son evrede uzatılmış duvar ile bölünmüş olabilir. Ayrıca minyatür kandillerden birinin altına çizilen ve Kaunos sikkeleri üzerinde de karşımıza çıkan baitylos sembolü tesadüf olmayıp yine Kaunoslu krala işaret ediyor olabilir. Hekatomnoslar Dönemi'nde isminin değişip değişmediğini bilmediğimiz tanrıça Maliya'nın

³⁶ Batı Anadolu'da detaylı olarak yayınlanmasa da Priene Kybele Kutsal Alanı'ndaki bothros içi kül dolu çukur ve içinde çok sayıda ince kemik parçası bulunması bakımında Kaunos örneği ile benzeşmektedir. Aynı zamanda bu alanda minyatür kaplar ile bir adet altın yaprak da ele geçmiştir, ancak bunların sivri dipli amphoralara ve gözyaşı şişelerine ait olduğu belirtilmiştir. Bk: Wiegand / Schrader 1904: 171. Eleusis'de megara olarak adlandırılan çukurlardaki kemiklerle birlikte kutsal alan içerisinde bulunmuşlardır. Bk: Clinton 1993: 90 vd. Res. 6.2.

³⁷ Filges / Matern 1996: 43-86.

³⁸ Karataş/3 (baskıda).

³⁹ Kaunos'daki olası Luvi etkileri için bkz: Diler 2017: 167 dipnot 5.

⁴⁰ Marek 2006: 259, No 75 (Hellenistik ya da Roma Dönemi).

⁴¹ Tanrıça Maliya ilgili genel bilgi için bk: Kıymet 2016: 317-331.

⁴² Keen 1998: 203.

⁴³ Melchert 1993: 31.

⁴⁴ Diler 2000: 53.

⁴⁵ Ögün – Işık 2001: 98.

⁴⁶ Efes Artemis Tapınağı da başlangıçta bir doğa kutsal alanı olmalıdır. Bk. Kerschner 2005: 187.

Demeter ile eşleştirildiği ve bu kutsal alanın –eğer ortak bir kutsal alansa- daha çok Demeter’e hitap eder hale geldiği genel buluntu konteksinden anlaşılmaktadır.

Açıklanması gereken önemli bir nokta da buluntu sayısının fazlalığıdır. Özellikle 4. yüzyılda kutsal alanın çok popüler olduğu bu döneme ait yoğun buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde ele geçen sikkeler, seramik, kandil ve figürinlerin sayısının fazlalığı bu alanın sadece Kaunos’a hitap etmeyip bölgesel bir kutsal alan olduğunu düşündürmektedir. Kandiller bu yöndeki en güçlü belgeyi oluşturmaktadır. Alandan ele geçen sağlam kandil sayısı şimdilik 60.000’e yaklaşmaktadır. Kırık ve kazılmayan alanlarda ele geçmesi muhtemel kandiller de eklendiğinde 100.000 civarında bir kandilden bahsetmek abartılı olmayacaktır. Bu kadar kandil sunusunun sadece Kaunoslular tarafından ve sadece Hekatomnoslar Döneminde bırakıldığını düşünmek zordur. Ayrıca Ksanthos’daki Yazıtlı Dikme Anıtı’ndaki yazıtta ve Letoon’daki üç dilli yazıtta Kaunos’daki kutsal alanların isimlerinin geçmesi⁴⁷ ancak bu kentte yüksek öneme sahip kutsal mekanların yer aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Konum olarak baktığımızda en geniş haline ulaştığı dönemde yaklaşık kare planlı bir teras üzerinde yer alması, terasın kent merkezinde olmayıp çok uzakta da kalmayıp hem genel Demeter Kutsal Alanları’na⁴⁸ hem de Anadolu’daki Demeter Kutsal Alanları’na⁴⁹ uymaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Kaunos’daki bu alanda gerçekleştirilen kült uygulamaları köken olarak en eski Anadolu kültürüne geri gidiyor olmalıdır. Bununla birlikte kültün Demeter ile özdeşleştirilmesi ve bilindik diğer Demeter Kült Alanları’yla ortak sunu konseptine sahip olması Hekatomnoslar Dönemi’nden sonraya denk gelmektedir. Geleneksel Demeter kültürünün batı Anadolu’da yaygınlaşmasının olasılıkla MÖ 5. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiş olduğuna dair bir görüş bulunmaktadır⁵⁰. Bununla birlikte Demeter kültürünün buluntu gruplarının Yunanistan’daki ve İtalya’daki diğer buluntu alanlarıyla birliktelik göstermeye başlamasının kültün “Yunanlaşması” anlamına gelmediği ancak bununla birlikte yerel özelliklerin ortadan kalkmaya başladığı ve kültün yerellikten yaygın tapınım anlayışına doğru bir dönüşüm gösterdiği kabul edilebilir.

⁴⁷ Eichner 1983: 48. kaynakça ile birlikte.

⁴⁸ Nilsson 1906: 311-362; Cole 1994: 199 vd.; Burkert 2011: 365.

⁴⁹ Schipporeit 2013: 245, dipnot 1021; Karataş 2014: 493.

⁵⁰ Karataş 2014: 41. Karataş Demeter kültürünün yaygınlaşmasını Attika-Delos Birliği’nin bir sonucu olarak ve Attika etkisiyle gerçekleştiğini düşünmektedir. Buna karşın F. Işık bir Hellenleşme’nin söz konusu olmadığını, çevirilerdeki Yunanca karşılıkların çevirinin bir gereği olduğunu düşünmektedir. Işık 1999: 32; Işık 2010: 65.

BULUNTU GRUPLARI

Birçok merkezde olduğu gibi Kaunos’daki Küçük kale üzerindeki kutsal alanda yazıt ele geçmeyişi nedeniyle identifikasyon, kutsal alanın konumlarının yanında yoğun bir şekilde ele geçen buluntu grupları yoluyla yapılmaya çalışılmaktadır. Kaunos’da çoğunluğu kadınlara ait olmak üzere çok sayıda terrakotta figürin⁵¹, minyatür hydrialar, khytralar, kandiller, sikkeler ile iki Kıbrıs heykelciği ele geçmiştir. Bu buluntu grupları Karia’dan bildiğimiz Demeter kutsal alanları ile büyük oranda birliktelik göstermektedir⁵².

Adaklar antik dünyada adayanların adandıkları tanrı ile ilişki kurmalarına olanak sağlamaktadır ve yapılan törenlere katılarak edilen dualar ve sunulan adaklar sağlıklı ve mutlu bir hayatı garantilemeye yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte asıl önemli nokta tanrılara sunu adayanların adarken akıllarından geçen düşüncelerdir. Bunları tespit etmek tam olarak mümkün olmasa da, adakların bu fonksiyonu, eğer tekrar tekrar karşılaşırsa en azından kısmen anlaşılabilir. Bununla birlikte bırakılan adaklar ile tanrılar arasında değişik iletişim durumları da söz konusudur. Büyük adaklar devamlı ve özenli bir bakım gerektirirken küçük ve sıradan adaklar kısa vadeli bir iletişim sağlamaktadır⁵³. Platon (Nomoi 4, 716 D) tanrılara bırakılan her türlü dua ve adağın mutlu bir hayatı garanti edeceğini düşünmektedir. Çoğunlukla adayanların düşüncesi bırakılan adaklarla bağlantılıdır⁵⁴. Ancak adakların genellikle herhangi bir sembol taşımayan insan figürinlerine (adorantlara) ait olması nedeniyle daha çok sıradan insanları sembolize ettikleri düşünülmektedir. En büyük sorunu insanların bunları hangi amaçla ve hangi tanrı ya da tanrılar için bıraktıklarını anlamak oluşturmaktadır. Özellikle hydria, çocuk ve domuz taşıyan kadın figürinleri ile yoğun hydria ve kandil buluntuları Demeter Kutsal Alanları’nın ortak özellikleri olmalarıyla (belki başka tanrı ya da tanrıçalarla birlikte) bu tanrıçaya işaret ediyor olmalıdır. Bu buluntu grupları terasın kazılan alanlarının neredeyse tamamında kısmen kendi içinde izole, kısmen karışık olarak ele geçmiştir. Teras kazılarında ele geçen adak eserlerin kült uygulamaları sırasında nerelere ve nasıl bıraktıklarına dair bir iz bulunamamıştır. Buluntuların ele geçme durumları bunların korunma amacıyla değil daha çok atılarak tahrip edilmek amacıyla bırakıldıklarını ortaya koymaktadır. Bunun da olasılıkla en önemli nedeni bu buluntu gruplarının tekrar tekrar dolaşıma girmelerini engellemektir.

⁵¹ Figürinlerin bir grubu C. Işık tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Işık 2000: 229-240.

⁵² Schipporeit 2013: 211; Karataş 2014: 190; Işık 1980 genel buluntu konteksi.

⁵³ Miller / Ammerman 1990: 38, Res. 26, 32; Hesberg 2007: 280.

⁵⁴ Miller / Ammerman 1990: 38.

Terrakotta figürinlerin fonksiyonları belli olsa da bunların değerlendirilmesi ile sonuca ulaşılmasında çeşitli zorluklar yer almaktadır⁵⁵. Elimize geçen buluntulardan hangi tanrılara tapınılmış olabileceği ve hangi bayramların bu alanda kutlanmış olabileceği konusunda sonuca ulaşılmaya çalışılması, yazıtların olmadığı bir alanda yine de birçok sorunun cevapsız kalmasına ve sonuçların spekülatif olmasına neden olması kaçınılmazdır. Terrakotta buluntuların kutsal alan ile ilişkilendirilmesi konusunda en kapsamlı çalışma Merker tarafından yapılmıştır. Korint'deki Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan çoğu parçalar halinde ele geçen 24.000'in üzerindeki buluntu değerlendirilmiş, ancak kendisinin de vurguladığı gibi bayramların zamanı ve adak bırakma nedenleri konularında sadece spekülatif sonuçlara ulaşılmıştır⁵⁶. Tüm antik dünyadaki Demeter Kutsal Alanları'nın ortak özelliklerinden biri buralara yoğun adak bırakılmış olmasıdır. Bu nedenle adakların büyük oranda bilinçli olarak seçilmiş ve bırakılmış olma ihtimali yüksektir⁵⁷.

Özellikle bölgeler arası öneme sahip olan kutsal alanlarda alanı ziyaret edenler sadece o alanda tapınılan tanrı konseptine uygun adaklar bırakmayıp kendisi için özel önem taşıyan tanrıya ait adaklar bırakabilmektedir. Örneğin Delphi gibi çok önemli bir kutsal alanda Yunan Pantheonu'nun tüm tanrılarına işaret edebilecek adaklar görülebilmektedir⁵⁸. Kaunos gibi küçük bir kent için çok fazla denebilecek oranda ele geçen terrakotta, kandil ve seramik buluntular Demeter Kutsal Alanı'nın özellikle MÖ 4. yüzyılda çok popüler olduğunu ve Kaunos dışında yakın çevreden de bu alana tapınmaya gelmiş olabileceğini ortaya koyar. Bu nedenle bırakılan adaklar içerisinde değişik tanrılara işaret edebilecek buluntusu olması normal karşılanabilir. Ancak bunlar sistematik bir şekilde bırakıldıklarında burada uygulanan kült aktivitelere işaret edebilirler.

Yukarıda da vurgulandığı gibi Demeter Kutsal Alanları'nın en belirgin beş ortak özelliğinin de bu alanda görülmesi nedeniyle kutsal mekanın (olasılıkla Persephone ile birlikte) Demeter'e adanmış olduğu kabul edilebilir. Demeter'in yanında ise bu merkezin başka tanrılara da hizmet verip vermediği konusunda bazı önemli buluntu grupları fikir verebilir. Bunların başında buluntu sayıları bakımından Aphrodite gelmektedir. Ayrıca Hermes'e veya Dioskurlar'a ait en azından bir figürin ele geçmiştir. Poloslu erkek figürinleri Zeus'a ya

da Hades'e işaret ediyor olabilirler. Erkek figürinlerden bir grubun özellikle khthonik tanrılar olan Megaloi Theoi'ye adanmış olmak ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca henüz kendisine işaret edebilecek hiçbir terrakotta figürin ele geçmese de özellikle khytralar tanrı Dionysos'a işaret etmektedir. Aynı şekilde Karia'nın diğer kentlerinde⁵⁹ ve Lindos'da⁶⁰ olduğu gibi Zeus'a ait olabilecek figürinler tespit edilmiştir. Bunun yanında hem khthonik özelliği hem de kourotophoros özelliği nedeniyle⁶¹ Demeter ve ilişkisinden dolayı Hekate'ye de işaret eden buluntular ele geçmiştir⁶². Bu tanrılarının ortak özelliği 'khthonik' yani yeraltına ve ölü ruhlarına da hükmediyor olmalarıdır. Terasın genel özellikleri ile (mimari anlamda bir tapınak olmayışı, anakaya içinde yer alan derin kanallar), kült uygulamaları burada khthonik tanrılara tapınım olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alan buluntulara göre başta Demeter ve Persephone olmak üzere tüm yeraltı tanrılarına adanmış olabilir. Tüm khthonik tanrılara adanmış benzer bir kutsal alan Thasos'da da karşımıza çıkmaktadır⁶³.

Demeter kült alanlarında ortak olarak ele geçen terrakotta figürinlerin başında hydrophoroslar (hydria taşıyan kadınlar) gelmektedir. Ayrıca minyatür hydrialar da Demeter kültlerinin ortak buluntu grubunun en belirgin örnekleri arasındadır. Ancak bu iki grup da Demeter Kutsal Alanları'nın en belirgin ve yoğun buluntu gruplarını oluştursalar da sadece Demeter kültlerinde karşımıza çıkmazlar. Bu nedenle bunların varlığı tek başlarına alanın Demeter'e adandığını ispatlamakta yeterli olmazlar⁶⁴. Hydrophoroslar ile minyatür hydriaların buluntu durumları Filges ve Matern tarafından değerlendirilmiştir. Buna göre bu iki adak grubu en fazla Demeter ve Kore kutsal alanlarında ve sadece tanrıçalara ait kutsal alanlarda ele geçmektedir. Ayrıca Ege'nin doğusunda diğer tanrıçalara ait kutsal alanlarda hydrophoroslar hemen hiç ele geçmemektedir⁶⁵. Bu iki buluntu grubu da Demeter kültlerinde suyun yoğun biçimde kült amaçlı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Hydrophoroslar ve minyatür hydrialar dışında alanda ele geçen bazı buluntu grupları da yine alanın Demeter ve Kore'ye ait adandığını ortaya koymaktadır. Bunların başında kourotophoroslar (çocuk taşıyan kadınlar) gelmektedir. Bunların dışında, yavru domuz taşıyan kadınlar, aynı örtü altında iki kadın, domuz, tablet,

⁵⁵ Rolley 1965: 468-477; Hinz 1998: 33 dipnot 153; Rumscheid 2003: 149. Adakların hangi tanrılara ait olabileceğinin tespit edilmesine yönelik olarak karşımıza çıkan en ilginç tartışma noktalarından birini 'ziyaretçi tanrı' kavramı oluşturmaktadır: Bk. Alroth 1987: 9-19; Alroth 1989: 65-105.

⁵⁶ Merker 2000: özellikle 321-341.

⁵⁷ Rumscheid 2003: 154.

⁵⁸ Friese 2010: 68, dipnot 308.

⁵⁹ Karatas 2014: 260 'It seems that Demeter was worshipped together with a mature god in Carian cities' (Zeus veya Hades).

⁶⁰ Blinkenberg 1931: 44; Zervoudaki 1988: 129.

⁶¹ Hes. Theogonia 450

⁶² M. Bulba, Kaunos Demeter Kutsal Alanından Ele Geçen Terrakota Buluntular (Baskıda).

⁶³ Rolley 1965: 41.

⁶⁴ Diehl 1964: 158.

⁶⁵ Filges / Matern 1996: 74.

kernoslar yine öncelikle bu tanrıçaya işaret etmektedir⁶⁶. Kernoslar Demeter Kutsal Alanları'nda yaygın olarak karşımıza çıkarlar, ama genel olarak khthonik tanrılara özgü adak tipini oluştururlar⁶⁷. Bu buluntu grubu Ege'nin doğusunda Demeter kültüne ev sahipliği yapan merkezlerden sadece Khios, Kos ve Rhodos'da ele geçmiştir⁶⁸. Ayrıca çok yoğun ve fazla sayıda ele geçen minyatür kandiller de Demeter kültlerinin bir başka ortak buluntu grubunu oluşturmaktadırlar⁶⁹ ve sadece sağlam olanların sayısının yukarıda da belirtildiği gibi 60.000'i aştığı Kaunos'da büyük çoğunluğunun küçük parçalar halinde olmasından dolayı sayıları tam olarak belirlenemeyecek kadar çok miktarda ele geçmiştir⁷⁰. Tüm bu buluntular alanda Demeter ve Kore'ye tapınım olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Kutsal alanda üç aşamada gerçekleştirilen kazılarda elde edilen çok sayıda terrakotta buluntu alanın Demeter'e adandığını açık bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte bazı eser gruplarına diğer kutsal alanlarda rastlanmaz. Buradaki buluntu gruplarının sayılarının fazlalığı, özellikle erkeklerin çok yoğun olarak ele geçmesi kutsal alanın Demeter yanında başka tanrılara da adanmış olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca bu buluntuların en azından bazılarının 'ziyaretçi tanrılar' grubuna ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Sonuçta birçok kült alanında kültün sahibi tanrı ya da tanrıçanın yanında yabancı tanrılara ait buluntular da ele geçmiştir⁷¹. Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçen buluntu gruplarının zenginliği bir taraftan bunların tapınılan tanrıçalar dışında neden bu kadar farklılık gösterdiği sorusunu akla getirirken diğer taraftan kutsal alanlarda gerçekleştirilen ritüeller için zengin bir kaynak oluşturmaktadırlar. Genel olarak adakların bağlantılı tanrı ile ilişkilendirilmeleri ya da bir tanrı kültü çerçevesinde ritüellerle bağlantı kurulması nispeten kolayca mümkün olabilmektedir⁷².

Figürlü terrakottaların konusal dağılımına bakıldığında Kaunos'da erkek ve kadın figürlerinin birbirlerine yakın sayıda ele geçtiği görülmektedir⁷³. Kadınlar içerisinde hydrophorosların açık ara fazla sayıda olduğu

görülmektedir. Bu grubu hydria ve çocuk taşıyanlar, ortak örtü altında iki kadın betimlemeleri, domuz taşıyanlar, göğsünü tutanlar, çıplak kadınlar, kernos taşıyanlar, tahtta oturanlar takip etmektedir.

Erkek figürlerinde ise çıplak figürinler, sunu yapar tarzda bir elini öne uzatıp diğer elinde bir dal vb. tutanlar (sakallı ve sakalsız), sivri bir başlığa ve pelerine sahip olanlar, bir elini geriye atarak diğer elinde bir kap tutanlar, dik bir şekilde eller yanda olacak şekilde duranlar, bir elini yana uzatıp diğer eliyle omuzda bir hurma dalı vb. tutanlar, çıplak olup yanında bir hayvan (köpek?) betimlenenler, domuz taşıyanlar, sağ elini dua eder tarzda iç kısmı dışardan gözükecek şekilde uzatanlar, elbiselerini bel hizasına kadar yukarı çekenler şeklinde gruplandırılmaktadır. Bunların yanında çok sayıda oturan, çömelen ya da uzanan genç erkek figürünü de ele geçmiştir. Bunlardan bazıları domuz beslemektedir. Hayvan betimlemesi olarak birkaç tane domuz ve güvercin figürünü ele geçmiştir. Ayrıca atlara ait olabilecek birkaç ayak parçası da ele geçmiştir⁷⁴.

Erkek figürlerin çokluğu ve bunlardan bazılarının tanrıları sembolize edebileceği fikri bizi ilk etapta Kabirler ile ilişki kurmaya yönlendirmektedir, ancak bu tanrılar hakkında bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Yunanlar Kabirlerin Samothrake adasındaki Megaloi Theoi gibi bunların yeraltında yaşadıklarını varsaymışlardır ve bunları tıslayan yılanlar şeklinde düşünmüşlerdir⁷⁵. Erken dönem araştırmalarında genel olarak toplu biçimde 'Megaloi Theoi' olarak isimlendirilmişlerdir⁷⁶. Kerenyi Kabirleri 'Mysterium tanrıları' olarak adlandırır ve bunların gizli tutulan ve gizli tutulması gereken tanrılar olduğunu düşünür⁷⁷. Bu nedenle bu tanrıların bugün çok zor yorumlanabilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bunun yanında aynı zamanda Frigya kökenli olduklarına yönelik olarak da bir tez bulunmaktadır⁷⁸. Kerenyi'ye göre Kabeiroi veya Kabiroi'un ya da bunların bir varyasyonu olan Kabeira, Kaeira ve Kapheira'nın kökeninin Anadolu'da olması çok daha kuvvetli bir olasılıktır⁷⁹. İsim Frigya'daki bir dağdan ya da dağlık alan ismi olan 'Berekyntia'dan türemiş olmalıdır ve burada özellikle büyük Ana Tanrıça'ya tapınım gerçekleşmiştir⁸⁰. Pausanias'da 'Demena' isimli kült uygulamalarının 'Kabeiroi' ve Demeter için gerçekleştiğini söylemektedir.

⁶⁶ Bu tiplerin bir arada karşımıza çıkması ilk olarak Demeter'i akla getirir hiç birisi sadece tanrıça Demeter'e özgü değildir. Örneğin Aphrodite de kourotophos olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Koiner 2007: 173.

⁶⁷ Kernoslar hakkında ön bilgi M. Doyran tarafından yayınlanmıştır: Doyran 2008: 149; Doyran 2017b: 59-65.

⁶⁸ Rumscheid 2006: 143. Kernoslar hakkında genel bilgi için bk. Karatas 2014: 434.

⁶⁹ Parisinou 2000: 136.

⁷⁰ Varkıvanç 1998: 87-96.

⁷¹ Alroth 1987: 9-19.

⁷² Rumscheid 2003: 148.

⁷³ İlk iki dönem kazılarında elde edilen buluntular bu çalışma kapsamında değerlendirilmediği için güvenilir bir istatistik verebilmek mümkün değildir.

⁷⁴ Terrakotta figürinler genel bir çalışma kapsamında ayrı bir makalede ele alınacaktır.

⁷⁵ Kabirler kutsal alanları içerisinde en fazla bilgiyi Thebai'deki Kabirler kutsal alanından bilmekteyiz. Burada ele geçen çok sayıda figürin betimlemesi için Bkz. Schmaltz 1974: 33-36.

⁷⁶ Hemberg 1950: 27.

⁷⁷ Kerenyi 1998: 157.

⁷⁸ RE X (1919): 1400 bk. "Kaberios und Kabeiroi" (O. Kern); Hemberg 1950: 323.

⁷⁹ Kerenyi 1998: 158.

⁸⁰ Strab.10, 472. 12, 556; Kerenyi 1998: 157.

Ancak bunların hangi yöntemle gerçekleştiğini söylemeye izinli değildir. Ancak kültün nasıl oluştuğunu anlatma konusunda kendisine izin verilmiştir ve kendisi de Thebaililer'in kabul ettiği hikayeyi anlatır. Buna göre Kabirler, Demeter mysterium törenlerin kurucusudur⁸¹.

Olasılıkla MÖ 5. yüzyılda Samothrakeliler Attik-Delos deniz birliğine katılınca Samothrake'nin büyük tanrıları Eleusis gizem kültleriyle ilişkilendirilmiştir. Böylelikle Kore 'kadın eş', Hades de 'erkek eş' olmuştur. Hemberg'e göre bu durum Samothrake'deki Demeter kültüründe önemli bir role sahiptir ve Demeter'in kutsal alanı Megaloi Theoi temenosunun hemen dışında yer almaktadır⁸². Samothrakeliler ile Kaunoslular arasında ilginç bir kült ilişkisi olması da bu iki merkez arasında bir benzerlik olabileceğine işaret edebilir⁸³.

Robert'e göre Samothrake'de tapınılan Kabir çifti ile Demeter ve Kore arasında bağlantı mevcuttur. Bunlar adanın batısındaki dağlık alanda bir tapınağa sahiptiler⁸⁴. Hemberg Delos Kabirleri'nin aynı zamanda bereket tanrıları olarak hizmet verdiğini düşünmektedir⁸⁵. Ayrıca Lemnos'da Kabirler bir tanrıça ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu tanrıça 'Kabeiro' olarak adlandırılmaktadır ve Kabirler'in annesi veya büyük annesidir. Robert'e göre bu tanrıça Demeter ile aynıdır⁸⁶.

Delos'da ve Selanik'de Megaloi Theoi belirteç olarak çift ağızlı balta taşımaktadırlar⁸⁷. Çift ağızlı balta Anadolu'da, özellikle Karia'da, Zeus ile ilgili olarak çok yaygın olarak karşımıza çıkan bir figürdür. Aynı zamanda Hitit hava tanrıları da yanlarında çift ağızlı baltalar taşımaktadırlar⁸⁸.

Sonuç olarak Hemberg Megaloi Theoi'nin hem hayvansal hem de bitkisel bereketi sağladığını ve bunların Anadolu'dan Ege'ye doğru göçtüğünü, daha sonra da asıl köklerinden ayrıştığını kabul etmektedir⁸⁹.

Syros Adası'nın sikkeleri bize ön yüzde Demeter başı ve arka yüzde iki çıplak Kabir'i, göstermektedir. Kabir başlarının yan taraflarında bir buğday başağı yer alır. Kabirler'in kültü ile Demeter arasında bir bağlantı olduğu burada da görülmektedir⁹⁰.

İsimlerinin gelişim sürecine göre bunların birçoğu yerel olarak tapınım görmüş ve yaygınlaşmışlardır. Bunların

Anadolu'dan oldukça erken, her halukarda MÖ 500 öncesi, ancak olasılıkla yukarıda da bahsedildiği gibi Myken sonrası dönemde, İon Adaları üzerinden yayılmış olmaları neredeyse kesin gibidir. Kabirler isminde daha çok belirgin Anadolu belirtileri karşımıza çıkmaktadır. Eşit olmayan tanrı çifti ve çift taraflı balta taşıyan tanrı Anadolu'dan yayılmış olmalıdır. İsim Anadolu'dan geldiğine göre doğal olarak bazı belirgin özellikler de bağlantılıdır ve yerel özelliklere uyum sağlamıştır⁹¹.

Bunlardan genel buluntu grupları içerisinde yer alan örnekler genel anlayışın Kaunos'da da karşımıza çıktığını kabul etmemizi gerektirirken, diğer merkezlerde olabildiği gibi bazı istisnai grupların Kaunos'a özgü olabileceğini, bunların bırakılma amacını açığa çıkarma imkanının belki de hiç olmayabileceğini ortaya koymaktadır⁹².

ANAKAYA BLOĞU, OCAKLAR VE KAYA İŞÇİLİKLERİ

Kutsal alanın merkezini üzerinde hemen hiç bir işlem yapılmadan ham haliyle bırakılan anakaya bloğu oluşturmaktadır. Yalnızca bu kaya bloğunun kuzey bölümüne iki ayrı ocak özen gösterilmeksizin işlenmiştir. Ayrıca her iki ocağın da ön tarafında kuzeye doğru uzanan kanallar bulunmaktadır. Bu alanlar çok kaba işlendiği için ne kadarının doğal halinde olduğu, ne kadarının ise insan eliyle oluşturulduğu çok net seçilememekle birlikte ocakların neredeyse tamamının insan eliyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kanallar da en azından kısmen şekillendirilmiş olmalıdır. Ancak bazı yarıkların kısmen, oyukların ise doğal olma ihtimali de vardır.

İşlenmemiş anakayanın bir kutsal alanın merkezini oluşturması alışılmadık bir durum değildir. Özellikle Anadolu'da Kybele kült alanlarının kayalık alanlarda algılandığı bilinmektedir. Kybele'nin yanında özellikle Letoon'daki Artemis Kutsal Alanı'nda, Kaunos'daki küçük bir kutsal mekanda ve Didyma'da anakaya üzerinde Artemis'e tapınılmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Anadolu'nun eski ama hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz bağların ve bahçelerin bereket tanrıçası Maliya'ya dağlık alanda tapınılmaktadır⁹³.

Yunan coğrafyasına baktığımızda bu bölgede de işlenmemiş anakayanın kült alanı olarak kullanılmasının karşımıza çıktığını görürüz. Özellikle anikonik anlatımlarla bağlantılı olan bu kutsal alanlar öncelikle Zeus ile bağlantılı olarak

⁸¹ Paus. 9, 25, 5.

⁸² Hemberg 1950: 91.

⁸³ Kunnert / Marek 2014: 259.

⁸⁴ Preller 1894: 851.

⁸⁵ Hemberg 1950: 150.

⁸⁶ Preller 1894: 854.

⁸⁷ Hemberg 1950: 152 dipnot 6.

⁸⁸ Hemberg 1950: 264.

⁸⁹ Hemberg 1950: 266.

⁹⁰ Hemberg 1950: 171.

⁹¹ Hemberg 1950: 300.

⁹² Merker 2000: 323; Rumscheid 2003: 155. Örneğin Priene'deki eserler bunlara bakarak yorum yapmanın ne kadar zor olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kutsal alanın niteliği ve burada Thesmophoria şenliklerinin kutlanmasının yazıtlarla tespit edilmesine rağmen buluntular içinde bu şenliklere ait hiç bir belge belirgin bir şekilde yorum yapmaya olanak sağlamaz.

⁹³ Kıymet 2016: 317-331.

karşımıza çıkmaktadır⁹⁴. Pausanias Thespiiai'deki Eros tapınağının kült betimlemesinin işlenmemiş bir kaya olduğunu bildirmektedir⁹⁵. Ona göre Orchomenos'daki kutsal alanında da Meteoritler kutsal sayılmıştır⁹⁶. Bunun yanında Demeter de kayalık alanlarda tapınılan tanrılardan biridir⁹⁷. Yunanistan'daki kayalık alanda tapınma en güzel örneği kayalık alan üzerinde yazılarla tanrıların vurgulandığı Thera Adası'ndaki 'Tanrılar Agorası' oluşturmaktadır. Burada başta Zeus olmak üzere Apollon, Dioskurlar, Ko(u) res (olasılıkla Kourotraphoslar'ın kısaltılmış formu), Loxaia Damia (doğum tanrıçaları?)⁹⁸, Boraio ve Dekteros isimleri karşımıza çıkmaktadır⁹⁹. Bu isimlerden yorumlanabilenler khthonik tanrılara işaret etmektedir¹⁰⁰. Khthonik tanrılar yer altı tanrıları olmaları nedeniyle aynı zamanda cezalandırıcı tanrılar olarak da kabul edilmekteydi. Beddua metinlerinde adları geçen en önemli tanrılar Hermes, Persephone, Hades, yeraltının büyücü tanrıçası Hekate, Demeter ve Ge'dir¹⁰¹. Kaunos'daki anakaya bloğuna oyulmuş ocaklarda tütsü ile daha çok büyü ve kehanet gibi uygulamaların yapılmış olma ihtimali yüksektir. Ocakların büyüklüğü bunların içerisinde hayvanların etlerini pişirecek oranda yoğun ateş yakılmış olmasına olanak sağlayacak kadar değildir. Escharalar yeraltı tanrılarına kurban olarak hayvanların tamamen yakıldıkları alanlardır. Hacimleri de, fonksiyonları ile bağlantılı olarak çok daha büyük olan¹⁰² ve bazı Demeter kültlerinde karşımıza çıkan escharalar¹⁰³ ile Eleusis'de içinde bol miktarda buluntu tespit edilen pyre'ler¹⁰⁴ farklı özelliklere sahip olduğu için Kaunos'daki örneklerin eschara ya da pyre olarak adlandırılmaları mümkün değildir.

Anakayanın kült alanı olarak işlev görmesi Anadolu kıyılarına yakın konumdaki Khalke Adası üzerinde ilginç bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'daki Kybele Kutsal Alanları'nı anımsatır bir şekilde bir anakaya bloğu üzerinde yan yana iki koltuk işlenmiştir ve alt kısımlarında 'Dios' ve 'Ekat' olarak burada tapınım gören tanrıların isimleri yazılmıştır¹⁰⁵. Zeus'un kayalık alanlarda tapınılmasına yukarıda değinilmişti. Ancak Hekate'nin bu şekilde bir kutsal alana sahip olması ilginçtir. Karia'nın en önemli

tanrıçalarından biri olan Hekate Demeter kültüründe de önemli bir role sahiptir ve Demeter hymnesinde karşımıza çıkar. Ancak Kaunos'daki Küçükale üzerinde tapınım gördüğüne dair belirgin bir kanıt yoktur. Sadece genç erkek figürinlerinin yanlarında bulunan köpek betimlemeleri bu tanrıça ile ilişkilendirilebilir.

Yukarıdaki kaya işçiliklerinden başka ayrıca kilisenin altında uzanan derin kanallar mevcuttur. Anakayanın kırılğan yapısından dolayı, çok özenli bir şekilde açılmasalar da bu kanalların doğal olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Kült işlevine dair veriler mevcut olmasa da bunların yeraltı tanrılarına yönelik sunu işlevlerine sahip oldukları düşünülebilir. Özellikle kilise yapılırken bu kanalların kapatılmamasına özel önem gösterilmesi bu yönde güçlü bir veri olarak kabul edilebilir. Yılan benzeri bir biçimde kıvrılarak doğal bir kaya oluşuna bağlanan kanal gibi, ocakların ön kısımlarındaki kanallar ile birlikte bu kanallar da yer altı tanrıları ile bağlantı kurmaya yarıyor olmalıdır. Eleusis'de Demeter için gerçekleştirilen törenlerde plemochoe adı verilen kült kaplarından khthonik zemine ölümler için sunular yapılır ve bu sunular akarken dinsel sözler söylenirdi¹⁰⁶. Bu uygulama Naksos'da Yiroulas Kutsal Alanı'nda kaya içine oyuklar ve bu oyuklara giden kanallarla tespit edilmiştir¹⁰⁷. Ayrıca burada Kaunos'daki ocaklar gibi anakaya oyulmuş üç çukur tespit edilmiştir¹⁰⁸. Benzer amaca hizmet ettiği anlaşılan Aşağı İtalya ve Sicilya'daki Persephone Kutsal Alanları'nda, yeraltı tanrıları için çukurlara sıvı sunu akıtıldığı ve kapların içlerinde depolandığı kanallar mevcuttur¹⁰⁹. Özellikle Entella'daki kanallar ve içlerindeki adaklar Kaunos ile büyük benzerlikler göstermektedir¹¹⁰. Bunların dışında Kaunos'a daha yakın coğrafyada, Ephesos'daki Demeter (?) ve Iassos'daki¹¹¹ Demeter Kutsal Alanları'nda anakaya oyulmuş olarak kanal karşımıza çıkmaktadır¹¹².

Kaya bloğunun en batısında yer alan ve yılan biçiminde kıvrılarak kaya oyuklarına inen kanal ilk olarak Zeus'u düşündürmektedir. Zeus Meilikhios birçok betimlemede yılan olarak simgelenmektedir¹¹³. Kaunos'da kanallar

⁹⁴ Gaifman 2012: 131-136.

⁹⁵ Pausanias IX, 27, 1.

⁹⁶ Pausanias IX, 38, 1.

⁹⁷ Yunanistan'daki kayalık alanlardaki Demeter Kutsal Alanları için bkz. Karataş/3, yayında.

⁹⁸ Gaertringen 1904: 150.

⁹⁹ Gaifman 2012: 136-157.

¹⁰⁰ Khthonik tanrılar hakkında genel bilgi için bk: Scullion 1994: 75-119; Schlesier 1999: 1185-1190; Scullion 2000: 163-171; Otto 2005: 329-338.

¹⁰¹ Ogden / Ankarloo / Clark 2015: 83.

¹⁰² Karataş 2014: 372-377.

¹⁰³ Eleusis: Clinton 1988: 73, Res. 1; Iasos: Levi 1967/68: Res. 37; Johannowski 1985: Res. 2; Schipporeit 2013: 83-90, Res. 10-12; Bergama: Bohtz 1981: Lev. 33; Dion: Pingiatoglou 2015: 36; Mytilene: Cronkite 1997: 43.

¹⁰⁴ Kokkou-Vyride 1999: 142-144; Rumscheid 2006: 143.

¹⁰⁵ Gaertringen 1895: 1-5, Gaifman 2012: 163-169, Res. 4. 17-19.

¹⁰⁶ Mylonas 1961: 320.

¹⁰⁷ Lambrinoudakis 2008: 93-97. Yiroulas'da (Sangri/Naxos) da Hristiyanlığa geçişte bazı çukurlar onarılmış ve kullanılmaya devam etmiştir. Yine benzer şekilde buradaki pyre/çukurlarda kemik ve küller tespit edilmiştir.

¹⁰⁸ Mazarakis / Ainian 1997: 247 dipnot 1981.

¹⁰⁹ Hinz 1998: 49, 53, 75, 81-84.

¹¹⁰ Spatafora 2016: 378-382.

¹¹¹ Levi 1967/68: 572; Johannowsky 1985: 55. Yeniden incelenmiş haliyle düzenlenmiş olan plan için bk: Schipporeit 2013: 87, Res.12.

¹¹² Soykal-Alanyalı 2005: 319-326; Alanyalı 2016: 1-7. Buna karşın Schipporeit kayaya oyulmuş kanalın khthonik tanrılar için uygun olduğunu söylemekle birlikte, bu kutsal alanın Demeter'e ait olduğunu söylemek için ele geçen verilerin yetersiz olduğunu düşünmektedir: Schipporeit 2013: 27, dipnot 102.

¹¹³ Picard 1943: 97-127. Zeus bu kültürde 'ölülerin koruyucu tanrısı'

içinde ele geçen buluntuların özel olarak mı bu kanallara bırakıldığı yoksa atılma yolu ile mi bu kanallara doldukları sorusu şimdilik cevapsız kalmaktadır.

Zeus, Demeter ve Hekate dışında Aphrodite de kaya ile bağlantılı tanrılardan biridir¹¹⁴. Kıbrıs Adası'nda kurulmuş olan Paphos'da Augustus'dan Caracalla Dönemi'ne kadar olan sikkeler üzerinde tanrıçanın kutsal mekanının ortasında konik biçimli bir taş bulunmaktadır¹¹⁵. Kaunos'daki sikkeler üzerinde karşımıza çıkan ve Dios Soteris kutsal alanındaki baitylos olarak yorumlanan bu kaya bloğunun¹¹⁶ Demeter Kutsal Alanı'ndaki kaya bloğu ile bağlantılı olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Adak olarak bırakılan minyatür kandillerden birinin altında sikkeler üzerinde görülen betimlemenin yer alması tesadüf olmamalıdır. Ancak burada birden fazla tanrıya tapınılmış olması da mümkün olduğundan alanda aynı zamanda baityloslarla bağlantılı olarak da Kaunos'un en önemli tanrıçası olan Aphrodite'ye de tapınılmış olması ihtimal dışı değildir. Aynı şekilde deniz kabukları ve ele geçen Kıbrıs heykelcikleri ile terrakotta buluntulardan bazıları da bu tanrıça ile bağlantılı olabilir¹¹⁷. Deniz kabuğu biçimli kaplar henüz Bronz Çağ'dan itibaren mezar ve kutsal alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Güney İtalya'daki Demeter kültlerinde de görülmektedir¹¹⁸. Bu tür adakların tanrılardan daha çok tanrıçalar için bırakılmış olma ihtimali daha yüksektir¹¹⁹. Sonuç olarak sivri kayaların Kaunos'da tanrı ya da tanrıçaları anikonik olarak tasvir ettiğini söylemek mümkün olmakla birlikte tam olarak hangi tanrı ya da tanrıça ile ilişkili olduğu net olarak belli değildir. En güçlü olasılık bu kaya bloğunun erken evrelerden (olasılıkla MÖ 2. binden) gelen bir geleneği yansıttığı, ancak Hekatomnoslar Dönemi'ndeki düzenlemelerle birlikte üzerinde Demeter'in yas tutarken oturmuş olduğu varsayılan bir kaya haline dönüştüğüdür.

OCAKLAR

Anakaya bloğunun kuzeyinde, doğu ve batı yönde iki ocak açılmıştır. Bu ocaklar birbirlerine çok yakın mesafededirler ve olasılıkla anakayanın kırılğan ve kolay şekillendirilebilir

özellindedir: Jost 1985: 276. Bu kültün genel özellikleri ve Anadolu ile Yunanistan'daki yayılımı için bkz. Şahin 2001: 101-104.

¹¹⁴ Kaya üzerinde oturan yarı çıplak bir Aphrodite figürünü Berego-voi 4 olarak adlandırılan Demeter Kutsal Alanı'nda ele geçmiştir. Bkz: Zavoikin / Zhuravlev 2013: Res. 11.

¹¹⁵ Gaifman 2012: 169, Res. 4. 20-26.

¹¹⁶ Diler 2000: 53-77; Işık 2000: 117-134. Kaunos'daki bu alan Klasik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kullanılmış olmalıdır. Bkz.: Diler 1995: 9-20.

¹¹⁷ Atina'daki Aphrodite Ourania Kutsal Alanı'ndaki ocak alt-ıtarlar içerisinde içlerinde domuz da olan çeşitli hayvanlara ait yanmış ve yanmamış kemiklerle birlikte deniz kabukları da ele geçmiştir. Bkz.: Reese 1989: 63-70, Lev. 16.

¹¹⁸ Otto 2005: 334, Res. 2. Triton-deniz kabuğu biçimli bir rhyton Herakleia/Polico'ro'daki Demeter Kutsal Alanı'ndan ele geçmiştir: Otto 1996: 112.

¹¹⁹ Mazarakis / Ainian 2017: 123-124; Trantalidou / Theodoropoulou 2017: 259, Res. 3a-b. 4a-b.

olmayan özelliğinden dolayı ince bir işçiliğe sahip olmayıp kabaca biçimlendirilmişlerdir.

1 Nolu Ocak: Burası kilisenin orta nefi içerisinde yer alan anakaya bloğunun kuzeydoğu tarafındadır. Kısmen doğal olması mümkün olmakla birlikte bazı bölümlerinin kesin olarak insan eliyle oluşturulduğu oyuk ve yarıklardan oluşmaktadır. Ocağın doğu bölümünde, üst kısımda küçük ve derin bir oyuk yer almaktadır. Yuvarlağa yakın bir kesite sahip oyuk alt bölümde yumuşak bir eğimle çanak yapmaktadır. Dış tarafa (kuzeye) bakan kısmında sıvı sunuların akması için bir oyuğu bulunmaktadır. Bu oyuğun ön tarafına yine anakayadan düzgünce biçimlendirilmiş dikdörtgen biçimli bir kaya sıkıştırılmıştır. Bu kaya parçasının amacı olasılıkla su, belki kan vb. gibi sıvı sunuların direkt olarak boşalmasını ve kontrollü bir şekilde akmasını sağlamak olmalıdır. Bu oyuğun yaklaşık 40 cm kadar altında, buraya dökülen sıvıların akması ve toplanması için açılmış olan daha büyük çaplı, ancak daha sığ bir başka oyuk bulunmaktadır. Burası doğu tarafta hafif bir sırt ile daha geniş çaplı ancak daha sığ olan bir başka oyuğa bağlanmaktadır. Bu oyuğun hemen arka (güney) tarafında iki küçük oyuk bulunmakla birlikte bunların doğal mı yoksa bilinçli olarak mı açıldıkları kesin belli değildir. Ancak arka bölümlerindeki çok düzenli olmayan yuvarlaklıklar insan eliyle açıldıkları izlenimi uyandırmaktadır. Bu çukurluk kuzey tarafta yine hafif bir sırt yaparak bu defa yaklaşık 10 cm genişlikte, 60 cm kadar uzunlukta olan bir kanala bağlanmaktadır. Kanalin ucu kapalı dik bir profil yaparak sonlanmaktadır.

Bu bölümde çok az sayıda adak eşyası ele geçmiştir. Biri külün içinden olmak üzere beş tane hydria kernos parçası, iki adet hydrophoros tipinde figürün bunlara sayılabilir. Ayrıca bir adet Khytra ele geçmiştir ki bu tipteki çok sayıda kap diğer ocağın batı tarafında bol miktarda bulunmuştur. Ancak ilginç bir şekilde, birbirlerinden tamamen farklı olmak üzere biri siyah, diğeri oldukça açık renge sahip kül tabakası içerisinde çok yoğun olarak kemik parçaları ele geçmiştir. Aralarda hangi hayvana ait olduğu tam olarak tespit edilemeyen hayvan kemikleri olsa da, bunların büyük çoğunluğu yavru domuzlara, çok azı da yetişkin domuzlara aittir¹²⁰. Bu ocağın kullanım süresi net değildir. Ancak buluntular daha çok üst bölümden ele geçmiştir ve belki de ocağın işlevini kaybetmesinden sonra bırakılmışlardır.

2 Nolu Ocak: Bu alan kaya bloğunun kuzey-kuzeybatısına doğru yöneliktir ve 1 nolu ocağın hemen yanındadır. Bu bölüm aslında hem depolama alanı hem de ocak olarak kullanılmıştır. Henüz alanın temizlik aşamasında yürüme zemininin hemen altında düzenli olmayan bir grup bir şekilde bırakıldıkları anlaşılan hydrialar ele geçmiştir. İnce boyunlu, küçük ağız kenarlı hydriaların hemen altında bu defa ikinci bir hydria tabakası bulunmuştur. Bu nedenle bu alan tarihleme ve kutsal alanın fonksiyon değişikliğini

¹²⁰ Alpogut 2017: 15-18.

göstermesi açısından çok değerli bilgiler vermektedir. En üstteki bu hydria tabakaları ile ocağın en üst seviyesinde sırtı dönük olarak bırakılan Kıbrıs heykelciği ocağın en geç hydriaların bırakıldığı dönemde işlevini kaybettiğini göstermektedir. Ocağın üst seviyesinden daha yukarıda ve yürüme seviyesinin hemen altında yer aldıkları için ancak ocağın kullanımı sona erdikten sonra buraya bırakılmış olmaları gerekir ve ocak ile bağlantıları tespit edilememiştir. Ocağın gerçek seviyesi sırtı dönük olarak atılan/bırakılan Kıbrıs heykelciği ile aynı seviyede başlamaktadır. Alt bölümünden kırık olmak üzere iki parça halinde ele geçen bu heykelciğin başı korunmamıştır¹²¹.

Aynı 1 nolu ocakta olduğu gibi burası da anakayanın kısmen doğal olması muhtemel oyuğunun içerisinde yer almaktadır. Olasılıkla bu alanda kısmen mevcut olan bir oyuk insan eliyle son haline getirilmiş ve kuzey bölümüne nispeten düzgün iki kanal eklenmiştir. Bu güney bölümdeki yuvarlaklık ön tarafa orta büyüklükte, özenli işlenmemiş ve düzgün olmayan yarım yuvarlak bir duvarın eklenmesiyle yaklaşık olarak bir daire formuna kavuşmuştur.

Kıbrıs heykelciğinin hemen altından içerisinde aynı 1 nolu ocakta olduğu gibi kül ve siyah toprak ile birlikte çok yoğun kemik kalıntılara rastlanmıştır. Yine burada da kül ve toprak birbirlerine fazla karışmadan korunmuşlardır. Bunun dışında herhangi bir adak eşyasına rastlanmamıştır. Ocağın en altında kırmızı, içerisinde herhangi bir kalıntı olmayan ham toprak yaklaşık 10 cm kalınlıkta tespit edilmiştir. Ocak temizlendiğinde yarım yuvarlak şekilli duvarın büyük oranda dışında kalan kanalların ok ucu yapacak şekilde uzandıkları görülmüştür. Yine buradaki kanallar da kuzey yönde dik bir şekilde sonlanmaktadır. Hem buradaki hem de bir önceki ocakta kanalların aynı biçimde sonlanması sıvı sunuların bu kanallar içerisinde depolanmak istendiğini akla getirmektedir.

Bu ocakların bir çeşit altar görevine sahip oldukları düşünülmektedir. Bunların yürüme seviyelerinin altında olması yeraltı tanrılarıyla ilgili olabileceklerini göstermektedir. Sunu altarlari yoluyla yeraltı ve yerüstü tanrıları arasında ayırım yapmak mümkün olabilmektedir. Olympos Tanrıları'na tapınak ve yüksek, blok şeklinde, üzerinde yemelik kurbanların yakıldığı altarlari, khthonik tanrılara ve kahramanlara ise alçak, yuvarlak biçimli altarlari kurban yakma amaçlı olarak yapılmıştır¹²². Ancak araştırmalar bu farklılığın en azından Klasik Dönem için her zaman geçerliliği olmadığını ortaya koymuştur. Zeus Meilichios gibi khthonik tanrılar hem yüksek hem de alçak altarlara sahip olmuşlardır¹²³.

Bu ocaklar ilk etapta ocağın ve evin tanrısı Hestia'yı akla getirmekle birlikte daha çok Anadolu'nun ikinci binden itibaren tapınım gören tanrıları ile bağlantılı olma olasılığı daha yüksektir. Bu durumda da ilk olarak akla Luvi Tanrıçası Maliya gelmektedir. Luviler'de ocak kültü önemli bir işleve sahipti¹²⁴. Ancak ocaklar Naksos'da¹²⁵, Herakleia/Polico'ro'da¹²⁶ ve S. Maria d'Anglona'daki¹²⁷ Demeter Kutsal Alanları'nda karşımıza çıkmaktadır. Ateşin Demeter hymnesinde özel bir yeri vardır. Hymnede Demeter Eleusis kralının oğlunu (Hymnede Demophon, daha sonraki anlatımlarda Triptolemos) ocağın üzerindeki ateşe tutmaktadır. Bu, temel olarak ateş büyüsiyle ilgili olmalıdır¹²⁸. Eleusis şenliklerinin mitosa uydurulduğu anlaşılmaktadır. Yetişkin müritlerin ortasında bir çocuk seçilmekte ve bu çocuk 'ocak tarafından adanan' sıfatını almaktadır. Bu ateşte kutsama tehlikesiz değildir ve olasılıkla çocuklara korkmamaları için afyon suyu ya da başka sakinleştiriciler verilmektedir¹²⁹.

Milet'deki Aphrodite Kutsal Alanı ile Kaunos'daki Demeter Kutsal Alanı'nda gerek ocaklar, gerekse ocakların içlerinde elde edilen kalıntılar ve çok sayıda ele geçen kandil yönünden belirgin bazı ortak noktalar söz konusudur. Buradaki kutsal alan içerisinde kaba taş bloklarıyla oluşturulmuş daire biçimli oyuklar mevcuttur. İçlerinde kül ve kemik dışında çok sayıda terrakotta adak ve bronz süs eşyası ele geçmiştir. Yazıtlar yoluyla Aphrodite'ye ait olduğu kesinleşen bu alan MÖ 7. ve 6. yüzyıllara aittir. Normalde doğal kaya oyukları kutsal alan atıklarıyla doldurulmuşken, tekil bir örnek olarak insan eliyle yapılmış bir 'bothros' ele geçmiştir. Güçlü bir eğime sahip yamaçta insan eliyle açılmış çukurlar ve küçük delikler tespit edilmiştir. Kutsal alan atıkları en yoğun biçimde doğu yamaçta tespit edilmiştir. İnsan eliyle yapılmış bothrosun hemen üst tarafında iki kaya sırtı arasında bir ateş yeri tespit edilmiştir. Burada ele geçen kemiklerin analizleri bu hayvanların küçük parçalara ayrılarak pişirildiklerini ortaya koymuştur. Hayvan olarak sığır, koyun ve keçi kurban edilirken, evlerde sevilerek yenmesine rağmen hiç domuz kemiğine rastlanmamıştır. Burada ele geçen binlerce kandil parçası törenlerin gece de gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur¹³⁰.

¹²⁴ Luvi etkilerine yönelik kaynakça için bk.: Diler 2017, 167 dn. 5.

¹²⁵ Lambrinoudakis 2008: 93. Burada da ocaklar içerisinde seramik parçaları, kemikler ve kül ele geçmiştir. Ayrıca yine Naksos Adası'nda Sangri Vadisi'ndeki Yiroulas Kutsal Alanı'nda khthonik özellikler gösteren bir kutsal alanda oyuklar ve kanallar ele geçmiştir. Burada Demeter ve Apollon'a birlikte tapınılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Burası başlangıçta bir açık hava kutsal alanı özelliğindedir. B. Schmaltz'a Naksos örneği ve bu alandaki detaylar ile ilgili olarak gösterdiği özel fotoğraflar için teşekkür ederim.

¹²⁶ Otto 1996: 100, Res. 3, 4a.

¹²⁷ Otto 2005: 334, dipnot. 44.

¹²⁸ Burkert 1983: 309, dipnot 30.

¹²⁹ Burkert 1983: 309.

¹³⁰ Senff 1997: 114-118; Senff 2003: 11-25.

¹²¹ Bulba 2011: 17-30.

¹²² Bremmer 1996: 18.

¹²³ Schlesier 1994: 21; Scullion 1994: 75-119. Zeus Meilichios: Graf 1985: 204-208.

Benzerlik yönünden ilişki Güney İtalya'daki San Nicola di Albenalla'daki kutsal alan ile de kurulabilir. Burası kuru duvar şeklinde yaklaşık kare planlı bir açık hava kutsal alanı şeklindedir. İçerisinde her hangi bir yapı kalıntısı bulunmayıp yaklaşık orta bölümde yan yana dizilmiş beş adet ocak ele geçmiştir. Alanda çok sayıda minyatür kap (skyphos, kotyliskos, tek kulplu kaplar ve krateriskoslar) ile Demeter'e işaret eden çok sayıda figürin bulunmuştur¹³¹. Bu alan da içerisinde mimari kalıntısının olmamasıyla ve yan yana yapılmış ocaklarıyla Kaunos'daki kutsal alan ile benzerlik göstermektedir.

KANALLAR

Kutsal alan üzerinde kilisenin kuzey nefi ile anakaya bloğunun batı bölümünde bazı kaya yarıkları ile kayalar üzerinde izler karşımıza çıkmaktadır. Doğal olup olmadıkları konusunda bu alanı ziyaret edenler değişik fikirlere sahip olsalar da bu izlerin kısmen doğal kısmen ise insan eli ile yapılmış olması en güçlü olasılıktır. Kuzey nef içerisindeki bölümün kısmen düzlenmesi, yarıkların çok düzgün olmasa da insan eliyle şekillendirilmiş olmalarının gerekliliği, içlerinde çok sayıda buluntu ele geçmesi nedenleriyle buradaki kutsal alan ve kutlanan törenler için önemli bir işleve sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Kaya üzerinde daha ilgi çekici görünen ve olasılıkla da daha önemli bir kült işlevine sahip olan eğimli bir kaya oyuğu anakaya bloğunun hemen batısında izlenmektedir. Yılan biçiminde kıvrımlı olarak aşağıya inip bir doğal kaya yarığına bağlanan kanal düzgün biçimi ve pürüzsüz zeminiyle insan eliyle yapılmış olmalıdır. Üçgen bir açıklık yoluyla doğal bir kaya yarığına bağlandığı alanda belki de bir metal levha (süzgeç?) sabitlenmede kullanılmış, belirli aralıklara matkap ile açılmış pim benzeri yuvalarına ev sahipliği yapmaktadır. (Fig. 17) Bu alanda insan elinin varlığı bu haliyle kesindir. Bu kanalın yılan biçimli olarak yapılmış olması öncelikle khthonik tanrıları akla getirmektedir. Bunların başında, yukarıda bahsedildiği üzere Küçükale'nin alt bölümündeki yazıt ışığında Kybele ile birlikte kült alanı olduğu anlaşılan, Zeus akla gelmelidir. Zeus Ktesios'a ve Zeus Meilichios'a MÖ 4. yüzyılda yılan biçimli görüntüsü olan adak heykeli sunulmuştur¹³².

ÖZET

Kaunos'daki Küçükale üzerindeki Demeter Kutsal Alanı en geç Arkaik Dönem'den itibaren faaliyette olmalıdır. Bununla birlikte başlangıçtan itibaren bu alanda Demeter'e tapınıldığına dair buluntular mevcut değildir. Buluntuların geneli MÖ 4. yüzyıla Hekatomnoslar Dönemi'ne aittir. Olasılıkla bu aşamada, bu alanda gerek mimari gerekse kült uygulamaları bakımından köklü değişiklikler yapılmıştır.

Önceki evrede burada kültün merkezinde anakaya bloğu, ocaklar ve kayalık zemine açılmış kanallar bulunmaktaydı. Bu aşamada hangi tanrıya ya da tanrıçalara tapınıldığına yönelik veriler ele geçmemiştir. Bununla birlikte kültün oldukça basit karakteri, ocaklar ve kanallar khthonik tanrı kültürüne işaret etmektedir. Kutsal alan Hekatomnoslar Dönemi ile birlikte en geniş halini almış ve geniş bir peribolos ile çevrilmiştir. Peribolosun batı duvarının Hekatomnoslar öncesi evrede kültün merkezini oluşturduğu düşünülen kaya bloğunun üzerinden geçmesi, bu dönemle birlikte kaya bloğunun sembolik bir işleve sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ocakların işlevlerini kaybetmiş olması, önceki kült törenlerinin tamamen ya da büyük oranda terk edildiği anlamına gelmektedir. Gerek bu ocakların üstü, gerek anakaya bloğunun hemen kuzeyindeki tüm alan kutsal alana bırakılan adakların depolanma alanı olarak kullanılmıştır. Kanallar ise kutsallıklarını olasılıkla Bizans Dönemi içlerine kadar devam ettirmişlerdir. Anakaya bloğunun doğusundaki yılan biçimli kıvrımlı kanal Hekatomnoslar Dönemi'nden sonraki kült törenlerinde önemli bir role sahip olmalıdır.

Çok sayıda ele geçen adakların kutsal alanda nereye bırakıldıkları tespit edilememiştir. Merdivenlerin olduğu batı taraftan hemen giriş kısmında oluşturulan düz bir zemine sahip bölüm adakların bırakılması için en uygun yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Buluntuların tamamı, tahrip olmaları istenircesine kilisenin ortasında kalan anakaya bloğunun kuzeyine ve doğusuna atılmışlardır. Anakaya bloğunun batısında ise zeminin çok yüksek olması nedeniyle atılan adak eşyası tespit edilememiştir.

Terasın üzerine Kaunos'un en erken ve en büyük kilisesinin inşa edilmiş olması, bu alanın kutsallığının Bizans Dönemine kadar devam ettiğini göstermektedir. Ancak alanda bu döneme ait hiçbir buluntunun ele geçmemesi kilisenin olasılıkla hiçbir zaman bitirilmediği ve kullanıma alınmadığını göstermektedir.

Figür 16: Kanal Üzerindeki Matkap İzleri / Drill Marks on the Trench (M. Bulba)

¹³¹ Gasparro 2009: 139-160.

¹³² Gaifman 2012: 135, dipnot 21.

KAYNAKÇA

- ALANYALI, F. 2016
“Efes’te Kourotrophos Tanrıçalarının İzinde”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Özel Sayı*. Ankara: 1-7.
- ALPAGUT, A. 2017
“Kaunos Demeter Kutsal Alanı’ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler”, *Uluslararası ‘Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri” Sempozyumu* (Eds. M. Doyran/B. Özen-Kleine/U. Çörtük/S. Özen). Kaunos Kazıevi: 15-18.
- ALROTH, B. 1987
“Visiting Gods –Who and Why?”, *Gifts to the Gods, Symposium* (Eds. T. Linders/G. Nordquist). Uppsala: 9-19.
- ALROTH, B. 1989
Greek Gods and Figurines: Aspects of the Anthropomorphic Dedications. Uppsala
- BLINKENBERG, Ch. 1931
Lindos. Fouilles de L’Acropole 1902-1914. I - Les Petits Objects. Berlin.
- BLÜMEL, W. 1992
Die Inschriften von Knidos. Teil 1. Bonn
- BOHTZ, C. H. 1981
Das Demeter-Heiligtum. AvP XIII. Berlin
- BOMMAS, M. 2005
Heiligtum und Mysterium. Griechenland und seine ägyptischen Gottheiten. Mainz.
- BREMMER, j. N. 1996
Götter, Mythen und Heiligtümer im antiken Griechenland. Berlin
- BULBA, M. 2011
“Kaunos Demeter Kayalığı’ndan Ele Geçen Kıbrıs Heykelcikleri”, *Adalya* 14: 17-30.
- BURKERT, W. 1983
Homo Necans: Berlin
- BURKERT, W. 2011
Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche. Berlin
- BURN, L. 1997
“Sculpture in Terracotta from Cnidus and Halicarnassus”, *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese*, (Eds. I. Jenkins/G. B. Waywell). London: 84-90.
- BURN, L./HIGGINS, R. 1903
Catalogue of Terracottas in the British Museum, I – IV. London.
- CLINTON, K. 1988
“Sacrifice at the Eleusinian Mysteries”, Nordquist, Early Greek Cult Practice. *Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens* (Eds. R. Haegg/N. Maritos/G. C.). Atina: 69-79.
- CLINTON, K. 1993
“The Sanctuary of Demeter and Kore at Eleusis”, *Greek Sanctuaries. New Approaches* (Eds. N. Marinatos/R. Hägg). London: 88-98.
- COLE, S. G. 1994
“Demeter in the Ancient Greek City and Its Countryside”. *Placing the Gods: Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece* (Eds. E. Alcock/R. Osborne). Oxford: 199-216.
- COOK, J. K. / BOARDMAN, J. 1954
“Archaeology in Greece, 1953”, *JHS* 74: 142-169.
- CRONKITE, S. M. 1997
The Sanctuary of Demeter at Mytilene: A Diachronic and Contextual Study (University College Londra Yayınlanmamış Doktora Tezi). London.
- DEICHMANN, F. W. 1939
“Frühchristliche Kirchen in Antiken Heiligtümern”, *Jdl* 54: 105-136.
- DIEHL, E. 1964
Die Hydria: Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums. Mainz.
- DİLER, A. 1995
“Account of the Sanctuary Exposed at Caunus City” *Studien zum antiken Kleinasien III*. (Ed. E. Winter) AMS 16: 9-20.

DİLER, A. 2000

“Sacred Stone Cult in Caria”, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien und des ägäischen Bereichs. Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag*. AMS 39: 53-77.

DİLER, A. 2017

“Kaunos/Kbid Tanrı Kültleri ve Kült Alanları Üzerine Bazı Notlar”, *Uluslararası “Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri” Sempozyumu* (Eds. M. Doyran/B. Özen-Kleine/U. Çörtük/S. Özen). Kaunos Kazıevi: İzmir: 165-194.

DOYRAN, M. 2008

“Demeter Cult at Caunos: Kernoi”, *Cult and Sanctuary Through the Ages: From the Bronze Age to the Late Antiquity* (Ed. M. Novotná.). Trnava: 149-154.

DOYRAN, M. 2017a

“Kaunos Demeter Kutsal Alanı’nda Thesmophoria Bayramının İzleri”, *Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri* (Eds. M. Doyran/B. Özen-Kleine/U. Çörtük/S. Özen), Kaunos Kazıevi. İzmir: 1-14.

DOYRAN, M. 2017b

“Kaunos Kernoslari”, *50. Yılında Kaunos* (Eds. A. Diler/S. Özen /U. Çörtük vd.). İzmir: 59-65.

EICHNER, H. 1983

“Etymologische Beiträge zum Lykischen der Trilingue vom Letoon bei Xanthos”, *Orientalia* 52: 48-66.

FILGES, A. / MATERN, P. 1996

Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas 2 (Eds. E. Schwertheim/H. Wiegartz) AMS 22, 43-86.

FONTENROSE, J. E. 1988

Didyma Apollo’s Oracle, Cult, and Companions. Berkeley

FORSTENPOINTNER, G. 2001

“Demeter im Artemision? Archäologische Überlegungen zu den Schweineknochenfunde aus dem Artemision”, *Der Kosmos der Artemis von Ephesos* (Ed. U. Muss). Wien: 55-61.

FREI, P./MAREK, Ch. 1997

“Die karisch-griechische Bilingue von Kaunos. Eine zweisprachige Staatsurkunde des 4. Jh. v.Chr.”, *Kadmos* 36: 1-89.

FREI, P. / MAREK, Ch. 2000

“Neues zu den karischen Inschriften in Kaunos”, *Kadmos* 39: 83-132.

FRIESE, W. 2010

Den Göttern so nah. Architektur und Topographie griechischer Orakelheiligtümer. Stuttgart.

GAERTRINGEN, H. 1895

“Weihgeschenk von der Insel Chalke bei Rhodos”, *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn* 18: 6-12.

GAERTRINGEN, H. 1904

Thera: Untersuchungen, Vermessungen und Ausgrabungen in den Jahren 1895-1902. Berlin.

GAIFMAN, M. 2012

Aniconism in Greek Antiquity. London

GASPARRO, G. S. 2009

“Aspects of the Cult of Demeter in Magna Graecia: The ‘Case’ of San Nicola di Albenella”, *Mystic Cults in Magna Graecia* (Eds. G. Casadio/P. A. Johnston). Austin: 139-160.

GENÇLER-GÜRAY, Ç. 2018

“Erythrai’de Demeter Tapınımi”, *TAD* 37/64, 55-70.

GRAF, F. 1985

Nordionische Kulte. Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia. Zürich

HEMBERG, B. 1950

Die Kabiren. Uppsala.

HERZOG, R. 1901

“Bericht über eine epigraphisch-archäologische Expedition auf der Insel Kos im Sommer 1900”, *AA* 16: 131-140.

HESBERG, H. 2007

“Votivseriationen”, *Kult ve Kommunikation: Medien in Heiligtümern der Antike* (Eds. C. Frevel/H. von Hesberg). Wiesbaden: 279-309.

HIGGINS, R. 1954

Catalogue of the Terracottas. BMC vol. I. London.

HIGGINS, R. A. 1967

Greek Terracottas. London

HINZ, V. 1998

Der Kult von Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia. Wiesbaden

HIRSCHFELD, G. 1916

The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum IV. Knidos, Halikarnassos and Branchida. London.

HOEPFNER, W./ SCHWANDNER, E. L. 1994

Haus und Stadt im klassischen Griechenland. Münih.

HORNBLOWER, S. 1982

Mausolus. Oxford

İŞİK, C. 2000.

“Demeter in Kaunos”, *BCH Suppl.* 38: 229-240.

İŞİK, C./MAREK, Chr. 2005

“Die Basen der Hekatomniden in Kaunos-Kbid”, *Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzing* Band II (Eds. S. Ladsättner/B. Brandt/V. Gassner). Wien: 239-247.

İŞİK, F. 1980

Die Koroplastik von Theangela in Karien und ihre Beziehungen zu Ostionien: zwischen 560-270 v. Chr.

İŞİK, F. 1999

Doğa Ana Kubaba. Tanrıçaların Ege’de Buluşması. Antalya

İŞİK, F. 2000

“Der Karische Bergherrscher und sein heiliger Stein in Kbide”, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien und des ägäischen Bereichs. Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag*. AMS 39, 117-134.

İŞİK, F. 2010

“Anadolu - Lykia Uygurluğu. Lykia’nın Hellenleşmesi Görüşüne Eleştirel bir Yaklaşım”, *Anadolu/Anatolia* 36: Ankara: 65-125.

İŞİK, F. 2013

“Zur anatolischen Demeter”, *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı* (Ed. G. Kökdemir). Ankara: 207-235.

JOHANNOWSKI, W. 1985

“Appunti sul Santuario di Demeter e Kore. Studi su Iasos di Caria”, *Venticinque anni di scavi della Missione Archeologica Italiana, Bollettino d’Arte, Suppl. BDA* 31/32: 55-58.

JOST, M. 1985

Sanctuaires et cultes d’Arcadiae. Paris.

KANTZIA, C. 1988

“Recent Archaeological Finds from Kos. New Indications for the Site of Kos-Meropis”, *Archaeologie in the Dodecanese* (Eds. S. Dietz/I. Papachristodoulou). Kopenhagen:175-183.

KARATAS, A. M. S. 2014

The Sanctuaries of Demeter in Western Asia Minor and on the Islands Off the Coast. (Yayınlanmamış doktora tezi). Bristol.

KARATAS/2, S. (Baskıda)

“The Significance of Money for the Cults and Sanctuaries of Demeter and Kore: The Shaping of the Cults by Commercial Transactions”.

KARATAS/3, (Baskıda)

“Rock-Cut Sanctuaries of Demeter: Cultic Significance of Rocky Outcrops for the Cult of Demeter”.

KEEN, A. G. 1998

Dynastic Lycia: A Political History of the Lycians and Their Relations with Foreign Powers, C.545-362 B.C. Leiden.

KERENYI, K. 1998

Dionysos: Urbild des unzerstörbaren Lebens. Stuttgart.

KERSCHNER, M. 2005

“Der Ursprung des Artemisions von Ephesos als Naturheiligtum: Naturmale als kultische Bezugspunkte in den großen Heiligtümern Ionien”, *Natur – Kult – Raum* (Eds. K. Sporn/S. Landstätter/M. Kerschner). Wien: 187-198.

KIYMET, K. 2016

“Bir Anadolu Tanrıçası: Maliya”, *Ahmet Ünal Armağanı* (Eds. S. Erkut/Ö. Sir Gavaz). İstanbul: 317-331.

KOINER, G. 2007

“Aphrodite Kourotophros in den Archäologischen Sammlungen der Universität Graz”, *Πότνια Θηρών: Festschrift für Gerda Schwarz zum 65. Geburtstag* (Eds. E. Christof/G. Koiner/M. Lehner/E. Pochmarski). Wien: 173-180.

KOKKOU-VYRIDE, K. 1999

Ελευσίς: πρώιμες πυρές θυσιών στο Τελεστήριο της Ελευσίνας. Ατina.

KUNNERT, U./MAREK, C. 2014

“Kaunos und Samothrake – Fragmente einer Beziehung”, *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit* (Eds. V. Cojocaru / C. Schuler). Constanta: 259-271.

LAMBRINOUDAKIS, V. 2008

“Demeter and Apollon: Could They Have a Common Cult?”. *Demetra: la divinità, i santuari, il culto, la leggenda: atti del I congresso internazionale*. Pisa: 93-97.

LEHMANN, K. 1983

Samothrace: A Guide to The Excavations and The Museum. Thessaloniki.

LEVI, D. 1967/68

“Gli scavi di Iasos”, *ASAtene* 45-46: 537-594.

LOVE, I. C. 1972a

“A Preliminary Report of the Excavations at Knidos 1971”, *AJA* 76: 393-405.

LOVE, I. C. 1972b

“Excavations at Knidos, 1971”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 20/2: 97-142.

MAREK, C. 2006

Die Inschriften von Kaunos. Münih.

MAZARAKIS – AINIAN, A. 1997

From Rulers' Dwellings to Temples. Architecture, Religion and Society in early Iron Age Greece (1100-700 B.C.). Jonsered.

MAZARAKIS, A./AINIAN, A. 2017

“A Sanctuary in the Ancient City of Kythnos. Topography and Architecture”, *Les Sanctuaries Archaiques des Cyclades* (Ed. A. Mazarakis/A. Ainian). Rennes: 105-134.

MELCHERT, H. C. 1993

“A New Interpretation of Lines c 3-9 of the Xanthos Stele”, *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums* (Eds. J. Borchhardt/G. Dobesch). Wien: 31-34.

MERKER, G. S. 2000

The Sanctuary of Demeter and Kore, Corinth XVIII,4. Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods. Princeton

MILLER – AMMERMAN, R. 1990

“The Religious Context of Hellenistic Terracotta Figurines”, *The Coroplast's Art, Greek Terracottas of the Hellenistic World* (Ed. J. P. Uhlenbrock). New York: 38-44.

MYLONAS, G. 1961

Mylonas, Eleusis and the Eleusinian Mysteries. Princeton

NAGEL, A. 2006

“On Women's Festivals and Piglets in Ancient Tegea, Peloponnese”, *Proceedings of the XVIth International Congress of Classical Archaeology* (Eds. C. C. Mattusch /A. A. Dobohue/A. Brauer). Boston:49-51.

NEWTON, C. T. 1865

Travels and Discoveries in the Levant. London.

NEWTON, N. C./PULLAN, R. P. 1862

A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae. vol. II, part I. London.

NEWTON, N. C./PULLAN, R. P. 1863

A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae. vol. II, part II. London.

NILSSON, M. P. 1906

Griechische Feste von Religiöser Bedeutung. Berlin

OGDEN, D./CLARK, S./ANKARLOO, B. 2015

Eski Yunan ve Roma'da Büyü ve Büyücülük, Bölüm I: D. Ogden, Bağlama Büyüleri - Yunan ve Roma Dünyasında Beddua Levhaları ve Voodoo Bebekleri. İstanbul.

OHLEMUTZ, E. 1940

Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon. Darmstadt.

- OTTO, B. 1996
Herakleia in Lukanien und das Quellheiligtum von Herakleia. Innsbruck
- OTTO, B. 2005
“Olympische und chthonische Gottheiten”. *Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzinger Band II* (Eds. S. Ladsättner/B. Brandt/V. Gassner). Wien: 329-338.
- ÖĞÜN, B./İŞİK, C. vd, 2001
Kaunos. 35 Yılın Araştırma Sonuçları.
- PARISINOU, E. 2000
The Light of the Gods: The Role of Light in Archaic and Classical Greek Cult. London
- PICARD, Ch. 1943
“Sanctuaires, representations et symbols de Zeus Meilichios”, *RHR* 126: 97-127.
- PINGIATOGLOU, S. 2015
Δίον: το ιερό της Δήμητρος. Thessaloniki.
- PRELLER, L. 1894
Griechische Mythologie I. Münih.
- REESE, D. S. 1989
“Faunal Remains from the Altar of Aphrodite Ourania, Athens”, *Hesperia* 58: 63-70.
- ROLLEY, C. 1965
“Le sanctuaire des dieux patrôoi et le Thesmophorion de Thasos”, *BCH* 89: 441-483.
- RUMSCHEID, F. 2003
“Figürliche Votivterrakotten als Ritual-Indikatoren in ostgriechischen Demeter-Heiligtümern? Das Beispiel Priene”, *Rituale in der Vorgeschichte, Antike und Gegenwart* (Ed. C. Metzner – Nebelsick). Berlin: 149-163.
- RUMSCHEID, F. 2006
Die figürlichen Terrakotten von Priene. Wiesbaden
- SCHIPPOREIT, S. T. 2013
Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien. İstanbul
- SCHLESIER, R. 1994
Kulte, Mythen und Gelehrte. Anthropologie der Antike seit 1800. Frankfurt
- SCHLESIER, R. 1999
“Chthonische Götter, *Der neue Pauly*, II: 1185-1190.
- SCHMALTZ, B. 1974
Terrakotten aus dem Kabirenheiligtum bei Theben. Menschenähnliche Figuren und Gerät. Berlin.
- SCULLION, S. 1994
“Olympian and Chthonian”, *ClAnt* 13: 75-119.
- SCULLION, S. 2000
“Heroic and Chthonian Sacrifice: New Evidence from Selinous”, *ZPE* 132: 163-171.
- SENEFF, R. 1997
“Arbeiten am Zeytintepe im Jahre 1994”, *AA* 1997, 114-118.
- SENEFF, R. 2003
“Das Aphroditeheiligtum von Milet”, *Neue Forschungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens. Festschrift für E. Schwertheim*. (Ed. G. Heedemann). AMS 49: 11-25.
- SOYKAL – ALANYALI, F. 2005
“Überlegungen zu dem Kult von Demeter und Kore im sog. Felsspaltempel in Ephesos”, *Synergia. Festschrift für F. Krinzinger* (Eds. B. Brandt/V. Gassner/S. Landstätter). Wien: 319-326.
- SPATAFORA, F. 2016
Il Thesmophorion di Contrada Petrarò: scavi in Contrada Petrarò. Pisa
- STEPHANOU, A. P. 1958
Χιακά Μελετήματα I. Chios.
- ŞAHİN, N. 2001
Zeus'un Anadolu Kültleri. Antalya.
- THOMAS, C. M. 1998
“The Sanctuary of Demeter at Pergamon: Cultic Space for Women and Its Eclipse”, *Pergamon. Citadel of the Gods. Archaeological Record, Literary Description, and Religious Development* (Ed. H. Koester). Harrisburg: 277-298.

TÖPPERWEIN, E. 1976

Terrakotten von Pergamon. Pergamenische Forschungen. vol. 3. Berlin.

TRANTALIDOU, K./THEODOROPOULOU, T. 2017

“Animal Offerings in the Sanctuary of Vryokastor on Kythnos”, *Les sanctuaries archaïques des Cyclades* (Ed. A. Mazarakis Ainian). Rennes.

VARKIVANÇ, B. 1998

“Miniaturlampen aus dem Demeterheiligtum in Kaunos”, *Adalya* 3: 87-96.

VARKIVANÇ, B. 2017

“The Stone Architecture of the Proskene of the Theater in Kaunos“, *Adalya* 20: 267-289.

WALTER, H. B. 1903

Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities. London.

WIEGAND, T./SCHRADER, H. 1904

Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898. Berlin.

ZÄH, A. 2001a

“Das spätantike und byzantinische Kaunos”, *IstMitt* 51: 403-413.

ZÄH, A. 2001b

“Die Kirchen von Kaunos”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 2: 111-116.

ZAVOIKIN, A./ZHURAVLEV, D. 2013

“Lamps from a Sanctuary of Eleusinian Goddesses – “Beregovoi - 4”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 19. Leiden: 155-216

ZERVOUDAKI, E. 1988

“Vorläufiger Bericht über die Terrakotten aus dem Demeter-Heiligtum der Stadt Rhodos”, *Archaeology in Dodecanese* (Eds. S. Dietz/I. Papachristodoulou), Kopenhagen: 129-137.

ŞANLIURFA-HACI YADİGÂR CAMİİ RESTORASYON AMAÇLI YAPI MALZEMELERİNİN ARKEOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE ARCHEOMETRIC PROPERTIES OF BUILDING MATERIALS FOR THE RESTORATION PURPOSE OF ŞANLIURFA-HACI YADİGÂR MOSQUE

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Mart 2019
Hakem Değerlendirmesi: 25 Mart 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.012

Article Info

Received: March 5, 2019
Peer Review: March 25, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.012

Mahmut AYDIN * - Sema TETİKER ** - Hüseyin TANRIKULU ***

Anahtar Kelimeler: Restorasyon, Jeoarkeoloji, XRD, Optik petrografi, XRF

Keywords: Restoration, Geoarchaeology, XRD, optical petrography, XRF

ÖZET

Hacı Yedigâr Camii Şanlıurfa il merkezi'nde bulunmakta ve ilin en eski camilerinden biridir. Hacı Yedigâr Camii, iç kapısı üzerindeki kitabedeki açıklamalarda yapının 1155 (hicri 550) ve 1514 (hicri 920) yıllarında restorasyonu yapıldı yazmaktadır. Şair Sabır tarafından yazılan kitabe ise son restorasyon tarihi 1871 (hicri 1288) olarak verilmiştir. Hacı Yedigâr Camisi'nin 2018 tarihinde yapılması planlanan restorasyon projesinin hazırlanması aşamasında yapı malzemelerinin arkeometrik özelliklerinin tanımlanması amacıyla tahribatsız ve tahribatlı yöntemlerle analizler yapılmıştır. Yapıdan örnekler alınmış olup, bu örnekler üzerinde optik petrografi (polarizan mikroskop), X-ışınları difraksiyonu (XRD) ve jeokimyasal analizler (X-ışınları floresans-XRF) yapılmıştır. Bu kapsamda caminin farklı bölümlerindeki yapı malzemelerini temsil eden 12 adet harç ve taş malzeme örnekleri toplanmıştır. Optik petrografik incelemelere göre kireçtaşları bütünüyle kalsit minerallerinden az miktarda ise kuvars, feldispat, kil, opak mineral, fosil kavrısı ve maserallerle temsil edilmektedir. XRD-Tüm kayaç (XRD-TK) inceleme sonuçlarına göre örneklerde kalsit, jips, kuvars, feldispat ve kil mineralleri saptanmıştır. Kireçtaşı olarak tanımlanmış olan yapı duvarları kalsit+jips bileşimi gösterirken, harç örneklerinde kalsit+kuvars±feldispat bileşenleri bulunmuştur. P-XRF sonuçlarına göre major elementler (Mg, Al, Si, K, Ca, Fe) ve metal olmayan (S)

* Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. E-mail: aydinm135@gmail.com

** Batman Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü. E-mail: sema.tetiker@batman.edu.tr

***Batman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeometri ABD Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi. E-mail: huseyin.tanrikulu72@gmail.com

elementler tespit edilmiştir. Arkeometrik özellikleri belirlenen harç malzemelerinde restorasyonda 5-7% oranında tuğla kırığı ve/veya kum içeren kireç harçlarının, yapıtaşlarında ise uygun maseral (fusinit) içeren ilksel yapıtaşına uygun jeolojik formasyonun saptanarak bu yapıtaşlarının kullanılması önerilmektedir.

ABSTRACT

Hacı Yedigörmüş Mosque is located in the city center of Şanlıurfa and it is one of the oldest mosques of the province. Hacı Yedigörmüş Mosque, the inscription on the inner door of the building it is written in 1155 (Hijri 550) and 1514 (Hijri 920) restoration was done. In the inscription written by the poet Sabır, the last restoration date is 1871 (Hijri 1288). In order to define the archaeometric properties of the Hacı Yedigörmüş Mosque materials during the preparation phase of the restoration project planned for 2018, nondestructive and destructive methods used for analysis. Samples were taken from building and optical petrography (polarizing microscope), X-Ray diffraction (XRD) and geochemical analysis (X-ray fluorescence-XRF) were performed on the samples. In this study 12 pieces of mortar and stone materials representing building materials in different parts of the mosque were collected. According to the optical petrographic studies, the limestones are represented by quartz, feldspar, clay, opaque mineral, fossil shells and maserals. According to the XRD- (XRD-WR) results, calcite, gypsum, quartz, feldspar and clay minerals were found in the samples. Calcite + quartz $\pm$ feldspar components were found in the mortar samples while the building walls identified as limestone were made of calcite + gypsum composition. According to P-XRF results major elements are Mg, Al, Si, K, Ca, Fe and non-metal (S) elements were determined. It is recommended to use appropriate maseral (fusinite) in the building blocks by determining the geological formation primitive building stone using and 5-7% fractured brick and / or sand in the restoration of the mortar materials.

1. GİRİŞ

Ülkemizde restorasyon konusu basından ve sosyal medyadan da takip edilebileceği gibi henüz istenilen aşamaya gelmekten maalesef çok uzaktadır. Özellikle restorasyon öncesi belgeleme ve yapı malzemelerinin arkeometrik analiz çalışmalarına yeterince önem verilmediği için restorasyon aşamalarında çok fazla hatalar yapılmakta bu nedenden dolayı da restorasyonun kendisi bir tahrip unsuruna dönüşmektedir. Arkeolojik yapılarda kullanılan doğal jeolojik yapı malzemelerinin ayrıntılı petrografik ve mineralojik analiz ve tanımlamalarının yapılmaması, bu tür önemli yapıların restorasyonu sırasında doğru kayaç malzemesinin kullanılmaması yapının eski tarihlerde kullanılan kayaçlar yerine farklı kayaçlarda restore edilmesi arkeolojik yapının ilksel doğasının dışında bir yapı görüntüsüne dönüşmesine neden olabilmektedir.

Tarihi yapıların sağlıklı bir şekilde restore edilmesi amacıyla restorasyon öncesi proje hazırlama aşamasında mutlak bir şekilde yapının mevcut durumunun belgelenmesi, kayıt altına alınması ve yapı malzemelerinin arkeometrik analizlerinin yapılarak tanımlanması gerekmektedir. Ülkemizde yapı malzemeleri üzerinde arkeometrik çalışmalar farklı boyut ve cinsten arkeolojik eserler (metal, cam, seramik, taş, harç, sıva) ve yapı malzemeleri üzerinde farklı sorunları çözmek amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Şanlıurfa il merkezi Türkmejdani Mahallesi Güllüoğlu sokakta bulunan Hacı Yedigâr Camii'nin bir kitabesi ve tek minaresi bulunmaktadır. Caminin iç kapısı üzerindeki sekiz mısralık kitabe yapıyı 1155 (hicri 550) ve 1514 (hicri 920) tarihlerinde olmak üzere 2 kez restore edildiği kayıtlıdır (Şekil 1). Şair Sabır tarafından yazılan kitabe ise son restorasyon tarihi olarak 1871

(hicri 1288) verilmiştir¹. Hacı Yedigâr Cami dikdörtgene yakın yapı planı olan bir camidir. Cami, Bizans devrinde, V. yüzyılda Oniki Havari Kilisesi üzerinde yeniden düzenlenmiştir².

Bu çalışmada Şanlıurfa il merkezinde bulunan Hacı Yedigâr Camisi'nin 2018 tarihinde yapılması planlanan restorasyon projesinin hazırlanması aşamasında yapı malzemelerinin (taş, harç, sıva) arkeometrik özelliklerinin belirlenerek ayrıntılı tanımlanması ve restorasyon için uygun malzemelerin önerilmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Hacı Yedigâr Camii (Şanlıurfa) yapı malzemelerinin (taş, harç, sıva) mineralojik-petrografik ve jeokimyasal özelliklerinin saptanması amacıyla bu alanda örnekleme çalışması yapılmıştır. Örnekleme çalışması kapsamında camii dışında ve içinde taş malzeme ve harç alanlarından tahribatlı olmak üzere toplam 12 adet örnek derlenmiştir. Örnekler nemli olabileceği düşünüldüğü için kurutulduktan sonra incelemeler için hazır duruma getirilmiştir.

Bu çalışmada camiden alınan harç, sıva ve taş örnekleri üzerinde optik petrografik, X-ışını Difraksiyon (XRD) ve Taşınabilir X-ışını Floresans Spektroskopisi (P-XRF) Yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Yapı malzemesi tahribatsız örnekleme alanlarında ise sadece P-XRF analizleri yapılmıştır.

Bu çalışma için öncelikle ince kesiti yapılabilecek örnekler seçilmiş, seçilen örnekler Cumhuriyet Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği İnce Kesit Laboratuvarı'nda lam

¹ Karakaş 1986; Kürkçüoğlu, 1997

² Segal, 1970

Şekil 1: Hacı Yedigâr Cami Girişi ve Kitabesinin Görünümü / Hacı Yedigâr Mosque Entrance and Inscription View (Şanlıurfa)

preparatlar biçiminde hazırlanmıştır. Optik mikroskop incelemeleri Batman Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nde LEICA marka DM750P model trinoküler alttan aydınlatmalı polarizan araştırma mikroskopunda yapılmış ve fotoğraflanmıştır. İnce-kesit petrografisi ile bileşenler tanımlanarak, farklı dokusal özellikler belirlenmiş ve yapı malzemelerinin adlandırılmaları yapılmıştır.

XRD-Tüm kayaç (XRD-TK) çalışmaları Batman Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü Araştırma Laboratuvarında yapılmıştır. Bu çalışma için örnekler agat havan veya RETSCH marka RM-200 model tungsten karpit çanaklı öğütücüde kayaçların sertliklerine uygun olarak 10-20 dk arasında öğütölme işlemi yapılmıştır. Bu şekilde elde edilen toz malzemeler plastik (polietilen) poşetlerde etiketleme yapıp analizler için hazırlanmıştır. X-ışını kırınımı incelemeleri (XRD) Rigaku marka Miniflex-2 model X-ışınları difraktometresinde (Anot = Cu ($\text{CuK}\alpha=1.541871 \text{ \AA}$), Filtre = Ni, Gerilim = 35 kV, Akım = 15 mA, Gonyometre hızı = $2^\circ/\text{dak.}$, Kağıt hızı = $2\text{cm}/\text{dak.}$, Zaman sabiti = 1 sn, Yarıklar = $1^\circ 0.15 \text{ mm}$ - $1^\circ 0.30 \text{ mm}$, Kağıt aralığı = $2\theta = 5-35^\circ$) yapılmıştır. XRD yöntemi ile belirlenen tümkayaç ve kil boyu bileşenleri ($< 2 \text{ m}$) J.C.P.D.S. (1990) çalışmasına göre mineral türleri tanımlanmış ve yarı nicel yüzdeleri için dış standart yöntemi esas alınmıştır.

Jeokimyasal analiz için Olympus marka, Delta Premium model Taşınabilir Enerji Dağılımlı X-ışını Floresans Spektrometresi (P-XRF) kullanılmıştır. Spektrometrenin toprak kökenli numuneler için soil ve geochem; metal numuneler için ise Alloy Plus Modları bulunmaktadır. Her modda farklı miktarlarda enerji kullanıldığı gibi farklı elementler tespit edilebilmektedir. Dedeksiyon limitleri 100 PPM olan P-XRF ile iki farklı mod kullanılarak elementlerin % cinsinden analizleri yapılmıştır. Alaşım ve Geochem modlarında aşağıdaki elementler aranmıştır. Geochem Modu (Jeolojik Malzeme Modu) aşağıdaki tüm elementlerin nitel ve nicel analizler yapılabilmektedir. İki farklı gerilimde (-40 kV ve 10 kV) analiz yapılmaktadır.

Bu mod ile Major elementler (Mg, Fe, Al, Ca, Si, K, P, Ca, Ti, Mn, Pt, Hg, Cd), metal olmayan elementler (S, Se), Geçiş metalleri (Cr, Ni, Co, V, Cu, Pb, Au, Ag, Zn), Granitoid (Bi, Sn, W, Mo), Karışık davranışlı (As, Sb), kalıcılığı düşük elementlerden (Rb, Sr), kalıcılığı yüksek elementlerden (Nb, Zr, Y, Th, U) ve Halojen (Br) grubu elementler saptanabilmektedir. Alaşım Modu'nda 3 farklı gerilimde X-ışını kullanılmakta olup, 40 kV , 13 kV ve 8 kV (Mg, Al, Si, P, S, Mo, Sn, Ti, V, Cr, Mn ve Fe) gerilim değerlerinde farklı element bileşimleri ölçülebilmektedir.

3. ANALİZ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

3.1. Optik Petrografik İncelemeleri

Şanlıurfa ili Hacı Yedigâr camisinden tahribatlı olarak alınan örneklerden sert olanları seçilmiş ve toplam 6 örnekte petrografik inceleme yapılmıştır. Cami yapı taşlarına ait örnekler sparitik kireçtaşı olarak tanımlanmıştır. Ortokemi sparit çimento (kalsit), allokemleri ise kuvars, feldispat, opak mineral, kavkı ve maseraller temsil etmektedir. Sparitik dokulu yapıtaşlarında yer yer fillosilikatlı (killi) seviyeler ve opak mineraller bulunmaktadır (Şekil 2a, b). Sparitik dokulu bazı yapıtaşlarında ise fosil kavkıları gözlenmiştir (Şekil 2c, d). Özellikler caminin orijinal yapıtaşlarında (UYC-6 ve UYC-8) bitkisel kökenli fusinit türü maserallerde elektrik yapıları ile dikkat çekmektedir (Şekil 2e, f). Bazı yapıtaşlarında (UYC-9) ise bol miktarda opak mineral saptanmıştır.

3.2. X-ışını difraksiyon (XRD) Analizleri

Şanlıurfa ili Hacı Yedigâr camisinden 12 farklı yerden tahribatlı örnek alınmış ve alınan örnekler cami planı üzerinde gösterilmiştir (Şekil 3). Alınan kayaç/toprak numunelerinde yapılan X-ışınları Difraksiyon-Tüm kayaç (XRD-TK) analizine göre numune örneklerinde; kalsit (CaCO_3), jips (alçıtaşı: $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) ve az miktarda kuvars (SiO_2), feldispat ve kil mineralleri tanımlanmıştır.

Hacı Yedigâr Camisi'ne (Şanlıurfa) ait numunelerde yapılan XRD-TK analiz sonuçlarına göre örneklerde kalsit(CaCO_3), kuvars (SiO_2), jips ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), feldispat ($\text{Al}_2\text{Si}_2\text{O}_8$) ve kil ($\text{Al}_2\text{Si}_2\text{O}_5(\text{OH})_4$) mineralleri saptanmıştır (Tablo 1). Minerallerin oransal bollukları kalsit minerali için 78-100%, kuvars için 5%, jips 3-17%, feldispat 3% ve kil minerali için 5% arasında değişmektedir.

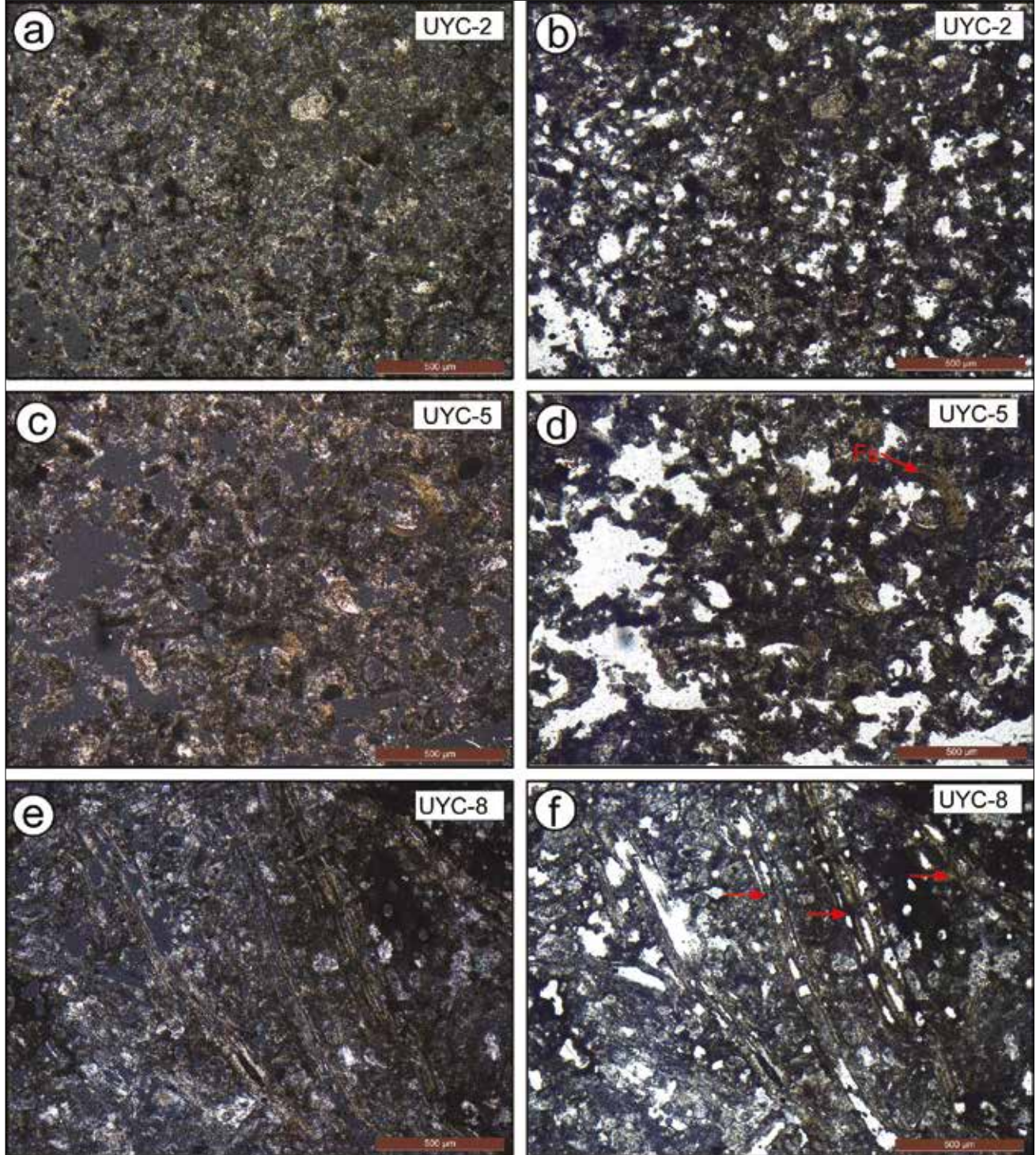
Duvar örnekleri çoğunlukla kalsit bileşimi ile temsil edilmesi nedeniyle kireçtaşı olarak tanımlanmıştır. Bazı duvar örnekleri ise kalsit+jips parajenezine sahip olup, feldispat ve kil mineralleri eşlik etmektedir. Jips oranının yüksek olduğu örnek ise jipsli kireçtaşı olarak tanımlanmıştır. Dış beden duvarı özgün örnek taş (batı cephesi) alanından alınan örnekte jips mineralleri sırasıyla (020), (121), (031), (002) ve (005) yüzeylerine ait $7.63 \text{ \AA}$, $4.29 \text{ \AA}$, $3.76 \text{ \AA}$, $2.85 \text{ \AA}$ ve $2.65 \text{ \AA}$ pikleri yardımıyla ayırt edilmiştir (Şekil 4a).

Harç malzemelerinin mineralojik bileşimini kalsit, kalsit+kuvars ve kalsit+kuvars+feldispat parajenezleri temsil etmektedir. Harç malzemeleri mineralojik bileşimleri dikkate alınarak kireçli harç ve kumlu

kireçli harç olarak tanımlanmıştır. Müştemilat orijinal harç alanından alınan kumlu kireçli harç örneğinde kuvars mineralleri (110) yüzeyine ait 3.34 Å piki ve feldispat mineralleri (004) yüzeyine ait 3.21 Å pikleri ile ayırt edilmiştir (Şekil 4b).

3.3. P-XRF Analizleri

Şanlıurfa Hacı Yedigâr Camisi'nden tahribatlı ve tahribatsız olmak üzere farklı alanlarda analizler gerçekleştirilmiştir (Şekil 5 ve 6). P-XRF analizlerine ait element cinsinden sonuçlar Tablo

Şekil 2: Hacı Yedigâr Cami Yapı Malzemelerine Ait Optik Mikrofotografı, a) Sparitik Kireçtaşlarının Görünümü (Çift Nikol=ÇN), b) Sparitik Kireçtaşlarının Görünümü (Tek Nikol=TN), c) Fossil Kavkaları İçeren Kireçtaşlarının Görünümü (ÇN), d) Fossil Kavkalarının Görünümü (TN), e) Orijinal Duvar Yapıtaşlarında Fusinit İçeren Kireçtaşları (ÇN), f) Elek Yapılı Fusinitler (TN) (Fs=fossil kavkaları) / Optical Microphotographs of Hacı Yedigâr Mosque Building Materials, a) Views of Sparitic Limestones (Crossed Polarized Light/ Crossed Polars = ÇN), e) Fusinite-Bearing Limestones in Original Building Blocks (Plane Polarized Light=TN), f) Sieve-Structured Fusinites (TN) (Fs = Fossil Shells)

Örnek No	Örnek Türü ve Alanı	XRD KALİTATİF VE KANTİTATİF ANALİZ SONUÇLARI (%)					Örnek Tanımı
		Kalsit	Kuvars	Jips	Feldispat	Kil	
UYC-1	Dış beden duvarı özgün örnek taş, batı cephesi	78	ND	17	ND	5	Jipsli kireçtaşı
UYC-2	Dış beden duvarı özgün örnek taş, cam kenarı	100	ND	ND	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-3	Müştemilat orijinal harç	92	5	ND	3	ND	Kumlu kireçli harç
UYC-4	Müştemilat merdiven duvarı	97	ND	3	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-5	Müştemilat Güney duvar kabaltı taşı	97	ND	3	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-6	Cami içi orijinal son cenaze kuzey duvar taşı	100	ND	ND	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-7	Cami içi merdiven orijinal güney duvar taşı	94	ND	6	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-8	Minare teras Güney mihrabiye orijinal duvar taşı	100	ND	ND	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-9	Teras güney mihrabiye orijinal harç	95	5	ND	ND	ND	Kireç harç
UYC-10	Teras güney mihrabiye orijinal harç (sol kenar)	100	ND	ND	ND	ND	Kireç harç
UYC-11	Cami kuzey dış cephe beden duvar taşı	100	ND	ND	ND	ND	Kireçtaşı
UYC-12	Cami kuzey giriş duvar taşı	100	ND	ND	ND	ND	Kireçtaşı

Tablo 1: Şanlıurfa-Hacı Yedigâr Camii Örneklerine Ait XRD-TK Analiz Sonuçları (ND=belirlenmemiştir) / Results of XRD-WR Analysis of Şanlıurfa-Hacı Yedigâr Mosque (ND = Not Determined)

2’de sunulmuştur. Bu örneklerle ait analiz sonuçları % oksit cinsinden hesaplanmış olup, sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur. Dört farklı alanda yapı taşları üzerinde yapılan analizlerde Ca (83.88-99.25), Si (0.45-1.14), Mg (0.95), K (0.26-0.94), Fe (0.08-1.80) ve S (0.08-9.59) elementleri saptanmıştır. Bu örnekler element bileşimleri XRD sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde Ca elementinin % 100 olduğu taşlar XRD sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde bütünüyle kalsit minerallerinden oluşan kireçtaşı tanımlaması ile uyumludur. 26 nolu örnekte XRF analizinde S elementinin bulunması, jips mineralinin kimyasal bileşimini temsil etmesi ve XRD sonuçları ile birlikte karşılaştırıldığında örneğin jips mineralleri içermesi ve jipsli kireçtaşı tanımlamasının doğru olduğu söylenebilir. Bir yapı taşı örneğinde (24 nolu analiz) ise Mg, Fe, Al, Si ve K elementleri mineral bileşimleri ile benzer kimyasal sonuçlar elde edilmiş olup, kumlu kireçtaşı olarak tanımlanmıştır.

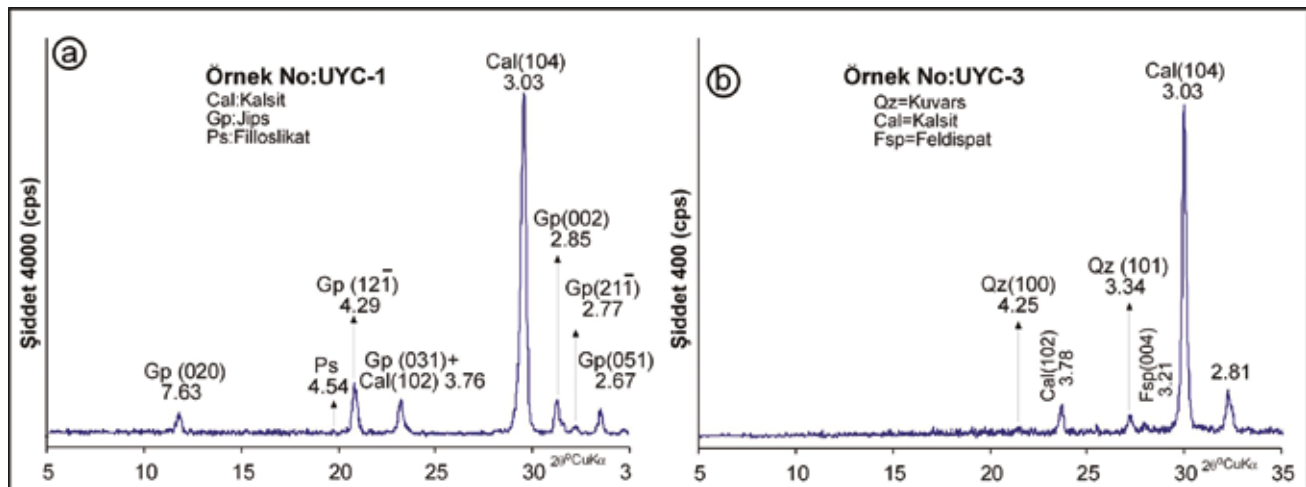
4. SONUÇLAR

Hacı Yedigâr Camisi’nde kullanılmış olan yapı (taş ve harç) malzemelerden oluşan örneklerde optik petrografi, XRD ve P-XRF analitik metotları kullanılarak arkeometrik özellikleri incelenerek, tanımlama ve sınıflandırılma yapılmış olup yapı malzemeleri kayıt altına alınmıştır. Yapı malzemelerin farklı yöntemlerle analiz çalışmaları kullanılarak cami cephe/duvarlarının hem yapısal yönden tanımlanması ve belgelenmesi, hem de restorasyon uygulamalarında seçilecek eşdeğer (benzer) doğal jeolojik malzeme seçiminin yapılması açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Yapının farklı alanlarında ve orijinal kökenli üç adet harç örneğinde yapılan analiz sonuçlarına göre, bunlardan iki örnekte 92-95% arası kireç (kalsit) ve 5-8% kum (kuvars, feldispat) tespit edilmiştir. Bir örnekte ise tamamıyla 100% kireç (kalsit) harçtan yapıldığı tespit edilmiştir. Bu alanların restorasyonu sırasında 5-7% oranında tuğla kırığı ve/veya kum

Şekil 3: Şanlıurfa Hacı Yedigâr Camii Tahrifatlı Örneklerin Alındığı Lokasyonlar / *Destructive Samples were Taken Areas of Şanlıurfa Hacı Yedigâr Mosque*

Şekil 4: Hacı Yedigâr Cami Yapı Malzemelerine Ait Xrd-Tüm Kayaç Difraktogram Sonuçları, A) Jipsli Kireçtaşı Duvar Örneğinde Jips ve Eşlikçi Mineraller, b) Kireçli Harç Örneğinde Feldispat ve Eşlikçi Mineraller / *XRD-Whole Rock Diffractogram Results of Hacı Yedigâr Mosque Building Materials, a) Gypsum and Associated Minerals in the Wall Sample with Gypsum Limestone, b) Feldspar and Associated Minerals in Mortar Sample with Lime*

Örnek No	Analiz/ Örnek No	Örnek Türü ve Örneğin Alındığı Yer	Elementler							Tanım
			Mg	Al	Si	S	K	Ca	Fe	
UYC-1	#18	Batı Cephe Dış Beden ile Pencere Taşı Orijinal	ND	ND	0.45	0.09	ND	99.25	0.08	Kireçtaşı
UYC-2	#20	Camii İçi Pencere Kenarı Orijinal Taş Sıva Altı	ND	0.59	3.08	0.33	0.94	92.92	1.80	Kireçtaşı
Tahribatsız analiz	#24	Minare Orijinal Taş (Sütun Üstü)	0.95	3.29	9.83	0.08	0.26	83.88	1.37	Kumlu Kireçtaşı
	#26	Minare Çatı İçi Orijinal Taş	ND	0.09	1.14	9.59	ND	88.98	0.08	Jipsli Kireçtaşı

Tablo 2: Şanlıurfa Hacı Yedigörmüş Camii Geochem Modu P-XRF Major (Ana) Element Analiz Sonuçları / *Major Element Analysis Results of Şanlıurfa Hacı Yedigörmüş Mosque Geochem Mode P-XRF.*

Örnek No	Analiz/ Örnek No	Örnek Türü ve Örneğin Alındığı Yer	% oksit							Tanım
			MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	SO ₂	K ₂ O	CaO	tFe ₂ O ₃	
UYC-1	#18	Batı Cephe Dış Beden ile Pencere Taşı Orijinal	ND	ND	0.96	0.09	ND	97.94	0.11	Kireçtaşı
UYC-2	#20	Camii İçi Pencere Kenarı Orijinal Taş Sıva Altı	ND	1.12	6.59	0.66	1.13	87.93	2.57	Kireçtaşı
Tahribatsız analiz	#24	Minare Orijinal Taş (Sütun Üstü)	1.58	10.00	21.04	0.16	0.31	64.95	1.96	Kumlu Kireçtaşı
UYC-1	#26	Minare Çatı İçi Orijinal Taş	ND	0.17	2.44	19.16	ND	78.12	0.11	Jipsli Kireçtaşı

Tablo 3: Şanlıurfa Hacı Yedigörmüş Camii Geochem Modu P-XRF Hesaplanmış Major (Ana) Element Analiz Sonuçları (% Oksit) (tFe₂O₃=Toplam Fe₂O₃) / *Calculated Major Element Analysis Results of Şanlıurfa Hacı Yedigörmüş Mosque Geochem Mode P-XRF (% Oxide) (tFe₂O₃ = total Fe₂O₃)*

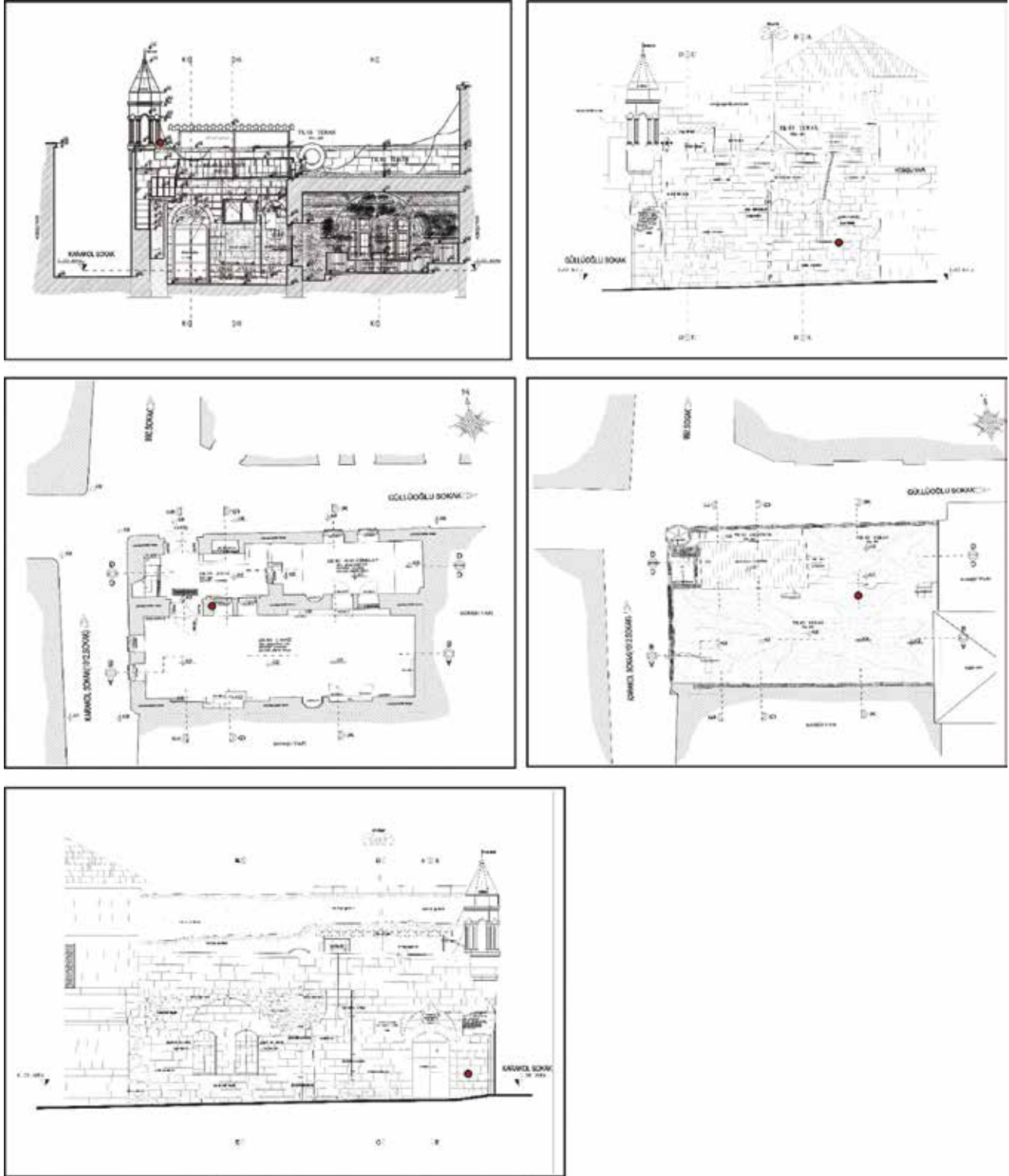
içeren kireç harçlarının kullanılması önerilmektedir. Önerilen kireç harçları söndürülmüş ve dinlendirilmiş kireçten oluşan (doğal) onarım harç malzemeleridir. Bu tür harçlar mukavemet açısından orta ve uzun süreçte yapılar için daha başarılı fiziksel ve kimyasal bozunmaya karşı duraylı dayanım özelliklerine sahiptirler. Arkeolojik alanlarda yapı onarımlarında bu amaç için ayrıca özel olarak üretilmiş sentetik hidrolik kireç kullanımı da mümkündür.

Yapı taşlarında tahribatlı ve yerinde tahribatsız olarak yapılan 13 analizin (P-XRF) 10 tanesi tamamen kireçtaşı olduğu iki taşın jipsli kireçtaşı bir adedinin de kumlu kireçtaşı olduğu tespit edilmiştir.

Hacı Yedigörmüş Camii duvarları ve minare örgülerinde kullanılmış olan taşlar genellikle kireçtaşlarıdır. Bu yapıtaşlarında yapılan detaylı petrografik incelemeler sonucu özellikle Camii içi orijinal

son cenaze kuzey duvar taşı (UYC-6) ve Minare teras Güney Mihrabiye orijinal duvar taşı (UYC-8) temsil eden yapının restorasyonlar öncesi ilk yapıtaşlarının bitki kalıntıları (maseral/fusinit) içeren kireçtaşları olduğu gözlenmiştir. Diğer dönemlere ait restorasyonda kullanılan yapıtaşlarının ise kireçtaşı (yer yer fosilli) olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla onarım uygulamalarında ilk yapıtaşlarında kullanılan jeolojik formasyona ait benzer dokusal özellikte kireçtaşlarının kullanılması önerilmektedir. Yapının onarım uygulamalarında çimentonun hiçbir çeşidinin kullanımı ise önerilmemektedir.

Arkeolojik değeri olan koruma alanlarında bulunan yapıların restorasyonunda yapıların orijinal görüntülerinin korunması temel hedeflerden biridir. Bu amaçla arkeometrik analiz sonuçlarının kullanılması gerekliliği zorunludur. Restorasyonu yapılacak arkeolojik yapılarda özellikle yapıtaşları,

Şekil 5: Şanlıurfa Hacı Yedigâr Camii P-XRF Tahribatlı ve Tahribatsız Örnekleri Alındığı Yerler / *Şanlıurfa Hacı Yedigâr Mosque P-XRF were Taken Destructive and Non-Destructive Samples.*

harç ve sıva gibi alanların mineralojik ve jeokimyasal özelliklerinin belirlenmesi için petrografik (optik ve taramalı elektron mikroskopu), mineralojik (XRD) ve jeokimyasal analizleri (P-XRF) kapsayan ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bunlardan P-XRF cihazı özellikle arkeolojik alanlarda yapılara herhangi bir zarar vermemek açısından yerinde ve

tahribatsız analizlerin gerçekleştirilmesi için oldukça önem taşımaktadır. Yapılan analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ve uygun restorasyon malzeme seçiminin yapılması için multidisipliner bir çalışma sonucu ortaya konmalıdır. İlgili bilim dallarında konusunda uzman kişiler (arkeoloji, jeoloji) tarafından değerlendirilerek önerilerin yapılması gerekmektedir.

Analiz No 18**Analiz 20****Analiz No 24****Analiz No 26**

Şekil 6: P-XRF ve XRD Analiz Örneklerinin Alındığı Yerlerin Planlar Üzerindeki Yeri / *The Place Where P-XRF and XRD Analysis Samples are Taken on Plans*

Ayrıca yapı malzemelerinde elde edilen arkeometrik sonuçlar, yapıların bulunduğu alanın jeolojik özellikleri ile mutlaka karşılaştırılmasının yapılması gerekmektedir. Özellikle çalışma alanı yakınlarında detaylı jeolojik incelemeler yapılarak, eski taş ocakları veya benzer litolojiye sahip jeolojik formasyonlardan örnekleme yapılması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlarla jeolojik formasyon ve kullanılan yapıtaşlarının karşılaştırılması yapılarak restorasyon için doğru kayaç malzemesinin seçimine dolayısıyla yapının orijinal doğasının bozulmaması ve eski görünümünün tamamen değişmemesine neden olacaktır.

5. KAYNAKÇA

SEGAL, J.B. 1970

Edessa The Blessed City. Oxford.

AKYOL, A.A. / DEMİRCİ, Ş. / KADIOĞLU Y.K. / ÖZGÜMÜŞ Ü.C. 2011

“İstanbul Yani Camii Hünkar Kasrı Camları Üzerine Arkeometrik Çalışmalar”, *II ODTÜ Arkeometri Çalıştay*, *Türkiye Arkeoloji’sinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar*: 161-174.

AYDIN M. / ZOROĞLU, L. 2016

“Altın Sikke Orijinalliğinin P-XRF ile Tespit Çalışmaları”, *Kaunos/Kbid Toplantıları 3 Anadolu Nüsmatik Araştırmaları Çalıştay* (Ed. Z. Çizmeli Öğün). *Anatolia/Anadolu Ek Dizi I.3 Supplement Series I.3*: 75-88.

AYDIN, M. 2017

“Kanatlı Denizati’nın Arkeometrik Yöntemlerle Türkiye Cumhuriyeti’ne İade Edilişinin Sağlanması”, *TÜBA-AR* 20: 147-159.

AYDIN, M. / AKYOL, A.A. / ERTEN. E. / TORGAN, E. 2015

“Olba Kazısı Camları Arkeometrik Çalışmaları”, *Seleukia* 5: 207-220.

BRINDLEY, G.W. 1980

“Quantitative X-Ray Mineral Analysis Of Clays”, *Crystal Structures of Clay Minerals and Their X-Ray Identification* (Eds. G.W. Brindley/G. Brown), Mineralogical Society, London: 411-438.

ESKİCİ, B. / ŞENER, Y.S. / AKYOLA.A. / KADIOĞLU, Y.K. 2008

“Milet Balat İlyas Bey Külliyesinde Bulunan Yapılara Ait Özgün Malzemelerin Korunmasına Yönelik Araştırma Projesi”, *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 163-180.

J.C.P.D.S.1990

“Powder Diffraction File. Alphabetical Indexes Inorganic Phases”, *Swarthmore*, USA: 871

KARAKAŞ, M. 1986

Sanlıurfa Kitabeleri. Şanlıurfa.

KÜRKÇÜOĞLU, C. 1997

Şanlıurfa Mimari Eserleri. Ankara: 55-99.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
INTRODUCTION
CULTURAL STAGES
North-Central Anatolia
İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin ‘in situ’ italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce’nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra’nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, Çiz. hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3... / Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleeath gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:
ALKIM, U.B. 1979.
“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:
HAMSHIRE, J.D. 1987.
“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:
HAZENBOS, J. 2003.
The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.
Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the ‘Title’ and the second line as the ‘Sub-Title.’ Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHIRE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

